3-12067

MAGYAR KÖNYVTÁROSOK III. SZAKMAI TALÁLKOZÓJA

Budapest
1992. augusztus 16-18.

R

Magyar könyvtárosok
III. szakmai találkozója

Magyar könyvtárosok III. szakmai találkozója

Budapest
1992. augusztus 16-18.

Válogatás a találkozó előadásaiból

(KÉZIRAT GYANÁNT)

Budapest, 1996

3-12067

A konferenciát rendezte:
a Magyarok Világszövetsége
az Országos Széchényi Könyvtár,
a Magyar Könyvtárosok Egyesülete
és a Könyvtári és Informatikai Kamara

Szerkesztette

Berke Barnabásné és Németh Mária

ISBN 963 200 360 8

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár
Felelős kiadó: Poprády Géza főigazgató
Készült az OSZK Nyomdaüzemében, Budapest
250 példányban, 22,7 A/5 ív terjedelemben
Felelős vezető: Burány Tamás
Munkaszám: 96.231

Plenáris ülés

KÖSZÖNTŐ

JUHÁSZ Gyula*
Budapest, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója

Kedves Kolleginák és Kollégák! Kedves Vendégeink!

Engedjék meg, hogy az Országos Széchényi Könyvtár nevében sok szeretettel üdvözöljem a III. Magyar Könyvtáros Találkozó résztvevőit. Hét esztendő telt el azóta, hogy a Magyar Könyvtárosok II. Szakmai Találkozója lezajlott. Ezalatt a hét év alatt megváltozott a világ. A változások hordereje – bármennyire is túlzásnak tűnnek most ezek a szavak – felér az I. vagy a II. világháború jelentőségével. Ma még nem tudjuk egészen felmérni a lezajlott események következményeit, de azt hiszem, a történelem igazolni fogja e megállapítást. Különösen áll ez ránk, magyarokra és a közelünkben élő népekre. A legnehezebb talán azt a változást megérteni, hogy évszázadok óta Magyarország és szomszédai most először kerültek abban a helyzetbe, hogy nincs mellettük olyan meghatározó nagyhatalom, amely a nemzeti fenyegetettség érzését kelthetné, és ebből fakadóan ne dőlnének el valós vagy vélt sorskérdések. Minden régi, hagyományos, ebben az értelemben megszokott kérdésfeltevés idejét múlta, mindent újra kell gondolni. Azt is, amit a nem hivatalos, a szabadértelműségi gondolkodás kimunkált és kikínlódott magából az elmúlt évtizedekben, években. Nem időszerű már az a gondolat sem, amelyet Németh László fogalmazott meg 1939 karácsonyán, amikor azt írta: „Akármi lesz a világban folyó hegemóniaharcnak a vége, a kis népeket aligha kérdezik meg, hogy tetszik-e az eredménye. Angolok, németek, vagy oroszok szabják-e Európára a maguk tervét, az ő szerepük nyilván alkalmazkodás lesz." Nem időszerű már ez a megállapítás, hiszen ijesztő az a helyzet, amely déli szomszédainknál kialakult, és lehet felemelő ez a magukra maradás, hogy nekünk kell megtalálni minden tekintetben a felemel-

* Elhunyt 1993. április 12-én.

kedés útját, tágabb vagy szűkebb környezetünkben a létezés, az együttélés lehetőségét. Ez újragondolásra készteti a megváltozott, megszaporodott szomszéd országokhoz fűződő viszonyunkat is, mindenek előtt az ott élő magyarság érdekében.

Ez a folyamat óriási feladatokat ró a könyvtárosokra is, hiszen szellemi nyersanyagot, információt, az információáramlást elsősorban nekik kell biztosítani. A könyvtárosoknak, a könyvtáraknak kell készen állniuk arra, hogy szolgáltatásaik ne az elfogultság, ne az indulat, hanem az objektivitás és a tolerancia felé irányítsák a gondolkodást, következésként a megoldásokat, a döntéseket. A könyvtárostalálkozó szervezői olyan témákat választottak a szekcióülésekre, amelyeknek megvitatása ebben segíthet bennünket. Beszámolhatunk az eddigi eredményekről, például arról, hogy mi jóval a rendszerváltás előtt megkezdtük az átalakítást az eddigi „zárt anyagok" használatának feloldásával 1988-ban, beszámolhattunk arról, hogy milyen energiákkal folyik és folyt a hungarika-gyűjtés és feldolgozás, arról, hogy mit tettünk és teszünk a hátrányos helyzetű olvasókért, és hogy mit tettünk és teszünk az információs hálózat kiépítéséért. Ehhez a munkához, ehhez a beszélgetéshez, ezekhez a vitákhoz kívánok sok sikert minden résztvevőnek és ezzel a Könyvtárosok III. Találkozóját megnyitom és a munkánkat elkezdjük. Köszönöm.

CSAPÓ Edit
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár
Könyvtártudományi és Módszertani Központ

Tisztelt Hölgyeim és Uraim ! Tisztelt Tanácskozás!

Engedjék meg, hogy a Külföldön Működő Magyar Könyvtárosok III. Szakmai Találkozójának szervezőbizottsága nevében köszöntsem Önöket és elmondjam, milyen nagy izgalommal és örömmel készültünk erre a napra. Ezt az magyarázza, hogy ez az első alkalom, amikor szerte a világban élő magyar könyvtárosok itt, Budapesten találkozhatnak egymással: a szórványmagyarság képviselői, a határokon innen és túl élő magyar kollégáikkal. Büszke vagyok arra, hogy erre a találkozóra épp itt, ebben az épületben, az Országos Széchényi Könyvtárban, a nemzet könyvtárában kerül sor. Nagyon jó így együtt lenni!

ANYANYELV, KULTÚRA, SZOCIÁLIS BEILLESZKEDÉS, MEDITÁCIÓ AZ EMBERRŐL

Ünnepi előadás

SZENTE Ferenc*
Budapest, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgató-helyettese

Tisztelt elnökség, tisztelt hallgatóim, tisztelt kollégák!

Engedjék meg, hogy lábjegyzettel kezdjem: nem lesz ez ünnepi előadás. Mint szervezők, hosszas töprengés után úgy döntöttünk, nem a szakmából, belülről indítjuk ennek a találkozónak a gondolkozási feladatát, megpróbálunk ezúttal egy olyan másfajta megközelítést, hogy kíséreljük meg ezt a szerepet átélve. Könyvtárosnak, szinte minden másfajta értelmiségi szakmától megkülönböztetve szerepe a lelkészéhez hasonlít leginkább, hogy az idő ügynökeként próbál közvetíteni azok között a majdnem közvetíthetetlen dolgok között, és próbálja azt a fajta toleranciát a szellem eszközeivel bevinni az életbe, amiről Juhász professzor tegnap, az esti vacsoránál, és ma bevezetőjében is szólott. Tehát, amikor azt a merészséget vettem magamnak, hogy erről a sokat ígérő hármasról próbáljak meg gondolatokat felvezetni, akkor azt kérem, hogy legyenek türelmesek és megértőek hozzám. Ez egy felolvasás lesz. A címben választott fogalommal óvatosan azt kívántam jelezni, hogy a magyar könyvtárosok nemzetközi tanácskozását jogosultnak, illetékesnek és alkalmasnak tartom arra, hogy oly fórumként működjön az elkövetkezendő napokban, melynek a társadalmi létezés szakmánkon túlmutató, de attól nem elvonatkoztatható alapkérdéseiben van üzenete valamennyi gondolkodó könyvtárosunk számára. Anyanyelv, kultúra, szociális beilleszkedés – az egyéni és közösségi létezésnek azon alapvető feltételei, melyeknek nemzedékről nemzedékre való átvétele, megőrzése, tovább-

* 1994-ig, nyugdíjba vonulásáig főigazgató-helyettes, jelenleg a Kölcsey Alapítvány igazgatója.

adása, a materialista létfönntartás fölöttes társaként a nemzetiség népként való megmaradásában nélkülözhetetlenek. Ám fontos szem előtt tartani, hogy éppen azért, mert létföltételek, ezért egyben a közérdek célrendszerének legbelsőbb köréhez kell, hogy tartozzanak, megint csak hangsúlyozva, természetesen, hogy felettes társaként a materiális szociálökonómiának. Ebben a körben bizonyára nem igényel különösebb igazolást, miért tartottuk fontosnak, hogy meditációnkat az anyanyelv dolgával kezdjük.

Anyanyelvünk az, amelyen értelmünk nyiladozása idején megszólít bennünket a világ, s mi megszólítjuk a világot. Az anyanyelv az, amellyel személyiségként lépünk be az emberi közösségbe. Az értelmező szótárak ennél bizonytalanabb fogalmazásában: „Az anyanyelv az, amelyet az ember gyermekkorában elsőként tanul meg, s amelyen rendszerint a legjobban és legszívesebben beszél." A sok lehetséges definíció mind hagy maga után valamiféle hiányérzetet. Számomra a legelfogadhatóbb meghatározás így szól: Anyanyelv az, amelyen magunkban, némán kesergünk sorsunk felett. Az ember akkor váltja le az anyanyelvet másra, amikor lelki elesettségében is azon a másik nyelven vigasztalja magát. A nyelv korunk filozófiájának sarkalatos témája. Bizonyára azért, mert a megértés eszköze, mert a világon minden baj a megértés hiányából fakad. A pszichológusok után a kommunikációs szakemberek és a politikusok figyelmét is magára vonta ez a téma. Új fényben áll előttünk a nagy német nyelvész, W. Humbold meghatározása, mely szerint a nyelv: Az emberi szellemnek örökösen ismétlődő munkája, mely az artikulált hangot a gondolat kifejezésére akarja szüntelenül alkalmassá tenni. Az ember ezen artikulált, tagolt hangcsoportokkal nemcsak érzelmi, indulati megnyilvánulásokat, hanem elvont fogalmakat és gondolatfolyamatokat is képes kifejezni. A nyelv élete maga a folytonos alkotás, teremtés. Sohasem kész, változhatatlan mű, hanem az emberi lénynek sajátságos működése, vagyis – mondja – nem energon, hanem energeia. A folytonos változás belső fejlődés eredménye, amelyre a tudatos befolyásolási szándék vajmi kevés hatást gyakorol. A nyelvi működés pszichofiziológiai mechanizmusa az emberi faj közös sajátossága, minthogy a nyelv matériája az idők mélyében visszanyúlóan valamiféle fejlődési vonalhoz kötődött. Ezért teljességgel valószínűtlen, hogy az emberi nyelvek egyetlen alapnyelvből nőttek volna ki. Sokkal valószínűbb, hogy amiként az emberi faj több őscsoportra megy vissza, azonképp a mai nyelvek több ősnyelv átalakult változatai. A Humbold-iskola szerint az értelem és a tapasztalás fejlődése együtt történik a nyelv fejlődésével. Csak a tudományos, a tudományhoz méltó alázattal lehet közelíteni ahhoz a csodához, amely az emberi nyelvek színes világában kifejezésre jut, amely egyfelől a nyelvi közösségek anyagi és szellemi fejlődését mozgatja, míg másfelől be is zárja ezen közösségeket egy megtartó kisvilágba, amelyhez képest mindenki idegen, aki más. A „mi" és az „ők" kialakulásának az emberi faj tudatában bizonyára nagyon sok köze lehet ahhoz, hogy vér szerinti közösségek milyen egyezményes jelrendszerrel zárták le a saját

közös egzisztenciális értékeik határát a belső kommunikáció számára. A nyelvtörténészek tekintélyes csoportját képezik azok, akik etológiai törvényszerűség alapján is védelmezik, hogy a környezet, a tárgyi világ, benne az ember és az ezekhez kapcsolódó tevékenységek és történések elnevezése majd a nevesítések részbeni titkosítása, átkódolása a csoportbomlás kísérőjelenségeként jelzik a nyelvi osztódás kezdeteit. Az ember természetrajzának mai ismeretében alapos okkal feltételezhetjük, hogy a jelkészlet védelmének, ezen archaikus kémelhárításának a legdrasztikusabb megnyilvánulásai sem lehettek ritkák a specifikáció őstörténeti időszakában. A nyelvalkotás folyamatának tanulmányozására kedvező alkalom kínálkozik alacsonyabb műveltségi színvonalú csoportoknál, illetve a szellemi fejlettség még alacsony fokán álló gyermek esetében. Amikor, ugyanis legélénkebb a nyelvalkotásra való gátlásra a hajlam.

Tárgyunk szempontjából nyilvánvalóan a gyermeki nyelv fejlődéstényezőit illeti nagyobb figyelem, ezért a későbbiek miatt is talán röviden érdemes ezeket áttekinteni. Ezek a csoportok a következők: a működő örökölt sajtosságok, a természetes hangok, őshangok kiejtésének képessége, amit nemcsak pedagógusként, hanem szülőként is jól ismerünk, az „á", „oá", „e", „ü", a zöngéshangok hangoztatása. Az utánzás, amely a környezet leképezéséből, a környezet hangjainak visszaadásából áll, ezek lehetnek zörejek, a környezetben lévő emberi és állati hangok. Érzelmi, akarati megnyilvánulások, felkiáltások, az öröm hangjai. Aztán a tudatosság, a felfedezhető képzet, képzetkapcsolatok. Érdemes végigmenni a szokásos másik sorozaton is, ami ezt az egészet az életkorhoz illesztve érzékeli és így szól, hogy: féléves korig megtörténik a tagolatlan hangok hangoztatásának jelentkező képessége, 6-9 hónapos korig a beszédben használatos tagolt emberi hangok alakulnak ki, 9-12 hónapos korig megtörténik az egyes szavak értelmezésének a felfedezése és másfél éves korig az utánzással megjelenik a tetsző szavak hangoztatása. 18 hónapos kortól kezdve pedig már mondatokat mond a gyermek. Mindezt azért tartottam fontosnak, mert hiszen ez vissza fog térni az előadás későbbi részében. A Humbold-féle axióma alapján azt mondhatjuk el: a nyelv, mint a gondolatközlés és gondolatcsere eszköze, feladatát akkor tudja ellátni, ha könnyen és zavartalanul érthető a közösség valamennyi tagja számára. Ez a feltétel korszakhoz kötötten és a saját nyelvhasználat révén valósulhat meg. Saját nyelv az anyanyelv, vagy az annak terréniumába beépült társnyelv, illetve helyettes nyelv. A régebbi korok nyelvhasználata a mai embernek már nem megfelelő gondolatközlési eszköz. Ha érti is a távoli múlt nyelvét, részlete homályban marad számára. A nyelv változása természetes velejárója az élet folytonos alakulásának. A legtöbb nép, főként a kisnépek nyelvének kialakulása azt mutatja, hogy ösztönös vagy tudatos tiltakozás nyilvánul meg az idegen hatások ellen, hogy megtartsák a nyelvet eredeti tisztaságában. A nyelvi védekezés szinte biztosan jár együtt a kulturális önállóságért vívott

küzdelemmel. A nyelvi állandóság társadalmi érdekű védelmének indítéka a nyelv alapvető funkciójából következik, abból ugyanis, hogy a nyelv segítségével fontos kapcsolatot lehet létesíteni ember és ember között, hogy a nyelv torzítás- és félreértésmentesen közvetíthesse gondolatainkat, hogy a közvetítőeszköz mind a beszélő, mind a hallgató számára állandó és azonos legyen. Az általános nyelvhasználat gondozása is szoros összefüggésben van az anyanyelv ismeretével. A nyelvhasználat integráns része a nyelvi jeleknek írásban való rögzítése és az olvasás. Egy nép írásbeliségében a közös nyelv kialakulásával együtt fejlődik ki a viszonylag egyöntetű jelölésmód. Az írásbeliségben uralkodóvá vált formák szerepet játszanak a nyelvi normák rögzítésében is. Az anyanyelv használatához való jog, az anyanyelv jól ismerésének kötelessége is, s egyszersmind ez nem ment fel a többnyelvűség kötelezettsége alól egyikünket sem. Nem erkölcsi igazolás arra, hogy hanyagságból bezárkózzunk holmi csigaházakba. Nem nagyon lehet elérzékenyülés nélkül olvasni Sütő András leírását a kis László unoka nyelvi produkcióiról az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* című könyvében, ahogy birtokba veszi a világot, a körülette lévő tárgyak elnevezésével, saját szavakat gyártva változatos magyar és francia nyelvi elemekből. Sütő András megosztja olvasóival a csoda megélését, azt, ahogy a nyiladozó befogadja a neki adott környezet életre szóló programjának nyelvi inputjait. Így kell mondani, mert a pszichofiziológia tudománya ma már tényszerűen tudja bizonyítani, hogy az ember nyelvi működése a beszéd, írás, olvasás anyanyelven vagy a helyettes nyelven az egyetlen szüntelen programozása és átprogramozása, tárolókapacitásának feltöltése, adatállományának frissítése, kiegészítése és kódosítása, de legfőbbképpen aktív állapotban tartása. Mennyire sértő az ember agytevékenységét az ember alkotta gép analógiájával magyarázni? – vetheti fel ma valaki. Én magam sértőnek igazán nem érzem, talán csak fogyatékosnak, amennyiben ez az emberközi információátvitel legizgalmasabb jellemzőjét és legjellemzőbb izgalmasságát hagyja számításon kívül, éspedig az értelmi adatállományt elválaszhatatlanul kisérő érzelmi környezetet, amely a háttér, a burok, amely magába foglalja mindazokat a lelki folyamatokat, amelyekben gondolkodási mechanizmusunk működik.

Láttuk a gyermekkori nyelvi működés példáján, hogy 1 éves kor után már értelmeződnek a szavak, a megértés és visszajelzés a tudatosság szakaszába érkezik el. Ekkor kellene kezdődni annak a tudatos munkának, melyet ha kelletlenül nevezünk programozásnak, akkor nevezzük szerepünknek megfelelően olvasóvá nevelésnek. Mi történhet ebben az alig kisgyermekkorban, egytől három éves korig? Valójában ekkor kezdődik az olvasóvá nevelés, amikor pedig teljességgel hiányzik nemcsak a betűk ismerete, de fogyatékosok az apercipiációs alapok is. Bizony, ekkor kezdődik, mert ebben a korban a megértést nemcsak a látásérzék nyomán működő képzetek támogatják, hanem a hallás is, sőt a tapintás és a szaglás is, bármily

szokatlanul hangzik is ez. A kisgyermek teljes elragadtatással figyel a ritmikus zajokra, a játékosan váltakozó hangmagasságokra, vagyis képes reagálni a jó ritmusú, csengő-bongó csillogó versekre, dalokra, s ezek időről-időre való ismétlése alapján egyre aktívabban jelzi vissza a megértést, szavak újramondásával és a ritmus utánzásával. A legtöbb hibát a kisgyermekkori olvasóvá neveléssel – szabadjon most már így neveznem – a ritmus, a dallam, a rím felhasználásával történő játékos foglalkozást, a legjobb szándékkal követik el, azzal, hogy sikerre törekszenek és produkáltatni akarják azt, aki még csak arra képes, hogy az értelem apró jelzéseivel örvendeztessen meg bennünket. Valaki ellene vethetné, milyen okkal nevezzünk a gyerekkel ilyetén való foglalkozást olvasóvá nevelésnek, amikor ezt az eredmény oldaláról igazán bajos dolog tényszerűen bizonyítani. Pedig dehogynem lehet! Különböző gyermekcsoportokon végzett megfigyelések szolgálnak annak bizonyítékául, hogy auditív érzékenység és az intercipiáló képesség eredményesen támogatja az olvasást a későbbi időszakban, amikor a szókép felismerése nyomán azonnal felképzik a hangsor és amit az magában rejt. Talán a kelleténél többet időzök ezen a ponton, de fontosnak tartom nyomatékosan tudatosítani, hogy potenciális olvasóink oly sokáig tartózkodnak kívül befolyásunkon, hogy hozzánk már csak töredék részük érkezhet el. A többi már gyerekkorában eltér az olvasáshoz vezető útról, mert hisz jószerivel rá se léphetett soha. Pedig az anyanyelven való mesélés, verselés, a kommunikációban való biztonságos mozgás elsajátítását teszi lehetővé. A megértésnek azt a síkját teszi érzékennyé, amit a hétköznapi nyelv csak érintőlegesen. Felel az irodalmi nyelv dekódolásáért. Ennek segítségével alakul ki a képi látás, és a nyelvi értelmezés közti biztos eligazodás képessége, az érzelmi élmények megélésének, értelmezésének, az élmény analogikus felidézésének a képessége. És még valami. Nagyon fontos valami, ami alig elmondható, ami alig hihető. Így sajátítható el a más ember megértésére irányuló eltökéltség, az az elszántság, hogy tudni akarom, mit mondasz, hogy mit akarsz velem közölni, kíváncsi vagyok, hogy te hogyan látod, mit látsz ugyanúgy, mint én, mit látsz másképpen, s az miért van így? Aki megtanul olvasni, az megtanul figyelni. Ezért biztosan téves úton jár, aki egyedül az olvasás technikájának fogyatékosságában leli magyarázatát annak, hogy egyre fogyatkozik az olvasók száma. Legtöbbször egyszerre hiányzik az olvasás lelki megalapozottsága, a fentebb már részletezett auditív ráhangoltság, az érzékeny kíváncsiság és a begyakorlott mozdulat. A nyelvben éléssel leginkább az a mondás jut eszünkbe, hogy „Nyelvében él a nemzet", pedig nyelvében él, vagy pusztul az emberiség. Vajon miért lett korunk köznapi filozófiájának oly fontos témája a nyelv? Attól, hogy a modern embernek egyre több félnivalója van a megértés hiányától, mert amit nem lehet megbeszélni, azt meg kell verekedni és micsoda fegyverekkel! Érdemes néhány mondat erejéig követni Hans Georg Gadamer, német filozófus, a hermeneutika, magyarul talán értelmezéstan mesterének gondolatait az emberi

nyelvről és a Bábel torony építőiről. Idézet következik: „A tudomány sorsa, legalábbis tudomány mivoltában nincs az emberi nyelvhez kötve. Vajon nem a matematika-e az újkor egységes nyelve, a modern Bábel torony építőinek eszköze? Már a görögök, akárcsak minden élő kultúra, a saját nyelvüket tekintették a magától értetődő helyes nyelvnek. Ez ugyanígy igaz minden nyelvközösségre. Barbár volt az, aki nem görögül beszélt. A tudomány nyelve a görög és a latin nyelvből alakult ki, világtörténeti folyamat során váltak az egyes nemzeti nyelvek a közlés és a megértés hordozóivá. Ebben meghatározó szerepük volt a bibliafordításoknak. Azóta egyedül a matematikai természettudományokban és a belőle kinőtt technikában rendelkezik az emberiség olyan nyelvvel, amelyet senki sem beszél, és mindenkinek úgy kell megtanulnia. Ennek ellenére az emberi civilizáció alapja nem lehet a matematika, hanem az emberi nyelv konstitúciója. A gondolkodás az emberi nyelv közegében él. A nyelv az emberi együttérzés, együttlétezés, az egymáshoz való viszony körébe tartozik. Jellemzője a beszéd, tehát akkor az, ami, ha megértést, a szóértés kísérletét hordozza, ha a mögöttes szándék kölcsönös, ha a kérdés és a válasz, tehát, hogyha nem monológ az, hanem dialóg, ha nem tétel és nem ítélet. Ezért legfontosabb feladatunk, hogy megtanuljunk együtt élni megfelelő normák között eme létezésünk rejtélyével, hogy ne úgy gondolkozzunk magunkról, hogy mi és csak mi egyedül vagyunk a világ urai. Ha beszélünk, úgy beszéljünk, hogy mások megértsenek minket és kérdéseinkre feleletet kaphassunk. Minden embernek saját, egyedi horizontja van. Aki másokra figyel, az más horizontok kilátásaival ismerkedik, a nyitott horizonton egyedi kilátások nyílnak. A feladat, mely a modern ember előtt áll, nem a nyelvek sokféleségének valamely racionalizált és bürokratizálás révén való megszűntetése, hanem, hogy mindenki megtanulja áthidalni a köztük lévő távolságokat, hogy tisztelettel, gondoskodóan, óvóan fordulhassunk egymás felé."

Ha azt kérdeznék tőlem, hogy mit tartok az elmondottak alapján oly következtetésnek, amelyből cselekvési elhatározás születhet, akkor azt mondanám: az anyanyelvi nevelés a kisgyermekkori eszméléstől fogva a személyiség értelmi, érzelmi kialakulásának legfontosabb feltétele lévén, indítsunk nagyszabású nemzeti méretű akciót! Összefogva a tanítókkal, lelkészekkel, szociális és egészségügyi munkásokkal a gyermekek beszédkészségének kiskorban való megalapozásáért. Illyés Gyula mesegyűjteményének a címét választhatnánk a nemzeti vállalkozás mottójául: Hetvenhét magyar népmese. A programban arra törekedjünk, hogy ne maradjon ki lehetőleg egyetlen kisgyermek sem abból a lehetőségből, hogy iskolába menésig tanuljon meg kívülről, úgy értve, hogy az értelmes reprodukálás szintjén, hetvenhét mesét és verset. Az ehhez való szellemi csomagot, a meséskönyveket és hangszalagokat vállalkozásban, kellő példányszámban a teljes magyarság számára itthon kellene kiadni és állandó jelleggel piacon tartani. Az óvodák, az iskolák, a

különböző egyesületek, a nemzetközi gyermeknapon és a karácsonyi ünnepkörben hagyományt teremtve megrendezhetnék a gyermekek mesemondó találkozóit. Játékkészítő népművészek felfigyelhetnének a lehetőségre, hogy elkészítsék a magyar népmesék klasszikus figuráit, élve az anyagok különféle formázási sajátosságaival. Olyan elszánásnak tartanám ezt, amelyben megtalálhatná a cselekvés tiszta értelmét a magyarság apraja-nagyja. Mondandóm további részében a kultúráról elmélkednék. A fogalomból kiindulva, azt értelmezve, tágítva igyekszem közelíteni a mára vonatkozó tennivalókhoz. Aminthogy nem lehet megkerülni a nyelv filozófiájáról szólva Humbold, később Gadamer nevét, azonképpen nem lehet a kultúra filozófiájáról beszélni Hegel és kortársunk, az észt Lottmann említése nélkül. Az előbbitől idézzük ide azonnal a legjellemzőbbet, amely így szól: „A kultúra minden más lénytől megkülönböztető lényegünk." Az utóbbitól egy informatikai hangvételű definíciót, ami így szól: „A kultúra három, egymással szorosan összefüggő tényező. Először is: egy rendkívül összetett rendszer, másodszor: a jelrendszer nyelvén megfogalmazott legkülönfélébb információk megőrzési módja." Tegyük mi hozzá, hogy a felhasználás módja is. A megőrzés és használat ugyanis nem mindig különül el egymástól. Vegyük például a szokások körét, ahol a rendszeres alkalmazás egyenlő a megőrzéssel. A közösség információvagyonának a megőrzése, e megőrzés módja a kultúra jellemző sajátossága. A megőrzés lehetővé teszi, s egyszersmind feltételezi, hogy a közösség információs vagyona, tehát kultúrája, minél teljesebb mértékben legyen folyamatos használatban. Jellemző ismérve a társadalom életképességének: ahogy a közösség fönntartja és reprodukálja a kultúráját. A reprodukció módja szervesen hozzátartozik a kultúra életéhez. Egy társadalom kultúráján szokás szerint, a közös nyelvet beszélők kultúráját értjük, tehát a természetes nyelvet tekintjük alapnak, ami nyilvánvalóan sok ellenvetésre adhat okot, mert nehezebben karakterizálható módon bár, mégiscsak beszélhetünk európai kultúráról is. Németh László úgy láttatja az európai kultúrát, mint egyetlen hatalmas oszlop köré faragott nőalakok csoportját, akik hátukkal összeolvadva közös körben záródnak össze. Ez lehetne a szimbolikus szobrászi ábrázolás, de hol fejeződik ki ebben az európai szellem csodálatos látógazdagsága, mely úgy működik, hogy sokszoros sziámi nővérek egyikében-másikában egyszerében hevesebben kezd keringeni a vér és ettől a többi alvó nővér szíve feldobban a gémberedettségből. A legcsodálatosabb európai tünemény – mondja Németh László – a nemzetköziség és a nemzetiség egymásra találása és egymásra hatása. Ekként hat a felvilágosodás eszméje Közép- és Kelet-Európára. A mindent elárasztó nemzetköziség új nemzetkultúrákat támaszt. Félig elsüllyedt nemzetet emelt ki a nyelv erejével az idő iszapjából. Az új eszmékért küzdő népek számára a biztató példa a felvilágosodás német diadalmenete volt. A németség a nyelvi irodalmi kultúrában a felvilágosodás röpke fél évszázada alatt Goethe, Schiller, Hölderlin magaslatára küzdötte fel magát. Ily módon maga is a

nemzetközi szellemiség szétsugárzójává vált. A németség kulturális sikere a nyelvi irodalmi kiemelkedésben a kisebb nemzetek szellemi ébresztőinek is biztatást adott. Minden nemzet képessé válhat arra, hogy saját lábára álljon, ha képessé teszi sajátos kulturális értékei közé beépíteni az európaiakat. Batsányi János, a *Magyar Museum* szerkesztőjeként írt nagyszabású cikkében határozottan hivatkozik is erre a példára. A Közép-Kelet-Európában élő nemzeteket, lengyeleket, cseheket, magyarokat az újonnan felfedezett nemzeti kultúra tette teljessé, hogy átvegyék az európai kultúra üzenetét, a felvilágosodását. Ahol a nemzeti kultúra, mint olyan, sosem volt, vagy ahol egy történelmi földrengés elzárta az utat a nemzeti múlt felé, a megújhodás mindig kultúra-választás egyben. Idegen kultúrák fényénél kutatják fel a nemzet történelmi és eleven erőit, s néhány tucat ember ízlése, vágya, kezdeménye határozza meg, hogy milyen lesz a művelődés, amelyben a nemzet majd tovább fog élni. A falak alapjait természetesen kijelölik a századok, a múlt. Ismerhető a lakók igényvilága, ezért a választás annál jelentősebb ott, ahol sokféle befolyás érvényesül a lelkek irányába. Igen ám, de a kultúra nemcsak a nyelv, és nemcsak az irodalom, hanem, amint láttuk, a közösség teljes információs vagyona, benne a gondolkodás, a gazdaság iránya és technikája, technológiája, a tudomány és a művészet, a politika és a közélet, a magatartás és a viselkedés, az önismeret és a közérzet.

Milyen alapon jelölték ki a XX. századi változások a nemzeti kultúránk számára, hogy mire építkezhetünk, hol kell új alapokat lerakni? Ezek ma nagyon fontos kérdések. Az ezredfordulóhoz közeledve egyre nyugtalanítóbb kulturális-szociális válság felé halad az egész emberiség. A válság kisebb-nagyobb robbanások formájában jelzi, hogy a globalitás irányába terjed, s a lágy Ázsia, s a borzolt Afrika térségei után tüzeket gyújt az európai és az amerikai kontinensen is nemzetek, nemzetiségek, rasszok között. Az aktuális változás, az új világtörténelmi korszakváltás nem napjainkban kezdődött, csak napjainkban váltott új sebességet. Kultúránknak ez a korszaka az előbb megidézett XVIII. század közepén indult az ipari forradalommal – megkezdődött a világgazdaság kiépülése. Fölöttébb tanulságos innen nézve Marxot idézni: „Nincs kapitalizmus egy országban, és így nem lehet kommunizmus sem szigetként, mert csak a nélkülözést teszi általánossá és az éhséggel együtt szükségképpen megkezdődik a harc a szükségesekért." Az idézet a *Német ideológiá*-ból van. Számunkra azonban most a világgazdaság a tét, mely egyre szilárdabban válik a 6 milliárdos létszám felé tartó emberiség létkörnyezetévé, magáévá téve a teljes földi ökoszférát. Milyen perspektívákat kínál a derűlátás? Fermen Kean, amerikai futurológus szerint indusztriális korszakunk válságjelenségei az integrálódó világgazdaság születési fájdalmának tünetei. Az idő mélyén már megfogant egy új periódus, a posztindusztriális, melynek kiterjedése a jövő század ötvenes éveire tehető – írja. Addigra csillapodnak le a válságtünetek, teljesen átalakul a gazdasági szféra, csekély munka- és tőkebefektetéssel jelentős ipari és fo-

gyasztási szükségleteket lehet majd kielégíteni. Megváltoznak az energiaforrások, fosszilis energiahordozók, környezetrontók uralmát felváltják a nap, a szél, az árapály energiája. Új iparágak fejlődnek ki, mint a nukleáris biológia, biotechnika, kvantumelektronika, információ-elmélet és az űrkutatás gyermekei. Az ipartelepítés új színhelye az óceánok mélye és a kozmikus térség lesz, a termelési folyamatokban fizikailag programozott mikroorganizmusokat használnak fel, s a jelenlegi egyoldalú termelésnövekedések emberi szempontok szerint optimalizált eljárásokba mennek át. Kulturális vonatkozásban az elemi családok mellett megjelennek a családszövetségek. A nemzetek jelentősége minden eddiginél meghatározóbbá válik, jelentéktelenné zsugorodik majd a nemzetállamok szerepe. Helyükbe olyan információk lépnek, melyek emberi léptékű, az emberi perichikumnak megfelelő kicsiny struktúrák és autonómiák rendszereként fognak működni. A kaotikus világgazdaság-rendszer rendszerorientált világgazdasággá válik. És mi van addig? Ha megfigyeltük, ez a hőn áhított posztindusztriális álomkép rendkívüli módon vágyik arra, hogy megszűnjék a tömegesség, a gigantizmus, az uniformizáltság, hogy térjen vissza a harmónia az egyén és a szervezet között. Pedig a feltételek tekintetében autentikusabb Madách Imre szava a falanszterről, amelyből csak az ember hiányzik. Vannak emberi kultúránk számára komorabb útkijelölések.

Az eredeti kérdéshez visszatérve: mi okozza a faj általános válságérzetét? Konrad Lorenz elmondja, hogy a túlszaporodott állatfajoknál figyelték meg etológusok, hogy a csoport és a környezet diszharmonikus viszonya, rossz szervezettsége a gyengébbektől az erősebbek felé haladva egyre inkább frusztrálja a szereplőket, egészen odáig, hogy gyilkos vérengzésbe, tömeges öngyilkosságba, vagy rejtélyes, sorvasztó betegségekbe menekülnek. Az ipari forradalom robbanása, mintegy katapultálta az emberiséget, valósággal kivetette nyolcezer esztendős hagyományos ökoszisztémájából és még mindig repíti az űrbe, egy új ökoszisztéma felé, ahova azonban még nem érkezett meg. S még ehhez az is, hogy az emberiség egésze nem szinkronban végzi ezt a szorongató utazást, mert egyesek számára majd földerengeni látszik az új rendszerből, s vannak, akik csak most hagyják el a XVIII. századot. Ne is beszéljünk azokról, akiket éppen gyilkolnak, vagy akik éppen éhenhalnak. Bizonyos azonban, hogy kimenet csak egyfelé látszik, a világgazdaságból nem teheti ki senki a lábát, nincs sziget, csak gettó lehetséges. Záródtunk be, mint faj, a világgazdaság börtönébe, s ebből a börtönből csak akkor tudunk kijutni, ha a világgazdaságot magát tesszük a szabadság hazájává. A megmaradáshoz azonban fontos védőanyag a kultúra, a felhalmozott és ápolt tradíciók, mert az ember csak kultúrájában, a kultúra által őrizheti meg azonosságát, akár mint egyén, akár mint közösség. A folyamat azonban gyötrelmesnek ígérkezik. Az ipari civilizáció előrehaladtával rohamosan csökken a mezőgazdaság eltartóképessége. A Föld elszegényedő népessége a városokba özönlik, melyeknek zsúfoltsága eurodinamikai

válságok forrásává válik Ezekről az emberekről nemcsak gazdaságszociális értelemben kell gondoskodni, hanem egész életmódjukat kell újjászervezni. A szegénység néposztályhoz tartozó etnikai kisebbségek bevándoroltjai nehezen alkalmazkodnak a városi élethez. Ha megoldatlan marad ez a probléma, ez mindnyájunk életét teszi lehetetlenné. Az okokat oly körülményekben fedezhetjük fel, amelyek egyidősek az emberiséggel, merőben eltérő kultúrájú emberek kerülnek szoros kapcsolatba egymással. Vajon igaz lehet-e, hogy Hamurabbi azért alkotta meg törvénykönyvét annakidején, hogy megakadályozza a törvényt nem ismerő, városba özönlő paraszti tömegek kártevését. Az ősi szokásokat helyettesítette a törvény kényszerével. Van egy forrás, mely hathatósan támogathatná ezt a törvényrendet. A kisközösségek, etnikai szigetek szokásainak, közvéleményének ereje. Egy varázsszót mondok, hogy értelmezhető legyen: cigányvajda. Tehát, valamikor a cigányságnak a csoportproblémáit nem egy külső hatóság bírálta el, hanem maga a csoport bírálta el a választott képviselőjével. Legfontosabb funkciójuk, hogy a betelepültek második generációja élethosszig tartó menedéket talál bennük, hogy átállhasson a nagyvárosi életmódra. Ha azonban az etnikai sziget nem tud elég harmonikusan tágulni a bevándorlás arányával, akkor jön létre a gettó. A városok nagyvárossá, majd emberi dzsungellé válásának velejárója a gépkocsik katasztrófális szaporodása, mely lehetetlenné teszi a normális létezést.

Az eltérő kultúrájú emberek egymás viselkedését értelmezvén gyakran félremagyarázzák a kapcsolat, a cselekedet, az érzelem valódi tartalmát, s ekkor kölcsönös elidegenedés, valamiféle torz kommunikáció jön létre.

A nem európai kultúrán nevelkedett népek gyermekeinek kommunikációs technikája nehezíti a velük való megértést. Másképp mozgatják kezüket, lábukat, szemüket, másképp intonálnak, másképp manipulálják maguk körül a teret. A civilizált világ közfelfogása lényegében kultúra ellenes, amennyiben figyelmét a tartalomra és nem a formára irányítja. A fehérek középosztályi normáit kéri számon négerektől, indiánoktól, puerto-ricoiaktól, araboktól, törököktől, cigányoktól. Holott ezeknek sajátos kommunikációs rendszerük van, kulturálisan differenciált közösségek tagjai, sajátos hagyományokkal és értékskálával.

A civilizáció embere elhatárolta magát a természettől. Ezzel az élővilág többi képviselőjétől is. Biológiai realitásaink további tagadásának a demográfiai robbanás napjainkban szab más utakat. A nyomorgó vidéki tömegek városba özönlése olyan helyzetet teremtett, amely magán viseli az állatvilágból jól ismert túlnépesedési, s a rákövetkező összeomlási veszély ismertető jeleit. Mondják, legutóbb a középkorban volt városi túlnépesedés, amelynek a pestisjárvány vetett akkor véget, 1348-50 között Európa népessége a negyedére csökkent. Az etológusok tanulmányaiból egy endokrin szabályozórendszer körvonalai bontakoznak ki előttünk, a népesség túlszaporodását, mely katasztrofális pszichológiai és viselkedésbeli következményekkel

járt együtt, hamarosan összeomlás követheti és ezektől csak a biztos territóriummal, azaz saját térrel rendelkező egyedek és csoportok mentesülhetnek. Platón 2000 éve jutott el arra a következtetésre, hogy önmagunk megismerésénél nincs fontosabb és nincs nehezebb dolgunk sem a világban. Ezt a bölcseletet minden kor újra felidézi, ám ma sincs tisztázva valamennyi konzekvenciája. Önmagunk megismerése fajunk megismerése, kultúránk szintjével egybevetve talán még sürgetősebb közösségi, mint egyéni feladat. Töménytelen megismernivaló rejlik az ember és környezete kölcsönhatásának vizsgálatában. Az ember nem tudja levetkezni kultúráját, mert az beleette magát idegrendszerébe. Ez határozza meg, hogyan észleli a világot. Kultúránk nagyobb része túlesik a tudatos cselekvés szféráján, mégis belőle áll emberi létünk teljes szövedéke. Az ember kizárólag a kultúra szövedékén át képes cselekedni és kapcsolatot teremteni másokkal. Naív tévedés azt hinni, hogy cselekedeteinket nem határozza meg a szülői ház, a környezet, amelyben felnőtté váltunk, a nyelv, amelyben gondolkodni megtanultunk, a technika, amelyet birtokunkba vettünk.

Ezért van etológiai jelentősége az információs technikának, minthogy a számítógép az emberi agytevékenység egy részének speciális kiterjesztése. Az emberiségnek ma a globális valóságok egész sorával kell szembenéznie, amelyek gyökerei az előéletébe nyúlnak vissza, az etnikai csoportok válsága, a városok válsága, az oktatás válsága nem függetlenek egymástól. Átfogó szemlélettel valamennyit egyetlen nagy válság különféle vetületeinek tekinthetjük, mint természetes következményét annak a ténynek, hogy az ember transzcendens világot teremt magának, amelynek a neve kultúra.

Fájdalmas átalakulás vezet a fönnmaradás irányába. Biztassanak Kölcsey szavai: „A fájdalom keresztülrepülése gyötrelmes ugyan, de iskola az, amelybe az istenség nem mindig haragjából vezet bennünket."

Számolnunk kell azzal, hogy a pszichés beilleszkedési nehézségekkel terhelt tömegek újabb igazolást szereznek szociális érvek által és az etnikai gyűlölet által. Az etnikai gyűlölködés az osztálygyűlölettel rokon tőről fakadó nemtelen indulat. A túlélésért folyó harc öngyilkos formája, mely magában hordozza a faj pusztulásának veszedelmét. A kultúra pusztítása, mely korunk szörnyű produktuma, valójában ösztönmegnyilvánulás, ugyanolyan indulatok mozgatják, mint a győztes hordáét annak idején, amely a legyőzöttek szeme láttára gyilkolta az idegen csoport véreit és gyerekeit és gyalázta meg a nőit. A szociális gyűlölet az újraelosztás követelése a lumpenizálódott tömeg szocializmus-vágya, amelynek könnyen a csapdájába esnek jómódban felnevelkedett ifjú liberális értelmiségiek. Ha ugyanis az állam nem a közérdekű szociálpolitikát, hanem a személyi jogon megjáró gondoskodást választja, ha tehát nem az olcsóbb tanulási lehetőséget, az olcsóbb egészségügyi ellátást, az elérhető lakást garantálja, akkor a gazdasági felemelkedés társadalmi

vágyálma foszlik szerte, és visszatér a szociális forradalom reménysége azokba is, akik képesek lennének a dolgozó társadalomba való beilleszkedésre.

A könyvtárosnak érzékenyen kell együtt élnie azokkal az emberekkel, akiket munkájukban segít. Kellő empátiával, ugyanakkor filozofikus rálátással tudva azt, hogy a múlt sok tanulsággal szolgálhat ugyan, de Heideggerrel szólva: „Jelen számára zárva van mindaddig, míg a jelen maga is nem válik történelemmé."

Hogy milyen a holnapután következő jövendő? Egy bizonyosságunk van, az ember az egyetlen számunkra eddig ismert magasabb rendű lény, aki képessé vált arra, hogy irányítsa saját evolúcióját. Vajon merre fogja irányítani?

ÉRTÉK, IDENTITÁS, OLVASÁS

Felmérés három ország felnőttkorú magyarsága körében

GEREBEN Ferenc
Budapest, Teleki László Alapítvány Közép-Európai Intézete

1991 tavaszán három ország (Magyarország, Szlovákia, Románia) magyar anyanyelvű felnőtt lakosaival (összesen 460 fővel) sikerült kitöltetnünk ugyanazt a kérdőívet. Elvi megfontolásból és praktikus okokból egyaránt úgy döntöttünk, hogy felmérésünket – az ilyen természetű vizsgálódások sorában elsőként – olyan vidéken végezzük el, ahol a magyar etnikum túlnyomó többségben él. Így esett a választásunk a szlovákiai Csallóközre (Dunaszerdahelyre és két közeli falura) és Erdély székelyek lakta vidékére (Székelyudvarhelyre és szintén két községre). Magyarországot Hatvan város és vidéke képviselte. Természetesen tisztában kell lennünk azzal, hogy ami a magyar nyelvhasználatot, az anyanyelvű iskoláztatást és olvasáskultúrát illeti, a most vizsgált régiók teljesítménye potenciálisan jobb, mint a szórványmagyarságban élő magyarságé: ez utóbbi közeg viselkedése későbbi kutatások tárgya lehet.

Anyagi kereteink is behatárolták megismerési vágyainkat: viszonylag szerény mintákkal dolgoztunk, országonként mintegy másfélszáz fővel, illetve családdal.

A véletlenszerűen felkeresett családok között – mindhárom vizsgálati terepen – a kétgenerációs kiscsalád (szülők-gyerek[ek]) volt a domináns családtípus. A magyarországi csoportban volt legalacsonyabb az arányuk: 55%, a csallóközi és székelyföldi 71-71%-kal szemben. Míg a gyerekek számában Székelyudvarhelyen és környékén megkérdezett mintacsoportunk vezetett, a felkeresett lakások (házak) komfortosságában viszont a csallóközi csoport, maga mögé utasítva a magyarországi, és messze megelőzve a székelyföldi adatokat. (A csallóközi lakások több mint 9/10-e, a magyarországiak háromnegyede, a székelyföldieknek viszont alig egyharmada volt összkomfortos.)

Összeállítottunk egy listát, amelyik különböző követelményeket tartalmaz arra vonatkozóan, hogy mit kell a gyerekeknek későbbi életükre útravalóul adni, mit kell

a gyerekeknek a szülői házban tanulniok. A kérdezetteknek ezek közül kellett kiválasztani az öt legfontosabbat.

Hatvan és környékének értékegyüttese pragmatikusabbnak, a hétköznapi élethez és haszonelvűséghez közelebb állónak tűnt a másik két régiónál, nem zárva ki a (főleg praktikus beállítottságú) információéhséget sem. Megerősíti mindezt legnépszerűbb öt értékük listája is (az említések csökkenő sorrendjében): lelkiismeretes munka; egészséges életmód; udvariasság; tudásszomj; takarékosság.

Dunaszerdahely és környékének öt leggyakrabban választott nevelési elve a következő volt: lelkiismeretes munka; egészséges életmód; érvényesülés; udvariasság; a könyv és olvasás öröme. Ha ehhez hozzávesszük a magyarországi mintánál valamelyest, a székelyföldinél pedig jelentősen nagyobb mértékben említett toleranciát, valamint azt a tényt, hogy az „udvariasságot és jó magaviseletet", valamint a rendbe való beilleszkedést relatíve épp a csallóköziek választották a legkevésbé; a vonzások és taszítások metszéspontján egy polgári jellegű, az érvényesülés vágyát és a toleranciát a kultúra iránti meglehetős érdeklődéssel, valamint bizonyos mértékű (polgári) önérzettel társító értékvilág körvonalai bontakoznak ki. (Persze nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy a csallóközi mintacsoport valamelyest kvalifikáltabb volt a másik kettőnél.)

Végül a *Székelyudvarhelyt és környékét* képviselő megkérdezettek értékrendje (öt legnépszerűbb nevelési elvük: lelkiismeretes munka; udvariasság; egészséges életmód, a könyv és olvasás öröme; érvényesülés) a maga munkavágyával, beilleszkedési, alkalmazkodási hajlandóságával és az olvasáskultúra iránti meglehetős, a vallás iránti erős affinitásával; másfelől pedig a megismerési vágy viszonylagos visszafogottságával és a tolerancia fejletlenségével (türelmetlenség türelmetlenséget szül?) nem kevés leegyszerűsítéssel mint tradicionális, a kisebbségi lét szorításában társadalmi mimikrit is felvállaló, „premodern" értékvilág jellemezhető.

A meg nem kereszteltek aránya a székelyföldi megkérdezettek között volt a legalacsonyabb: mindössze 1,3%. A katolikusok Hatvanban és környékén, a protestánsok (főleg reformátusok és unitáriusok) a székelyföldi mintacsoportban érték el a legmagasabb – de itt sem abszolút többséget jelentő – arányszámot. Az egyház tanítása szerinti és a „maga módján" vallásosak együttes aránya a magyarországi mintacsoportban 60%, a csallóköziben 56%, Székelyföldön viszont nagyon magas: 82% volt; a székelyföldiek különösen az „egyházias" vallásosság terén előzték meg jelentősen a másik két régiót. (Egyúttal a meggyőződéses nem hívők aránya is a Székelyföldön volt a legkisebb: a másik két csoport 4-5 százalékával szemben mindössze 0,6%.) Ha abból a hipotézisből indulunk ki, hogy a kisebbségi identitástudat egyik fontos ápolója és támogatója az anyanyelvi vallásgyakorlás, akkor előfeltevésünk tényként csak Székelyföldön igazolódott, a csallóközi interjúalanyok vallásosságának mértéke a hazaiakétól is elmaradt.

Kérdezetteinknek feltettük a kérdést: „Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?" A kérdés nyitott volt, a válaszokat az érzelmi hozzáállás dimenziójában kategorizáltuk.

A magyarságkép negativisztikus (az averzió, a vele társult negatív élmények oldaláról történő) megközelítéssel szinte csak Magyarországom találkoztunk (csaknem minden tizedik kérdezettnél). A nemzeti hovatartozás közömbös megítélésének is mintegy kétszerannyi magyarországi esetével találkozunk, mint Székelyföldön. (Csallóköz ez esetben a magyarországi adathoz áll közel.)

A valahová tartozás érzése (nemzethez, hazához, szűkebb környezethez, nyelvi-kulturális közösséghez stb.) a magyarországi lakosok tipikus válasza volt (30%-uk említett e kategóriába illő motívumot, a csallóköziek 11, s a székelyföldiek 8%-ával szemben). Feltevésszerű magyarázatunk e tényre: a hazai magyarok sokkal egyszerűbben és közvetlenebbül élhetik meg a nemzethez tartozás érzését; a határon túli magyarok számára mindez jóval bonyolultabb és áttételesebb: ők ugyan magyarok, de nem polgárai Magyarországnak (amely különben is évtizedeken át mindent megtett, hogy elhárítsa magától a külhoni magyarságot). Anyanyelvű hazát és nemzetet ők csak eszmei, kulturális értelemben tudnak maguk köré varázsolni (ld. Illyés Gyula *Haza, a magasban* c. versét!), de józerével ezt is állandó, árral szembeni küzdelem közepette. Ugyanakkor van egy másnyelvű ország, amelynek állampolgárai, amely elvárja lojalitásukat, sőt azt is, hogy őt tekintsék hazájuknak, amire ők – főleg politikai síkon – készek is. A Kárpát-medence Magyarországon kívül élő magyar anyanyelvű polgárainak helyzetét tehát a közelmúltból örökölt kötődési bizonytalanságok nehezítik, amelyeket – úgy vélem – országaik demokratizálódása és az anyaország tapintatos kulturális-politikai támogatása csak együttesen tud feloldani.

A magyarságtudatot a nehézségek ellenére, küzdelem árán elfogadó, felvállaló választípust legnagyobb arányban a Székelyföldön említették meg (az ottani válaszadók közül minden negyedik). Csallóközben a nemzeti azonosságtudatnak egy kevésbé heroikus, de a magyarságot ugyancsak – pozitív érzésekkel – felvállaló változata a domináns: Dunaszerdahely és környéke válaszadóinak 53%-a jó dologként, büszkeséggel, örömmel, megtiszteltetésként stb. éli meg nemzeti hovatartozását. Meg kell mondanunk, hogy a magyarországi megkérdezettek ez utóbbi két válaszkategóriában („felvállalás" és „pozitív érzés") messze elmaradtak az élenjáró székelyföldi, illetve a csallóközi válaszadóktól.

Éltünk a gyanúperrel, hogy a magyyarságtudat milyensége független a felhalmozott kulturális javaktól, ezen belül az irodalmi ízléstől. Hipotézisünk jórészt igazolódott: a negativisztikus magyarságélmény mögött az esetek többségében sekélyesebb, sznobisztikus bestseller-ízlésképletet találtunk; a közömbösök ugyancsak a bestsellerekhez, valamint a praktikus szemléletre való ismeretközlő irodalomhoz

vonzódtak. A magyarságukat (a nehézségek ellenére) felvállaló választípus képviselői – a pátoszt sem nélkülöző magatartásukkal összhangban – általában értékes (klasszikus és modern) irodalmi ízlésorientációra (mint egyfajta magatartásmintára) támaszkodtak; míg a kevésbé ünnepélyes és kissé leegyszerűsített „jó érzés magyarnak lenni" választípus irodalmi bázisa egyrészt a jó művekkel társulni nem kívánó bestseller-orientáció, másrészt a klasszikusokra épülő ízlésképlet volt. Irodalmi ismeretvilágunk, érdeklődésünk és ízlésünk tehát búvópatakként rejtőzik énünk mélyrétegeiben és sohasem tudjuk, hogy egy-egy (az irodalomtól látszólag messze eső) megnyilvánulásunkban, állásfoglalásunkban mikor és milyen formában bukkan váratlanul felszínre.

Másik magyarságtudattal kapcsolatos kérdésünk a jövőkép milyenségét tudakolta: *Hogyan látja Ön a magyarság távolabbi jövőjét?*

A két pesszimista (a végletes és a mérsékelt) kategória együtt – Hatvan és környéke, Dunaszerdahely és környéke, Székelyudvarhely és környéke sorrendben – 38, 24, 27 százalék volt; ugyanebben a sorrendben a két optimista kategória együtt 42, 62, 54 százalékot tett ki. Vagyis a legderűlátóbbnak a csallóköziek bizonyultak, őket nem sokkal elmaradva a székelyföldiek követik, s tetemes különbséggel a magyarországiak a legborúlátóbbak. A két Magyarországon kívüli régióban tehát, ahol sokszor a legelemibb emberi és kisebbségi jogokért is harcot kell folytatni, ahol a gazdasági problémákat helyenként és időnként súlyos etnikai atrocitások és félelemkeltések is tetézik: abszolút többségben vannak az optimisták, akik egyébként csak Magyarországon szorultak kisebbségbe.

Mindhárom régióban azt tapasztaltuk, hogy a végletes borúlátás mögött általában könyvet alig vagy egyáltalán nem olvasó magatartás húzódik meg, s az olvasók esetében pedig főleg a felszínesebb szórakoztató irodalomra (lektűrre) orientált ízlés. A derűlátás esélye nő az olvasásgyakoriság mértékével (kivéve Magyarországot), valamint az ízlésszint emelkedésével.

A felmérés ismertetésekor jeleztük: olyan (határon túli) vizsgálati helyszíneket választottunk, amelyek lakosságának túlnyomó többsége (90% fölött) magyar anyanyelvű. Így nem lehet meglepő, hogy a Csallóközben és Székelyföldön megkérdezetteknek (N=309) mintegy kilenctizede mind a munkahelyén, mind az üzletekben és hivatalokban, mind pedig családi, baráti körben főleg magyarul szokott beszélni.

Az iskolai tannyelv kérdése már sokkal összetettebb a hétköznapi nyelvhasználatnál. Az általános (alapfokú) iskolát ugyan a csallóközi megkérdezettek kilenctizede, a székelyföldieknek pedig 95%-a végezte anyanyelvén, de a magasabb fokozatú iskolákban már rosszabb volt a helyzet: a szakiskolába (szakmunkásképzőbe) járt interjúalanyoknak csak kétharmada, a középiskolák (gimnáziumok, líceumok) egykori diákjainak pedig 77%-a tudta tanulmányait magyarul végezni, a Csallóközben és a Székelyföldön megközelítőleg azonos arányban. Legrosszabb helyzet-

ben a főiskolát és egyetemet végzettek vannak: csak 16%-uk abszolválhatta felsőfokú tanulmányait magyarul.

Kétkezi munkássá tehát könnyen válhat mindenki az anyanyelvén, de ha tovább akar tanulni, hạ előbbre akar jutni, akkor már csak az ország többségi nyelvén boldogul. Ez a proletarizálódás a kisebbségi lét nem kívánt, de Kelet-Közép-Európában egyelőre még törvényszerű velejárójának látszik.

A három régió művelődési tevékenység-struktúrája (illetve a szabadidős tevékenységek népszerűségi sorrendje) elég jelentősen különbözik. A magyarországi lista élén a TV és a legfontosabb tömegkommunikációs eszközök állnak, a szépirodalom olvasása a 4. helyre szorult, s a többi olvasmánytípus ezután következik. A csallóközi lista az újságokkal indul és a szépirodalom olvasása a 2. helyen van. Székelyföldön a szépirodalom már az első helyre került és a 2. helyen lévő televízió után újból az olvasnivalók következnek. A színházlátogatás e csoportban kapta a legjobb helyezést: 5. lett. Feltűnő jelenség a műkedvelés (éneklés, szavalás, színjátszás, népi tánc stb.) előkelő (hatodik) székelyföldi helyezése: a többi csoportban be sem került az első tíz közé. A székelyföldi és a csallóközi listák az olvasás viszonylag magas presztízséről vallanak (az utóbbira még a könyvtárlátogatás is fölkerült). A magyarországi tevékenység-struktúra inkább az audiovizuális kultúra dominanciáját és az olvasásnak ehhez a tényhez, valamint a határon túli helyzethez viszonyított háttérbe szorulását példázza.

Dunaszerdahelyen és környékén az egyes magyar nyelvű rádióműsorok hallgatottsága általában legalább olyan mértékű, mint Hatvanban és vidéken, tehát ahol a technikai lehetőségek adottak, ott a határon túli magyarság hajlandósága rendkívül nagy a magyarországi adások vételére, s ezt a tényt a Magyar Rádió műsorpolitikájában nem lehet figyelmen kívül hagyni. Mindez a televízióra is érvényes: a Magyar Televízió különböző műsorai –ahol fogni tudják – a határon túli magyarság rendkívül intenzív (a másnyelvű adásoknál jóval nagyobb mértékű) érdeklődésére számíthatnak. A *Panoráma* c. műsor pl. a Csallóközben – de így van ez a játékfilmekkel és filmsorozatokkal is – népszerűbb, mint Magyarországon.

Könyvet vásárolni a hatvani kérdezettek 90, a csallóköziek 91 és a székelyföldiek 85%-a szokott. (A 7 éven felüli családtagokkal számolva – a fenti sorrendben – 72, 76 és 61 százalék.) Tehát – csekély különbséggel – Csallóközben találtuk a legtöbb, Székelyföldön a legkevesebb vásárlót.

Felméréseinket gyakorlatilag házikönyvtárral rendelkező közegben végeztük. A gyűjtemények átlagos nagysága a következőképpen alakult:

Hatvan és környéke:	398 kötet;
Dunaszerdahely és környéke:	356 kötet;
Székelyudvarhely és környéke:	443 kötet.

A magyarországi felnőttek 17-18%-os átlagához képest a hatvani körzet válaszadóinak 32%-a mondta magát könyvtári tagnak, a csallóköziek 46(!)%-a, a székelyföldieknek pedig csak 16%-a. A szolgáltatások igénybevett spektruma is Hatvanban (és környékén) a legszélesebb: itt a könyvtári tagok kétharmada szokott a kölcsönzésen kívül más szolgáltatásokat is igénybe venni, míg Csallóközben ez a tagoknak csak 30, Székelyföldön pedig 36%-áról mondható el.

A napi- és havilapok olvasottsága Magyarországon, a hetilapoké Székelyföldön a legalacsonyabb (83, 58 és 85%); Csallóköz mindhárom kategóriában (napilap: 97%, hetilap: 97%, havilap: 86%) vezet.

Hatvan városában és környékén a családok 64%-ában bizonyult minden 7 éven felüli családtag könyvolvasónak; Csallóközben 75%, Székelyföldön 65% volt a megfelelő adat. Csallóköz tehát e téren is nagyobb olvasási aktivitást mutat a másik két régiónál.

Nagyobb különbségek mutatkoztak a „mit olvasnak" témakörben. A különböző régiók olvasói érdeklődése (s tegyük hozzá: kulturális arculata) meglehetősen eltér egymástól: a magyarországi régió a krimik, az érzelmes, szerelmes történetek és kalandregények meglehetősen kommersz együttesét juttatta jelentős előnyhöz, valamint a műszaki jellegű ismeretközlő irodalmat. A két határon túli vizsgálati helyszín a kommercialitások elé helyezte a történelmi témákat és a szépirodalmat (főleg Székelyföldön, ahol mindkét kategória a legmagasabb említésszámot kapta); valamint az életrajzi témakört is, (amelynek egyébként Erdélyben nagy hagyományai vannak), s amely a magyarországi terepen nem fért bele az első 5 olvasmánytípusba. A határokon túl mintha nagyobb hitele lenne a régi latin mondásnak: *historia est magistra vitae*, s talán ezért tanulmányozzák oly buzgalommal az élet tanítómesterének tartott (s immár jobban hozzáférhető) történelmi könyveket. S mintha nagyobb becsülete lenne az igazi szépirodalomnak is, amely Kelet-Közép-Európában ugyancsak – immár hagyományosan – az élet (pontosabban: a túlélés) és a politikai cselekvés tanítómesterének számít.

A kurrens olvasmányok keletkezési idejük (megírásuk idejéről van szó!) szerinti rétegződése az újabb keletű (a felmérést megelőző egy-másfél évtized alatt íródott) művek magyarországi előretörését tanúsítja, valamint a múlt századi (és régebbi) irodalom visszaszorulását. Mindkét folyamat sokkal kevésbé jelentkezik a két határon túli régióban: ezeken a helyeken nagy átlagban valamivel régebbi keletkezésű könyveket olvasnak, mint idehaza.

Az aktuális olvasmányok szerzőinek nemzetiség szerinti felosztása azt tanúsítja, hogy a Magyarországon, Csallóközben és Székelyföldön olvasott könyvek legnagyobb (50% körüli) hányadát magyar szerző írta. Magyarországon megfigyelhető – egyrészt a növekvő nyitottság jegyeként – e könyvek lassú aránycsökkenése, ami egyébként Csallóközben is jól kimutatható. Ez utóbbi régióban olvasták a legkeve-

sebb (49%), Székelyföldön pedig a legtöbb (61%) könyvet magyar szerző tollából. (Székelyföld több vonatkozásban is zárkózottabbnak mutatkozott a csallóközieknél.) A kelet- és közép-európai (egykori szocialista) országok irodalma mintegy huszadrészét teszi ki a hazai olvasmányanyagnak, Székelyföldön ennél valamivel kevesebbet, Csallóközben érzékelhetően többet. A nyugat-európai irodalom iránt – sajátos módon – az utóbbi években mintha csökkent volna az érdeklődés, az amerikai (túlnyomórészt észak-amerikai) irodalom iránt viszont jelentősen növekedett. E jelenségnek csak Székelyföld tudott ellenállni. Székelyföldet zárkózottsága tehát nemcsak konzervatívabbá teszi, hanem – egyelőre – megmenti a túlzott amerikanizálódástól, s a vele járó kommercializálódási jelenségektől is.

Ha az olvasmányok stílusát tesszük meg az olvasmányszerkezet strukturáló elvének, akkor hazai viszonylatban (az időbeli folyamatot szemlélve) a romantikus, a XIX. és XX. századi realista klasszikusok, továbbá az értékes modern művek részarányának csökkenését, valamint a szórakoztató (és az ismeretközlő) irodalom súlyának emelkedését tapasztaljuk. Ezek a tendenciák azonban a határokon túl nem, vagy alig érzékelhetők: a klasszikusok iránti érdeklődés jóval nagyobb a Csallóközben és főleg Székelyföldön; a lektűrök és bestsellerek népszerűsége pedig – jelentős különbséggel – Magyarországon a legnagyobb, majd a Csallóköz, s végül a Székelyföld következik. A legkommerciálisabb régió tehát a magyarországi, s a legkevésbé az a sok tekintetben sziget-jellegű Székelyföld.

Míg idehaza a könyv elsősorban olyan használati tárgy, amely egyszerre andalító- és ajzószer, valamint praktikus és profán segédeszköz, addig a határokon túl (de főleg Erdélyben) a tradicionális értékrendben gyökerező, a kulturális hagyományt is az identitástudat erősítésére felhasználó magatartás szinte szakrális szimbóluma – s ez különbségnek nem kevés.

„Hiába fürösztöd önmagadban,
Csak másban moshatod meg arcodat."
József Attila

MAGYARSÁGTUDAT ÉS OLVASÁS KÖZÉPISKOLÁSOK KÖRÉBEN

NAGY Attila
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár
Könyvtártudományi és Módszertani Központ

1991 májusában és júniusában felmérést végeztünk Székelyföld, Csallóköz és kontrollként Magyarország egy-egy meghatározott körzetében, hogy az olvasási szokások tükrében vizsgálat tárgyává tehessük a nemzeti kultúrához való kötődés, a nemzeti azonosságtudat aktuális állapotát az adott terepeken.

A következőkben a három kisváros (Dunaszerdahely, Hatvan, Székelyudvarhely) középiskoláinak – háromszor 100-100 17 éves gimnazista és szakközépiskolás – válaszait áttekintve (szabadidős tevékenységek, olvasási szokások, ízlés, értékrend, nemzeti identitástudat) kívánunk néhány, általánosíthatónak tűnő összefüggést megfogalmazni.

Vizsgálatunk középpontjában, amint erre már utaltunk, az olvasási szokások álltak, de szerettük volna a finomabb összefüggéseket is felderíteni. Ezért a tényleges olvasmányszerkezet bemutatása előtt az olvasás motivációs hátteréről kívánunk néhány fontos információt (tényekről és vélekedésekről) nyilvánvalóvá tenni. Jól ismert kapcsolat van a gyerekek, fiatalok olvasási kultúrája és a szülői házban látott minták, példák között. Hiszen az alapvető viselkedési, vélekedési modellek nyilvánvalóan az elsődleges szocializációs folyamatból, az identifikációs kulcsszemélyiségektől (döntően a szülőktől) származnak. Ennek legismertebb bizonyítékai szerint a gyerekek olvasási készségének színvonala, olvasási kultúrájának jellemzői az otthoni könyvek számával, illetve a szülők iskolázottságának mértékével függenek össze.

Székelyföldön kevesebb a könyv a lakásokban, de fontosabb az olvasás és a beszélgetés, mint a másik két helyszínen, tehát szükségképpen fontosabb a könyvekről folyó disputa is. Kíváncsiak voltunk az olvasással, a könyvekkel, a szépirodalommal kapcsolatos várakozások, beállítódások természetére is. Ezért „Egy jó regénytől azt várom, hogy" kezdetű mondat folytatásaként 12 lehetséges motívumból (a listát mellékeltük) a nekik tetszőket (maximum ötöt) kellett kiválasztaniuk.

A kikapcsolódás és pihentetés mozzanata Hatvanban, a szórakoztatás, a kikapcsolódás, a gyönyörködtetés Dunaszerdahelyen, az ismeretszerzés, a megerősítés, az újszerűség, az önigazolás, vagyis a lényegibb, a meditációt, a reflexiót is előrejelző indítékok sora a székelyföldi tanulók körében volt jellemzőbb. Említést érdemel még a válaszgyakoriságok ismételt egyértelmű ferdesége, Erdély felé emelkedő eloszlása. Hasonló jellegű és nagyságrendű különbségeket tapasztaltunk, amikor az utolsó 6 hónap olvasmányainak felsorolását kértük, s a válaszok összesítése nyomán jóízűen emlékezhettünk a szabadidős tevékenységek átlagszámaiban is megmutatkozó előrejelzésekre. Udvarhelyen jóval értékesebbnek, fontosabbnak tartották az olvasást, mint a másik két városban, s lám a mennyiségi adatok visszaigazolják ezeket a globális csoportátlagokat. Úgy tűnik, azok a bizonyos átlagok mégsem csupán vélekedéseket tükröznek, de a tények valamilyen mértékű előrejelzésére is alkalmasak.

Az utóbbi 6 hónapban olvasott művek számai:

Hatvanban:	699 cím
Dunaszerdahelyen:	674 cím
Székelyudvarhelyen:	861 cím

A mennyiségi adatoknál természetesen sokkal fontosabbak voltak a minőségiek.

Az utolsó 6 hónap olvasmányai:

	Hatvan	*Dunaszerdahely*	*Székelyudvarhely*
Romantikus	4	7	5
Realisták, klasszikusok (XIX.sz. és korábbi)	21	5	20
Realisták, klasszikusok (XX.sz.)	13	2	7
Modern értékes	4	1	1
Ismeretközlő	9	6	6
Lektűr	25	34	22

	Halvan	*Dunaszerdahely*	*Székelyudvarhely*
Tudományos fant.	6	5	7
Krimi	6	4	8
Füzetes lányregény	5	11	13
Áltudomány	2	2	1
Átlagosan említett művek száma (fő/kötet)	6,9	6,7	8,6
Összes cím (100%)	699	674	861

(Udvarhelyen csaknem 9, a másik két helyszínen alig 7-7 mű olvasását említik). A táblázat egészének elrendezése – igaz, nem először – a magyar kultúra folytonosságát, a kulturális folyamatok határokat átlépő erejét, az ízlés változásainak közel azonos tendenciáját idézik fel az olvasóban.

Volt 71 év zavaros és kavargó történelmével, van 700 km-nyi távolság a változó mértékben nyitott és/vagy zárt határral, de a magyarul írott szó vonzerejét nem sikerült megsemmisíteni, talán megtörni sem. Legalábbis ott, ahol még egységes tömegben élnek magyar szigetek, ahol még magyar nyelvű pedagógusok tanítanak, ahol még vannak (és talán újra lesznek) magyar nyelvű családi- és közkönyvtárak is. Az aktuális olvasmányok csaknem felét a lektűrök (Berkesi, Cook, Kenneth, King, Mitchell, Szilvási), a krimik (Christie, Lőrincz) és a tudományos-fantasztikus könyvek (Asimov, Lőrincz, Nemere) sora teszi ki, illetve a füzetes lányregényekkel (Denise, Romana, Tiffany stb.) együtt Dunaszerdahelyen már át is lépi a „felező vonalat" (54%).

A leginkább kedvelt, értékelt szerzők neveit kértük, külön a magyarokat, külön a nem magyarokat. (Terjedelmi okokból itt csupán a magyar szerzők névsorait mutatjuk be.) Elsőként az olvasói tudat sajátos kettős természetéről kell szólnunk. A legolvasottabbak a lektűrök, de ebben a névsorban kisebbségben vannak, s csupán a 3-5. helyekig tudtak „feltörni". Vagyis a hétköznapi, olvasói gyakorlatot főként a közvetlen örömszerzés, a könnyed szórakozási igények jellemzik, de az értékek rangsorát az iskolai- és egyéb presztízshatások a klasszikusok javára rendezik át (Jókai, Móricz, Mikszáth, Ady, Petőfi, József A.).

Az olvasói ízlés szerkezetét feltehetően az alábbi névsorok jellemzik a legplasztikusabban.

A legkedveltebb magyar szerzők élmezőnye:

Hatvan		*Dunaszerdahely*		*Székelyudvarhely*	
1. Móricz Zs.	23	1. Jókai M.	35	1. Jókai M.	51
2. Mikszáth K.	21	2. Móricz Zs.	28	2. Mikszáth K.	30
3. Jókai M.	19	3. Petőfi S.	22	3. Rejtő J.	27
4. Nemere I.	14	4. Rejtő J.	20	4. Petőfi S.	20
5. Ady E.	13	5. Mikszáth K.	18	5. József A.	17
6. Lőrincz L.	12	6. Ady E.	16	6. Szilvási L.	16
7. Arany J.	10	7. Nemere I.	16	7. Móricz Zs.	15
8. Petőfi S.	9	8. József A.	14	8. Tamási Á.	12
9-11. Rejtő J.	8	9. Szilvási L.	13	9. Sütő A.	11
Móra		10. Berkesi A.	9	10-12. Ady	10
Karinthy F.		11-12. Gárdonyi G.	8	Arany	
12. Moldova	6	Karinthy F.		Berkesi	

Másodszor a székelyudvarhelyi specifikumokat vizsgáljuk meg. Jókai a nemzettudat leghatásosabb megfogalmazója és ébrentartója, a „megengedett történelem" megelevenítője (ahogy azt Roth András udvarhelyi kollégánk megjegyezte, hiszen Kós és Reményik sok más erdélyi íróval együtt még ma is tiltott olvasmányok Romániában), minden második megkérdezettünk kedvence. Hatvanban csak minden ötödik, Dunaszerdahelyen minden harmadik válaszadóról mondható ugyanez. Nemere és Lőrincz Hatvanban több vagy ugyanannyi szavazatot kap mint Tamási és Sütő Udvarhelyen, de a magyarországiak rangsorában Sütő mindössze a 19. helyen áll 3 szavazattal, Tamási pedig egy említést kap. (S ha már krimi, akkor legyen Christie, s ha tudományos fantasztikus, akkor Asimov (Udvarhelyen), nem pedig Nemere és Lőrincz (mint Hatvanban).

Említést érdemel még a hazai „klasszikus" lektűrszerzők késleltetett visszavonulása. A hazai mezőnyben már csupán 5 (Szilvási) és 2%-ot (Berkesi) kapnak, de a határon kívüli magyarság körében még ennek többszörösét (9-16%).

Mindent összefoglalva, a bemutatott listák és a teljes adathalmaz ismeretében állíthatjuk: a székelyföldi diákok körében fokozottabb igényességet, nagyobb érdeklődést, kifejezettebb fogékonyságot észleltünk a nemzeti klasszikusok irodalmi alkotásai iránt, mint a vizsgálat másik két helyszínén. Ugyancsak tegyük szóvá a nemzeti kultúrák közötti hidak itt tapasztalt gyengeségét, „a pallók keskeny és törékeny" mivoltát: a 247 udvarhelyi említésből mindössze 6 esett román, a 248 szerdahelyi szavazatból pedig 17 cseh és/vagy szlovák szerzőre.

„Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?" – szólt következő kérdésünk, s a válaszok rendezését, kategorizálását két külön szempont szerint is elvégeztük. Elsőként tartalomelemzést hajtottunk végre, melynek eredményei az eddig megismert tendenciákat támasztották alá (a nyelv, az irodalmi kultúra, a történelem, a szoli-

daritás a határon túliak körében természetes adottságként felfogott helyzetértelmezés és az ország szolgálatára utaló mozzanatok pedig a hazai válaszokban voltak gyakoribbak), majd a teljes választ egységes egésznek felfogva, egy sajátos skálán helyeztük el a reakciók sorát.

A válaszok jelentős részét alig-alig lehetett egyetlen mondattá, állásfoglalássá sűríteni. Ezért is volt szükséges az elsőként említett tartalomelemzési eljárással is feltárnunk a középiskolások reakcióinak különböző rétegeit. A negatív és közömbös válaszok együttesen sem érték el egyetlen városban sem a 10 százalékot, s alig valamivel több a nem válaszolók, illetve az értelmezhetetlen reakciókat adók aránya is. Evidenciaként kell értékelnünk a hatvaniak természetes kategóriájú megfogalmazásainak viszonylag magas számát, a nehézségek hangsúlyozása Székelyudvarhelyen volt a legerősebb. (1991 májusában csallóközi látogatásunk napjaiban érkezett a Dunaszerdahelyi Polgármesteri Hivatalba a magyar keresztnevek és utcanevek betiltását tartalmazó rendelet.) A büszkeség és szolidaritás érzését Dunaszerdahelyen fogalmazták meg a legtöbben.

Sütő András egy 1989-ben megjelent interjúban[1] a romániai magyarság közérzetét a riadalom, a menekülés, a létmentés tudatával jellemezte. Az erősödő kivándorlási hullámot látva a letargikus bénultság, az önfeladás megannyi bizonyítékát vélte kiolvasni a nyelvének szabad használatából kiesett, kollektív nemzetiségi létének jogaitól megfosztott, hivatalosan átkeresztelt, etnikumában megtagadott romániai magyarság vergődéséből. Azóta az események felgyorsultak, véres fordulatok követték egymást (1989 karácsonya, 1990. március 19-22. Marosvásárhely), de az itt bemutatott adatok talán mégis nyújtanak némi reményt, legalábbis a fiatalok vélekedéseit illetően. Igaz a negatív és közömbös attitűdöt jelző 9% sem elhanyagolható mennyiség.

Mit jelent magyarnak lenni?

	Hatvan	*Dunaszerdahely*	*Székelyudvarhely*
1. Negatív	4	3	4
2. Közömbös	3	–	5
3. Természetes	18	7	10
4. Tartozni valahová	19	28	12
5. Nehézségek	8	12	17
6. Elfogadás	13	5	17
7. Büszkeség	22	36	22
8. Nem értelmezhető	11	9	4
9. Nincs válasz	2	–	9

„Hogyan látja Ön a magyarság távlati jövőjét?" – kérdésünk ismét gazdag, gyakran többmondatos válaszokat eredményezett. A válaszmegtagadók aránya 10% alatt maradt, s kitérően is csupán minden ötödik fiatal reagált a határon túliak közül – félreérthetetlenül jelezvén helyzetük kényes jellegét – s a hatvani diákok között mindössze négyen reagáltak hasonlóan.

A magyarság jövője?

	Hatvan	Dunaszerdahely	Székelyudvarhely
1. Feltétlen kudarc	11	3	1
2. Esetleg kudarc	11	4	10
3. Bizonytalan	20	15	16
4. Esély az emelkedésre	29	39	25
5. Feltétlen siker	20	21	33
6. Nincs, vagy értékelhetetlen válasz	9	18	15

Az 1. és az 5. sor erős és egybehangzó bizonysága szerint azok bíznak leginkább a nemzet megmaradásában, értelmes jövőjében, akik minden eséllyel rendelkeznek a „béhalásra", akik bizonyára ma (1991-92) a legnehezebb körülmények között élnek anyagilag, erkölcsileg, politikailag. De van elszántság, élniakarás, összeszedettség, előlegezett hit.

A székelyek harmada feltételek nélkül bízik a jövőjében, míg a másik két helyszínen ezt csupán minden ötödik megkérdezett gondolja így. A válaszok összetettsége miatt a feltételek milyenségét ugyancsak elemzés tárgyává tettük.

A magyarság jövője?

	Hatvan	Dunaszerdahely	Székelyudvarhely
1. Gazdasági feltételek	29	20	7
2. Kulturális feltételek	26	39	35
3. Politikai feltételek	25	53	39
4. Felelősség	9	8	16
5. Kitérő válasz	4	20	22
átlag (válasz/fő)	1,0	1,47	1,27

A hazai válaszok részben szűkszavúbbak a kintieknél, részben pedig a gazdasági, politikai és kulturális feltételek egyensúlyát tükrözők, míg a határok túlsó oldaláról nézve a politika tűnik a legerősebb kutyának, s a gazdaság csak a harmadik helyre szorul, a felelősségérzet, a „rajtunk is múlik" meggyőződése Székelyföldön látszik a leghatékonyabbnak.

Adataink azonban nekünk, hazai magyaroknak is hordoznak némi figyelmeztetést. Lélekben, gondolkodásban, magyar nyelvben, észjárásban és a megmaradni akarásban elég erősek vagyunk-e az Európai Közösség ajtajának kopogtatásához?

Szociálpszichológiai vizsgálatok eredményeiből tudjuk[2], hogy egy azonosulási keretül szolgáló társadalmi réteg vagy csoport (legyen szó etnikai, nemi vagy életkori csoportról) tartósan kedvezőtlen helyzete nagyobb „felszólító erőt" képvisel. Ezért nagyobb motivációs erőket is hoz mozgásba az identifikációs teljesítmény megvalósítására. Az identifikálódás mértéke annál nagyobb, minél gátoltabb az adott rétegcsoport tagjainak mobilitási lehetősége, és minél korlátozottabbak esélyei a panaszok orvoslására. (A kapcsolatok, az érintkezés a csoportban, rétegen belül maximális, a rétegek, a csoportok között viszont minimális.) Ilyenkor a felkínált identitásmodellek iránti fogékonyság is erősödik. Ezért a nemzeti kisebbségekre nehezedő tartós nyomás vagy diszkrimináció rendszerint fokozottan érzékennyé tesz a nemzeti-etnikai identitás kidolgozása, a megfelelő identitásmodellek elfogadása és beépítése iránt. (Közbevetően jegyezzük meg, hogy a klasszikus nemzeti irodalom pl. Jókai, Mikszáth, Gárdonyi stb. olvasása kiváló eszköztárat kínál az igényelt azonosságtudatot szolgáló modellek beépítéséhez.) Vagyis így lehet (lesz!) a vereségből győzelem.

1. Fejér György: Mi magyarul vagyunk emberek. (Beszélgetések a magyarságtudatról itthon és a nagyvilágban) Bp. 1989. Hírnök
2. Pataki Ferenc: Az én és a társadalmi azonosságtudat. Bp. 1982. Kossuth

ALAPÍTVÁNY ÉS KISEBBSÉGI KULTÚRA

Erdélyi kísérlet a kisebbségi kulturális önszerveződés anyagi alapjainak megteremtésére

PILLICH Katalin
Kolozsvár, Heltai Gáspár Könyvtári Alapítvány

Negyven év öröksége

A romániai magyarság kultúrájának és közművelődési életének ugyanazok voltak az ismérvei 1989 decembere előtt, mint Közép-Európában általában a szocialista rendszer összeomlása előtt. A helyzetet az súlyosbította, hogy esetünkben az úgynevezett szocialista átalakítás leple alatt az elnemzetietlenítés, az egyre erőszakosabb elszigetelés és beolvasztás nacionalista politikája működött. Fokozatosan felszámolásra került e kétmilliós, évezredes történelmi-kulturális örökséggel rendelkező etnikum iskolarendszere, kulturális és egyházi intézményeinek java és mindaz, ami ezek helyébe került, semmilyen tekintetben nem pótolhatta a veszteségeket.

A könyvtárak és a gyűjtemények sorsa sem volt más, mint a kultúráé és a közművelődésé általában. A régi, múzeumi, közkönyvtári és levéltári anyagok szinte teljes mértékben hozzáférhetetlenné váltak, számos közülük részleges vagy teljes felszámolásra került. Az ezek helyébe lépő szocialista könyvtárhálózat anyanyelvű állománya pedig egyre csökkent, egyre szegényesebbé vált. Az állomány fejlesztésére szánt összegből mind kevesebbet fordítottak így új magyar könyvek beszerzésére is. Eközben az anyanyelven nyomtatott könyvek száma évről évre csökkent, s a 80-as évekre a magyarországi könyvbehozatal is szinte teljességgel visszaszorult. Olyannyira, hogy a határon valóságos könyvvadászat folyt.

A könyvállományt és a magyar könyvtárhálózatot ért veszteségek mellett hátrányosan érintett bennünket az anyanyelvű könyvtárosképzés teljes hiánya, a magyar könyvtárosok számának folyamatos csökkentése is.

Pusztán néhány hagyományos kultúrközpont (Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely) és a tömbmagyar régió – a Székelyföld – képez valamelyes kivételt a

jellemzés alól. Az említett kultúrközpontokban éppen az örökség gazdagsága lassította valamennyire a vázolt lebomlási folyamatot. Ami pedig a Székelyföldet illeti, bizonyos mértékig az állami könyvtárhálózat is ki tudta szolgálni a magyar közművelődés ottani igényeit, s a magyar szakemberek aránya is közelebb állt a lakosság etnikai összetételéhez.

Polgári önszerveződésünk első lépései

1989 decembere után, minden interetnikus ellentét-szítás dacára számunkra is kialakultak a polgári önszerveződés bizonyos feltételei. Bár saját szellemi korlátaink és külső tényezők akadályozó hatása miatt a kívántnál lassúbb ütemű a változás, a romániai magyarság bizonyos rétegei is egyre aktívabb szerepet játszanak ebben. Több tucat közművelődési szervezet, társaság, egyesület alakult Nagyváradtól Brassóig, Nagybányától Petrozsényig. A sokévtizedes szellemi és szervezkedési korlátozottság után, nem várt energiával tört fel a saját intézményrendszer kialakításának igénye az élet valamennyi területén. Sorra kerültek bejegyzésre és kezdték meg tevékenységüket a kisebb-nagyobb kulturális, emlékőrző, önismereti szervezetek, egyéb társaságok, amelyek egy-egy helység, tájegység, megye vagy egész régió közművelődési tevékenységét kívánják fellendíteni. Az elmúlt két év tapasztalatai szerint ezen szervezeteknek javarésze pusztán kis hatékonyságú kerete maradt az önszerveződésnek, a szervezőkészség hiánya mellett főleg a megfelelő pénzügyi alapok szűkössége gátolta meg a tényleges tevékenység megkezdését, e szervezetek intézményesülését.

Ezen gondokkal küszködik az EMKE is, amely az elképzelések szerint a mintegy 80 közművelődési egyesület tevékenységének összehangolását lett volna hivatott szolgálni, de valójában a szakosztályokba szerveződő hagyományos EMKE-konstrukciót élesztette újra, sok tevékenységet, régi beidegződések szerint felülről próbálva megszervezni. Miközben a kulturális szervezetek nagyrésze el sem fogadja ezt a konzervatív elképzelést, a szerény tagdíjak és az esetlegesen csordogáló adományok sem teszik lehetővé az EMKE számára a közművelődés egész közösséget átfogó megszervezését.

Szakosztályosdi vagy alapítvány?

Noha ma még elég nagy közegellenállásba ütközik, mivel kevesen értik meg az igazi lényegét, egy valamikori kulturális önrendelkezéshez vezető egyedüli út mégis az a kultúra-szervezési forma lehet, amely gazdasági és érdekeltségi alapra támaszkodik.

Ebből a realisztikusabb szemléletből fakad az EMKE Könyvtári Szakosztályának az a kezdeményezése, hogy a tevékenységét alapítványi formában szervezze meg. A könyvtár-teremtő, könyvtáros-képző, hálózat- és állománygyarapító tevékenységét a Heltai Gáspár Könyvtári Alapítvány létrehozásával kezdte meg. Tette ezt annak reményében, hogy az alapítvány hosszú távon nemcsak a szakosztály munkájának, hanem egész közművelődésünk támogatásának fontos eszközévé válhat.

Az alapítványi formát több szempontból tartjuk a legéletképesebbnek, a kultúra kisebbségi keretek közötti támogatásában is a leghatékonyabbnak:

a./ lehetővé teszi egy, a kormányzattól független pénzalap megteremtését, amely törvényes keretek között, a jelen szükségleteihez igazodva támogathatja a kisebbségi kultúra fejlődését;

b./ hozzáférhetővé teszi a kisebbségi közösség számára valamennyi nemkormányzati kelet-közép-európai kulturális fejlesztési program támogatását;

c./ a legszorosabb együttműködési kapcsolatok kiépítésére ad módot valamennyi hasonló bel- és külföldi alapítvánnyal;

d./ a kultúrcsere programok közvetlen finanszírozásával biztosíthatja az erdélyi magyar társadalom kulturális értékeinek nemzetköziesítését, külföldi értékek erdélyi megismertetését;

e./ a pályázati módszer alkalmazása lehetővé teszi az értékorientált versenyszellem meghonosodását;

f./ pénzalapjainak egy részét tőkésítve, olyan gazdasági vállalkozások létrejöttét segítheti, amelyek nyereségközpontú tevékenységükkel a közművelődési célok gyakorlati megvalósulását segítik elő;

g./ a vállalkozások, mivel közhasznúak, közvetlen partnerként bármely magánvállalkozásnál könnyebben válhatnak kultúrcsere-programok lebonyolítóivá (közönségszervezés, könyv- és sajtóértékesítés, rendezvényszervezés stb.) A biztosítható nyereség nem egy magánvállalatot helyez előnybe másokkal szemben, hanem a kultúra támogatásának szolgálatába állítható;

h./ az alapítvány és ennek vállalkozásai fontos szerepet vállalhatnak a kisebbségi társadalom civil szférájának megerősödésében, a polgárosodásban, hiszen programjainak megvalósításában a kis- és középvállalkozók egész sorát pályáztathatja meg, hozzájárulva gazdasági megszilárdulásukhoz;

i./ gazdasági érdekeltségi alapon olyan kapcsolatokat teremthet állami kulturális intézményekkel (pl. állami könyvtárhálózattal), amelyeken keresztül az azoknak szánt fejlesztési összegből is elvonhat saját hálózatába;

j./ az alapítványon és annak gazdasági vállalkozásain keresztül az eddigi segélyadományok eszközlése helyett kölcsönös érdekeltségi alapra helyezheti az erdélyi

magyarság kapcsolatait az anyaországgal, a világ bármely országában élő magyar kisközösséggel.

Az általunk létrehozott Heltai Gáspár Könyvtári Alapítvány tevékenysége eddigi öt hónapjában, egyelőre szerény körülmények között, de igazolni tudta a fenti szempontok érvényességét. Célkitűzései közül megkezdte a mai igényeknek megfelelő, az európai szellemi körforgásba visszaemelő könyvtár-hálózat kialakítását az erdélyi kulturális értékek külföldi megismertetését lehetővé tevő kultúrcsere kapcsolatok kiépítését, könyv- és sajtóértékesítési tevékenységét, könyvtáraiban zártkörű vetítési és a más népek kultúrájához közelítő idegennyelvoktatást. Megtette az első lépéseket a könyvtárosképzés terén is. Pénzalapjainak gyarapítása egyre nagyobb lehetőségeket fog teremteni a nehéz körülmények között működő vidéki, főleg szórvány-könyvtárak anyagi támogatására.

A könyvtárhálózat kialakítása tehát megkezdődött, egyfelől folyik a legkülönbözőbb forrásból létrejött helyi könyvtár-kezdemények bevonása az elképzelt hálózatba, másfelől máris több fontos településen folyik olyan helyiségek, épületek felkutatása, amelyek újabb könyvtárakká alakíthatóak. A kolozsvári gr. Mikó Imre Könyvtár eddigi kísérletei (1992. február 1-jén nyílt meg) azt igazolják, hogy megfelelő szervezés és finanszírozás esetén e hálózat könyvtárai élő kultúrközpontokká lesznek fejleszthetőek, vetítőtermekkel, nyelvi laborokkal, zsebszínházzal, irodalmi kávéházzal, kisgalériával, konferenciateremmel stb.

Az alapítványi forma bevezetése a kisebbségi társadalom és kultúraszervezésben nem utolsó sorban arra a felismerésre is épít, hogy a polgári önszerveződés, a helyi önkormányzatok fokozatos megerősödése elkerülhetetlenül olyan demokratikus keretet teremtenek, amelyben a kulturális autonómia valamely formája előbb vagy utóbb megvalósul. Erre a helyzetre minden területen idejében fel kell készülni. És egy kulturális alapítvány, vagy az alapítványok fokozatosan kialakuló egész hálózata a kormány által kisebbségi felhasználásra leosztott pénzeknek akkor majd fogadó partnere lehet. Addig azonban, amíg ez valósággá válhat, a saját alapok gyarapítása, s ezek körültekintő felhasználása a központi feladata.

Előadások

KÜLFÖLDI HUNGARIKA FELTÁRÁS ÉS TÁJÉKOZTATÁS

Hagyomány és távlatok

KOVÁCS Ilona
Budapest. Országos Széchényi Könyvtár

A külföldi hungarikumok kérdése – a külföldi hungarika-kutatás –, amelyet szekciónk programjára tűzött, nem először szerepel témaként a külföldi magyar könyvtárosokkal közösen tartott konferencián, s nem új maga a feladat sem. Változott azonban a történelmi helyzet, amely arra késztet, hogy a hagyományos feladatokat az új összefüggések között ismét vizsgálat tárgyává tegyük, s a tendenciákat és lehetőségeket a körülményeknek megfelelően mérlegeljük.

A hungarikumok problémáit elemezve nem kívánok itt a hungarikum definíciós kérdéseivel foglalkozni. Erről kitűnő tanulmányok állnak rendelkezésre.[1] Csupán annyit szeretnék leszögezni, hogy a külföldi hungarika feltárás kérdéskörébe elsősorban a külföldi magyar és magyar vonatkozású publikációk bibliográfiai feldolgozását soroljuk, de a feltárás és tájékoztatás ennél bővebb, kiterjed más típusú, a külföldi hungarika-kutatásokat támogató információkra is.

Célom ez alkalommal elsősorban a feladatrendszer történeti alakulását és az eddig végzett munka jellemzőit nagyon röviden áttekinteni, annak érdekében, hogy az előttünk álló teendőket a maguk folyamatában szemlélhessük.

Előzmények és összefüggések

A külföldi hungarikumok programja egy szélesebb körű program, a *teljes* – vagyis a magyarországi és külföldi hungarika-gyűjtés és -feltárás kérdéskörének részét képezi. A magyarság szellemi értékeinek számbavétele, megőrzése és hozzá-

férhetővé tétele régi igény. A 18. századtól érlelődött és vált napjainkra alkotó egyéniségeket és intézményeket mozgósító programmá. Czwittinger Dávid *Specimen Hungariae Literatae* c. munkájában 1711-ben az elsők között mérte fel a helyzetet, s vonta le a programot meghatározó következtetést:

„...láttam, hogy majdnem minden népnek megvan a maga írója, aki a kiváló tudományú férfiak nevét, írásait, a rájuk vonatkozó ítéleteket és feljegyzéseket összegyűjtötte, felsorolta, és külön műben összefoglalva feldolgozta, egyedül csak a magyar népnek nem akadt mindmáig ilyen írója..".[2]

Az európai példák alapján elindult kutatás és feltárás igénye nyilvánvalóvá tette a szisztematikus gyűjtés szükségességét. Ez vezetett a 19. század első évtizedében Széchényi Ferenc nemes vállalkozásához, a „Magyar Könyvtár"[3] és a nemzeti gyűjtemény megalapozásához.

Ezt követően a feltáró munka a *magyarországi hungarikumok* vonatkozásában a 18. és 19. század folyamán tudós szakemberek *egyéni* vállalkozásaként folyt. Bod Péter, Horányi Elek, Sándor István munkái[4], Jankovich Ferenc és Kovachich Márton György tervei jelzik az utat.[5] Az alapvető bibliográfiai regisztrációt, mint ismeretes, Szabó Károly és Petrik Géza végezték el.[6]

E vállalkozások menetében jelentős változást hozott a 20. században a feladat *intézményi* keretbe foglalása. Az 1930-as években Fitz József igazgató nemzeti könyvtári feladatként jelölte meg a *Magyar Könyvészet* köteteinek közreadását.[7] Újabb stációt jelentett a második világháború után a *kurrens nemzeti bibliográfia rendszer*ének kialakulása.[8]

A kurrens kiadványok számbavétele mellett ebben az időben a rendszer részeként megindult a nagy retrospektív bibliográfiai vállalkozások sora is.[9]

A magyarországi hungarikumok vonatkozásában a feltárás tehát egyre teljesebbé és szervezettebbé vált.

A *külföldi hungarikumok* terén a helyzet korántsem ilyen kedvező. A dokumentumok gyűjtése már a könyvtár megalapításától kezdve egyértelműen megfogalmazott feladat volt. Ez a kötelezettség később a nemzeti könyvtár fölött fennhatóságot gyakorló Nemzeti Múzeum vezetése számára sem volt kétséges.[10] A 19. századi *tudós bibliográfusok* és hozzáértő gyűjtők a bibliográfiai regisztráció terén is elvégezték az alapozó munkát. Szabó Károly bibliográfiájának 3. kötete, s Petrik Géza könyvészetének első (1712-1860) ciklusa, Kertbeny Károly közismert könyvészete, majd pedig a főmű, Apponyi Sándor hungarika-katalógusa[11] a legfontosabb vállalkozások. E jelentős, alapvető munkálatokat azonban nem követte az *intézményi program* kibontakozása. Nem mintha a kortársak a harmincas években nem ismerték volna fel a feladat fontosságát[12], de a megvalósítás akadályai erősebbeknek bizonyultak a lehetőségeknél.

A nehézségeket nemcsak az okozta, hogy ezt az irodalmat az első világháború végén és után nem biztosította a kötelespéldány szolgáltatás, hanem az is, hogy a kialakult új helyzetben jelentősen megnőtt a feladat nagyságrendje. A fordításirodalom és a külföld visszhangja mellett, amely a külföldi hungarikumok nagy részét foglalta korábban magába, a külföldi hungarikumok megszerzése és regisztrálása ettől az időtől kezdve a határokon kívül került magyarság szellemi, alkotó tevékenysége egészének megörökítését, számbavételét is jelentette. E feladat teljesítése minden próbálkozás ellenére is meghaladta az akkori nemzeti könyvtári erőket.

Új jelenségként ezeken az elszakadt területeken saját erőből, saját kezdeményezésre megindult a magyar nyelvű publikációs termés számbavétele. Elkészült például Alapy Gyula Kassán közreadott kisebbségi irodalmi bibliográfiája, (1929), valamint György Lajos, Ferenczi Miklós, Valentini Antal, Vita Zsigmond bibliográfiái, amelyek Kolozsváron, az *Erdélyi füzetek*-ben láttak napvilágot.[13] Ugyanakkor Nyugat-Európában (Berlinben) Gragger Róbert tevékenysége révén indult meg a hungarológiai kutatások részeként jelentős hungarika-feltáró munka.

A feladat jelentősége és súlya újra és újra kezdeményezésre késztette a magyarországi szakembereket is (pl. Hankiss Jánost)[14], s foglalkoztatta magát a nemzeti könyvtárat is. Fitz József egykorú levelezése őrzi ennek emlékét.[15] Kivételes példáktól eltekintve azonban átfogó megoldás nem született.[16]

Nemzeti könyvtári program az 1960-as évektől az 1980-as évekig

A második világháborút követő évek nem kedveztek a külföldi hungarikumokat feltáró és az ezen alapuló tájékoztató munkáknak. A dokumentumok gyűjtésének munkája – a teljességtől elmaradva ugyan, de – töretlenül folyt.

A külföldi hungarikumok feltárása terén szükséges teendők *intézményes* és *rendszerszerű* áttekintésére és egy további program megalapozására az 1960-as évek közepétől nyílt lehetőség. A könyvtári szakma nemzetközi és hazai fórumain: a varsói (1957), a bécsi (1958), és a gödöllői (1960) bibliográfiai konferenciákon a patriotika, ill. a külföldi hungarika-irodalom elméleti kérdéseinek elemzésére került sor.[17]

A Széchényi Könyvtárban Haraszthy Gyula, majd Havasi Zoltán elnökletével megalakult a Hungarika Bizottság. A bizottság tevékenysége nyomán elkészült az áttekintés *Könyvtári hungarika-dokumentumok bibliográfiai regisztrálásának keretterve*[18] címen, amely számbavette, mi történt a múltban, és melyek a jövő feladatai. A bizottság tisztázta a definíciós kérdéseket is.[19]

Mindennek nyomán az intézményi keretbe foglalt rendszeres bibliográfiai feltáró munka első lépéseként 1970-ben megjelent Szentmihályi János szerkesztésében a hungarika-bibliográfia próbaszáma *Hungarica. Külföldi folyóiratszemle* címen.[20]

A folyamatos bibliográfiai számbavétel két kiadvány keretében – Szerb Judit, majd Orvos Mária bekapcsolódásával – 1971-ben indult meg, s a későbbiekben

Hungarika irodalmi szemle (1971-1976-ig: Hungarika külföldi folyóirat-szemle; szerk. Szentmihályi János, ill. Szerb Judit), illetve

Külföldi magyar nyelvű kiadványok (1972-1976-ig: Külföldi magyar nyelvű folyóiratok repertóriuma; szerk. Orvos Mária) címen folyt.

Kísérlet történt a retrospektív áttekintésre is.

Külföldi magyar nyelvű könyvek 1961-1970 címmel kezdődött el a teljességre törekvő feltáró munka. Ennek két kötete készült el. (*Románia* – szerkesztette Orvos Mária – és *Csehszlovákia* – szerkesztette Hoffer Rezsőné. Mikrofilmlapon ez utóbbi jelent meg 1981-ben. A *Románia* kötet megjelenésre vár.)

E korszak eredménye a Kemény G. Gábor és Németh Mária munkájaként elkészült, 1945-1970-es ciklus külföldi magyar sajtójának áttekintése.[21]

Ezzel egyidőben a külföldön publikált magyar nyelvű irodalom bibliográfiai áttekintése az ott élő szakemberek munkája eredményeként a helyszínen is megkezdődött. Példaként említem Csáky S. Piroska 1973-ban Újvidéken, Szőke József 1982 és 1986 között Pozsony és Budapest közös kiadásában megjelent bibliográfiáját, vagy Dávid Gyula kéziratban őrzött romániai hungarika-könyvészetét.[22]

Mindezek a munkálatok, mind pedig a Széchényi Könyvtárban folyó külföldi hungarika-feltáró tevékenység a maga nemében igen fontos eredménynek tekinthető, de egészében mind a bibliográfiai feltárás, mind pedig az egyéb típusú regisztráció terén számos kérdés megoldatlan maradt, s a magyarországi hungarikumok feltárásához hasonló bibliográfiai rendszer a külföldi hungarikumok vonatkozásában nem jött létre.

A magyarországi könyvtárügyben az 1980-as évektől két tényező: egyrészt a kutatás finanszírozásának új módja, másrészt az új információs technika, a számítógép térhódítása a külföldi hungarika-feltárás és -tájékoztatás területén új lehetőségeket kínált, s ez közelebb hozta a külföldi hungarikumok bibliográfiai rendszerének kialakítását.

Kutatási pénzforrások támogatásával megindult a bibliográfiai feltárás korszerűsítése és információs rendszerré fejlesztése. Lehetőség nyílt számítógép alkalmazására, valamint új feladatok programba iktatására.[23] 1988-tól a Széchényi Könyvtárban megkezdte munkáját a *Hungarika dokumentációs osztály*.

Ebben a keretben ma a hungarika dokumentációs tevékenység három fő területen folyik:

1. *Hungarika információ* és a *hungarika bibliográfiák* előállítására alkalmas számítógépes bibliográfiai feldolgozás. Ennek célja egyrészt a tudományos tájékoztatás, másrészt a külföldi hungarikumok kurrens nemzeti bibliográfiai regisztrációjának biztosítása. Az adatbázis közel 400 külföldi folyóirat, hetilap és kivételes esetben napilap magyar vonatkozású közleményeinek adatait tartalmazza, melyek közvetlen (on-line) visszakeresését tárgyszavak, személy-, intézmény- és földrajzi nevek és kódok biztosítják. A visszakeresésnél érvényesíthetők az időbeli és nyelvi határok. Az információs rendszer anyaga nyomtatott formában és gépi adathordozón egyaránt hozzáférhető. Ez az adatállomány alapul szolgál egyrészt a *külföldi hungarika cikkek* éves bibliográfiájának közreadásához, másrészt – kiegészítve a könyvek és egyéb önálló dokumentumok feldolgozásával, a könyvismertetésekkel együtt a *külföldi hungarika könyvek* éves bibliográfiájának anyagát képezi.

1989-től ez az integrált számítógépes bibliográfiai rendszer lépett az 1970-es években indult negyedéves bibliográfia helyébe.

A számítógépes feldolgozás lehetőséget ad arra is, hogy több év anyagából válogatva nagyobb időszakokat átfogó ciklusbibliográfiák készüljenek, ezeket elsősorban a magyar nyelvű könyvek anyagából kívánjuk majd összeállítani. Így megnyílt a lehetőség a kurrens bibliográfiai rendszer folyamatos építésére és teljessé tételére. Az 1945 utáni retrospektív bibliográfiák közreadásának megoldása azonban további erőfeszítéseket kíván.

2. A dokumentációs osztály további hungarika-feltáró munkákat is végez. A bibliográfiai regisztráció mellett második jelentős munkaterülete a *Hungarika Névkataszter*, amely a külföldi magyarság személyiségeinek biográfiai adattára, és amely számítógépes információs rendszerként működik. Műfaja: biográfiai index. Ebben az értelemben egyedülálló. Célja: az 1880 után született külföldi magyar alkotó és tevékeny személyek számbavétele és azonosítása. Erre szolgálnak a feljegyzett adatok (név, születés, halálozás, tanulmányok, vándorlás adatai és a foglalkozás). Az adatbázis mellett épülő archívum a további kutatást segíti. Az információs rendszer közvetlenül (on-line) lekérdezhető név, földrajzi név és kód, dátum és foglalkozás szerint.

3. A harmadik feladatkör: a *hungarika-anyagot őrző külföldi könyvtárak* felmérése. Ennek érdekében országonként felkutatjuk a hungarika anyagot őrző könyvtárakat. Információkat kérünk a hungarika-anyag, ill. -gyűjtemény volumenéről, megoszlásáról, jellegéről, feltártságáról és a hozzáférés lehetőségeiről, az ott működő szakértőkről. A munka során hasznosítottuk az előttünk, ill. velünk egyidőben végzett adatgyűjtő munkákat (az MTA Könyvtárának Kézirattára, OSZK Kéziratttára, OSZK RMNY szerkesztősége). Az információkat egy kiadványsorozatban,

országonként egybeszerkesztve tesszük közzé.[24] Felmérésünk eddig a nyugat-európai országokra terjedt ki. Eddig megjelent öt kötet (Ausztria, a két Németország külön-külön, Svájc és a Benelux Államok). További köteteink sajtó alatt vannak, illetve szerkesztésük folyik. (Nagy-Britannia és Írország, a Skandináv Államok, Franciaország, Spanyolország, Portugália, Olaszország stb.)

Mindhárom program forrásairól, tartalmi és módszertani kérdéseiről számos közleményt tettünk közzé. Legutóbb 1991-ben a Hungarológiai Kongresszuson, Szegeden ismertettük eredményeinket.[25]

Új tendenciák és távlatok 1990 után

A kilencvenes évek ismét új feltételeket kínálnak. Megváltoztak a kommunikációs lehetőségeink a külföldi, különösen a szomszédos országokban élő magyarsággal, s ha jól ítéljük meg, akkor elmondhatjuk, hogy megnőttek az ő esélyeik is a nálunk folyó munkában való részvételre, illetőleg saját hungarika-programjuk kialakítására.

Nagy szükségünk van tehát mindezeknek a terveknek és lehetőségeknek a megismerésére.

A Széchényi Könyvtár szakmai közösségében a könyvtár különböző műhelyeiben is érlelődik az igény az utóbbi évtizedekben elvégzett munka áttekintésére, s immár új hazai és külföldi lehetőségek figyelembe vételével a feladatok újraértékelésére és új tervek készítésére. Folyamatban van a Hungarika Bizottság ismételt életre hívása, a külföldi hungarikák bibliográfiai regisztrációjának áttekintése. Érdemes lesz mérlegelni ezúttal a bizottság hazai és nemzetközi kapcsolatainak kiépítését, a könyvtár keretein túlmutató tájékoztató és koordináló szerep vállalását, az együttműködés kialakítását.

Végezetül: amikor a hungarika-feltárás és -tájékoztatás hazai és külföldi forrásainak és eszközeinek kölcsönös megismerésén és a hungarika tájékoztatási rendszer kiépítésén munkálkodunk, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a mi erőfeszítésünk egy nagyobb, távlatokat nyitó program részét képezi. Európa az egységesülés irányába tesz lépéseket. A modern információs technika a kommunikáció elsődleges csatornájaként jöhet számításba, s benne megindulhat az európai információs rendszer részeként a szellemi értékek cseréje.

Az európai tudományos könyvtárak ligája, a LIBER[26] két hónapja itt, Budapesten tartott konferenciája többek között éppen az európai információs hálózat kialakításának terveit mérlegelte. Ennek célja, hogy a közös európai kultúrkincs hozzáférhetőségét egész Európában biztosítsa.

Az integráció azonban fényt derít a kultúrák sokféleségére, a sajátos értékekre is. Az európai egység gondolata viszont magában foglalja az egyedi értékek tiszteletét.[27]

E sajátosságok megörökítése és bemutatása mindnyájunk, vagyis a hazai és külföldi magyar könyvtárosok közös feladata lesz.

Jegyzetek

1. Ferenczy Endréné: A nemzeti könyvtár hungarika gyűjteménye és gyűjtési programja. In: Magyar könyvtárosok II. tudományos találkozója. Budapest 1985. augusztus 26-27. p. 17-24.
2. Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében – az államalapítástól 1849-ig. Összeáll. Kovács Máté. Budapest : Gondolat, 1963. p. 185.
3. Berlász Jenő: Az Országos Széchényi Könyvtár története. 1802-1867. Budapest : OSZK, 1981. p. 28-53.
4. Bod Péter: Magyar Athénás, avagy az Erdélyben és Magyarországon élt tudós embereknek... historiájok. [Szeben] 1766, 360 p.
   Horányi Alexius: Memoria Hungarorum... 1-3. tom. Viennae : Posonii. 1775-1777.
   Sándor István: Magyar könyvesház... Győr 1803. 285 p.
5. Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében... i.m. p. 502-504. és p. 494-502.
6. Szabó Károly – Hellebrant Árpád: Régi magyar könyvtár. 1-3. köt. Bp. 1879-1898.
   Petrik Géza: Magyarország bibliográfiája. 1712- 1860. 1-4. köt. Bp. 1882-1892.
7. Magyar Könyvészet. 1936. Bp. 1939. p. VI.
8. Magyar Nemzeti Bibliográfia = Bibliographia Hungarica. Bp. 1946- .
   Könyvek bibliográfiája
   Zeneművek bibliográfiája
   Folyóiratok repertóriuma
   Időszaki kiadványok bibliográfiája
   Magyar Könyvészet Bp. 1945-
9. Régi magyarországi nyomtatványok új kiadása, Petrik-féle bibliográfia reprint kiadása és a pótlások, Magyar Könyvészet 1921-1944-es ciklusa stb.
10. Ferenczy Endréné i.m. p. 20.
11. Kertbeny Károly: Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok. 1454-1600. Bp. 1880.
    Apponyi Sándor: Hungarica 1-2. köt. Bp. 1900-1902. és 1-4. köt. München 1902-1927.
12. Magyar Könyvészet. 1936. i.m. p. VI-VII.
13. Alapy Gyula: Kisebbségi irodalmunk tíz éve (1919- 1928) és ennek könyvészete. In: Kazinczy évkönyv. 1898-1928. Szerk. Sziklay Ferenc. Kosice – Kassa, 1929. p. 171-192.
    Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1919-1923. Összeáll. György Lajos. Kolozsvár, 1925. 71 p.
    Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1925-1934.
    Írta és összeáll. György Lajos, Ferenczi Miklós, Valentiny Antal. Cluj - Kolozsvár, 1927-1935. (Erdélyi tudományos füzetek 7., 14., 21., 31., 38., 52., 64., 70., 79.).

14. Hankiss János: Hungarica. Magyar vonatkozások idegen munkákban. 1. füz. Debrecen 1939. 80 p.
15. Kovács Ilona: Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkája és kiadói tevékenysége. 1936-1944. In: Az OSZK évkönyve 1968/69. p. 177-178.
16. Monoki István: A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt. 1919-1940. Bp. : OSZK, 1941. 266 p.
17. National libraries : their problems and prospects. Symposium on national libraries in Europe. Vienna, 8. 27. 1958. Paris : Unesco.
Országos bibliográfiai munkaértekezlet. [Gödöllő 1961. szept. 18-21.] Bp. : OSZK, 1961. Ism. lapsz. [134] p.
18. OSZK Irattár 803/1977, ill. 554/1978.
19. OSZK Irattár 521/1976, 1977. március. A könyvtári dokumentumok magyar vonatkozásai.
20. V.ö. Új hungarika bibliográfia. In: OSZK híradó 13.évf. 5/6.sz. (1970. június/július), p. 87-90. Az új hungarika bibliográfia visszhangja. In: OSZK híradó. 13.évf. 7/8.sz. (1970. augusztus/szeptember), p. 111-115.
21. Külföldi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke és adattára. 1945-1970. 1. köt. Szomszédos szocialista országok. Összeáll. Kemény G. Gábor. 2. köt. Nem szocialista országok. Összeáll. Németh Mária. Bp. : OSZK, 1974-1975.
22. Csáky Sörös Piroska: A jugoszláviai magyar könyv 1945-1970. Újvidék : Forum, 1973. 570 p.
Szőke József: A csehszlovákiai magyar irodalom válogatott bibliográfiája. 1-3., 1945-1980. Bratislava : Madách : Bp. : Gondolat, 1982-1986.
Dávid Gyula: Romániában megjelent magyar nyelvű és magyar szerzőktől származó könyvek bibliográfiája. 1966-1969, 1970-1986. Gépirat.
23. OSZK Irattár 2390/1985. és OSZK híradó 31.évf. 5/6. (1988), p. 47.
24. Hungarika-anyagot őrző külföldi könyvtárak címjegyzéke. Bp. : OSZK, 1990- .
1. Ausztria = Österreich. 1990.
2. Német Demokratikus Köztársaság = Deutsche Demokratische Republik. 1990.
3. Német Szövetségi Köztársaság – Bundesrepublik Deutschland. 1990.
4. Svájc = Schweiz = Suisse. Lichtenstein. 1990.
6. Benelux államok = The Benelux countries. 1991.
25. Kovács Ilona: A hungarika-kutatás új programjai a Széchényi Könyvtárban. Hungarika-regisztráció – hungarika információ. In: Hungarológiai értesítő 8. évf. 1/2.sz. (1986), p. 343-347.
Kovács Ilona: A hungarológiai oktatást és kutatást támogató könyvtári program. A külföldi magyar gyűjtemények számbavétele és feltárása. In: A hungarológia oktatása 1.évf. 1. (1987), p. 13-16.
Kovács Ilona: A hungarika-bibliográfiák jövője. In: Könyvtáros. 41.évf. 2.sz. (1991. február), p. 79-82.
Kovács Ilona: A 20. századi magyar személyiségek biográfiai adattára (Hungarika Névkataszter – Index Biographicus Hungaricus) In: Könyvtári Figyelő 36.évf. 5/6.sz. (1990), p. 473-479.
Kovács Ilona: Hungarika dokumentációs műhely-koncepció és távlatok a külföldi hungarika információk feltárásában. Előadás. Szeged, 1991. p. 1028-1034.
Orvos Mária – Szerb Judit – Kovács Ilona: A hungarika bibliográfia rendszere. Előadás. Szeged, 1991. p. 1035- 1039.

Makkai Béla – Rácz Aranka, N. – Kovács Ilona: Hungarika információ és hungarológiai kutatás. Előadás. Szeged, 1991. p. 1040-1044.
Faragó Lászlóné – Gál Júlia – Kovács Ilona: A külföldi hungarika gyűjtemények felmérése. (A Hungarika-anyagot őrző külföldi könyvtárak címjegyzéke című sorozat munkálatairól). Előadás. Szeged, 1991. p. 1053-1057.
Halászné Nagy Márta – Németh Mária – Kovács Ilona: Hungarika Névkataszter. Előadás. Szeged, 1991. p. 1058- 1063.
26. LIBER annual conference and general assembly. 1-4 July 1992. National Széchényi Library, Budapest Coping with Change. Programme.
27. „The aim is to contribute to the dialogue of cultures by strengthening European identity with respect to its diversities" – International conference Big Europe – Small nations. Zagreb, October 1992. In: Culturelink. Network of networks for research and cooperation in cultural development. 7. (August 1992). p. 93.

A TELEKI-BOLYAI KÖNYVTÁR, A MAGYAR ÉS EGYETEMES MŰVELTSÉG MAROSVÁSÁRHELYI TÁRHÁZA

DEÉ NAGY Anikó
Marosvásárhely. Teleki-Bolyai Könyvtár

Hosszú évtizedek óta magyar hallgatóság előtt magyarul talán elsőízben most szólhatunk a marosvásárhelyi könyvtárról. Ilyen körülmények között úgy vélem, bemutatkozással kell kezdenünk.

Az erdélyi könyvtárak viszonylatában a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár a maga 200 000 kötetével a közepesnél nagyobb könyvtárak sorába tartozik. Törzsanyagát két jelentős hagyományos könyvtár képezi: a 40 000 kötetet számláló Teleki-Téka és a város egykori Református Kollégiumának 80 000 kötetes Nagykönyvtára, melyet a Bolyaiakról neveztek el. Ehhez a két állományhoz az elmúlt évtizedekben több, köz- és magángyűjtemény, azaz töredékkönyvtár került. Hasznos dolog lenne ezeknek a részgyűjteményeknek bemutatásánál elidőzni, hiszen közöttük megtalálható az erdélyi hagyományos könyvtártípusok szinte valamennyi változata, a magángyűjteményektől kezdve, a kolostori könyvtárak mellett a különböző felekezetek iskolai könyvtáraiig. Sajnos ezúttal erre nem vállalkozhatunk s így a következőkben csupán a Teleki-Bolyai Könyvtár jelentősebb gyűjteményrészeit mutatjuk be.

A *Teleki-Téka* magyar nyelvterületen *első* közkönyvtárként 1802 őszétől megszakítás nélkül működik abban az egyemeletes barokk épületben, melyet Teleki Sámuel 1799-1802 között építtetett a köznek szánt gyűjteménye számára. A könyvtár nagytermében a könyvek ma is az eredeti elrendezésben vannak. A polcokon az európai műveltség egyik leggazdagabb erdélyi hagyatékát csodálhatják a Téka látogatói. Emellett a megnyitás óta megszakítás nélkül – az alapító eredeti elképzelésének megfelelően – a könyvtár olvasótermében tanulmányozni is lehet a könyveket.

Az itt őrzött gyűjtemény jellegénél fogva összeurópai. Reprezentatív módon képviseli a 15-19. századi tudományokat, bibliofil értékeket.

A könyvtáralapító Teleki Sámuel 1759-1763 között, külföldi tanulmányútja idején hollandiai, svájci, francia köz- és magánkönyvtárak modelljei nyomán határozza el, hogy az erdélyi publikum számára közkönyvtárat létesít. Élete végéig gyarapítja könyvtárát, s minthogy 1787-től kezdve Erdély kancellárjaként Bécsben él, lehetősége van egy ma is irigylésre méltó könyvbeszerzési hálózat kiépítésére. Maga foglalkozik a könyvek megrendelésével, válogat az akkori Európa könyvkínálatából. Korának egyik leghozzáértőbb bibliofil szakembere lesz. Személyesen vesz részt a könyvtár 1796-1819 között Bécsben nyomtatásban megjelenő katalógusának összeállításában. 1822-ben bekövetkezett haláláig nagy gonddal és figyelemmel irányítja a könyvesház rendezését, használatát. A „tudományok előmozdítására" szánt gyűjteményét végrendeletileg is a köznek hagyja, sőt biztosítani kívánja a könyvtár további gyarapítását is. Bár az 50-es évek közepéig még hellyel-közzel érkeznek Vásárhelyre a megrendelt könyvek, folyóiratok, tiszteletpéldányok, rendszeres gyarapodásról már nem lehet beszélni.

A *Bolyai Könyvtár* a marosvásárhelyi Református Kollégium Nagykönyvtárából fejlődött ki. Évszázados múltra visszatekintő erdélyi iskoláink mellett tanárok, diákok hasznára könyvtárak létesültek, hogy aztán iskola és könyvtár egymást kölcsönösen támogatva, ösztönözve fejlődjenek.

A marosvásárhelyi iskola létrejöttét az 1557-es évhez szokás kötni, amikor a tordai országgyűlés elrendeli, hogy a reformáció következtében pusztán maradt klastromba iskolát létesítsenek. Meg is kezdi működését ebben az évben a vásárhelyi Schola. Tevékenységének kezdeti szakaszáról csak hézagos ismereteink vannak. Fennmaradt viszont egy anyakönyv, melyet Csulai György erdélyi püspök adományozott az iskolának. Ebbe rögzítik aztán az 1653-1716 közötti időszak fontosabb eseményeit. A matrikula egyik fejezete az iskola könyveinek lajstromát tartalmazza. Itt az „Antiqui coetus libri" cím alatt mintegy húsz, 1650 előtt a könyvtár tulajdonában lévő könyv címét találjuk. A könyvek leírása azonban annyira hiányos, hogy ezek alapján mindössze csak két kötetről sikerült tisztázni, hogy valóban a Schola particula könyvei közül valók.

Az iskola életében jelentős változást az 1718-as esztendő hozott. Ekkor ugyanis a már 161 éve fennálló Schola egyesül a Sárospatakról még 1671-ben elüldözött Református Kollégium töredékével. Az ellenreformáció által elkergetett diákok két tanár vezetésével kevés vagyonukkal – közte természetesen könyveikkel – előbb Gyulafehérvárra menekülnek. Azonban 44 esztendő múlva innen is távozni kényszerülnek. Először Boroskrakkóban és Szászváron telepednek le, majd 1716 decemberében Vásárhelyre jönnek. Másfél év múlva a két iskola egyesül: Collegium Reformatum Marosvasarhelyiense néven. A sok hányattatás után végső otthonra lelt

sárospataki-gyulafehérvári iskola könyvtára számbelileg érezhetően növelte a Schola particula kis könyvtárát. Sajnos ma már lehetetlen az eredeti állomány rekonstruálása. Közel száz kötet Liber Scholae Patakiensi bejegyzése némi eredménnyel kecsegtet. 19 könyvben a diákokat kísérő sárospataki professzor, Pósaházi János neve olvasható. 120 kötetben a Liber Scholae Albensis bejegyzés pedig azt jelzi, hogy ezek a könyvek a gyulafehérvári tartózkodás idején kerültek az iskola könyvtárába.

Az 1718 utáni időszakban a kollégium könyvtára adományok révén és az iskola pénzén történő vásárlás útján gyarapodik. A 18. századtól kezdve a kollégium könyvtárosai eljárnak a szebeni, kolozsvári, enyedi aukciókra, ahol elsősorban az oktatáshoz szükséges munkákat vásárolják meg. A könyvtárosi számadásokban még külföldi vásárlások nyomára bukkantunk. Természetesen a könyvtárgyarapodás a 18-19. század folyamán is mindenekelőtt az adományoknak köszönhető. Az ajándékkönyvek egy részét a külföldet járt akadémisták hozták, de főúri és egyházi könyvbarátok adományai is gazdagítják az iskola könyvtárát. Szokássá vált, hogy az egykori diák könyveit az iskolának hagyja, mint ahogy a kollégium tanárai is magán tékáikat haláluk után a kollégiumra testálták. Így lesz a múlt század közepére az iskola Nagykönyvtára a magángyűjtemények valóságos arzenálja.

A Teleki-Bolyai Könyvtár kötelékébe tartozó töredékkönyvtárak közül a legjelentősebbek a Mikházi Ferencesek és a Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium könyvhagyatékai. Minthogy a Teleki Téka és a Református Kollégium Könyvtára nagyjából protestáns jellegű gyűjtemények, ezek a sajátos rendeltetésű könyvállományok felekezeti szempontból is igen szerencsésen egészítik ki a marosvásárhelyi könyvtár színskáláját.

A *Mikházi Ferencesek Könyvtárá*nak kezdete a rendház 1636-os alapítási évére tehető. Igaz ugyan, hogy a Boszniából a Nyárádmentére elcsángáló szerzetesek hoztak már magukkal könyveket, mint ahogy ezt az állomány olasz nyelvű munkái bizonyítják. A rendház könyvtára természetesen kizárólag a szerzetesek hasznára jött létre. Ezért a mára már csak mindössze másfélezer kötetre zsugorodott gyűjteményben elsősorban a gyakorlati teológia alapmunkáit fedezhetjük fel, olyan könyveket, melyeket a szerzetesek a mindennapi hitéleti munkában, pásztorációban használtak. Sok liturgikus könyvet, biblia-magyarázatot, prédikációgyűjteményt találunk, de emellett az arisztotelészi és skolasztikus filozófia is jelen van a kánonjogi munkák, pápai rendeletek mellett. A mikházi kolostor bizony elég félreeső helyen feküdt, így a rendház tagjai sokszor kénytelenek voltak a környék lakosságát nevelési, orvosi, jogi és egyéb világi problémáikban kisegíteni. Ezzel magyarázható a laikus tárgyú könyvek jelenléte. Még néhány szót arról, hogy hogyan gyarapodott a könyvtár. Erről a kötetek beírásai informálnak bennünket. Néhány könyv az elhunyt szerzetesek hagyatékaként került a gyűjteménybe. Igaz, hogy ezek nem

képezték a szerzetesek magánvagyonát, minthogy törvény tiltotta, hogy egyéni javakkal rendelkezzenek. Az „ad usum..." beírás azt jelzi, hogy használatukban volt a könyv és haláluk után így maradtak a könyvtárra. Sok bejegyzés arról tanúskodik, hogy más intézményi gyűjteményekből is kerültek könyvek a mikházi állományba. Pl. a Kolozsvári Jezsuita Kollégium, vagy a ferencesek feloszlatott könyvtárából, a jezsuiták székelyhidi, nagybányai, gyulafehérvári kolostoraiból, de a bécsi ferencesek rendházából, vagy a nagyszombati jezsuiták könyvtárából is jöttek kötetek. A mikházi rendház 1948-ig működött, a könyvek 1951-ben kerültek Marosvásárhelyre.

A *Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium Könyvtára* egyidős az 1793-ban létesült iskolával. Könyvanyaga arról is informál, hogy a 19. század elejétől egy székelyföldi unitárius közösség milyen szellemi táplálékkal tudta ellátni tanuló ifjait. A nálunk őrzött mintegy 7000 kötetes könyvtártöredék jelentős részét a 16-17. századi kiadványok képezik. Az 1701 előtt megjelent munkák elsősorban teológiai, bölcseleti, jogi, nyelvészeti és történeti jellegűek. A könyvtár szinte az alapítás pillanatától kezdve sok adományt kap. Az egyházi főtanács még arról is rendelkezik, hogy a többi unitárius iskola többespéldányait adja át a keresztúri iskolának. A kötetekben lévő beírások segítségével rekonstruálható az egyéni adományozók sora. Cserei Mihály, Kénosi Tőzsér István, Radeczky Bálint mellet Orbán Balázs, Jakab Elek, Kriza János nevével találkozunk.

A Teleki-Bolyai könyvtárhoz került gyűjtemények felsorolását tovább is folytathatnánk, hiszen az államosításkor felszámolt környékbeli kastélykönyvtárakból, felekezeti iskolai gyűjteményekből sok került az állományba. Emellett a közelmúltban az adományozás szép tradícióját folytatva több vásárhelyi értelmiségi magántékáját erre a könyvtárra testálta. Kortárs történelmünk adott korszakának képződményei ezek, melyek évtizedek múltán talán segítségére lehetnek a jövőbeni kutatóknak az erdélyi értelmiség szellemi arcképének rekonstruálásában.

A marosvásárhelyi könyvtár összetevőinek ez az egészen vázlatos bemutatása talán elegendő ahhoz, hogy megérthessük, hogyan kerülhetett egy erdélyi kisváros gyűjteményébe a magyar és egyetemes művelődés olyan sok figyelemre méltó írásos emléke.

A könyvek egykori haszonélvezői a kortárs irodalom kiválóságai között válogathattak. Természetesen az azóta eltelt, most már bizony századokban mérhető időben az itt őrzött kéziratoknak, nyomtatott könyveknek jelentősége sokat módosult, tudománytörténeti becsük, bibliofil értékük nőtt. A könyvtár legrégibb hártyakódexének, egy 16. század második feléből való kézírásos Bibliának a jelentősége például megváltozott azzal, hogy szakavatott szemek felfedeztek benne egy magyar nyelvű beírást. A hat soros szövegemlék, egy másik töredék sorral és néhány glosszaszerű bejegyzéssel összesen 55 magyar szót tartalmaz. A szöveg tüzetes vizsgálata kiderítette, hogy a beírás az 1410-es évekből származik, s eddig ismert

nyelvemlékeink sorában a hatodik helyet foglalja el. Kitölti azt a hézagot, amelyik a *Jókai kódex* és a 15. század közepétől egyre szaporodó, nagyobb terjedelmű szövegemlékek keletkezési kora között eleddig tátongott. A *Marosvásárhelyi Sorok és Glosszák* néven ismert hatodik magyar nyelvemlék tudománytörténeti jelentősége nagymértékben módosította az anyakódex értékét is.

Soha sem értettem egyet Schopenhauer azon állításával, hogy a könyvek rendszerint már néhány évvel megjelenésük után vesztenek érdekességükből, s nagyrészt csak az „irodalmi paleontológus" érdeklődésére tarthatnak számot. Hiszen az egyetemes kultúra hány meg hány kincse pontosan egy-egy régi könyvben maradt fenn az utókor számára.

Mint tudjuk, Balassi Bálint *Istenes énekei*nek első lőcsei kiadása elveszett. Második kiadását a Teleki Téka őrzi, bár ezt a szakirodalom sokáig nem ismerte, csak Teleki nyomtatott katalógusaiban szerepelt a „Catalogus librorum Hungarocorum Susanae Com. Bethlen de Iktár" részben, mely az alapító feleségének magyar könyveit tartalmazza. A példány 1939-ben került Varjas Béla kezébe, aki címlap híján a könyvben lévő fametszetek alapján határozta meg a nyomtatás helyét és idejét, (Bécs, 1635). Megállapította, hogy a Marosvásárhelyen őrzött csonka unikum-példány, Balassi-Rimay *Istenes énekek*nek az a kiadása, melyre az 1699-es nagyszombati kiadás, mint a bécsi első editiora hivatkozik. A Református Kollégium könyvtára őriz egy másik ugyancsak unikumnak tartott Balassi kiadást. Ez is csonka példány, hiányzik a címlapja s közben is több helyen rongált. Klősz Jakab bártfai nyomdájában készült az 1640-50-es években. Tehát a marosvásárhelyi két unikum példány őrizte meg számunkra Balassi *Istenes verse*inek két legrégebbi kiadását.

Apáczai Csere János Gyulafehérváron 1654-ben kiadott *Magyar Logikátska*ja ugyancsak egyetlen példányban maradt fenn. Ismeretes, hogy a magyar bölcseleti irodalomnak ez a ritkasága azzal a céllal készült, hogy az ismereteket magyar nyelven terjessze. A Református Kollégium állományában fennmaradt unikum példány igen érdekes módon igazolja, hogy Apáczai igyekezete célt ért és megjelenése után nem sokkal a *Logika* magyar nyelven való tanulása valóban elkezdődött. A kis könyv elejére valaki a 17. század 80-as éveiben négy levélnyi írópapírt illesztett, melyre eléggé nehezen olvasható kézírással magyar-latin logikai műszavakat tartalmazó jegyzéket írt. Bizonyítéka ez annak, hogy Apáczai magyar nyelvű munkáját a diákok segédeszközül használták.

Olyan könyv is akad a könyvtárban, mely kiadástörténeti szempontból érdemel figyelmet. A Teleki-Bolyai állományban lévő igen gazdag bibliagyűjtemény egyik darabja valóban kiadástörténeti kuriózum. Mint ismeretes, I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsánna támogatásával látott napvilágot Amsterdamban 1645-ben Károlyi bibliafordításának negyedik kiadása. Minthogy a holland tipográfus nem tudott

magyarul, a szövegbe számos hiba került. Kijavításukra Komáromi Csipkés György vállalkozott. Kézbe vette az 1645-ös kiadást és a javításokat, kiegészítéseket beírta a nyomtatott szövegbe. Nos, Teleki könyvtárában megvan ez a *Biblia*, mely lényegében az új kiadást előkészítő munkapéldány volt.

Természetesen sorolhatnánk a Teleki-Bolyai könyvtárban őrzött többi könyvészeti ritkaságot is: ősnyomtatványok, neves magyar és külföldi tipográfiák termékei, gazdag reformáció-irodalom, az erdélyi könyvtárak viszonylatában egyedülálló klasszikus könyvgyűjtemény, régi metszeteket, térképeket őrző kiadványok. Rendkívül gazdag a könyvtár disszertáció gyűjteménye is, mely a nyugati egyetemeken a 16-18. században tudományos fokozatot nyert hallgatók dolgozatait tartalmazza. Ezek között sok ritka nyomtatvány is van. Sajnos megfelelő szakirodalom hiányában mi magunk ennek vizsgálatára nem vállalkozhatunk. De az elmúlt hetekben egy holland kutató a franekeri disszertációkat vizsgálva megállapította, hogy közel 30 olyan nyomtatványt őriz a marosvásárhelyi könyvtár, melyet az irodalom mindezidáig nem ismert. További kutatásokat igénylő terület!

A könyvtár kéziratos gyűjteménye távolról sem olyan gazdag, mint például a gyulafehérvári Batthyány Ignác alapította könyvtár középkori kódex-anyaga. Besegített ebbe az idők folyamán néhány fátum szerű esemény is. A Teleki Téka legértékesebb kéziratai például a „széptolvajlás" áldozatául estek. A könyvtár egyik méltatlan gondnoka e század harmincas éveinek derekán a gyűjtemény legértékesebb darabját – Erdély egyetlen corvináját – másik négy középkori kódexszel együtt külföldön értékesítette.

Természetesen a Teleki-Bolyai gyűjtemény a későbbi időkből sok becses, művelődéstörténeti jelentőséggel bíró kéziratot őriz. Az orvosi tárgyú kéziratok közül a legrégebbi Lencsés György *Ars Medica* című műve, mely az emberi test betegségeit és gyógyítását a fejtől a végtagokig tárgyalja magyar nyelven. Átfogó, sokrétű ismeretanyaga révén valóban egyedülálló a 16. századi orvosi munkák sorában. A szakismeretek széles körű megszólaltatása a szerzőtől komoly humanista műveltséget kívánt. Az elmúlt évtizedekben többen foglalkoztak a kézirat szerzőjének azonosításával, a mű forrásainak vizsgálatával, az erdélyi orvosi irodalomban elfoglalt helyével. Minthogy a munka keletkezése idején orvosi műnyelvünk még csak éppen bontakozóban volt, minden bizonnyal az ezer oldalas kézirat további tanulmányozása fontos nyelvtörténeti kérdések megválaszolását eredményezné. Egyébként Teleki Sámuel könyvtárában megvan az *Ars Medica* egy 1757-ből való másolata is. Ugyancsak 18. századi másolat egy másik orvosi tárgyú munka. Eredetijét Zay Annának, egyik legrégebbi magyar írónőnknek köszönhetjük. II. Rákóczi Ferenc udvari tanácsosának, Vay Ádámnak volt a felesége és danzigi bujdosásuk idején szedegette össze és ültette át magyarra Pietro Matthiolus cseh nyelvű herbáriumából ezt az *Orvoskönyv*et. Ez a kipróbált házi orvosságokat és gyógynövények

használt tárgyaló munka fitoterápiás vonatkozásban egyik korhű forrásunknak számít. Természetesen az orvosi vonatkozású magyar kifejezések filológiai jelentősége sem elhanyagolható.

Azok közül a kéziratok közül, melyek a művelődés-irodalomtörténet kutatóit érdekelhetik és melyeknek teljes vagy részleges kiadása mindenképpen hasznos lenne, első helyen kell megemlítenünk Telekinek Janus Pannoniusszal kapcsolatos jegyzeteit. Teleki Sámuel még a külföldi tanulmányútja idején, Petrus Wesseling utrechti professzor ösztönzésére kezd foglalkozni a humanista költő hagyatékával. Megszerzi könyvtára számára a legértékesebb 16-17. századi kiadásokat, kéziratos kódexekből másol, szövegösszevetéseket végez. Több mint húsz esztendős klasszika-filológiai búvárkodás eredményeként segítő társaival együtt sajtó alá rendezi Janus Pannonius munkáinak kritikai kiadását. A két kötetes munka Utrechtben, Bartholomeus Wild nyomdájában 1784-ben lát napvilágot. Teleki azonban tudja, hogy ez a kiadás sem teljes, hiszen nem sikerült megszereznie az olasz könyvtárakban lappangó Janus Pannonius szövegeket. Pár év múlva a bresciai könyvtár kódexeiből megkapja a másolatokat. Ezzel kezdetét veszi Teleki Sámuel klasszika-filológiai munkásságának egy újabb szakasza, melynek nyomát a *Jani Pannonii Carmina inedita* című kéziratos gyűjtemény őrzi. Egy itt lévő címlapterv azt jelzi, hogy Teleki 1805-re tervezte egy újabb Janus kötet kinyomtatását, mely az utrechti kiadás pótlásait, javításait is magába foglalta volna. Sajnos mindeddig nem sikerült tisztázni, hogy végül is miért hiúsult meg a bécsi nyomtatás terve. Egy jövőbeni teljes kritikai kiadáshoz minden bizonnyal elengedhetetlen a Tékában lévő manuscriptum vizsgálata.

A Teleki Téka kéziratos gyűjteményében tekintélyes helyet foglal el az Erdély és Magyarország történetére vonatkozó munkák összegyűjtésével, lemásoltatásával foglalkozó dokumentáció. Telekinek ez a tevékenysége lényegében megegyezik az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság ilyen irányú törekvéseivel. Sőt már jóval ezelőtt az intézményesen megszervezett gyűjtés előtt hozzáfogott a történeti munkák felkutatásához, ritka, eredeti kéziratok lemásoltatásához. Később megszerzi könyvtára számára a Kéziratkiadó Társaság néhány eredeti iratát is. Telekinek ebben a tárgykörben folytatott levelezése az erdélyi kútfőnyomozás kezdeti szakaszára vonatkozó sok adatot tartalmaz.

Meg kell említeni azt is, hogy a gyűjtőmunka során Teleki kallódó kéziratokat ment meg. Például elveszettnek hitték Földi János *Grammatikáját*, a Görög Demeter és Kerekes Sámuel által 1789-ben meghirdetett pályázat díjnyertes nyelvtanát, mely Nagy Gábor debreceni kéziratgyűjteményéből került a Téka állományába.

A könyvtárban lévő kódex-másolatok között olyan is van, melynek eredetije időközben elveszett, s a szöveg fennmaradását a Teleki másolatnak köszönhetjük. Például a nagyenyedi könyvtár tulajdonában volt egykor a *Bánffy-kódex* néven

ismert 1431-ből származó krónika, mely a könyvtár többi értékeivel együtt 1849-ben elpusztult. A Marosvásárhelyi könyvtárban őrzött *Csepregi-kódex* nem más, mint az enyedi kézirat másolata. Az elnevezés is Telekitől származik. 1777-ben, amikor kölcsönvette a kódexet lemásolás végett, egy előző tulajdonos, Csepregi Ferenc nevét tünteti fel. A szakirodalomban aztán ezen a néven vált ismertté a Marosvásárhelyen őrzött másolat.

Marosvásárhelyen őrizzük a könyvtáralapító Teleki Sámuel eredeti kéziratainak nagy részét. Teleki Sámuel több mint összes művei – fogalmazhatnánk újra a közismert mondatot. Igen, így van. Ő azok közé a sokat író emberek közé tartozik, akiket az utókor nem írásaik révén ismert meg és tartott számon. De a könyvtárában búvárkodó lépten-nyomon kézírásával találkozik. Filológusok érdeklődésére tarthatnak számot ezek az írások, mindenekelőtt a könyvtáralapító, az államférfi, a tudós hatalmas, nyolc évtized alatt összegyűlt levélhagyatéka. Külföldi és hazai tudósokkal levelezik. A hollandiai, svájci, francia egyetemeken megismert professzorokkal tudományos terveiről tárgyal, hazai diákokat ajánl külföldi egyetemekre, könyvbeszerzési problémákban kér segítséget. Szinte teljesen ismeretlen Bánffy György gubernátorral és más erdélyi politikusokkal fennmaradt korreszpondenciája.

A Teleki-Bolyai könyvtárban őrzött művelődéstörténeti jelentőséggel bíró hagyatékok vázlatos áttekintését nem fejezhetjük be anélkül, hogy ne hívnók fel a figyelmet a könyvtár talán legértékesebb kéziratira, a Bolyaiak közel 20000 oldalnyi eredeti írásaira. Hányatott sorsú gyűjtemény ez, melyet az enyészettől csupán az mentett meg, hogy egy véletlen intézkedés folytán az egykori Református Kollégium irattárába kerültek. A hagyaték nagy része, mintegy 30000 oldalnyi írás Bolyai János kezétől származik. Itt vannak megjelent és ki nem adott munkáinak fogalmazványai, vázlatai, előszó és címlap tervek, a lángelme sok elvetélt gondolata a matematika, nyelvészet, filozófia, zene tárgyköréből. Levelek és hivatalos iratok, rend nélkül keletkezett írások. Mint a gyűjtemény legszakavatottabb ismerője, Benkő Samu írja *Bolyai János vallomásai* című munkájában: „...magányos ember vallomásai ezek. Előre eltervezett rend nélkül keletkeztek. Papírra vetésükkel az egyedüllét kötelékéből keresett szabadulást és kapcsolatot a világgal az onnan kiszorult rendkívüli termelékenységű elme".

Mintegy 5000 oldalt tesz ki Bolyai Farkas kéziratos hagyatéka. Diákkori jegyzetek, levelek, matematikai, fizikai, kémiai tárgyú írások, kályhaépítéssel foglalkozó feljegyzések, orvosságos receptek, növénytermesztéssel kapcsolatos írások a *Tentamen* szerzőjének sokirányú érdeklődéséről tanúskodnak.

A Bolyai kéziratok kritikai kiadása a magyar tudománytörténet szakembereinek jövőbeni feladatai közé tartozik.

A marosvásárhelyi könyvtár vázlatos bemutatásával célunk az volt, hogy felhívjuk a figyelmet az itt őrzött művelődési értékekre, felvillantsuk a könyv-könyvtár-művelődéstörténeti kutatások lehetőségeit. Minthogy ez a gyűjtemény az erdélyi társadalom művelődési képződményeként jött létre, szakszerű vizsgálata, feldolgozása elengedhetetlen a magyar művelődés életrajzának összeállításához. A benne őrzött, sokszor a külföldet is érdeklő könyvészeti ritkaságok feltérképezése pedig igen fontos annak a kérdésnek a tisztázásában: mit hoztunk egykor és mit viszünk vissza Európába?

A 16. SZÁZADI NYOMTATVÁNYOK FELTÁRÁSA A MAROSVÁSÁRHELYI TELEKI-BOLYAI KÖNYVTÁRBAN

SPIELMANN-SEBESTYÉN Mihály
Marosvásárhely. Teleki-Bolyai Könyvtár

Lassan húsz esztendeje annak, hogy könyvtárunkban elkezdődött az 1500 utáni nyomtatványok feltérképezése és azonosítása. A feltárást 1974-ben az intézmény akkori főkönyvtárosa, dr. Balázs Lajos kezdeményezte és nyugdíjazásáig (1981) egyedül dolgozott e munkán. Számításai szerint a különböző, ma a Teleki-Bolyai Könyvtárban található állományokban mintegy 3000 db 16. századi nyomtatvány maradt fenn. (Az állomány főbb törzsgyűjteményei a Teleki Sámuel féle téka, a marosvásárhelyi egykori Református Kollégium és a Római Katolikus Gimnázium tanári könyvtára, a mikházi volt ferences kolostor és a székelykeresztúri egykori Unitárius Gimnázium, illetve a máramarosszigeti valamikori Református Lyceum könyvei, melyek mind tartalmaznak 16. századi kiadványokat; a többi törzsgyűjtemény jóval újabb keletű, 20. századi magánkönyvtárak voltak állományunkba kerülésük előtt; minden esetben igyekeztünk az egyes jövedék-állományokat együtt tartani, illetve elkülöníteni a más provenienciájú kötetektől.)

A feltárás alapjai az indulás pillanatában a könyvtár leltárnaplói voltak, amelyekben több-kevesebb lelkiismeretességgel és pontossággal elődeink feltüntették a kiadás évét vagy megközelítőleg a századot; a hungarikumok esetében jelezték az RMK I-III. köteteiben található azonosítási katalógusszámot is.

A címlap nélküli kötetek és erősen sérült példányok tekintetében (az állomány kb. 20%-a szenvedett barbár csonkítást vagy csonkult meg a hosszas használat következtében), minden állományi egységet (kötetet) kézbe kellett venni, és esetről esetre el kellett dönteni, megfelel-e a 16. századi nyomtatványok ismérveinek és kívánalmainak. Sokat segíthetett ebben az előszó vagy a nyomtatási engedély kelte, ám ezek éppen úgy félre is vezethették a(z avatatlan) kutatót.

Támogatta a 16. századba való „besorolást" a kötetek bordáján található korábbi könyvtárnoki jelzés (a szerző neve, a mű címe, esetleg a megjelenés időpontja, százada). Ugyanakkor kiválóan alkalmasnak bizonyult a kiválasztás és a hozzávetőleges azonosítás munkálataiban – amikor semmilyen más adat nem állott rendelkezésünkre – a kötéstáblába sajtolt tulajdonosi névbetűkhöz (az ún. supralibroshoz) kapcsolódó évszám, mely a beköttetés, a könyvtárba kerülés időpontját határozza meg, s a „non post quam" logikája alapján a könyvnek e dátum *előtt* kellett megjelennie. Sok esetben éppenséggel a kötéstáblák mintakincse, díszítése irányította rá a figyelmünket a csonkult, rejtőzködő könyvekre.

Tisztában vagyunk a ténnyel, hogy ezek a módszerek inkább az empíria birodalmába utalhatók, de könyvtárunk akkor, 1974-ben nem rendelkezett jóformán egyetlen modern katalógussal, kézikönyvvel vagy bibliográfiai segédmunkával sem, kivéve a hungarikumok feltárásának dolgát, holott is a jó öreg Szabó Károly–Sztripszky Hiador, az Apponyi és Dézsi Lajos által szerkesztett katalógusokból azonosítottuk a magyar és magyar vonatkozású könyveinket. 1971-ben megjelent az RMNY első kötete is, mely adott némi támpontot, miként kellene mutasson egy korszerű és igényes bibliográfiai alapmunka. Ugyanis, ha eddig nem derült volna ki, a könyvtár feltett célja az volt, felbuzdulva az 1972-ben megjelentetett ősnyomtatvány-katalógusunk sikerén, hogy folytatni kívánja a sort a 16. századi nyomtatványok katalógusával. Születtek ugyan romániai könyvtári mutatók (a nagyszebeni ASTRA könyvtáré, a jászvásári Központi Könyvtáré vagy a brassai városi gyűjteményé), melyek a 16. századi nyomtatványokat is felölelték, ám ezek szakszerűsége igen alacsony szintű maradt. Ezzel szemben egyetlen, a Teleki-Bolyai Könyvtáréhoz hasonló gyűjtemény, intézmény sem tárta föl, tette közzé saját 16. századi állományát (pl. sem Gyulafehérvár, sem Nagyenyed, sem Kolozsvár).

Dr. Balázs Lajos cédulái rögzítették a szerző nevét, a rövidített címváltozatot, olykor a közreműködők nevét is, jelezték a kötetek impresszumadatait és terjedelmét, a kötés (a könyv állapotának) jellegzetességeit, ill. a posszesszorokat a könyvben való előfordulás sorrendjében, sőt esetenként a fontosabb tulajdonosok más természetű bejegyzéseit is feltüntették.

1981-ig tehát sikerült összegyűjteni az alapinformációkat nyomtatványainkról, bár megszámlálhatatlan hiátus tátongott az adatok között, vagy inkább helyettük, a hibák és tévedések lépten-nyomon előbukkantak. Dr. Balázs Lajos könyvtárosi becsületére legyen mondva, céduláit kérdőjellel látta el, valamennyi jegyzését bővíthető, korrekcióra szoruló *első munkapéldány*nak tekintette. (A lapszéleken ott áll a három felkiáltójeles „tisztázandó" figyelmeztetés.) Hogy csak néhány példát említsek: a szerzők neve nem egységes, nincs a nemzetközi szabványok által meghatározott alakban feltüntetve, ui. némelyikét a könyvön kívül sehol másutt nem leltük föl, máskor egyetlen forrásunk Jöcher 18. századi *Gelehrten-Lexicon*ja volt; a kiadás

helyét, az officinát nem azonosította, noha a könyvön ott díszelgett a nyomdászjelvény. Persze, a visszatérő kifogás: nem rendelkeztünk ilyen katalógusokkal sem, ezért hát magunk készítettünk házi használatra fényképes nyomdászjelvény-mutatót. (Borsa Gedeon itáliai *Clavis Typographorum*a csak 1980-ban jelent meg s a tékába a következő években jutott el.)

1981 után felettes könyvtári hatóságaink javaslatára bevezették az ISBD/A normák rendszeres használatát és számítógépes adatlapokra kellett felvinni a 16. századi nyomtatványok valamennyi könyvészeti adatát. E kampányszerű munkák során újra a kezünkbe került valamennyi érdekelt kiadvány. Az országos méretű munkálatok célszerűségéből, hasznosságából sokat levon az a tény, hogy az adatlapokat soha nem dolgozták föl Bukarestben, következésképpen a romániai adatoknak sem juthattunk birtokába, mert katalógusok sem születtek ezek nyomán; nincs országos könyvtári adatbank és számítógépes rendszer a könyvtárakban, tehát terminálok sem, amelyekkel hozzáférhetővé válna az egyetlen példányban elkészült adatlapokra rávezetett információk tömkelege.

Ekkor született meg az elhatározás, hogy a Balázs-féle cédulákat megmentjük az enyészettől, de változtatunk is rajta: a kötetek teljes címoldalát átmásoljuk, a szerzők nevét egységesítjük a lehetőségekhez mérten, az adatokat természetük szerint csoportosítjuk, a feloldatlan posszesszori bejegyzéseket megfejtjük, az anyag egészének birtokában eltüntetjük a kérdőjelek egy részét stb.

Az 1981-85 közötti időszakban a könyvekről pontosabb adatokat sikerült megállapítanunk, a kiadáshoz tervbe vettük, hogy a romániai könyvtárakban fellelhető szakkatalógusok alapján pontosítjuk a nem vagy rosszul azonosított könyveket, de munkánk anyagi eszközök hiányában alig haladhatott valamit előre, s ha komolyan felmértük esélyeinket, rá kellett ébrednünk, hogy a 16. századi katalógusunk megjelentetése alig több, mint merész vágyálom.

Akkori elveink szerint, melyeket ma is vállalunk, a Teleki-Bolyai Könyvtár kiadványa magába foglalta volna az összes 1501 és 1600 között napvilágot látott nyomtatványt, mely Marosvásárhelyen fellelhető, függetlenül a megjelenési helytől, tehát a régi magyar könyvekre is kiterjed figyelmünk, hiszen a hungarikumok az európai nyomdászat szerves részei, azok nélkül a kép hamis és féloldalas lenne.

A katalóguson belül a tételek rendezési elve a megjelenés, a kiadás esztendejét tartotta volna szem előtt, az azonos éveken belül pedig a nyomdahelyek, ill. a szerzők (címek) betűrendje határozta volna meg a nyomtatvány besorolását. (Ilyen ismérvek alapján bárki az RMNY hatására gondol.)

A katalógus ügye gyakorlatilag holtpontra jutott a nyolcvanas években. A fordulatot, mint annyi másban is, az utolsó két esztendő hozta meg, ui. 1991-ben napvilágot látott az OSZK kitűnő *Catalogus librorum sedecimo saeculo...* c. három kötetes kiadványa. A rekordgyorsasággal Vásárhelyre érkező munka láttán meg-

könnyebbülten és örömmel sóhajtottunk föl: végre itt van a követendő modell, a régen várt munkaeszköz! Úgy hittük, hogy az OSZK 16. századi nyomtatványainak katalógusa és az RMNY megoldja valamennyi kérdésünket, eloszlatja a homályt.

A két magyar katalógus azonban más-más szerkesztési elv és gyakorlat megtestesülését jelenti, beosztásuk, rendszerezésük is különbözik (az RMNY-nél az időrendiség és a nyomdahely a domináns, a frissebben megjelent *Catalogus* esetében a betűrend).

Újfent fölvéve az elejtett munka fonalát – ezúttal hárman dolgozunk a nyomtatványok feltárásán – rá kellett jönnünk, már az állomány egyharmadának feldolgozása után is, hogy könyveink csak 30%-ban azonosak a Széchényi Könyvtár hasonló gyűjteményében található címekkel és kiadványokkal.

A Teleki-Bolyai Könyvtár történeti alkotórészei (törzsgyűjteményei) túlnyomóan protestáns késztetésből és megfontolásból jöttek létre, ez határozta meg hosszú időre a gyűjtőkör kiterjedését is. Ilymódon tehát a marosvásárhelyi állomány már jellegében is különbözik a Széchényi Ferenc alapította könyvtárétól, más jellegű a 16. századi anyaga is: a szerzők sora, a kiadási helyek, a címek, kiadások. Egyetlen kifejezetten katolikus állományunk, a mikházi ferences kolostor gyűjteménye, de ez alig 450 kötetet jelent.

Közleményünk részeredményekről tudósíthat csak, ugyanis az anyag mintegy egyharmadát, azaz 1120 kötetet „értékeltünk át", melyhez csatoltuk a könyvtár teljes hungarika készletét is, hiszen ez, mint jeleztük, része az európai nyomdászatnak, attól nem kívánjuk elszakítani.

Majd csak a teljes állomány feltárása után közölhetjük a 16. századi nyomtatványaink végleges számát. Az eredetileg annak tekintett mennyiséghez képest a szigorúbb kritériumok és korszerűbb könyvészeti elvek jegyében számítanunk kell „csökkenésre", hiszen elődeink és az előmunkálatokat végző Balázs Lajos is a kolligált többkötetes kiadványok minden darabját gyakran önálló nyomtatványnak tekintette, ill. a külön címlappal megjelent összefüggő részeket, melyek nem éltek soha önálló életet, szintén más műnek tüntette föl. Ugyancsak egyetlen címnek tekintjük azokat a kiadványokat, amelyeknek tomuszai különböző időben jelentek meg, kiadásuk elhúzódott, de melyeket a katalógusok is egyetlen tételként kezelnek stb.

Kitartunk korábbi szándékunk mellett, s jelezni kívánjuk a könyv valamennyi ismert tulajdonosát bejegyzésük, az ex libris és a supralibros alapján, időrendbe szedve a posszesszorokat. Ez kb. háromezernyi cím viszonylatában, hitünk szerint, nem jelenti a katalógus túlzott megterhelését, s jelzi ugyanakkor a marosvásárhelyi példányok sajátosságait.

A címlaphiányos (erősen csonkult) példányok megnyugtató azonosításához szükségesnek mutatkozik az összes elérhető szakkatalógus átvizsgálása Kolozsvárott, Bukarestben és természetesen Budapesten, a konzultáció a szakmabeliekkel,

azokkal, akik az OSZK katalógusát összeállították, és akik a nagyobb tapasztalat okán, talán felmenthetnek bennünket az üresjáratok terhe alól.

Tervünk az egész anyagot számítógépen futtatni, szövegszerkesztővel nyomdakész formát adni a katalógusnak, s ily módon az indexek (mutatók) készítését végső soron a gépre bízni. Tudomásunk szerint nincs ilyen magyar számítógépes programcsomag, tehát ennek kimunkálása egy vásárhelyi szakember dolga lesz.

Talán nem érdektelen néhány eredményt is közzétenni eddigi kutatómunkánk alapján:

– nyomtatványaink mintegy 30%-a jelent meg 1561 előtt, míg az anyag zöme a század második feléből való;

– ha évtizedekre bontjuk, akkor természetesen sokkal árnyaltabb képet nyerünk, ui. kiadványaink számában visszaesés mutatkozik a század harmadik évtizedét illetően, azt a benyomást keltve, mintha 1521 és 1530 között kevesebb nyomtatvány látott volna napvilágot az európai officinákban, mint korábban, vagy mint a következő évtizedben. Magyarázatként kell elfogadnunk azt a tényt, hogy az erdélyi vásárlók ezeket a könyveket nem a 16. század harmadik évtizedében vásárolták meg, hanem jóval később; olyan kötetekről van szó, melyek nyugat-európai könyvtárakból kerültek piacra, s az erdélyi vásárlók általában a század végén vagy a következő század folyamán jutottak birtokukba, amikor a nyomtatványok már tekintélyes régiséggel rendelkeztek, s már elavultak többé-kevésbé, amikor számuk eleve megfogyatkozott. Ha az előző években a kiadványok egységesen katolikusok, a húszas évektől a széttagolódás egyre erőteljesebb, a hitbéli különbségek okán a protestánsok saját meggyőződésükkel egyező könyveket szereznek, nem mindenre csapnak le, s az oktatás szolgálatába is más-más könyveket állítanak itt és az ellenfél táborában. A következő évtizedek egyre terebélyesedő irodalma és kiadói tevékenysége aztán feltölti a könyvtárakat oly mennyiségű művel, amely eltünteti a húszas évek látszólagos szegénységét;

– az igazi cezúra, persze, a hatvanas években húzódik, amikor robbanásszerűen kerül a piacra egyre nagyobb tömegű kiadvány mindkét oldalon, s ebbe a munkába mind erőteljesebben kapcsolódott be a magyar könyvkiadás is, Heltai Gáspár és kortársai;

– legtöbb kiadványunk Németországban jelent meg; ismerve a sokrétű kapcsolatokat, ez nem is csoda (egyetemjárás, gazdasági és hadi, politikai, szellemi kontaktusok gyakorisága);

– előbbi feltevésünk mellett szól az a tény is – mármint a kései beszerzés, Erdélybe kerülése a 16. századi európai kiadványoknak –, hogy mindjárt a németországi nyomtatványok után nagyságrendben a svájciak következnek, noha az erdélyi diákok, a legfőbb könyvszerzők, csak a következő században, a 17.-ben jelennek meg tömegesen Helvécia egyetemein. A rangsorban a kiadványok számát tekintve

ezeket követi Itália, Franciaország és a századvéget mind erőteljesebben kezdi uralni a németalföldi nyomdák és kiadók kínálata, noha a nagy „felfutás" csak a 17. századra teszi dominánssá a hollandiai kiadványokat a régi erdélyi magán- és közgyűjteményekben;

– a „vezető város" Bázel (214 db) könyvtárunkban, ezt követi Wittenberg és Genf (94-94 db); Velence (86) és Lyon (75), ahonnan elsősorban a klasszikus ókori irodalmi és tudományos értékek áramlanak Erdélybe, akárcsak Párizsból; a majnafrankfurti és kölni kiadványok sokasága sem jelentéktelen, bár ezek nem léphetnek egyelőre Bázel és Wittenberg nyomába;

– hungarikumaink legnagyobb részét már Szabó Károly és kortársai ismertették, Borsa Gedeon és munkatársai pedig az RMNY tételeiként jelezték a Marosvásárhelyen található vagy egykor itt őrzött magyar és magyar vonatkozású kiadványokat. Összesen 93 régi magyarországi nyomtatvány (cím) birtokosai vagyunk (példányszámban ez 112 darabot jelent), melyből a legtöbb Kolozsvárott (48) és Gyulafehérvárott (24) jelent meg, Brassóban 16, míg Debrecenben 10 kiadványunk. A többi nyomdahelyek munkái számszerűségükben eltörpülnek Kolozsvár mellett, ám annál fontosabbak a magyar műveltség számára (pl. két példányban is megvan a Teleki-Bolyai Könyvtárban a *Vizsolyi Biblia*, 1590).

Közleményünk óhatatlanul a gyakorlati kérdések felé fordult, hiszen egy nagyobb feltárás részeredményeivel kell egyelőre megelégednünk. A végleges eredmények – amennyiben van a tudományban végszó – a két-három éven belül szándékaink szerint megjelentetendő katalógusban fognak publicitást kapni, de erről már a szakmának kell(ene) véleményt nyilvánítania.

ADALÉKOK A KOLOZSVÁRI EGYETEMI KÖNYVTÁR TÖRTÉNETÉHEZ KORABELI KÉZIRATOK ALAPJÁN

ÚJVÁRI Mária
Kolozsvár. Egyetemi Könyvtár

Kolozsvárnak a klinikákba torkoló terét a város építészeti jellegzetességeként számon tartott Egyetemi Könyvtár gyönyörű két emeletes épülete uralja. A benne őrzött gyűjteménye révén – 3 800 000 kötetével, 100 ősnyomtatványával, mintegy 4500 kéziratával, 2755 kötetes régi magyar könyvtárával, a régi román könyvtárral, 17600 térképével és kőlenyomatával, mintegy 17000 zenei partitúrájával és 50 000 képeslapjával Közép-Európa egyik legjelentősebb, Románia második, Erdély legnagyobb könyvtára.

Alapítólevelének az 1872. XIX. tc. tekinthető, mely a Kolozsvári Tudományegyetem felállításáról és szervezéséről intézkedett. Könyvállományának magvát az 1859-ben alapított Erdélyi Múzeum Egylet 34156 kötetnyi könyvtára képezte, melyhez az egyetem, könyvtárépület híján különféle gyűjteményekben őrzött 11134 kötete járult. Így az Egyetemi Könyvtár működését az épülő Ferenc József Tudományegyetem egyik szárnyában 45 000 kötettel kezdte meg Szabó Károly igazgatása alatt. Szabó Károly neve összeforrott nemcsak a *Régi Magyar Könyvtár*éval, hanem a múzeumi és egyetemi könyvtárak megteremtésével is.

Az 1890-es években, Szabó Károly halála után, Ferenczi Zoltán igazgató működése idején az egyetemi könyvtár olyan fejlődést ért el, hogy a rendelkezésre álló szűkös teret kinőtte.

Az 1900-as évek elején, Erdélyi Pál igazgatása alatt, amikor a kötetek száma már a 200 000-t is meghaladta, a ládákból pedig már nem volt hova kivenni a könyveket, a könyvtárépület megépítése nem tűrt többé halasztást.

Korb Flóris és Giergl Kálmán építészek, a bázeli egyetemi könyvtár mintájára készült alaprajzukkal megnyerték a kiírt pályázatot. A munkálatok 1906 nyarán

kezdődtek; 1909. február 8-án pedig Jancsó György rektor, az egyetem nevében átadta az első olvasótermet. Az 1692000 Kr. költséggel épült könyvtár ünnepélyes megnyitására 1909. május 18-án került sor gr. Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter jelenlétében.

A palota tervezésében és berendezésében a modern könyvtártechnika minden vívmánya érvényesült, így hát érthető, hogy hatása az országhatárokon túl is érvényesült. De nemcsak az épület szépsége és funkcionalitása, berendezésének modernsége volt csodálni való, hanem Erdélyi Pálnak hála, a könyvtári munka megszervezése is példa értékű volt.

Bizonyíték erre a Kézirattárunkban őrzött *Levelező-könyv olvasótermi használatra* című két kötetes munkafüzet. Az első füzet 86, számozatlan, vonalas lapot tartalmaz és 1909. február 10-étől (tehát két nappal az olvasóterem megnyitásától) 1911. november 8-áig terjedő időszak bejegyzéseit tartalmazza. A második füzet az 1914. szeptember 5 – 1924. október 29-éig terjedő periódust öleli fel; 120, vonalas, számozatlan lapot tartalmaz. Helyrajzi száma *Ms. 4730.*

A levelező-könyv nemcsak könyvtártörténeti, de művelődéstörténeti dokumentum is. Keletkezése annak köszönhető, hogy a délelőtt szolgálatot teljesítők 13 órakor fejezték be munkájukat, a délutáni szolgálat 15 órakor kezdődött; tehát a két váltás nem találkozott. Éppen ezért, minden munkájukkal kapcsolatos feladatot. utasítást, értesítést a levelező füzetben rögzítettek egymás számára.

A bejegyzéseket olvasva szinte megelevenedik a század eleji könyvtár olvasóival, alkalmazottaival és ragyogó modernségével. Megismerhetjük:

– a könyvtár fontosabb osztályait,
– a feldolgozás néhány aspektusát,
– az alkalmazottakat,
– az olvasókat, de
– a nagypolitika fejleményeit is.

Az új könyvtárépület hatalmas teret biztosított az állomány gyarapítására. Jól irányított, magas igényű szerzeményezés folyt. Idézem az *1910. május 10*-ei bejegyzést: „Szilágyi urat kérem, a Heigl Lipótnétól megvásárlásra beküldött hírlapokat délután visszaküldeni szíveskedjék. Egyet sem tartunk meg." *1911. április 3*-án viszont: „Kérem a mellékelt jegyzéket Fogarasi B.-né őnagyságának átadni azon megjegyzéssel, hogy ő szíves legyen a kék ceruzával megkérdőjelezett műveket könyvtárunkba megtekintés végett beszállíttatni."

Többször fordul elő olyan bejegyzés, melyben az „igazgató úr" kéri az olvasószolgálat könyvtárosait, hogy meghatározott időpontig terjesszék elő könyvvásárlási javaslataikat, hiszen ők ismerik közvetlenül az olvasói igényeket.

A még Szabó Károly által létrehozott katalógus-rendszer nem csak működött, de tökéletesedett is. Ilyen vonatkozásban érdemes idézni az *1909. november 25*-ei

bejegyzést: „Kérem holnap az utalóknak (...) a többi utalóba való beosztását megkezdeni... Megjegyezni kívánom még, hogy mindenki a ki hozzá fog valamely betű besorolásához, azt végezze is be, mert azért csak ő lesz a felelős." – vagy az *1911. január 13*-ait: „A tisztviselő urak egyöntetű határozata folytán a katalógus rendezésénél az "a-á", „e-é" betűknél az ékezetet nem kell figyelembe venni; tehát ezeket, mint ékezet nélkülieket kell a katalógusba beosztani."

Az *1909. szeptember 3*-ai bejegyzés közli, hogy: „A folyóiratok és gyűjtemények czédula katalógusa a fülkében van betűrendben elhelyezve."

Hogy mely osztályokon működött olvasószolgálat, egy, a kérőlapok elosztására vonatkozó igazgatósági parancs ismerteti *1909. szeptember*ében: „A kérőlapok így lesznek elosztva: Hivatal, Könyvtároló, Levéltár, Igazgatóság, Novumok terme, Hírlapolvasó, Pódium."

Ugyanabban a hónapban, néhány nappal később valószínűleg az osztályvezető leírta, sőt a levelező-füzetbe be is rajzolta az új kérőlapot, mely tökéletesen megegyezik a ma is használatossal. Idézem: „A kérőlapok átlyukasztva lesznek s a kisebbik rész lejön a könyvvel, a nagyobbik rész, mint jeleztem, a helyén marad."

1909. március 19-én létrejött az olvasói kézikönyvtár is. A bejegyzés szerint: „Ma lehozattam egy pár állandóan használni szokott orvosi tankönyvet és a jogi könyvek háta mögé az asztalon helyeztem el, ha valaki ilyen könyveket kérne, kérném az asztalon elhelyezett könyvekből kiadni..."

A mindenkori olvasószolgálati problémák már akkor sem hiányoztak. Közülük néhányat időrendben sorolunk fel: *1909. november 15.*: „Szilágyi József joghallgatót igazgató úr dohányzás miatt az olvasótermek látogatásától eltiltotta." *1909. november 25.*: „Tisztelettel kérem a délelőtti inspekciósokat, hogy a budapesti könyveket ne tegyék a repositoriumba viendők közé. Ma is 6 kötetet találtam azok között." *1911. január 9.*: „A Pallas lexikon 15. kötete erősen össze van rongálódva, kérem Valentini úrnak átadni javítás végett."

A könyv- és folyóirat kölcsönzés irigylésre méltó szinten működött. A nemzetközi kölcsönzés egyenesen felülmúlta a jelenlegi kolozsvári helyzetet; lássunk néhány példát. *1909. március 10.*: „Bleyer professzor úr megbízásából kérem, legyen szíves a bécsi és budapesti könyvtárból való könyveket visszaküldeni." *1909. június 9.*: „Falábu Dezső a szentesi gymnazium útján fogja kéretni a nevén félre tett könyveket... Kérem figyelemmel kísérni, hogy otthoni használatra senkinek ki ne adassék." *1911. március 29.* „Muresan Szabin úrnak Bécsből könyvei érkeztek, kérem figyelmeztetni."

Természetesen igen sok az adminisztratív jellegű bejegyzés. Így pl. *1909. június 15*-eiből megtudjuk, hogy „1909. június 16-tól – 1909. szeptember 1-ig [a] könyvtár olvasóterme, igazgató úr rendeletére zárva marad". A levelező-füzet lapjai nem csak feladatokat közvetítenek, az emberek, a könyvtári munka hétköznapjain túl is élnek,

családi eseményekre vonatkozó beírások, saját olvasmányaikról szóló észrevételek, viták és szellemes megjegyzések váltják egymást.

A bejegyzéseket aláíró könyvtárosok között olyan kimagasló egyéniségeket találunk, mint dr. Rezsián Kálmán, Dr. Gyaluy Farkas, a későbbi igazgató, dr. Thúry Zsigmond, Valentini Antal, a bécsi döntés utáni igazgató, Kelemen Lajos oklevéltáros, aki ma is pótolhatatlan és még sokan mások. Könyvtáros kolléganő neve csak 1911-ben jelenik meg először.

A névre szólóan félretett könyvek és folyóiratok sokaságára vonatkozó bejegyzéseket olvasva felsorakozik előttünk Kolozsvár jeles személyiségeinek egész sora: egyetemi és középiskolai tanárok, orvosok, lelkészek, jogászok. De kölcsönöz könyvet a vármegyei prefektus és Kolozsvár alispánja, Dózsa Endre is.

Trianon után, 1919. május 12-én Onisifor Ghibu, a nagyszebeni görög-keleti püspökség tanfelügyelője vette át a könyvtárat, de az új igazgatót, Eugen Barbult, a Budapesti Egyetemi Könyvtár őrét csak 1920 végén nevezték ki. Levelező-könyvünk 1921. november 11-én tett róla első ízben említést. A bejegyzéseket aláírók között egyre több a román név, míg 1923 végén az olvasószolgálatnál már csak egyetlen magyar név maradt. A személyzetváltás alig több mint három év alatt végbement. Érdekes viszont, hogy a levelező-füzet nyelve 1919-1921 között még a magyar. A román könyvtárosok aláírásával jelzett szövegek is magyar nyelvűek.

1920. május 10-én, a román királyság nemzeti ünnepén a könyvtár zárva tartott, de az új, fényképes könyvtárigazolvány átvételére a levelező-füzetben közölt szöveg szerint 7 koronát kellett hozni. 1921-ben, március 24-én a rajzos húsvéti jókívánság magyar nyelvű, de 1921. április 13-án a fizetést már leiben adták.

1922. február 8-án román nyelvű bejegyzés ébresztette a valóságra a szolgálatos magyar könyvtárosnőt: „.... és kérem szépen kisasszony, hogy mától kezdve a levelezés román nyelven folytatódjék, remélem elfogadja óhajomat." Néhány hétig még váltakoztak a magyar és román nyelvű bejegyzések, majd csak románul folytatódott a levelezés, az olvasók között is egyre több a román név.

1923-ban már csak 20 bejegyzés volt egész évben. 1924-ben még annál is kevesebb és kizárólag már csak román nyelven. 1924. október 16-án kikérték a személyzet véleményét a könyvtár új belső szabályzatáról, mely megváltoztatja a könyvtár egész addigi struktúráját.

Felhasznált irodalom:

1. Erdélyi Pál: Az erdélyi könyvtárakról. Kolozsvár, Stief Jenő és társa kiadója, 1912
2. Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története. A mű szerkesztői munkálatait Bisztray Gyula, Szabó T. Attila és Tamás Lajos végezte. Kolozsvár, Az Erdélyi Tudományos Intézet Kiadása, 1941. 153-186. p.

A ZILAHI DOKUMENTÁCIÓS (VOLT WESSELÉNYI KOLLÉGIUMI) KÖNYVTÁR MÚLTJA ÉS JELENE

ZAHARIA Etelka
Kolozsvár. Egyetemi Könyvtár

„Ha a magánkönyvtárakat a magyar kultúra érrendszerének neveztük, akkor a főbb iskolák bibliotékáinak szerepét az erdélyi magyar művelődésben a szív munkájához hasonlíthatjuk." – mondja értekezésében Jakó Zsigmond professzor úr az erdélyi közkönyvtárakról. [1]

A reformációval kezdődően Erdélyben a felsőbb iskolák, kollégiumok lettek a magyar művelődési élet központjai. A Szilágyság ősi Alma Matere, a zilahi református, majd később Wesselényi Kollégium a Szilágyság művelődési történetének szerves része. Évszázadokon át létét a vidék áldozatkész lakosságának, európai szintű tudós tanárainak köszönhette, melyhez az egyházi, majd állami támogatás járult.

Témaválasztásunkat igazolja az a tény, hogy egy olyan könyvtár meglétét próbáljuk visszalopni a köztudatba, mely a nagy iskolákénál szerényebb méretű, de gazdag gyűjteményével így is megérte napjainkat és ma is élő bizonyítéka egy vidék kultúraszeretetének, tanújele annak az erőfeszítésnek, melyet az iskolát istápolók a könyvtár megteremtéséért tettek és annak is, hogy mennyi áldozatos és sikertelen próbálkozás után jutott el odáig, hogy könyvészeti szempontból jelentős gyűjteménnyé, ugyanakkor korszerű iskolai könyvtárrá nőjje ki magát.

A könyvtár történetével foglalkozó vagy gyarapodását jelző kimutatások, beszámolók a kollégium évkönyveiben láttak napvilágot Török István, Kincs Gyula, Tatár Géza könyvtárosok tollából.

A könyvtár meglétének legrégibb nyomát a gimnázium *Albuma* őrzi, mely szerint 1689-ben „Nemzetes Szűts Bálint Uram ő kegyelme Felesége, Nemzetes Varga Erzsébeth asszony újíttatta meg a Coetus Bibliáját", vagy hogy „Kürti István Uram, Hajdan Somlyai hasznos Schola Mester adott a zilahi Scholának öt könyveket".

A 17. századi gyűjteményből semmi sem maradt meg, sőt még az intézmény vezetőségének 18. századi erőfeszítései is kudarcba fulladtak egy alkalmas könyvtárhelyiség hiánya miatt, és mert megfelelő könyvtárost sem sikerült találni. Noha három könyvjegyzék is készült ebben a században, könyv egy sem maradt a kollégium tulajdonában. Kincs Gyula könyvtártörténetéből tudjuk, hogy az első könyvtári katalógus 1713-ban íródott és „Libri Scholae Zilahinae" címen 45 művet sorol fel, mely után 1762-ben már a „periit" megjegyzést fűzte a leltározó, csak 2-3 kapta a „non periit ad Annum 1762", azaz nem tűnt el 1762-ig. 1767-ben 14 könyvről tud a beszámoló, melyekből 1774-ig három maradt meg. Az elöljáróságok szigorú meghagyása ellenére az állapotok odáig fajultak, hogy 1815-ben, amikor Salamon József az iskolához jött professzornak, a zilahi gimnáziumnak egy könyve volt, Pethe Ferenc *Mathesis*e, melyet a szerző ajándékozott a könyvtárnak. Ekkor fogalmazta meg Salamon felhívását a vidék papjaihoz és híveihez egy gimnáziumi könyvtár megteremtése érdekében. 1816-ban már számos adomány érkezett: 52 adományozó 362 könyvét jegyezték fel.

1851-től kezdve nagyobb méretű adományokban részesült a könyvtár. Ezek közül kiemelkedik a Salamoné, aki előbb 195 művel, majd végrendeletileg 1871-ben 342 darabbal gyarapította a könyvtár állományát. Csak pár nevet sorolnék fel a későbbi adományozók közül, akik posszesszorokként ma is szembeötlenek a zilahi könyvtár régi könyvállományában: Zoványi Imre, Veress György, Magyarósi István, Szikszay Lajos, Török István stb. Külön említendő ebben a sorrendben Gyarmathi Sámuel az összehasonlító magyar nyelvtudomány megteremtője, aki 1800 és 1810 között volt a kollégium tanára és végrendeletileg egész könyvtárát az iskolának adományozta, így ma is e könyvtár tulajdonában van az *Affinitas*[2] saját kézjegyzésű példánya, mely azt tanúsítja, hogy Gyarmathi tovább szándékozott dolgozni rajta. Úgyszintén itt őrzik a Bethlen Gergelyt külföldi útjára elkísérő Gyarmathi pontos költségvetési kimutatását kéziratban, valamint Gyarmathi egyetlen fennmaradt portréját, egy ismeretlen bécsi festő olajfestményét.

A tekintélyes nagyságra szert tevő könyvtár könyvészeti szempontból egyre értékesebbé vált, ám mint valódi gimnáziumi, iskolai könyvtár, keveset ért. Ezen a helyzeten báró Wesselényi Miklós 1851-ben tett 500 forintos alapítványával kívánt változtatni azzal a rendelkezésével, hogy az évenkénti 5%-os kamatból „a magyar nemzeti irodalomban megjelent vagy megjelenő remekművek szereztessenek meg". Negyedszázad múltán a subscriptiokor[3] a diákok a könyvtár számára egy-egy forintot fizettek, így már csekély mozgó tőkéje lett a könyvtárnak, mely könyvkötésre is költhető volt.

Az iskolai költségvetés 1882-ben a szaktanárok kezébe 20-20 forintot adott a legszükségesebb tudományos munkák beszerzésére és 1890-ben már 480 forintot utalt ki a kortárs tudományos szakirodalomra, folyóiratokra, könyvköttetésre. Kincs

Gyula 57 régi magyar nyomtatvány meglétét jelzi az 1893-94. évről szóló évkönyvben, köztük egy unikumot is: Comenius Amos J.: *Janua Lingvae Latinae reserata Aurea* című művének egy gyulafehérvári 1647-ből való kiadását.

A könyvtár legrégibb könyve: M. Vitruvii: *De architectura*. Venetiis A.D. MCCCCXC., melynek már csak borítója és két csizmatalpnyomot őrző lapja beszél valamikori meglétéről és arról, hogy egy bőröndben kimenekítették a második világháborúban a legértékesebb könyveket s az ott állomásozó katonák épp tűzgyújtásra használták a régi lapokat.

Őrzi a könyvtár annak az önképzőköri jegyzőkönyvnek az eredetijét, mely Ady Endre diákéveinek önképzőköri életéről tudósít, s melyet Kovalovszky Miklós közölt is 1942-ben, ám könyvtárakban is alig lelhetni belőle. Itt van Ady Endre születési bizonyítványa, vagy az első „albumra" vételre méltatott Ady mű, a *Markó királyfi*, Ady kézírásával. Ady Lőrincné végrendeletében vagyonának jelentékeny részét hagyta a zilahi kollégiumra, többek között a fehér levelesládát és Ady személyi tárgyainak egy részét. Mindezek 1955-ben a nagyváradi Ady Emlékmúzeumba kerültek.

A Lehner Ödön tervezte új iskolaépület 1902-ben korszerű könyvtárhelyiséget biztosított a könyvtár állományának, mely 1914-től „Nyilvános Közművelődési Könyvtár"-rá lépett elő. A két világháború között a könyvtár állománya szűkös anyagi viszonyok miatt számottevőleg nem gyarapodott.

A húsz és félezer kötetet számláló könyvtárhoz a második világháború után hozzácsatolták a zilahi kaszinó könyvtárát (kb. 4000 kötet szépirodalom), majd ide került az ifjúsági könyvtár másfélezer kötete is, valamint a 6-7 ezer iskolai évkönyv, melyek együtt alkotják a jelenlegi Zilahi Dokumentációs Könyvtár állományát.

Helytörténettel, művelődéstörténettel foglalkozó kutatók számára kincsesbánya, de a régi könyv szakértője is haszonnal forgathatja a könyvtár köteteit.

Jegyzetek:

1. Jakó Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez. Bukarest, Kritérion Könyvkiadó, 1976. p. 298.
2. Affinitas linguage hungaricae cum linguis fennicae originis nec non Vocabularia dialectorum tartaricum et slavicarum cum hungaria. Göttinga, 1796
3. A VII. gimnáziumi osztályba lépő diákok aláírják az iskola Albumát és kötelezik magukat az iskolai törvények megtartására.

NÉHÁNY LAPPANGÓ ERDÉLYI SAJTÓTERMÉK A XX. SZÁZADBÓL

Egy sajtóbibliográfia levelezési anyaga

KUSZÁLIK Péter
Marosvásárhely

A szekszárdi Babits Magyar-Amerikai Kiadó Rt. 1992-es kiadói tervében szerepel a *Ki kicsoda Erdélyben* c. lexikon. Mint külső munkatársat, megbíztak a lexikon sajtómellékletének összeállításával. Botcsinálta bibliográfusként fogtam neki a dolognak, s félévi munkával mintegy 600 kiadvány adatait sikerült összegyűjtenem. Az újságok és folyóiratok mellett iskolai és irodalmi évkönyveket, kalendáriumokat, füzeteket és röplapokat is fölvettem a mellékletbe, valamint néhány – a lexikoncikkekben gyakrabban szereplő – tanulmánygyűjteményt és antológiát. A gyűjtő szenvedélyével és izgalmával kezdtem neki a munkának, de:

„Mikor a kutatónak semmi megbízható forrása s erős támaszpontjai nincsenek, nagyon nehéz a gyűjtés. Ha évenként jelentek volna meg bibliográfiák, könnyű lett volna ezekre támaszkodva egy összefoglaló bibliográfiát összeállítani. De ha a bibliográfusnak (...) magának kell összehordania a még feldolgozatlan hatalmas anyagot, úgyszólván segítség nélkül, akkor indokolttá válik a (...) késedelem.

Mivel (...) más forrás nem állott rendelkezésre, a kolozsvári volt román 'I. Ferdinánd Király Tudomány Egyetem' könyvtárának köteles példányként beküldött hírlap- és folyóiratanyagát használtam fel munkám kiindulási pontjául. (...)

A könyvtár anyagának feldolgozása után következett a hiányok kiegészítése. Naivitás volna azt hinni, hogy a köteles példányok beküldésére vonatkozó törvény kulturális célzatát elismerik az érintett nyomdai műintézetek. Úgy tapasztaltam, hogy nemcsak hogy nem ismerik azt el, de igen sok esetben ellenséges magatartást tanúsítanak s lehetőleg kivonják magukat a beküldés kötelezettsége alól, nem gondolva meg azt, hogy éppen ők vannak hivatva elősegíteni az időszaki sajtótermékek megörökítését ezeknek a közkönyvtárakba való beküldése által. Nagyon ritka az a

szenvedélyes gyűjtő, aki megőrzi az időszaki sajtó termékeit. Még akkor sem, ha igen magas szárnyalású és tartalmas lenne. (...) Még maguk a szerkesztők sem igen dicsekedhetnek azzal, hogy munkálkodásuk gyümölcsét, bár emlékként, gondosan megőriznék.

(...) A rendelkezésre álló anyag feldolgozása után került sor a hiányok pótlására. Levelezéssel, a különböző kiadóknál, szerkesztőknél, nyomdászoknál tett látogatásokkal törekedtem a hiányok kiegészítésére. És itt bizonyosodott be, hogy a bibliográfus – mint előbb kijelentettem – mennyire magára van hagyatva munkájánál, mert csak abban lehet bizalma, amit saját szemeivel lát. Adatgyűjtésem alatt sokszor tapasztaltam, hogy felületesen odavetett, legtöbbször a valósággal teljesen ellenkező adatokat juttattak hozzám. Erre azután megindult a vég nélküli időrabló levelezés, amíg végre ki tudtam venni azt, amire szükségem volt."

Fenti idézetet Monoki István *Magyar Könyvtermelés a román uralom alatt (1919-1940)* c. alapmunkája második kötetének előszavából kölcsönöztem, s állíthatom – ötven év alatt alig változott a helyzet: a kötelespéldány fogalma két éve szinte ismeretlen, megbízhatónak ítélt forrásmunkák több adata hamisnak bizonyult, a levelezés, időrabló volta mellett, bizonytalan eredménnyel jár.

A magam szerény eszközeivel megpróbáltam tenni valamit a jobbítás érdekében: a két legnagyobb példányszámú lapnak, a *Romániai Magyar Szó*nak és az *Erdélyi Napló*nak elküldtem egy rövid nyílt levelet, amelyben arra kértem az új lapok szerkesztőségeit, hogy tüntessék föl kiadványuk fejlécén és impresszumában a szabvány szerinti bibliográfiai adatokat és hogy juttassák el lapjaik kötelespéldányait az illetékes helyi, megyei és a kolozsvári Egyetemi Könyvtárba.

(„Remélve, hogy minden szerkesztőségbe eljut a Média, szeretném elszotyogtatni a sajtóval kapcsolatos észrevételeimet:

1. A *Média* nem az *Erdélyi Napló* melléklete, hanem annak kiadványa. – Melléklet: újsághoz, folyóirathoz csatolt, különleges tartalmú /képes/ kiegészítő nyomtatvány. Kiadvány: minden 4 oldalnál nagyobb, forgalomba kerülő sajtótermék /pl. a *Barométer* 1991. jún. 7.-1991. nov. 29. között az *RMSZ* [=*Romániai Magyar Szó*] kiadványa, utána, miután 'bevonult' a lapba, az RMSZ melléklete/.

2. Az új lapok egy része nem közli a szabvány szerinti bibliográfiai adatokat! Minden időszaki sajtóterméken /lap, folyóirat/ föl kell tüntetni: a lap címét, alcímét /vagy meghatározását/, a megjelenés gyakoriságát, a kiadás helyét, az évfolyamot, sorszámot, keltezést, oldalszámot, a felelős kiadó /szerkesztőség/ címét és a lap árát. A fölsorolt adatok egy részét a vásárló kedvéért kell föltüntetni, más részét pedig a bibliográfusok, sajtótörténészek, egyszóval a *rend* kedvéért. /Ajánlott szakirodalom: STAS 6073-88, valamint az U 03 és K 81 jelű szabványcsoport!/

3. A *Csíki Lapok* egy időben így hirdette önmagát: *ma olvasmány – holnap dokumentum – holnapután történelem*. Ez minden lapra érvényes! Megdöbbentő,

hogy a friss kiadványok szerkesztői nem tudják, hogy lapjukat az utókornak is írják. Nagyon sok szerkesztőség nem gondoskodik arról, hogy lapjuk eljusson a helyi /városi, községi/ és a megyei könyvtárba, ill. Kolozsvárra az Egyetemi Könyvtárba, mely az időszaki kiadványok második legnagyobb tára. Ezenkívül nem ártana példányt/-okat/, rész- vagy teljes kollekciókat eljuttatni Bukarestbe az Akadémiai Könyvtárba, vagy akár Budapestre az Országos Széchényi Könyvtárba. Tudok olyan szerkesztőségről, amelynek nincs saját kollekciója. /Minősítő jelző már csak a szlengszótárban.../ /.../")

E „nagy" lapok túl kicsinek vélték a kérdéskört és válasz nélkül hagyták írásomat. Fölhívásom – újabb kilincselések után – végül is idén áprilisban a *Média* 4. számában jelent meg, s újabb közbenjárásomra júliusban a másik tallózó lap, a csíkszeredai *Áttekintő* is átvette (1992/23-24. sz.). Hatása (talán) akkor lenne komolyabb, ha a *Hivatalos Közlöny*ben miniszterelnöki aláírással jelenne meg...

„A helyzet komoly, de nem reménytelen." – szív-lélek emberek saját kollekcióikat adományozzák közkönyvtáraknak. A módszer azóta dívik, amióta a könyvtárak pénzügyi alapjait megnyirbálták.

Az erdélyi könyvtárak periodika-állományainak állapotáról hosszú sirámokat lehetne írni, de fölösleges – sírás helyett cselekedni kell. S ez ránk vár, erdélyi írástudókra. – Az újjáalakult Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet (EMKE) 1992 márciusában alapított könyvtári részlege, a Heltai Gáspár Alapítvány – vélhetőleg – föladatának tekintendi a periodika-gyűjtést. – Addig pedig úgy dolgozunk, ahogy lehet, s azzal, aki akar.

Enyedi Sándor *A romániai magyar sajtó és tömegkommunikáció 1944 után* c. tanulmánya (in: *Regio* 1991/3. p. 174-193.) joggal hiányolja a monografikus földolgozást. „Mindössze néhány résztanulmány vagy elnagyolt eszmefuttatás áll rendelkezésünkre a romániai magyar sajtó helyzetéről. Többnyire olyan dolgozatokról van szó, amelyek mögött nincs részletekre kiterjedő adattári gyűjtőmunka. Az elmúlt évtizedekben alig folyt sajtótörténeti kutatás, ami azt eredményezte, hogy lapok, folyóiratok indultak és szűntek meg anélkül, hogy számottevő nyomot hagytak volna a romániai magyar művelődési életben, sőt ami ennél is szomorúbb: némelyik periodika úgy múlt ki, hogy a kötelespéldányok megőrzéséről sem gondoskodtak, így utólag sem kutathatók."

Egy bekezdéssel odább ezt írja: „Magyarországon az elmúlt évtizedekben nem kísérték intenzív figyelemmel a romániai magyar sajtó sorsának alakulását (...), az Országos Széchényi Könyvtárból is olykor alapvető erdélyi magyar periodikák hiányoznak." Ez utóbbi megállapítást Kemény G. Gábor címjegyzéke is igazolja (*Külföldi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke és adattára 1945-1970.* OSZK, Bp., 1974).

A megjelent/megjelenő időszaki kiadványok leltárba vétele és földolgozása végtelen munka, ezt csupán abbahagyni lehet, befejezni nem Természetesen e sorok írójának bibliográfiai összegzése sem tekinthető befejezett, végleges dolgozatnak.

Az 1944 ősze és 1989. december 22-e közötti időszak viszont – sajtótörténeti szempontból – lezártnak tekinthető, így hát neki lehet gyürkőzni e korszak, sokak által hiányolt Monoki-féle monográfiáját megírni. – Vállalkozót tudnék ajánlani, csak a megbízó személye kérdéses...

Krónikásnak nem tisztje a jelenségeket magyarázni, csupán azok följegyzésére szorítkozik: 1989. december 23-án, ill. utána majd' mindegyik napilap és folyóirat új címmel jelent meg, példának csupán néhányat sorolok: a bukaresti országos napilap, az *Előre* visszatért az 1947-1953 között használt *Romániai Magyar Szó* elnevezéshez, Kolozsváron az *Igazság*ból *Szabadság* lett, Marosvásárhelyen a *Vörös Zászló*ból *Népújság*, Csíkszeredában a *Hargitá*ból *Hargita Népe*, Sepsiszentgyörgyön a *Megyei Tükör* címét *Háromszék*re változtatták és így tovább. Az irodalmi folyóiratok is megélték a maguk forradalmát, az *Utunk*ból *Helikon* lett, az *Igaz Szó*ból pedig *Látó*. Nagyváradon, 1990 februárjában *Kelet-Nyugat* címmel új irodalmi-művészeti folyóirat indult, de 1991 novemberében az egyre növekvő papírárak miatt veszteségessé vált és megszűnt.

Ismét idéznem kell Monoki István 1941-ben megjelent munkájából, ui. a két világháború közötti lapkiadási állapotok kísértetiesen hasonlítanak a maiakhoz: „... a magyar közönség kulturális szükségleteit szolgáló szellemi táplálékát nem annyira a hazai könyvtermelésből, mint inkább az időszaki sajtó termékeiből merítette. Ezt azért is tette, mivel amellett, hogy az időszaki sajtó a legfrissebb eseményekről tájékoztatta, olcsóságánál fogva jobban megfelelt leromlott gazdasági viszonyainak. Ezt a körülményt használta ki az írói gárda is, nekiesve a lapgyártásnak sokszor meggyőződésből, de bizony elégszer a sovány megélhetés lehetőségétől is sarkallva. De bármily nagy is volt a magyar közönség érdeklődése és reáutaltsága, a túlságos nagyszámú lapot fenntartani nem tudta s ha még hozzávesszük a politikai nehézségeket, párt és egyesületi egyenetlenségeket stb., nem csoda, ha közülük számosan tiszavirág életűek voltak." (i.m.: VI.o.) (K.P. „lapzárta előtti" megjegyzése: ez az idézetrész másnak is megtetszett, legutóbb például Cseke Péter idézi a *Korunk* 1992/7. számában, ő viszont forrásként Dezsényi Béla *Magyarország időszaki sajtójának könyvészete* c. munkájának VII. kötetét adja meg, amit 1944-ben adtak ki Budapesten. Monoki munkája 1941-es keltezésű, én abból vettem át ezt a néhány sort.)

A második világháború utáni helyzetről ismét Enyedi Sándort idézem: „a háború befejezése után a lapindítás nem tartozott a lehetetlen feladatok közé, amennyiben az alapítók elfogadták a kialakuló és egyre inkább stabilizálódó politikai viszonyokat, és meg tudták teremteni a technikai feltételeket. Az már más kérdés, hogy a

kísérletezés csak akkor számíthatott tartós sikerre, ha a szerkesztők, lapkiadók nem ragadtak le az új rendszerrel szembeni toleranciánál, hanem aktív szerepet vállaltak a rendszer megerősítésében. Egy-egy lap megszűnésének okaként gyakran emlegetik a krónikus papírhiányt, ami igaz is lehetett olyan esetekben, amikor a politikai rendszer nem vette védőszárnyai alá a sajtóorgánumot. Ahogy a totalitárius rendszer körvonalai megszilárdultak, úgy váltak a lapok is kiszolgáltatottá: további megjelenésük a rendszer jóindulatától függött, a jóindulat pedig attól, hogy a lap, folyóirat miként szolgálja a rendszer érdekeit." (i.m.: 178-179. o.)

1948-ban egyesült a kommunista és a szociáldemokrata párt, ami maga után vonta a szocdem újságok beszüntetését. A kolozsvári *Erdély* című lap után a nagyváradi *Népakarat* február 3-ai száma így jelentette be megszűnését: „A Népakarat a mai naptól kezdve beszünteti megjelenését. A RMP biharmegyei bizottságának határozata alapján közöljük, hogy a Népakarat napilap a mai nappal beszünteti megjelenését. A RMP biharmegyei hivatalos sajtóorgánuma: a *Fáklya*."

A mai megszűnési közlemény egy példája a *Csíki Lapok* 1992. június 8-ai számából való: „Kényszerszünet! Immár két esztendeje, hogy magyarság- és RMDSZ-elkötelezettségét fel nem adva, a Csíki Lapok állta a küzdelmet a növekvő papír- és nyomdai árak viharában, megtalálva az utat, hogy jövedelmével a szervezetet segítse. Az újabb árhullám veszteségessé, vagy magas ára miatt eladhatatlanná tenné a lapot, így kénytelenek vagyunk megjelentetését időlegesen felfüggeszteni. A kényszerszünet időtartamát még nem tudjuk felbecsülni, de bízunk benne, hogy lesz erőnk és lehetőségünk visszatérni. Addig is – köszönet és tisztelet az Olvasónak, aki mindvégig velünk tartott és velünk kitartott. (Székedi Ferenc, főszerkesztő)" – Ha Enyedi Sándor iménti gondolatát matematikai tételként alkalmaznám a *Csíki Lapok*ra, akkor így fogalmazhatnék: ha a *Csíki Lapok* kormánypárti lett volna, még ma sem kéne a papírárak miatt aggódnia...

A romániai magyar sajtó gondjairól az utóbbi időben egyre többet cikkeznek, e cikkáradat legfrissebb darabjából idéznék: Cseke Péter *Egyetlen hatalmunk: a (sajtó)nyilvánosság* c. írásában (in: *Korunk* 1992/7., p. 39.) így fogalmaz: „...az évtizedeken át tartó központi irányítás után a romjaiból újjáépülő romániai magyar sajtó nem lehetett felkészülve a versenyhelyzet kihívásaira. Mégsem kerülhető meg a kérdés: ha a két világháború közötti versenyhelyzetben tapasztalatokat szerzett kisebbségi magyar sajtó működésének tanulságait nem ismerjük, ha a központi sajtóirányítás elvét és gyakorlatát nyilvánvalóan elvetjük, akkor miként lehet célirányosan kiépíteni és hatékonyan működtetni ezt a többre hivatott romániai magyar lapkultúrát? (...) egyetlen dolgot talán mégis meg lehetne tenni, mielőtt összeomlana a kisebbségi lapvállalkozásoknak az államtól és egymástól független, illetve függetlenedő hálózata: a kialakult versenyhelyzetben tehetősebbé váló kisebbségi intézményeink és az egyéni áldozathozatalra alapozó civil társadalmi szervezetek

anyagilag olyan lapokat támogassanak, amelyek az új helyzetben is felvállalják nemzetrészünk létkérdéseit."

*

A romániai magyar sajtó 1989 karácsonyát követő szakaszát majd utódaink fogják elemezni, ránk most a földolgozatlan 1944-1989 korszak vár. Jelen dolgozat gerincét az idézett kor sajtóbibliográfiája adja, ennek javított és naprakész „újabb kiadását" az idézett lexikon fogja tartalmazni. (Előre láthatólag a könyv ez év őszén fog megjelenni.) Mint az előbb említettem, a bibliográfia összeállításában a kolozsvári Egyetemi Könyvtár periodika-gyűjteményére alapoztam, adatokat vettem át két monográfiából, az egyik a Maros megyei sajtót dolgozza föl 1795 és 1970 között (O. Poptamas – I. Mozes: *Publicatiile periodice muresene 1795-1970*. Bibliografie monografica, Marosvásárhely, 1971. Gépirat, lelőhely: Maros Megyei Könyvtár), a másik pedig a Bihar megyei 1855-től 1975-ig terjedő időszakot. (Bölöni Mária: *Presa bihoreana 1855-1975*. Nagyvárad, é.n., Gépirat, Nagyváradi megyei könyvtár).

Az 1989 december utáni időszak sajtótermékeinek leltárba vétele volt a legnehezebb, tekintve a szerkesztőségek és nyomdák hanyagságát. Nagy segítséget kaptam a Kriterion kolozsvári fiókszerkesztőségétől, ahol megpróbálták a lehetetlent: összeszedni minden egyes új sajtótermék minden egyes példányát. A gyűjtemény ugyan csonka, de mégis ad bizonyos fogódzót.

Három alkalommal utaztam be a Sepsiszentgyörgy – Csíkszereda – Székelyudvarhely – Gyergyószentmiklós útvonalat, könyvtárakba, szerkesztőségekbe mentem, a bánsági és partiumi részek sajtóját pedig megpróbáltam levelezés útján feltérképezni. E levelezési anyag java része képezi jelen kötet harmadik (sorrendben második) részét. Úgy vélem, hogy a beérkezett levelek forrásértékűek, tehát megőrzésre alkalmasak; s hogy majdani hagyatékom földolgozásával ne bajlódjon más, „saját hagyatékomat rendeztem sajtó alá" – kissé formabontó ötlettel, de remélem, nem hiába. – Mint a cím is jelzi, néhány új, helyesebben lappangó sajtótermék bukkant föl könyvszekrények mélyéről, vagy könyvtárak polcairól. A levelek eredeti szövegét idéztem, mindenütt megadva az adatközlő nevét, foglalkozását és az adatközlés dátumát, Saját pótlólagos információimat zárójelbe tettem. A sajtótermékek kiadási helyének ABC-sorrendjét véltem célszerűnek megadni, tekintve, hogy egy-egy adott helységből érkező levél több lapot is ismertet; természetesen a jegyzék végéhez cím- és névmutatót is csatoltam.

*

Összefoglalásképp:

– jelen bibliográfia az első és legteljesebb felmérő az 1944-1992-es évek időszaki kiadványairól;

– az 1944 őszétől 1989 decemberéig tartó korszak sajtójának monografikus földolgozása várat ugyan magára, de esély van a munka mielőbbi megkezdésére –

két fontos alapelvet kell majd a bibliográfusnak tiszteletben tartania: 1. pontosság mindenek fölött és 2. „csak a saját szemedben bízhatsz!"

– jelenünk friss sajtótermékeit (úgy lehet) a lelkes amatőrök fogják összegyűjteni, ha az erre hivatottak ezt nem érzik tisztüknek.

*

A Romániai magyar időszaki kiadványok 1945 után című bibliográfia adatgyűjtése során folytatott levelezés válogatott anyaga

Arad

Ujj Jánostól kaptam a következő adatokat:

„Kanyar – az aradi MADISZ (Magyar Demokrata Ifjak Szövetsége) kéthetente megjelenő lapja. 1990 februárja és júliusa között kilenc szám jelent meg. Az első számokat Békéscsabán nyomtatták, a többit az aradi nyomdában. Szerkesztették: Kenderessy Attila, Grünwald Tibor és ifj. Cziszter Kálmán. A 3. számtól alcíme: Az aradi MADISZ meglepetésszerűen megjelenő lapja, a 4. számtól: Az aradi MADISZ lapja.

Körösi Műhely – értékkereső és -közvetítő időszaki lap. 1990 szeptemberében és novemberében két száma jelent meg Gyomaendrődön. A két országban szerkesztett és terjesztett lapot Braun Mihály adta ki. Aradi szerkesztője Ujj János és Irházi János, míg a gyomaendrődi Stef István, Szenes János és Fehér József.

Havi Szemle – aradi művelődési-irodalmi folyóirat. Az aradi Kölcsey Egyesület havilapja. 1990 március és június között négy száma jelent meg Pávai Gyula, Péterfi Árpád és Ujj János szerkesztésében. 1991-ben a *Jelen* (aradi napilap) kétoldalas mellékleteként Pávai Gy. folytatta a szerkesztést. (Havonta egyszer jelenik meg – Mózer I. megj.)

Jövő – Független demokrata napilap. Felelős szerkesztő Palásti József. Első száma 1945. április 30-án (K.P. megj.: a kolozsvári Egyetemi Könyvtár kollekciójából Zaharia Etelka által ellenőrizve: április 29.) jelent meg. 1949. augusztus 2-ától alcíme: A Román Munkáspárt Arad megyei bizottságának, a megye és város ideiglenes bizottságának lapja. 1950. szeptember 15-től alcíme: Az RMP Arad tartományi bizottságának és a tartományi ideiglenes bizottságának lapja. December 17-től alcíme: A Román Munkáspárt Arad tartományi vezetőségének és a tartományi néptanács lapja. 1951. január 3-tól főcíme: *Vörös Lobogó*. 1956. január 17-től alcíme: A RMP Arad városi és rajoni bizottsága és a városi és rajoni néptanács lapja. 1965. július 20-tól alcíme: Az RKP Arad városi és rajoni bizottsága, a városi és rajoni néptanács lapja. 1968. február 18-tól alcíme: Az RKP Arad megyei bizottsága és az ideiglenes megyei néptanács lapja. 1969-től az alcímből hiányzik az ideiglenes szó. A lap utolsó száma 1989. december 22-én jelent meg. – Főszerkesztői közül Kolozsvári Zoltánt, Péterfi Rozáliát (1959-1981), Mórocz Tibort (1981-1989) kell kiemelni. Szerkesztői közül Balla Károlyt, Korda Istvánt, Károly Sándort, Messer Sándort, Török Istvánt, Szabó Máriát, Orosz-

hegyi Károlyt, Jámbor Gyulát, Kilin Sándort, Ujj Jánost, Mózer Istvánt kell kiemelnünk, továbbá Kása Jánost."

Eddig tartott Ujj János ismertetése, amelyet itt-ott kiegészítettem. Mint pl. a *Jövő* és *Vörös Lobogó* szerkesztői gárdáját.

Az alábbiakban néhány adat az iskolám diáklapjáról:

„*Törekvő Ifjúság* – 1947 október-novemberében öt száma jelent meg az aradi Katolikus Gimnázium Hehs Ottó, Vas Gusztáv IV. és Bogdán József III. osztályos tanulóinak kezdeményezésére. A főszerkesztő Hehs Ottó, Hehs Aladár unokája (az aradi *A Hadsereg* század eleji lap főszerkesztője és tulajdonosa volt). Hehs Ottó jelenleg Dachauban él, gyógymasszőr. A lap szerkesztésében segített Ficzay Dénes magyartanár. A négyoldalas újságot Aradon az Eminescu (volt Deák Ferenc) utcai Diecezana nyomdában állították elő. A diáklap hetenként jelent meg, az utolsó száma késéssel. Megszűnésének oka: Marx évfordulóra megemlékező cikket követeltek, amelyet a kisdiákok nem tudtak megírni. Munkatársai voltak a fölsoroltakon kívül: Juhász Zoltán (jelenleg újságíró), Albert Dénes Ferenc (jelenleg temesvári egyetemi tanár), Piros Dénes (aradi tanár), a Zárdából: Tóth Mária (jelenleg író) stb. /.../"

(közli: Mózer István tanár, újságíró, 1991. dec. 17.)

„Tudomásom szerint valóban létezett 1945 után Aradon valami *Szabadság* c. lap. (...) (K.P. megj.: mivel a lapról csak másodlagos forrásokból szereztem tudomást, s a fentihez hasonló 'pontosságú' adatok alapján nem lehet 'elindulni', ez a lap kimaradt a bibliográfiából.)"

„Én személy szerint nem tudok semmiféle aradi magyar iskolai lapról. Megjelent azonban az aradi Ion Slavici Líceumnak egy pár számból álló iskolai lapja – utána kell néznem a címnek –, később *Laboremus*-ra változott, melyben az akkor még vergődő fél magyar osztály miatt, magyarul is közöltek valami nagy semmit. Ugyanez volt a helyzet az akkor még 3-as számot viselő vegyesített román-magyar líceumban is, ahol kihoztunk egy vagy két számot, valami inkább tanárok által írt vagy íratott nagy semmivel. Ennek a hordaléknak *Excelsior* volt a címe, ebbe is raktak bele magyarul valami 'százalékot'. Én egyiket sem tartom érdemesnek arra, hogy bárhol is megemlítsék, de ha érdekli Önt, akkor postafordultával jelezze, s utána nézek, ha egyáltalán valahol még van nyoma. (K. P. megj.: válaszlevélben kértem pontosabb adatokat, de máig még nem kaptam meg a kért adatokat.)

Ugyancsak most jut eszembe, hogy Zilahon a Wesselényiben, mikor 6. gimnazisták voltunk (1942-ben), kiadtunk egy iskolai lapot – mi az osztály – *Ifjú Élet* címmel. Két szám jelent meg 100-100 sokszorosított példányban, aztán bedöglött, mert nem volt papír. Ennek a szerkesztője osztálytársam, László Bencsik Sándor volt. Azt hiszem, én vagyok az egyetlen, aki megőrizte ennek mind a két számát. Most, hogy belenéztem, nem is volt olyan rossz, eredeti diákújság volt, tanár még csak át se nézte. Igen, háború volt, de mégis bátrabbak voltunk. Nézem ezeket a mai diáklapokat, tanárok szerkesztik, tanárok íratják vagy egyenesen írják sokfelé. Ennek szerintem semmi értelme. Ez az aradi *Kanyar* azonban valóban eredeti diákújságként indult, dehát kifulladt, mint sok más egyéb."

(közli: dr. Kovách Géza tanár, 1991. dec. 5.)

Brassó

„A *Hipstern* c. szamizdatból négy szám jelent meg korlátozott példányszámban (2-10 példány), házi sokszorosítással: 1. sz. = 1985. április 2.; 2. sz. = 1985. május 4.; 3. sz. = 1986. június; 4. sz. = 1988. március."

(közli: Szász Csaba szerkesztő, 1991. okt.)

„A volt Brassói Róm. Kat. Főgimnázium épületében újból megnyitotta kapuit az önálló magyar líceum, az Áprily Lajos Elméleti Líceum. Régi-új iskolánk diáksága 1990 őszén elindította útján a *Visszhang* című diáklapot, melynek szerkesztői: Fábrich Károly (főszerk.) XI. o. t., Demeter Melinda (főszerkesztő-helyettes) XI. o. t., Domokos László, Markó Enikő és Stroe Attila XI. o. tanulók voltak. Az első számon nincs dátum, így annak megjelenését csak hozzávetőlegesen állapíthatom meg: 1990. november. A szerk. bizottságban szerepel még Popsiu Csilla grafikus és László Csilla. Az 1990-91-es iskolai évben mindössze 4 szám jelent meg. Az utolsó szám mellékleteként jelent meg a *Güzü*, melyet a végzős diákok írtak, de nem ők szerkesztették. Az 1991-92-es tanévben az új szerkesztőség már serényebben dolgozott: 11 szám jelent meg, rendszerint havonként. Általában 250-300 példányban jelent meg a lap, csak az iskola 155 éves fennállása tiszteletére kiadott ünnepi szám jelent meg 500 példányban. – Az utolsó, júniusi szám mellékleteként megjelent a *Güzü* is, melyet ugyancsak a végzős növendékek írtak s igen nagy sikernek örvendett. Az idei szerkesztők: Fám-Boldizsár Konrád (főszerk.), Hegyi Réka, Páll Zoltán, Aczél Franciska – mind X. o. tanulók. – A lapot a kezdeti időkben az egyházak segítségével sikerült csak sokszorosítani, hol géppel, hol számítógéppel írták. Ha pénzük is volt a diákoknak, akkor nyomdában – mint pl. az utolsó számot (1992. jún. ?). De volt, amikor az iskola birtokában lévő kezdetleges gépen sokszorosították. – A *Gyorsuló Idő* c. diákújságnak csak egy száma jelent meg, lényegében egy próbálkozás volt, melynek, hézagpótlóként, a diákok tudományos érdeklődését és kíváncsiságát kellett volna kielégítenie. Szerkesztője Szén Csaba XII. o. diák volt. Úgy érezték, hogy a Visszhanggal nem versenyezhetnek s abbahagyták a dolgot. – Iskolánk 30 évig az Unirea Líceum tagozataként működött 1960 és 1990 között. Ez alatt az idő alatt is működött egy diáklap a román diákok szerkesztésében *Orizonturi* (=Horizontok) címmel, mely füzet formában jelent meg s cikkek, versek, riportok jelentek meg benne magyarul is. A magyar anyagot 1982-ig, nyugdíjazásáig, Izsáki Zoltán román szakos tanár szerkesztette, majd utána dr. Boros Erika magyartanár felelt a megjelent anyagért. A lapnak 20 évfolyama jelent meg, az utolsó 1988-ban."

(közli: Reiff István tanár, 1992. jún. 20.)

Bukarest

„... most sajnos csak viszonylagos adatokat tudok közölni a *Művelődés*ről, mert székhelyet cseréltünk és a bekötött lapszámok összecsomagolva várják az elszállítást, tehát nem hozzáférhetők számomra. – Tehát: a szerkesztőség székhelye (1991) májustól Kolozsvárt van (Piata Libertatii Nr. 11. Ap. 7), fiókszerkesztőség maradt Bukarestben és Csíkszeredában a

lapban szereplő címeken. – Szerény személyem (Mezei József) újraalapító főszerkesztője volt a lap új sorozatának 1990 januárjától 1991 júliusával bezárólag. 1991. július 1-től a főszerkesztő Szabó Zsolt. – Az 1991-es esztendőtől az eredetileg önálló lapként elképzelt, de nyomdai lehetetlenségek miatt meg nem jelent *Könyvesház* a Művelődés égisze alá került, mint külön füzetben és árazással megjelenő melléklet (K. P. megj.: kiadvány). Évenként két szám fog megjelenni belőle Balogh József és Gábor Dénes szerkesztésében. Szerkesztőség címe a kolozsvári. Persze, hogy a *Könyvtár* melléklet jogutódjának tekintjük, ámbár ennek különösebb jelentősége azt hiszem nincs. – Említett okok miatt a *Játékszín* és a *Könyvtár* mellékletekről csak hozzávetőleges adatokkal szolgálhatok. – A Művelődés Könyvtár melléklete negyedévi periodicitással 1974-től jelent meg kihagyásokkal, ha jól emlékszem, a nyolcvanas évek elejéig, talán 83-ig vagy 84-ig. A Játékszín melléklet ugyanígy. Az elején és a végén is szerepeltek beépített rovatként a lapban, majd külön fűzött, de belőtt, a lap közepébe kézzel betett, kivehető, árazatlan füzetként. (K. J. megj.: A Könyvtár önálló, külön fűzött melléklet 1977 és 1982 között, a Játékszín pedig ugyanilyen módon 1979 és 1982 között jelent meg; M. J. közlése téves!) – A Művelődés régi sorozata 1985 decemberében jelent meg utoljára. 1986 januárjától a Cintarea Romaniei c. lapnak három sorozatát futtatták párhuzamosan. Volt egy mindvégig román változat, egy *Műhely* című magyar mellékletes és egy német mellékletes sorozat ugyanabból a lapszámból. Két utóbbi esetben a lap végén elhelyezett mellékletek egy ívet, 16 oldalt tettek ki. Talán egyszer, vagy kétszer kapott kevesebb illetve több helyet a két melléklet, de ez volt a kivétel – a kegy egy teljes ívre szólt. (...)"

(közli: Mezei József szerkesztő, 1991. aug.)

Csíksomlyó

„Amint tetszett érdeklődni, a kis értesítőt a csíksomlyói ferences rendház fiatal növendékei adják ki. – Az I. évfolyam 0. szám 1992. március második felében látott napvilágot cím nélkül. Az I. évfolyam 1. szám 1992 április első hetében jelent meg *Magnificat* címmel. A Magnificat minden hónap első felében jelenik meg, melyet a csíksomlyói ferences jelöltek szerkesztenek és adnak ki. Egy xerox géppel nyomtatják. – Az értesítőnek kizárólagosan ferences, rendi jellege van, csak a rendtagok részére tartalmaz tudósítást."

(közli: Bálint Kapisztrán jelölt, 1992. máj. 12.)

Erdély

„*Ellenpontok*, helynév nélkül, 1981. december – 1983. január (1-9. sz.): erdélyi szamizdat folyóirat, megjelenése alkalomszerű. Célja a kelet-közép-európai emberi jogfosztottságnak, ezen belül az erdélyi magyarság politikai, gazdasági, kulturális elnyomásának ismertetése." (nincs minden egyes számon keltezés, de egy-egy számban – pl. 5. és 8. – dátumos felidéző ad felvilágosítást a megjelenések időpontjáról, ennek alapján: 1. sz. = 1981. dec.; 2. sz. =

1982. márc.; 3. sz. = 1982. máj.; 4. sz. = 1982. jún.; 5. sz. = 1982. júl.; 6. sz. = 1982. aug.; 7. sz. = 1982. aug.; 8. sz. = 1982. okt.; 9. sz. = 1983. jan./

Az Ellenpontok kollekciót Budapesten, az OSZK épületében lévő Magyarságkutató Intézetben olvasgathattam 1992 tavaszán.

Az Ellenpontok utolsó, 9. számában idéznek egy másik erdélyi magyar szamizdatból, a címét is említik: *Földalatti Igaz Szó*. A kiadvány címét elég nehéz volt azonosítani, ui. az általam tanulmányozott példány egy sokadik xerox másolat volt, s ennek megfelelően nehezen olvasható. Szőcs Géza közlése: „csak blöfföltünk, hogy a Szekut félrevezessük" – tehát a lap nem létezett. 1992. augusztus 5-én vettem meg a *Korunk* 1992/7-es számát, mely a Sajtónyilvánosság háttérvilága alcímet viseli, s ott a 39. oldalon Cseke Péter cikkében (Egyetlen hatalmunk: a /sajtó/nyilvánosság; a kisebbségi sajtó önvédelmi és társadalomépítő ereje 1918-1992) a következőket olvastam: „... szamizdat-lapjainkat (*Ellenpontok*, *Kiáltó Szó*) pedig csak a beavatottak szűk rétege ismerhette..." – Sajnos a cikkben hemzsegnek a téves adatok (pl. a 37. oldalon az 1945 utáni lapok adatai 40%-ban helytelenek!). (K. P.)

Kolozsvár

„Erdélyi Múzeum-Egyesület, 453/1991. sz. 1991. aug. 30.

F. hó 23-i levelezőlapjára a következőkben tájékoztatjuk az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványait illetően:

Az *Erdélyi Múzeum*, az EME folyóirataként 1874-ben indult és 1917-ig folyamatosan jelent meg. A kényszermegszakítás után 1930-tól 1947-ig folytatta megjelenését. Az 1947. évi évfolyam kinyomott kötetét nem engedték megjelentetni és terjeszteni. 1990-ben a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Magyar Néprajzi Társaság az Erdélyi Múzeum meg nem jelent 1947-i kötetéből reprint kiadást készíttetett. A folyóirat a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály folyóirataként jelent meg. Megelőzően, 1861-1873 között az EME, Brassai Sámuel szerkesztésében, évkönyvet adott ki.

Az EME jelenleg jóváhagyott és érvényben lévő Alapszabályai szerint a folyóirat a jövőben is megjelenik. Az újraindulás után első kötetének a kézirata el is készült, reméljük ebben az évben meg is jelenik. (K. P. megj.: az 1991-es évszámmal kiadott kötet az Erdélyi Múzeum 53. kötete.)

Az *Erdélyi Tudományos Füzetek* 1926-tól jelentek meg, ugyancsak 1947-ig. Az utolsó, 208. sz. füzete Szabó T. Attila: Erdélyi népi mesterek és tisztségviselők a XVI-XIX. században című tanulmányát tartalmazta. Újraindulásunk óta megjelent a 209. sz. füzet, ebben Benkő Samu: Nagy Géza a literátor és művelődésünk mindenese. Kolozsvár, 1991. c. tanulmánya. (Fenti dátum óta megjelent a 210. sz. füzet is: Antal Árpád: György Lajos életműve + Köllő Károly: György Lajos irodalmi munkássága. Könyvészeti adalék. Kolozsvár, 1992.)

Elkészültek az *Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi és Matematikai Szakosztályának Közleményei*, az *Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának Közleményei*, valamint az *Erdélyi Múzeum-Egyesület Műszaki Szakosztályának Közleményei* című kiaványok első köteteinek a kéziratai is. Mivel az utóbbiak még nem jelentek meg (az

Orvostudományi Értesítő 1991-es évszámmal 1992 kora nyarán jelent meg), úgy gondoljuk, hogy nem képezhetik lexikoni adatok tárgyát. Jelenleg az Erdélyi Múzeum-Egyesület valamennyi kiadványát a következő szerkesztőbizottság gondozza: Dávid Gyula, Benkő Samu, Faragó József, Wolf Rudolf, Nagy-Tóth Ferenc, Bérczes Judit, Mócsy László és Jodál Endre.

Az Erdélyi Múzeum, valamint az Erdélyi Tudományos Füzetek régebbi sorozatainak bibliográfiai adatait a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon I. kötete helyesen tartalmazza.

Teljes tisztelettel

Jakó Zsigmond elnök Kiss András főtitkár"

„1945-ben Kolozsvárott Nagy István hetente megjelenő képeslap kiadásával is próbálkozik. A rossz papíron nyomtatott, gyenge nyomdai technikával készült *Képes Újság* mindössze néhány számot ért meg. Hasonló sorsra jutott a *Derű* című humoros és szatirikus lap." (Enyedi Sándor: A romániai magyar sajtó és tömegkommunikáció 1944 után, in: Regio 1991/3.) – A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban (jelzet: 487478) csupán két szám található e kiadványból: 1945. okt. 14. (XIV. évf. 1. sz.) és 1945. okt. 28. (XIV. évf. 2. sz.). Feltehetőleg a Szatmárnémetiben 1932-ben alapított *Derű* c. lap folytatásáról van szó (?), legalábbis az évfolyam-számozásból erre lehet következtetni (vesd össze: Monoki István: Magyar könyvtermelés a román uralom alatt /1919-1940/, 2. köt. p. 30.)

(K. P.)

(K. P. kérdése:) „... állítólag Jordáky Lajos szerkesztett egy *Színházi Műhely* c. lapot, amelyből példányok csak a [Kolozsvári Állami Magyar] Színház könyvtárában léteznek (?), a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban nem. Kérdéseim: az első és utolsó megjelenés dátuma (év, hó, nap) talán 1949-50?; összesen hány szám jelent meg és milyen periodicitással? Válaszát előre is köszönöm." (1991. szeptember 23.)

„A *Színházi Műhely* nyomára, illetve a lapra nagy nehezen rábukkantam. Kettő darab van/jelent meg belőle. 1949-50/1 és 1949-50/2. Ez valójában nem lap, hanem a 49-50-es évad repertoárját tartalmazó műsorfüzet. A megjelenés pontos dátuma (ezért) nincs (is) rajta."

(közli: Zakariás Erzsébet, a Színház könyvtárosa, a Kriza János Néprajzi Társaság titkára)

„Kedves Péter bácsi! – Mellékelem a *Szemfüles* 1. számát (egyben utolsó is?). Ladar Ilona tanító néni még annyit mesélgetett róla, hogy nagyrészt saját ötlet volt a 'lapalapítás', mármint a gyerkőcöké. A 'főkolompos-főszerkesztő' az a Babicsák Botond volt, aki a tancija szerint egészen jó emberke lett. Sajnos kitelepült Magyarországra, s főleg emiatt nem folytatták a lapszerkesztést."

(közli: László Áron XI. o. tan., 1992. jún.s 22.)

„Most jutottam hozzá a kiadványhoz és sietve küldöm adatait: – Címe: *EMT Ember és természet kollégium kiadványa.* – Kiadója: Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, Kolozsvár. – Terjedelme: 4 lap. – Alakja: 148x209 mm. – Jellege: alkalmi (és keltezetlen). – A cím alatt olvasható adat: Keleti Újság 1931. május 3. Valójában a Keleti Újság egyik

beszámolóját reprodukálja. A beszámoló címe: A Zeppelin egyetlen erdélyi utasa beszél a léghajón szerzett tapasztalatairól."

(közli: Mózes Huba egy. előadótanár, 1992. jún. 14.)

„Közlöm a kért kiadvány pontos címét: *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok*, 1-9. sz. Kiadja a Bolyai Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Kolozsvár, 1943-1947. (K. P. megj.: természetesen a Bolyai név csak az 1945 utáni kiadványokon szerepel.) Szerkeszti dr. Gunda Béla. Az Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 9. sz. kiadvány már nem egyetlen szerző egyetlen tanulmánya, hanem *Miscellanea Ethnographica*, Tom. I. címen 6 tanulmányt tartalmaz. Úgy tűnik, hogy a szerkesztő Gunda Béla professzor e 9. számú kiadványt szándékozott önálló tanulmánykötet-sorozattá fejleszteni, erre utal a 'Tom. I.' jelzés is. (E kötetbe elsőként az én tanulmányomat tette ki, ekkor a néprajzi tanszék tanársegédje voltam és e munkámra azóta is számos ízben hivatkoznak különböző szakmunkákban.)"

(közli: dr. Kós Károly ny. egyetemi tanár, 1992. jan. 19.

„*Erdélyi Szikra*, Kolozsvár, I. évf. 1. sz. = 1945. márc. 8. A Kommunisták Romániai Pártja Észak-erdélyi Tartományi Bizottságának (heti) lapja.; I. évf. 4. sz. (1945. márc. 29.): A Kommunisták Romániai Pártja Kolozsvár-Kerületi Bizottságának lapja. – Így jelent meg a 10. számig, 1945. május 13-ig, azután címet váltott: Igazság, 1945. május 20-tól (...)"

„*Erdély*, Kolozsvár, 1944. dec. 4. = I. évf. 1. sz. Szociáldemokrata hetilap; 1945. ápr. 3-tól 1948-ig, a két párt (szocdem + kommunista = munkáspárt) egyesítéséig szociáldemokrata napilap."

(közli: László Ferenc újságíró, 1991. jún. 28.)

Margitta

„A helyi lapkiadással kapcsolatban, sajnos nagyon hiányosak az adataim. 45 év alatt a rendőri és pártszervek igyekeztek minden olyan dokumentumot eltemetni, megsemmisíteni, amely ennek a régi településnek a múltjára vonatkozik (...). Az általam őrzött néhány lapszám szerint a *Margitta És Vidéke* című társadalmi, gazdasági és szépirodalmi hetilap 1901 januárjában jelent meg. Nyomattatott Pollák Lajos 'Hungária' könyvnyomdájában Margittán. Lapkiadó tulajdonos Pollák Lajos. Megjelenik minden csütörtökön; 1914 januárjától politikai lap lett. – Megszűnését az I. háború, majd az ezt követő rendszerváltás okozhatta. A hatalomváltozás után, adataim szerint, 1926 március elején jelenik meg a *Valea Barcaului – Berettyó Völgye* c. társadalmi hetilap, amelyen föltüntetik a fejléc fölött a 'Cenzurat' jóváhagyást. Kétnyelvű lap volt ez, a vezércikk és a dátum szigorúan románul íródott. Minden pénteken jelent meg. (A hetivásárokat és országos vásárokat pénteki napon tartották. Ezért jelentek meg a lapok erre a napra. Főleg reklámhíreket, piaci híreket tartalmaztak e lapok és részletesen beszámoltak az egyházi rendezvényekről.) Nyomtatták Szilágysomlyón Tipografia 'Lázár' műhelyében. Tulajdonos és felelős szerkesztő: Zoltán Kapeller. Főmunkatársak: Albert Zsolnay és dr. Alexandru Réti. Ez utóbbi magyar nevű, de magyargyűlölő ügyvéd volt. Meddig jelent meg ez a lap, nem tudom, annyi biztos, hogy a föntebb említett dr. Alexandru

Réti 1928-tól már a Margittán nyomott *Marghita* című társadalmi lap felelős szerkesztője, amely szintén péntekenként jelent meg. A lap tehát 1928 januárjától jelent meg. Szerkesztője és laptulajdonosa Vészi Jenő (később Eugen Veszi, tulajdonképpen Weiss) volt. A lap mellékleteként adta ki Vészi a *Sacuieni – Székelyhíd* c. lapot. Ugyancsak Vészi Jenő adja ki felelős szerkesztőként a *Marghitai Újság* c. lapot. Szerkesztőség és kiadóhivatal Vészi Hírlapiroda Marghita; 1932 január közepén indult. (...)"

(közli: Papp Attila tanár, 1991. szept. 15.)

Mezőcsávás

„... egy nagyon szerény kis osztálylapot, nem iskolait szerkesztettünk. Ez volt a *Kis Vackor*. Rövid ideig élt, de létezett és ha kis mértékben is, de éreztette hatását. – 1969. május 1. és 1970. április között összesen 9 száma jelent meg. Más néven a lapot nem folytatták. Megszűnésének oka az akkori politikai viszonyok. Példányszáma: 50-60. A sokszorosítást házilag Benkő János, a Maros megyei Kultúrpalota volt igazgatója végezte. A szerkesztő bizottságban Veress Ilona tanárnő és az osztályom (VI. majd VII.) tanulóinak egy csoportja vettek részt. A lap célja, mint címe is sejteti, a fejletlenből képzettet, a rosszból jót, a széthúzóból összetartót, a társadalmi hibákat bátran bíráló egyéneket nevelni. A vackor éretlenül kicsi és fanyar, ősz felé nő és édesedik. Ezt a fejlődést kívántuk lapunkkal szolgálni."

(közli: Gudor Gyula ny. tanár, 1991. nov. 22.)

Nagyenyed

„Igyekszem levelére gyorsan válaszolni, hogy ne szaladjunk ki az időből. – Kőrösi Csoma Sándor halálának 150. évfordulójára megjelent a *Bethlen Gábor Kollégiumi Emléklapok* 1. száma. Célunkról a rövid előszóból olvashat. Tervünk szerint évente 3-4 számmal fogunk jelentkezni. A 2. számot az ősszel szeretnénk kihozni. – A *Haladjunk* szerkesztői diákok, akik folytatni szeretnék az egykori kéziratos kollégiumi diáklap hagyományait, természetesen mai diákigényeknek megfelelően. Tanár irányító Turzai Melánia magyar szakos tanár. A lap első száma 1991 őszén jelent meg, most a második számnál tartanak, egyelőre rendszertelen időközökben jelenik meg. Szerkesztői X.C-s, X. óvónőképzős és XII. A. osztályos diákok. – Az *Enyedi Sion* a leggyakrabban és legrendszeresebben megjelenő lap. Első száma 1991. október 31-én jelent meg. Most a 9. számnál tartanak; havonta hozzák ki. – A *Szülőföld* halva született lap volt. Tulajdonképpen folytatása volt egy a tordai Jósika kör kiadásában közösen megjelent lapnak (*Aranyosvidék és Enyedi Hírlap*). Már kezdetben tudható volt, hogy ilyen szórványvidéken országos fórumot nem tudunk kihozni. A papír és az érdeklődés hiánya, a terjesztési nehézségek stb. együtt határozták meg korai megszűnését."

(közli: Józsa Miklós a Bethlen Koll. tanára, 1992. jún. 7.)

Nagyszalonta

„A szalontai sajtó az 1944-es harcok után:

Az Újság – 1929-től létezett 1944. szeptember 26-áig. Kimúlt a háború, majd a politikai változás következtében. – A harcok távoztával, az élet mederbe terelődése után helybeli nyomdászok – az orosz városparancsnok bíztatására – kiadják a *Szabadság* c. lapot, valamikor 1944 őszén – pontos dátumot senki sem tud. Főszerk. Gál József kőműves, akkor polgármester, szerkesztők a nyomdászok. Nyomják Gaál Sándor (volt Az Újság) nyomdájában. Kb. 10 számot él a lap, addig, amíg a magyar időkben beszerzett papírból tart. – *Népszabadság*, kb. 1945. május 18. – 1947. február 1-ig (utóbbi biztos). Főszerk. Reményi (Rosenblau) Sándor újságíró, aki akkor tért vissza a deportálásból. Nyomták a Székely nyomdában. Mindkettő napilap, de olykor kimaradtak számok. – Ezt követően, átmeneti megoldásként, két nagyváradi lap negyedik oldalát szerkesztik Nagyszalontán: az *Új Élet* 4. oldala *Szalontai Élet* címen él 1947. május 28-ig. Szerkesztette Reményi Sándor. (K.P. megj.: az RMIL 1. köt. 539. oldalán a Fáklya címszóban azt közlik, hogy az Új Élet 1946-ban Fáklya néven folytatja tevékenységét; hasonlóan tudja ezt Enyedi Sándor is /i. m. 184. old./, mindkét adat téves, ui. az Új Élet utolsó száma 1948. július 15-én jelenik meg, ezt igazolja a fenti adat is). – A nagyváradi *Népakarat* 4. oldalát *Nagyszalontai Népakarat* címen a szocdem párt titkára, Szemes Gyula nyomdász szerkesztette. – A *Szalontai Lapok* II. sorozata 1990. február 23. és május 31. között hetilapként jelent meg, összesen 10-szer, a 6. számtól azonban már pontatlanul. Főszerk. Dánielisz Endre, a szerk. biz. tagjai: Balogh Árpád, Polyánki Sándor, Székely Ervin és Tódor Albert. Nyomda: IPIO Nagyvárad."

„Az 1711-ben alapított nagyszalontai középiskola diákújságja: Kalmár János rajz- és műv.tört. tanár, ugyanakkor bentlakási felügyelő tanár 1943 őszén arra bíztatta a nagyobb diákokat, hogy hozzanak létre egy diákújságot. A szerkesztőség megalakult és tréfás címet választottak lapjuknak: *Cók-Mók*. Kéthetente jelent meg az internátusban, az első 3 számot 3-3 pld.-ban, gépelve terjesztették, majd sikerült megkapniuk az iskola stencillel sokszorosító gépét s attól kezdve már 50 példányban adják ki és terjesztik a gimnázium diákjai között 10 fillérért, olykor még a könyvesbolton keresztül is. 'Élt' kb. 1943. nov. – 1944. márc. között. – *Cók-Mók*, kéthetente megjelenő diáklap. Szerkesztőség: Paszulyvár, Lapaj sor. Főszerkesztő: Köleséry Éry Mihály (Dánielisz Endre VII. osztályos, azóta tanár), főszerk. helyettes: Pegazus (Tar Imre VII. o., azóta mérnök), nyomdász: Sijó (Hevesi József VII. o., orvos lett belőle). A lap fölépítése: 1. oldal – vezércikk, fontos iskolai közlemények; 2. old. – évfordulók, verses diákkrónika az eseményekről; 3. old. – az iskola és az osztályok hírei, karcolatok, rajzok; 4. old. – sport, humor, hirdetések. Formátuma: írógéppapír összeragasztva."

(közli: Dánielisz Endre ny. tanár, 1991. aug. 19.)

Nagyvárad

„... 1940-1944 közt a nagyváradi Szent László reálgimnáziumban végeztem a gimnázium V-VIII. osztályát, ahol 1944. áprilisában maturáltunk. Bárdos József magyar nyelv- és iro-

dalom szakos tanár, osztályfőnökünk kezdeményezésére és vezetése alatt irodalmi önképzőkör létesült iskolánkban. – Ugyancsak az ő kezdeményezésére és irányításával 1943-ban *Váradi Diák* címmel nyomtatott diáklapot jelentettünk meg, melyből összesen 3 szám jelent meg (K. P. megj. lásd később). Sajnos a birtokomban volt 3 lapszám elkallódott. Így pontosabb adatokkal nem szolgálhatok. Jómagam is tagja voltam a szerkesztő bizottságnak, a lap humor-rovatát szerkesztettem. – Javaslom, hogy keresse meg Marosvásárhelyen osztálytársamat és barátomat, Tóth István költőt és műfordítót, aki ha emlékem nem csal, szintén szerkesztő bizottsági tag volt és nincs kizárva, megőrizte a megjelent lapokat, hiszen első 'zsengéi' ott jelentek meg."

(közli: Henkel /Zoltán/ Tibor ny. szerkesztő, Bukarest, 1991. aug. 20.)

(K. P. megj.: Tóth Istvánnál megtaláltam a lap 4. számát is /1944. ápr. 1./, amelyben a szerkesztőség bejelenti a lap megszűnését. Tehát a lap összesen 4 számot ért meg, nem hármat. – A 4. szám impresszuma: *Váradi Diák*. Ifjúsági folyóirat. A nagyváradi Áll. Baross Gábor Keresk. Középiskola, az Áll. Bottó Ferenc Háztartási-Gazdasági Szakiskola, az Áll. Gépipari Középiskola, a R. Kat. püspöki Immaculata óvónőképző Intézet, a berettyóújfalui Áll. Mezőgazdasági Középiskola, az Áll. Szt. László Gimnázium, a R. Kat. Szt. Orsolya-rendi Leánygimnázium, a Szt. Orsolya-rendi Leánylíceum, a Ref. Szilágyi Erzsébet Leánygimnázium, az Áll. Tanítóképző Intézet, az Áll. Zrínyi Ilona Kereskedelmi Leányközépiskola önképzőkörének lapja. – Fel. szerk. és kiadó dr. Bárdos József, a Szt. László Gimn. tanára. Társszerkesztők: Szakáts Gábor, Tóth Gyula, Csépányi Ibolya, Fáber Zsuzsánna, Loósz Gabriella, Gátay Szilárd, Marodán Márta, Nagy Aranka, Oszwald Ferenc, Ötvös Márta tanulók.)

„[1.] A *Trepte* nevet viselő diáklap a nagyváradi 3. sz. Líceum folyóirata 1969 márciusában jelent meg (1. szám). Szerkesztője s egyben a lap alapítója én voltam. Sok nehézség és küzdelem árán sikerült kivívnom, hogy a jobbára magyar diákokból álló iskola meginduló folyóirata főként magyar nyelvű írásokat tartalmazzon. Az első számot Fodor Ferenc igazgató köszönti. Tartalmaz verseket – diákok tollából –, prózai írásokat, hangversenykritikákat, megemlékezéseket. Így Nagy Mária XI. c. oszt. tan. Varga Vilmos Maszek ballada estjét méltatja, Robotos Júlia Rembrandtra emlékezik. Verset közöl: Hajna Ágota, Bogár Erzsébet, Molnár Pál. A lap igen gazdag grafikai anyagban is. Nagy Mária a Szerkesztőség Postáját szerkeszti.

[2.] A Trepte 2-3. száma: 1970. Abból az alkalomból jelent meg, amikor az iskola az 'Al. Moghioros' nevet felveszi. Szerkesztését továbbra is én vállaltam. A lap még kétnyelvű. Népköltészeti alkotások gyűjtésére intéz felhívást. Ebben a számban jelentkezik Gera F. Attila versekkel, Szilágyi István pedig karcolattal. Irodalmi ritkaságként Gyalay Béla (jelenleg ref. lelkész) Lévay József egyik ismeretlen versét közli fakszimilében is, ui. a költő, anyai ágon, Gyalay dédapjai volt. Ekkor jelentkezik verssel Hunyadi László, Kovács Annamária, Adonyi Nagy Mária (jelenleg tanárnő, s verseket közöl /K. P. megj.: A. N. M. évekig Bukarestben A Hét szerkesztője volt, 1990. januárjában fölmondott, a Valóság munkatársa lett, 1992-ben? pedig az Erdélyi Naplóhoz került/), Németh Kálmán Beethovenre emlékezik, Török Miklós Reszkető csillagok alatt c. karcolatát közlik (jelenleg Frankfurtban él, magyarul közöl írásokat).

3. 1972 májusában már *Diákszó* néven jelenik meg a folyóirat, a 4-5. számot viseli. Szerkesztői: Ádám Anna, Demkó László (régen elhunyt tanár-kollégám) és Tuduka Oszkár. Diákszerkesztők: Kinde Annamária (jelenleg a Bihari Napló munkatársa /K. P. megj.: 1992. aug. 6-án a Média szerkesztőségének főmunkatársa/), Máté Enikő, Szabó Mária, Szilágyi István és Tóth Ottilia. Az iskola egyesült a 2. sz. Líceummal és így teljesen magyar nyelvűvé vált. A volt 2. sz. Líceumnak is volt lapja: Pasi /Lépések/ néven jelent meg 2 száma. A Diákszó elnevezést én adtam a folyóiratnak. Ebben a számban jelenik meg Pataki István verse (XI. G. o. t.; a Kelet-Nyugat folyóirat szerkesztője /K. P. megj.: a levél írása idején, azóta a lap megszűnt/). Itt közöl verset Kinde Annamária, Körner Anna (a nagyváradi Színház alkalmazottja), Szlafkay Attila, Nagy Mária. Piros ceruza címmel diákhumorral is jelentkezünk. Bartók Bélára emlékezik Német Kálmán tanulónk. Tanári cikkek nem jelennek meg a lapban, csak elvétve. Ezenkívül keresztrejtvény, sport gazdagítja a lapot és számos illusztráció.

4. A 6. szám 1972. december 3-ra jelent meg (nyilvánvaló okból /K. P. megj.: 1947. dec. 3 a királyság megdöntésének ünnepe volt Romániában 1989. karácsonyáig/). A lapot Kovács Lajos igazgató köszönti. Tanár szerkesztője: Tuduka Oszkár. Diákszerkesztői: Beck Aladár, Husz Gyula, Kinde Annamária, Nagy Ida, Tóth Ottilia és Stanik István (akkor IV. C. osztályos esti tagozatos tanuló, jelenleg az Erdélyi Napló főszerkesztője). Verseket közöl Kinde Annamária, Hunyadi Károly, Gera F. Attila (később több versét antológiák közlik); Salamon Ernőre, Mikszáth Kálmánra emlékeznek diákjaink. Prózát közöl Török Miklós, Kovács Izabella (tanárként működik), Kónya Ildikó. Interjút közöl Pipó Kati Valkai Róbert színésszel. Rovatok létesülnek: Diákszemmel, In memoriam, Üzenet egykori iskolámba, Kilátó, Árkádia, Humor, Fejtörő címekkel.

5. A 7. szám (1973) tanár szerkesztői: Ádám Anna (jelenleg Magyarországon tanárkodik), Demkó László, Ferenczy Béla (grafikus, rajztanár), Moldován Margit, Pikó János (fizika tanár az Ady Líceumban), Schneider Antal (a Pedagógiai Líceum jelenlegi tanára). Diákszerkesztők: Balla Irén, Gyalai István, Ile Erzsébet, Kinde Annamária, Meleg Vilmos (jelenleg színész Váradon), Nagy Judit, Schüller Júlia (tanár Magyarországon) és Tóth Ottilia. Rovatok: Irodalmi krónika, Évforduló, Diák és iskola, Versfüzér, Pódium, Lant, Próza, Tudomány, Muzsika, Sport, Humor, Rejtvény, Szerkesztői üzenetek, Hírek. Diákok írnak Petőfi és Arany barátságáról, Molière-ről; egy cím: A nő alakja Madách művében. Verset közöl: Zudor János (a Kelet-Nyugat /K. P. megj.: utóbb az Erdélyi Napló/ szerkesztője), Tüzes Bálint (jelenleg tanár). Meleg Vilmos tanulónk a Mécsfény színházi előadását méltatja. Farkas Miklós (kutató fizikus-matematikus Magyarországon) Kodály Zoltánról ír, András Emese a népdalról (ma tanárnő az Ady Líceumban).

6. A 8. szám 1974-ben jelent meg. Tanár szerkesztői: Ádám Anna, Demkó László, Ferenczy Béla, Trimbitas Rodica és Pikó János. Diákszerkesztők: Dohy Katalin, Kinde Annamária, Meleg Vilmos és Sarkady Mária. A lapot Sarkady Mária tanuló köszönti. D. Kocsis István esti tagozatos tanuló érdekes interjút közöl: Utolsó találkozás Dutka Ákossal (az én ösztönzésemre, ki személyesen ismertem Dutka Ákost). Franz Schubertről és Pablo Casalsról írnak tanulóink. Itt jelenik meg Varga Gábor prózai írása A tűz dicsérete címmel (jelenleg mérnök, író, politikus). Tudományos jellegű cikkek is napvilágot látnak: A szubato-

mi részecskék és A gyógyító méreg címmel. A zenei műveltségről értekezik Méder Zsolt (jelenleg a váradi ref. püspökség titkára).

7. A 9. szám 1975-ben jelenik meg. Tanár-szerkesztői: Moldován Mária, Ferenczy Béla és Schneider Antal. Tanuló-szerkesztők: Tímár Hajnalka, Végh Tünde, Perczel Adrienne, Leindörfer Eszter, Balogh Barna. Diák-olimpiák címmel díjazott dolgozatokból idéz a folyóirat (minden évben a magyar olimpiászon 1. és 2. vagy 3. díjat hoztak tanulóink). József Attilára, Bartók Bélára és Johann Straussra emlékeznek a szerkesztők. Felmérik az iskola tudományos tevékenységét; írnak az Irodalmi Kerekasztalról (Szodorai Edit), a Színpad világáról. Verseket közöl Zudor János, Jancsó Sándor. Persze próza és sok-sok diákhumor... (minden egyes számban található).

8. A 10. szám 1976-ban jelent meg. Tanár-szerkesztői: Moldován Margit-Mária, Ferenczy Béla, Kocsis András és Horgos Anna. Tanuló-szerkesztők: Tímár Hajnalka, Farkas Antal, Verebélyi Katalin, Balogh Barnabás (jelenleg lelkész és a ref. püspökség egyik tanácsosa), Leindörfer Eszter. Verset közöl Körössi P. József (jelenleg a Pesti Szalon kiadóvállalat művészeti igazgatója), Pataki István, Tüzes Bálint. Természetesen a lap célja az is volt, hogy más iskolák tanulóitól is közöljön írásokat. Így közöl verset Dénes László, a tenkei líceumból (jelenleg az Erdélyi Napló olvasószerkesztője), Csata Katalin az Elektrotechnikai Líceumból, Vásárhelyi András a Gojdu Líceumból, Bagos József Margittáról; – Nagyszalontáról is érkezik írás Szentmiklósi József tollából (jelenleg színész Váradon). – Szalonta történetével foglalkozik az egyik ottani tanuló – Dánielisz Endre tanár ösztönzésére. Verset közöl Kertész Attila (Magyarországon volt színész, öngyilkos lett!). Megemlékezéseket közölnek Bolyai Farkasról, Liszt Ferencről, II. Rákóczi Ferencről. Interjút közölnek Ruha Istvánnal, Ránki Dezsővel (Nyikom Gyöngyi, Tímár Hajnalka). Létezett-e Atlantisz címmel cikket közöl – önálló kutatások alapján – Horváth István, volt esti tagozatos tanulónk. Závodszky Péter és Számtartó Zoltán tudományos jellegű tanulmányokkal gazdagítják a lapot.

9. A 11. szám 1977-ben jelent meg, februárban. Tanár-szerkesztői: Moldován Mária, Ferency Béla és Kocsis András. Tanuló-szerkesztői: Petri Lia, Gyulafalvi Mária, Szemes Paula és Leindörfer Eszter. Emléküket kegyelettel őrizzük címmel jelenik meg cikk elhunyt tanárainkról (egyetlen írásom a Diákszóban – Márton Péterről írtam), valamint két elhalt diákról. Részleteket közöl a lap a magyar irodalmi verseny dolgozataiból (más iskolák tanulóitól is), Cseke Vanda versekkel jelentkezik (versei később antológiákban jelennek meg). Volt tanulóink is írnak: Aniszi Kálmán filozófus és dr. Nagy Károly kutató (Amerikában él). Stanik István versekkel jelentkezik és Hunyadi Mátyás valamint Dénes László, Csata Katalin, Balogh Barnabás, András Emese prózával jelentkezik.

10. A 12. szám 1978-ban jelenik meg. Irányító tanárok Schneider Antal és Ferenczy Béla. Szerkesztőbizottság (diákok): Ábrám László, Bihari Györgyi, Cseke Vanda, Szatmári Szabolcs (jelenleg orvos), Székely Edit, Vad Katalin és Závodszky Péter. Technikai szerkesztő: Keresztesi Béla (esti tagozatos tanuló, jelenleg szintén technikai szerkesztője a Szigetnek /K. P. megj.: a Sziget a levél írása óta megszűnt/). Érdekes vers: Hunyadi Mátyás: Szülőföld – Váram – Várad – Nagyvárad. Félegyházi Gábor Nagyszalontáról (X. o. t.) küldött írást: Ady és az egykori szalontai diákok. Keresztesi Béla a nyomdatechnikáról ír rajzos cikket. Danteról, Bartalisról, Jules Verne-ről jelennek meg érdekes írások, valamint farsangi népszokásainkról.

11. A 13. szám 1979-ben jelent meg. Tanár-szerkesztői ugyanazok. Diák-szerk.: Ábrám László, Bihari Györgyi, Grim Éva, Sebesi Éva, Szatmári Szabolcs és Závodszky Péter. A politikai tartalom mellett (A XII. kongresszust köszöntik!) sok érdekes cikkel találkozunk. Gáspár Tibor esti tagozatos tollából jelenik meg a Mikola-barlangról szóló írás, Olimpiai Híradó címmel Számtartó Katalin (jelenleg Magyarországon tanár) ír. Sólyom Gabriella Zeneközelben címmel interjút közöl Thurzó Sándor Józseffel (jelenleg a nagyváradi Filharmónia szólistája). Lapok a szalontai oktatás történetéből címmel jelenik meg Félegyházi Gábor szalontai tanuló írása. Verset közöl László Boglárka (jelenleg a magyar tévé munkatársa). Játszótéren címmel Sall László közöl verset (jelenleg Göteborgban él, magyarul ír verseket, s közli azokat folyóiratokban). Kállai László (jelenleg a Bihari Napló munkatársa) prózát közöl: Madárlátta kenyér. A lap rovatai: Gyermekvilág, Diákszemmel, Irodalom, Művészet, Társadalom, Tudomány – Technika.

A tervezett 14. szám tudomásom szerint már nem jelenhetett meg. Papírhiányra hivatkoztak az 'illetékesek' s a lapot megszüntették. – Ennyit a Diákszóról. Természetesen minden egyes lapszámba besegítettem, noha igyekeztek engem a laptól távoltartani."

(közli: Tuduka Oszkár ny. tanár, 1991. szept. 18.)

Nyárádszereda

„A *Bekecsalja* című lap nem iskolai kiadású volt, kétnyelvű cikkek jelentek meg benne. Megjelenési idő: 1971. május, egy szám jelent meg házi sokszorosításban, 950 példányt adtak el. – Megjelentette: Nyárádszereda Művelődési Otthona és a KISZ-Bizottság. – Szerkesztők: Csíki Sámuel (főszerk.), Chirileanu Victoria, Éltető Sándor, Janka László, Farkas Tibor, Kovács András, Kiss Hajnal, Knoll Simon, Nagy Margit, Oprea Vasile, Petras Veronica, Szakács Márton, Szakács Hajnal, Récsey István, Fritan Petru. – Megjegyzés: Nyárádszeredára vonatkozó cikkek jelentek meg benne, az iskolával kapcsolatosak is, ezért emlékeztem arra, hogy iskolai lap volt."

(K. P. megj.: előző levelében ui. iskolai lapként emlegette.)

(közli: Kiss Hajnal ny. tanárnő, 1992. febr. 15.)

Sepsiszentgyörgy

„Sepsiszentgyörgyi sajtókiadványok 1944. szept. 14. után:

1. *Dolgozók Szava* – demokratikus hetilap – kiadja a sepsiszentgyörgyi nyomdász szakszervezet – szerkesztő Tordai Sándor.

2. *Szabadság* – Háromszék megyei demokratikus hetilap – elődje a Dolgozók Szava – megjelent 1945. febr. 19-én – szerkesztők Szász Jenő és Holló Ernő.

3. *Új Székely Nép* – politikai hetilap – megjelent 1946-ban csupán néhány szám – szerkesztő Bujdosó Gyula, szerkesztőségi tagok: Bodor Andor, Kisgyörgy Tamás, Holló Ernő.

4. *Népi Egység* – Brassóban jelent meg 1944. okt. 22-én. Szerkesztők Kurkó Gyárfás, Szemlér Ferenc ; majd Sepsiszentgyörgyön jelenik meg 1946. szept. 4-től, e korszak szerkesztője Szabédi László, szerkesztőségi tagok László Ferenc, Szemlér Ferenc, Horváth Miklós."

(közli: József Álmos tanár, Berde Zoltán tanár gyűjtése alapján, 1991. aug. 9.)

(A Népi Egységre vonatkozó kérdéseimre kapott válasz: „a Múzeum könyvtára immár második éve átadás miatt zárva, így bár barátaim dolgoznak ott, mégsem sikerült hozzáférnem a Népi Egységhez." József Álmos, 1992. jan. 13.)

„Kovászna megyei iskolai folyóiratok:

1. *Gyökerek* – a sepsiszentgyörgyi 1. sz. Líceum, majd Metematika-Fizika Líceum, ma Székely Mikó Kollégium iskolai folyóirata. – Első, kéziratos száma 1966-ban jelent meg, a 2-24. szám gépiratos példányokban, a 25. számtól (1969) nyomtatásban, 1000 példányban. Általában évharmadonként jelent meg. Utolsó száma 1980-ban jelent meg: XIV. évf. 2-3-4. sz. (45-46-47. sz.). – Diákszerkesztői gyakran változtak, az elsők Kerekes Mária és Szabó Éva voltak. Tanáriránvítói: Albert Ernő és Berde Zoltán.

(Ugyanerről a kiadványról a Megyei Tükör c. sepsiszentgyörgyi megyei lapban Czegő Zoltán így ír /1968. márc. 16.: A 'Gyökerek' jó földbe fogóznak/: az 1. sz. Líceum lapja 1966 novemberében indult a XI. A. osztályos tanulók szerkesztésében; az első szerkesztők Szabó Éva, Kerekes Mária, Herbszt István és Tóth Attila voltak.)

2. *Aurora* – a sepsiszentgyörgyi Történelem-Filológia Líceum (később 2. sz. Ipari Líceum, ma Mikes Kelemen Líceum) ifjúságának irodalmi, művelődési, tudományos kitekintője. Évenként egy száma jelent meg, az 1. sz. az 1969-70-es tanévben fűzött, 28x34 cm-es alakban, az utolsó szám az 1978-79-es tanévben (a 2. sz-tól kezdődően 18x24 alakban kötve). – Példányszám 1100-1200 db számonként. Tanárszerkesztő: Pető Sándor, a diákszerkesztők között: Mánya Zita, Veress Gerzson.

3. *Atom* – a kézdivásárhelyi Reál-Humán Líceum (ma ismét kantai Nagy Mózes Gimnázium) természettudományos folyóirata. Szerk. Szőcs Géza. Nyomtatásban jelent meg két szám 1970 és 1971-ben, kb. 100-100 old. terjedelemben, 2000 pld.-ban.

4. *Életünk = Viata Noastra*, a baróti középiskola folyóirata. 1965-66-ban jelent meg, évnegyedenként, összesen 6 szám (az RMIL 2. köt. 372. oldalán az *Iránytű* szócikkben az Életünkről azt írja, hogy 9 szám jelent meg, ezért a bibliográfiába „6?" számot vettem be. K. P.) – Egyike az első romániai diáklapoknak (a kommunista Romániában az 1960-as évek derekán jelentek meg nagyobb számban diáklapok – K.P.) – Stencilezéssel sokszorosították, 20-20 példányban jelent meg. Irányító tanárok: Péter Sándor, Szilágyi Péter, György Emese.

5. *Iránytű = Busola*, a baróti líceum tanulóinak folyóirata. 1970-71-ben jelent meg 4 szám (3+1) nyomtatásban. Szerkesztő bizottság: Nagy Rozália, György Emese, Tatár Zsuzsa. A diákszerkesztők között Zakariás Attila.

6. *Sirius* – a sepsiszentgyörgyi 1. sz. Líceum (ma Székely Mikó Koll.) iskolai tudományos folyóirata. Az 1. szám 1969 februárjában, az utolsó, 7. szám 1971 februárjában jelent meg. Gépelt példányok készültek, számonként 10-10 pld. Szerk. József Álmos."

(közli: József Álmos tanár, 1991. aug. 9.)

Sepsiszentgyörgyön a volt (és ma ismét ugyanazt a nevet viselő) Székely Mikó Kollégiumban 1969-ben évkönyvet adtak ki: *A Sepsiszentgyörgyi 1. sz. Líceum Monográfiája* címmel. A következő esztendőben már nem kapták meg a „felsőbb szervek jóváhagyását" újabb évkönyv kiadására, ezért az engedélyezett *Gyökerek* c. lap egy-egy számát adták ki évkönyvként. Az 1969/70-es tanévben a Gyökerek 4. száma (elejétől számozva: 28.) viselte a köv. alcímet: *Évkönyv az iskola fennállásának 110. évében* (helyesen 111.). A továbbiakban:

1970/71. 3. sz. (31.) *Évkönyv az iskola... 111. (112.) évében*
1971/72. 3. sz. (34.) *Évkönyv az iskola... 112. (113.) évében*
1972/73. 2. sz. (36.) *Évkönyv az iskola... 113. (114.) évében*
1973/74. 2. sz. (38.) *Évkönyv az iskola... 114. (115.) évében*
(1974/75. *Évkönyv az iskola... 115. /116./ évében)*
(1975/76. *Évkönyv az iskola... 116. /117./ évében)*
1976/77-77/78-78/79 (45.-46.-47.) *Évkönyv az iskola... 118.-119.-120. évében*

Ez volt különben a Gyökerek utolsó száma (a nyomdából csak 1980-ban került ki), s mint a fentiekből kiderül, a szerkesztők korrigálták a téves számozást.

(közli: Albert Ernő volt igazgató, 1992. jún. 9.)

Szatmárnémeti

„...kezdem azzal, hogy Szatmáron gyűjtemények nincsenek; megyei monográfia sem készült. – A *Szabad Élet* kezdetéről egykori munkatársai sem tudtak már. (K. P. megj.: a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban a P 1698-as jelzeten: I. évf. (1945)=0; II. évf. (1946)=1-294. sz.; III. évf. (1947)=1-294. sz.; IV. évf. (1948)=1-48. szám – adatok a törzskatalógus szerint, a lapokat nem vettem kézbe.) – *Híradó* címmel is jelent meg újság, 1944. októbere és 1945. május 8. között, példány azonban nincs. – *Új Élet* (a dátum alapján előbbi folytatása?) 1945. május 9-től jelent meg, 1945...? – *Viata Uzinei* = *Üzemi Élet*, az Unio és a Szeptember 1 üzemek közös szakszervezeti lapja, kb. 1956-1962 között jelenhetett meg, az üzemek könyvtárában sincs belőle, sajnos régóta hiába kutatom. – *Úttörő*. Egyetlen példányt találtam egy öregnél: I. évf. 3. sz. = 1945. dec. 10. Szakszervezeti, társadalmi és irodalmi folyóirat. Megjelenik havonta kétszer. Főszerk. Radó László. Szerk. biz.: Jellinek Ede, dr. Kővári Tibor és Róna Miklós. – *Diákszó*. 1947-48-ban adták ki az Áll. Magyar Fiúlíceum VIII. osztályos tanulói. Utolsó számát már több iskola együttesen. Sajnos erre is csak emlékezetből hivatkozhatom, példány egyelőre nincs. – A hetvenes évek elején is megjelent egy *Diákszó* c. iskolai lap: I. évf. 1. sz. = 1972; 1973: II. évf. 1. és 2. sz. Szerkesztik a Szatmári Magyar Líceum diákjai. 1977-ben: szerkesztik az 1. sz. Reál-Humán Líceum diákjai (1. sz.). 1978-ban: szerkesztik a Szatmári 5-ös számú Ipari Líceum diákjai (1. sz.). Utolsó száma 1979-ben jelent meg, abban az évben is csak egy szám."

(közli: dr. Bura László tanár, 1991. okt. 13.)

Kolozsváron, az Egyetemi Könyvtár könyvtárosa Zaharia Etelka, aki kérésemre a raktárban kézbe vette és átnézte a kérdéses kollekciókat, az *Egyenlőség* c. lap (könyvtári jelzet: P 2965) kötetében rábukkant a Szatmárnémetiben kiadott *Deportált Híradó* néhány számára

(1945. júl. 8. – 1945. aug. 12.), e lapról eddig sehol sem olvastam és a könyvtári törzskatalógusban sem szerepel! Alkalomadtán kézbe kell majd vennem... (K. P.)

Szék

„Az *Életige* értesítő 1990 október hónapban jelent meg először. Havi értesítőként jelent meg 1991 májusig. Nem mondhatjuk azt, hogy megszűnt, mert Jugoszláviában és Romániában élő magyar ajkúak számára ezután is megjelenik, de ezután már Jugoszláviában. Az új neve: Új Város. – Ugyanezen a néven jelenik meg Magyarországon az ottaniak számára ez a havi folyóirat, annyi különbséggel, hogy ez utóbbi bővebb és szebb kivitelezésű. Mindezek az olaszul megjelenő Citta'nuova folyóiratot követik, mint mintát. A Citta'nuova havonta kétszer jelenik meg és kb. 70 oldalas. – Ezek a folyóiratok a 'Mária Műve' (népiesen Fokoláre) mozgalom folyóiratai, mely már 190 országban van elterjedve."

(közli: Portik Hegyi Kelemen plébános, 1991. aug. 27.)

Székelykeresztúr

„A Székelykeresztúron megjelent időszaki kiadványok:

1. *Anuarul Liceului din Cristuru Secuiesc*, Judetul Harghita – *A Székelykeresztúri Líceum Évkönyve*, Hargita megye 1793-1968. – Megjelent 1968-ban, 72 lapon. Szerk. biz.: Barabás Vilmos, Macelaru Ludovic, Bottyán László, Ütő László.

2. *Muguri – Rügyek*. Revista elevilor Liceului din Cristuru Secuiesc – A Székelykeresztúri Líceum Tanulóinak folyóirata; megjelent 1968-ban 55 lapon, nyomta a marosvásárhelyi nyomda. – 1971-ben jelent meg másodszor és egyben utoljára, terjedelme 67 lap, nyomta a csíkszeredai nyomda.

3. *SZIF-Hang* – a Székely Ifjak Fórumának kiadványa, 1990. márc. 13. Stencilen sokszorosított lap. Összesen 4 száma jelent meg, az utolsó 1991. februárjában. A 3.-4. szám a következő alcímmel bővült: Független Ellenzéki Lap, kiadja a Székely Ifjak Fóruma Székelykeresztúr."

(közli: Fülöp Lajos tanár, muzeológus, 1991. aug. 30.)

Székelyszentlélek

„A *Fejér Nyikó* iskolai folyóiratunkat az általam vezetett Tamási Áron irodalmi és néprajzkör adta ki 1970 decemberében. Évente jelent meg. A kör tagjainak élménybeszámolóit – prózában és versben – közöltük. A kézírásos és géppel írt példányokat az osztályokban népszerűsítettük és az irodalmi faliújságba is kitettük őket. Példányszáma nem haladta meg a 10 db-ot. – Köri elnökünk volt: Hegyi Lujza VII. o. t. A szerkesztő bizottság tagjai voltak, egyúttal szerzők is: Geréb Klára, Györgydeák Gyöngyi, Sinka Márta VI. osztályosok, ill. Balog Matild, Lakatos Szerénke, Hadnagy Piroska a VII. osztályból és a VIII-os Miklós

Matild. – Későbbi számok szerkesztői és szerzői közt szerepelt még Tamás László, Boldizsár Paula, Ostváth János és Geréb Károly. A grafikai tervezésben Gergely Gáspár tanár segédkezett, a kivitelező Szente Ilona VIII. o. t. volt. – A 2. és 3. szám az RKP és a KISZ évforduló kapcsán közöl köszöntőket, élménybeszámolókat (1971, 1972). A 6. szám helyi népköltészeti anyagot közöl, a 7. (utolsó) számot Tamási Áron halála tizedik évfordulójának szenteltük. Interjút közöltünk Tamási Gáspár bácsival (1976). – A lapszerkesztési tevékenységet a néprajzi gyűjtőmunkám miatt elhanyagoltam, ez nagyon lekötött és rengeteg időt vett fel. Eredménye lett a szentléleki Múzeumház megnyitása 1977. május 9-én.

A lapszerkesztés nem előzmény nélküli Szentléleken. Hajdó Márton nyugdíjas százados 1928-ban kiadta a *Villám* című politikai, közgazdasági, társadalomtudományi és vallásbölcsészeti havi folyóiratot (I. évf. 1. sz. = 1928. július). Szerkesztőség és kiadóhivatal Székelyszentléleken volt, a lap Székelyudvarhelyen a Minerva Rt. nyomdájában készült és az akkori Hargita c. újsággal együtt terjesztették. A 4-6 oldal terjedelmű antiklerikális (Majláth püspök) és Magyar Párt (főurak) ellenes beállítottságú, pamflet jellegű folyóirat Prohászka Ottokár keresztény-szociális tanain áll. Udvarhelyen Réthy Imre, magát 'néppárti', de a Román Nemzeti Paraszt Párttal is együttműködő politikai csoportosulását támogatja Hajdó Márton lapja. Az utolsó, a 4. szám, 1928 okt.-nov.-dec. volt. A szentléleki temetőben áll a sírköve, amelyen ez áll: 'Itt nyugszik szentléleki Hajdó Márton ny. csendőrszázados, a székely nép önzetlen, áldozatos barátja. Meghalt 1929-ben 56 éves korában a közügyekért folytatott közdelmekben'. – Az Új Élet 1980/1. számában Bartis Ferenc írásához Haragos Zoltán közölt egy fotót a Villámról. Az említett négy szám birtokosa vagyok. Egy bővebb tanulmányban kívánok majd írni a lapról és bizarr szerkesztőjéről."

(közli: Balázsi Dénes tanár, 1991. szept. 20.)

Temesvár

„1. A *Bánáti Híradó*nak soha színét nem láttam.

2. A *Gaudeamus* piarista diáklap egy évig élt (1946-1947), Singerné Bodor Klára (Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 1. köt. 252-253. old.) fia, a temesvári piarista líceum abszolvenseként 1948-ban érettségizett Bodor Pál is serénykedett szerkesztésében. Volt ennek a diáklapnak elődje is: a *Harsona*, amely havonta-kéthavonta látott napvilágot, 1920 és 1931 között, a kolozsvári Jóbarát című katolikus ifjúsági havi folyóiratban is jelentkezett Bremzay Géza, majd Popovits (később Pusztai) József diákok agilis szerkesztésében (vesd össze: Monoki: A magyar könyvtermelés... 2. köt. 73. o.). Lelkes pártfogójuk volt magyar és román főszakos irodalom- és nyelvtanárunk, Mertz Károly, akinek ösztönzésére, – a piarista líceum ui. akkor már román tannyelvű középiskolaként folytatta tevékenységét – a Harsonában román nyelven is közöltek írásokat magyar anyanyelvű tanulóktól. A piarista líceum könyvtárában 1945-ig gondosan őrizgették is a Harsona kemény fedelű, gyűjteményes könyvecskéjét, közel másfél évtizeden át, – 1945 elején azonban a hatóságok ripsz-ropsz, máról-holnapra szovjet tábori kórházat rendeztettek be az egész épület-együttesben, ahol az egészségügyiek a csikorgó téli fagyban megtizedelték a könyvtár állományát és lapkollekciókkal, könyvekkel fűtöttek... Mire a városgazdák gondoskodtak fűtőanyag-utánpótlásról,

tűz emésztette el nemcsak a diákkönyvtár egy részét, hanem számos feldarabolt iskolapadot is..." (K. P. megj.: A Gaudeamus példányait nem vehettem kézbe, a föllelhető forrásmunkák pedig eltérő adatokat közölnek a megjelenést-megszűnést illetően, ezért a bibliográfiába 1946?-1947? időpontokkal vettem be.)

(közli: Kulcsár Sándor ny. tanár, volt lapszerkesztő, könyvtáros és özv. dr. Székely Lászlóné Erzsébet, 1991. jan. 29.)

Torda

„Az *Aranyosvidék*ről: a lap e címmel 1991. május 18-án jelent meg utoljára, ez volt a 25. szám. Enyednek nem sikerült önálló lapot alapítania, ezért fogadta be az Aranyosvidék a 22. számtól az *Enyedi Hírlap*ot. A 'társulás' következménye az lett, hogy a kialakult rovatstruktúra összeomlott, s ez okozta azt, hogy a lap címet és formátumot, sőt profilt váltott. Én az első 13 számot szerkesztettem 1990 márciusa – szeptembere között."

(közli: Keszeg Vilmos egy. adjunktus, 1991. szept. 11.)

„Lapunkkal kapcsolatos adatok a következőek: *Aranyosvidék*, 1. száma megjelent Tordán 1990. márc. 15-én, mint a tordai RMDSZ lapja; kéthetente megjelenő lap. – 1991. márc. 8-tól közös lapként jelenünk meg, mint *Aranyosvidék és Enyedi Hírlap*, mint kéthetente megjelenő tordai lap, valamint a Fehér megyei RMDSZ lapja. A lap utolsó száma 1991. máj. 18-án jelent meg. 1991 májusában megjelent a *Szülőföld*, mint az Aranyosvidék és Enyedi Hírlap utódja, társadalmi és művelődési fórum. A Szülőföldnek két száma jelent meg május és június folyamán, azóta anyagi nehézségek miatt nem tudtunk megjelentetni egy számot sem."

(közli: Szedilek Csaba szerkesztő, 1991. aug. 26.)

HUNGARIKA KUTATÁS A VAJDASÁGBAN*

CSÁKY SÖRÖS Piroska
Újvidék

Nagy érdeklődéssel hallgattam az előadásokat a Magyar Könyvtárosok III. szakmai tanácskozásán. Személy szerint különösen a Kovács Ilona vezette hungarika kutatás problémáit, a külföldi hungarikumok feltárásáról szóló tájékoztatásokat kísértem figyelemmel – és némi lelkiismeretfurdalással. Lelkiismeretfurdalásom onnan eredt, hogy még a vita nyújtotta lehetőséget sem használtam ki, hogy elmondjam, vázoljam néhány szóban a nálunk, a Vajdaságban folyó hungarika kutatások eddigi munkálatait és eredményeit. Ezt a mulasztásomat szeretném pótolni e rövid tájékoztatóban.

Az első kísérlet a jugoszláviai magyar könyvkiadás termékeinek számbavételére, bibliográfiai leírására a hetvenes évek elején kezdődött és magánvállalkozás volt. Az igény, hogy felmérjék a Vajdaságban. magyar nyelven napvilágot látott kiadványokat, nem volt új, csak a megvalósítása késett. Szeli István már 1961-ben felhívta a figyelmet arra, hogy: „Egy alapos, egész Vajdaságra kiterjedő bibliográfiai munka megszervezése igen jelentős eredményekre vezetne. Fel lehetne térképezni segítségével a vajdasági szellemi élet mozgásának irányait..." (Szeli István: *Zentai kiadványok bibliográfiája* = *Híd*, XXV. évf. (1961) 4. sz. 387. p.) Igaz, a Jugoszláv Nemzeti bibliográfia (Bibliografija Jugoslavije. Knjige, brošure, muzikalije) tartalmazza a magyar nyelven megjelentetett műveket is, de a bibliográfia szerkezete – szakrendi elrendezés és nem nyelvek szerinti – csak hosszabb kutatás után világítja meg, mi jelent meg magyar nyelven, mivel a teljes anyagból kell kiszűrni a magyar nyelvűeket. A hungarikumok *retrospektív* feltárása 1973-ban jelent meg: *A*

* (Utólag néhány sorban – avagy egy dolgozat vázlata, amely nem hangzott el a Magyar Könyvtárosok III. találkozóján 1992. augusztus 18-án)

jugoszláviai magyar könyv: 1945-1970 címen. A kötet szerkezete tárgyi/tematikus elrendezésű s 2340 tételt tartalmaz. A tárgykörökön belül időrendi az adatok felsorolása. A kötetet sorozat- és névmutató egészíti ki.

Az előző korszak könyvészetéről jóval később készült el az összefoglalás. Kissé leszűkítve a földrajzi területet csak vajdaságira, 1988-ban jelent meg a *Vajdasági magyar könyvek: 1918-1941*. Hasonlóan, mint az előző kötet, a hungarikumok fogalmát területi és nyelvi kritérium alapján értelmezte a szerkesztő és e szerint dolgozta fel az anyagot a megjelölt tárgyidőszakon belül. Ez a kötet szerzői betűrendben tárja fel 433 könyv adatát a nemzetközi szabványos leírást alkalmazva (ISBD/M). Tartalmazza a néhány lapos füzetek adatait csakúgy, mint a vaskos kötetekét.

A vajdasági könyvek retrospektív hungarika feltárásában feldolgozatlan még az 1941-1944-es periódus és az 1971-től 1980-ig terjedő szakasz. (Ezt az időszakot csak részben egészíti ki a Forum Könyvkiadó bibliográfiája, mivel az a kötet nem tartalmazza a tankönyveket, magán- és egyházi kiadványokat stb.)

Teljes hungarika anyagot tartalmaz az újvidéki Szerb Matica könyvtárában készülő *Vajdasági bibliográfia*, amely 1981-től jelenik meg és kurrens bibliográfiaként tartjuk nyilván. Sajnos átlag 3 éves késéssel kerül kiadásra. Eredetileg három sorozatot terveztek: 1. monografikus kiadványok; 2. időszaki kiadványok; 3. cikkek bibliográfiája. A tervek szerint évente egy-egy füzet láthatott volna napvilágot, de ezideig csak a monografikus műveket tartalmazó kötetek jelentek meg, a másik két sorozat kiadását egyelőre bizonytalan időre elhalasztották (főleg anyagi okokból).

A *Vajdaság bibliográfiája* c. kiadvány felöleli a Vajdaságban kiadott nyomtatott, illetve más grafikai technikával sokszorosított monografikus kiadványok adatait a feltüntetett kiadói évben (ezideig 1981-1987-ig jelent meg), továbbá a tartományi kiadók Vajdaság területén kívül nyomtatott könyvanyagát és a mai szerzők más jugoszláv vagy külföldi kiadó gondozásában közreadott alkotásait. A könyveken kívül tartalmazza az iskóláskor előtti gyermekeknek szánt szöveges kiadványokat, a kiállítási katalógusokat, a kottákat, ponyva kiadványokat és a képregényeket. A Matica könyvtára kötelespéldányt kapott az egész (valamikori) Jugoszlávia területéről s ez az anyag szolgált alapul a feldolgozáshoz.

A kötet anyagának nyelvek szerinti elrendezése (azon belül szerzői betűrendes felsorolás) lehetővé teszi, hogy egy-egy nyelvterület kiadványai könnyen áttekinthetőek legyenek. A bibliográfiai egységek a nemzetközi szabványos leírás alapján kerültek feltárásra részletes tartalmi ismertetéssel, szakjelzettel ellátva. Használatát több mutató könnyíti meg. A névmutató mellett tárgy-, szakrendi-, sorozatmutató, a kiadók, nyomdák mutatója, nyelvek szerinti és a nyomtatási szolgáltatások mutatója (a valamikori köztársaságok és tartomány irányába).

Más irányú intézményes hungarika kutatás 1969-ben kezdődött el a Hungarológiai Intézetben. Az Intézet alaptevékenységéhez és feladatköréhez tartozik a hungarika gyűjtés és feltárás is. Az Intézetben folyó bibliográfiai munka kurrens bibliográfiai füzeteket eredményezett, de nem öleli fel a teljes hungarika anyagot, csak a magyar irodalomtörténetit. Első füzete: *A jugoszláviai magyar folyóiratok és lapok 1968. évi magyar irodalomtörténeti repertóriuma* címen indult (1970-ben jelent meg) a *Bibliográfiai füzetek* sorozatban. A *Bibliográfiai füzetek* napjainkig kiadásra kerülnek kisebb-nagyobb késéssel. A 4. füzettől címváltozás történt: *A jugoszláviai magyar irodalom ... évi bibliográfiájá*-ra módosult a repertórium, és könyvészeti adatokat is közöl a jelzett tárgykörből. Szerkezete a Magyarországon meghonosodott irodalmi bibliográfiák szerkezeti felbontását követi, tárgyi tematikus elrendezési elven alapszik – az általános jellegű könyv- és sajtótörténetre vonatkozó írásoktól kezdve a nyelvtudomány, irodalomtudomány, valamint a magyar-délszláv irodalmi kapcsolatok, folklór, színművészet stb. vonatkozású írásokig történik a csoportosítás részletes tagolódással. Ezt követik az antológiák, gyűjteményes munkák, majd az egyes szerzőkre vonatkozó írások. 1986 óta számítógépen történik az anyag tárolása és feldolgozása a nemzetközi szabványos leírás alapján. Az Intézet munkatervében szerepel a bibliográfia retrospektív anyagának feldolgozása 1945-től 1967-ig, az anyaggyűjtés már megkezdődött, csak idő és anyagiak kérdése, mikorra készül el a munka.

Az ismertetett retrospektív és kurrens hungarika kutatást kiegészíti még néhány a Vajdaságban megjelent tematikus és önálló, valamint rejtett bibliográfia is. Az önálló tematikus bibliográfiák között találunk kiadói bibliográfiát (*A Forum Könyvkiadó bibliográfiája 1957-1983*, *Az Intézeti kiadványok repertóriuma 1968-1983*) személyi bibliográfiákat (az intézeti dolgozók, Szeli István, Fehér Ferenc, Sinkó Ervin munkásságát részben bemutató bibliográfiát) stb.

A Vajdaságban folytatott bibliográfiai kutatások akár egyéni kezdeményezések voltak, akár intézményes munka eredményei, mindenképpen részét képezik az OSZK-ban folyó hungarika kutatásnak. A további munka ésszerűsítése érdekében egyeztetni kellene a kutatói terveket, a feldolgozás módját a célkitűzésnek megfelelően kialakítani, hogy valóban egységes hungarika kutatás folyjon határon innen és túl, pontosabban, hogy bárhol készül is a munka, ne legyen érezhető sem képzelt, sem valós országhatár, hiszen csak így kapcsolódhatunk be egy egységes információs hálózatba Európában és azon túl is...

Bibliográfiák bibliográfiája a Vajdaságban

1. BIBLIOGRÁFIA

Bibliografiâ / Zavod za izdavane užbenika = Bibliográfia / Tankönyvkiadó Intézet... : 1965-1985. - Novi Sad : Zavod za izdavanje udžbenika, 1985 (Subotica : Birografika). - 400 p. ; 24 cm

Magyar nyelvű kiadványok 117-210. p.

1000 pld.

2. BIBLIOGRÁFIA

Bibliografiâ / Zavod za izdavane užbenika = Bibliográfia / Tankönyvkiadó Intézet : 1986-1990. - Novi Sad : Zavod za izdavanje udžbenika, 1991 (Novi Sad : Budućnost). - 266 p. ; 24 cm

Magyar nyelvű kiadványok 143-167. p.

350 pld.

3. BIBLIOGRAFIJA MIJE MANDIĆA...

Bibliografija Mije Mandića = Mijo Mandić bibliográfiája / Szentgyörgyi István, Nevenka Bašić Palković, Eva Bažant. - Subotica : DO Monografija ; Gradska biblioteka = Szabadka ; Monográfia TSZ ; Városi Könyvtár, 1987 (Subotica : Minerva). - 74 p. ; 24 cm. - (Biblioteka Bibliografije. Edicija Dokumenti ; knj.1 = Bibliográfiák sorozata. Dokumentumok sorozata : 1.)

Kétnyelvű

500 pld.

4. BIBLIOGRAFIJA Vojvodine

Bibliografija Vojvodine : Serija 1. Monografske puplikacije [1981-1986] = Vajdaság Bibliográfiája : 1. sorozat. Monografikus kiadványok. - Novi Sad : [Biblioteka Matice srpske], 1983-1989. - (Novi Sad : RO Štamparija „Prosveta"). - I.-VI. kötet ; 24 cm

I. kötet: Szerk. Jovanka Todorović, Vida Zeremski. Kornelija Olar et al.... - 1983. - 207-251. p.

II. kötet: Szerk. Vera Milosavljević, Duško Vrtunski, Vida Zeremski et al... - 1985. - 227-278. p. + melléklet 20-21. p. - (YU ISSN 0352-3241)

III. kötet: Szerk. Vera Milosavljević, Duško Vrtunski, Vida Zeremski et al... - 1986. - 209-258. p.

IV. kötet: Szerk. Vera Milosavljević, Duško Vrtunski, Vida Zeremski et al... - 1987. - 259-308. p. (YU ISSN 0352-3241)

V. kötet: Szerk. Vera Milosavljević, Duško Vrtunski, Vida Zeremski et al... - 1988. - 325-380. p. (YU ISSN 0352-3241)

VI. kötet: Szerk. Miro Vukasinović, Vida Zeremski, Dušanka Isijanov et al... - 1989. - 269-309. p. - (YU ISSN 0352-3241)

1000 pld.

Fűzve

5. BOSNYÁK István

Sinkó Ervin a horvát irodalomban : bibliográfiai tájékoztató 1945-1959 / Bosnyák István. - Újvidék : A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1979. - 38 p. ; 24 cm

Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete a Tartományi Tudományi Önigazgatási Érdekközösség anyagi támogatásával.

6. BRUMEN, Niki

Bibliografija Pomurske založbe ; 1954-1978 / Niki Brumen ; Jože Moškrič előszavával. - Murska Sobota, 1979 (Ljubljana : Jože Moškrič). - 239 p. ; 22 cm

A kiadó 25. évfordulója alkalmából

7. CSÁKY SÖRÖS Piroska

A jugoszláviai magyar könyv : 1945-1970 / Csáky Sörös Piroska ; [A borító- és a kötésterv Kapitány László munkája]. - Újvidék : Forum, 1973 (Újvidék : Forum Nyomda). - 570 p. : ill. ; 20 cm

500 pld.

Vászonkötés borítóval, fülszöveggel

8. CSÁKY SÖRÖS Piroska

A Forum Könyvkiadó bibliográfiája 1957-1983 / Csáky Sörös Piroska ; Az előszót Fehér Kálmán, a Forum LKNYM vezérigazgatója, a bevezető tanulmányt Bori Imre egyetemi tanár írta ; [A fedőlapot Illés Lajos tervezte]. - [Újvidék] : Forum, [1984] (Belgrád : Nauka i društvo). - 557 p. ; 25 cm

500 pld.

Fűzve

9. CSÁKY SÖRÖS Piroska

Vajdasági magyar könyvek 1918-1941 / Csáky Sörös Piroska : [A borítót és a fedőlapot Maurits Ferenc tervezte]. - [Újvidék] : Forum, [1988] (Újvidék : Forum nyomda). - 196 p. ; 21 cm

500 pld.

Borítóval, fülszöveggel

10. ČURČIĆ, Marija...

Bibliografija međusobnih prevoda književnih dela naroda Jugoslavije i narodnosti Vojvodine 1945-1980 / Marija Čurčić, Vida Zeremski. - Novi Sad : Biblioteka Matice srpske, 1982. (Novi Sad : RO Štamparija „Budućnost"). - 301 p. ; 24 cm. - (Bibliografija Vojvodine)

A jugoszláv népek és vajdasági nemzetiségek kölcsönös műfordításainak bibliográfiája 1945-1980. - Magyar, horvát, szlovák, román, ruszin nyelven

1000 pld.

Fűzve

11. DÉR ZOLTÁN

Csáth Géza-bibliográfia / Dér Zoltán : Szakvéleményező Pastyik László ; [A fedőlapot Kapitány László tervezte]. - Újvidék : A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete ; Forum Kiadó, 1977. (Szabadka : Mierva). - 202 p. ; 19 cm

(20 éves a Fórum Könyvkiadó). - Megjelent a Tartományi Tudományügyi Önigazgatási Érdekközösség anyagi támogatásával

400 pld.

Vászonkötés borítóval, fülszöveggel

12. ERDÉLYI István

A zentai írók bibliográfiája / Erdélyi István, Vojislav Janković. - Senta : Narodna biblioteka. 1968. - 38 p. ; 20 cm. - (Senćanske sveske : 13/B)

A könyvtár új épületének megnyitására, kétnyelvű

500 pld.

Fűzve

13. ERDÉLYI István

A zentai írók bibliográfiája : első pótfüzet / Erdélyi István, Vojislav Jankovic. - Senta : Narodna biblioteka, 1969. (Zenta : Udarnik Nyomda). - 16 p. ; 20 cm. - (Sencanske sveske ; 13/c)

Kétnyelvű

500 pld.

Fűzve

14. GEROLD László

A szabadkai Népszínház magyar társulata 1945-1970 : műsor és bibliográfia / Gerold László, Pastyik László. - Újvidék : Hungarológiai Intézet, 1970. - 128 p. + 8 tábla. - (A Hungarológiai Intézet Bibliográfiai Füzetei ; 3.)

15. HERCEG János

Herceg János akadémikus önállóan megjelent műveinek bibliográfiája = Bibliografija posebnih izdanija akademika Janoša Hercega, 59-69. p.

In: Távlatok = Perspektive / Herceg János. - Novi Sad : Vojvodanska akademija nauke i umetnosti, 1984. - 69 p. ; 19 cm. - (Akademske besede ; knjiga 9)

16. HORNYIK Miklós

A Mi Irodalmunk története és repetóriuma (1930-1933) / Hornyik Miklós. - Újvidék : A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete 1986. - 78 p. ; 24 cm. - (Értekezések, monográfiák ; 16.)

17. KÁICH Katalin

Az intézeti kiadványok repertóriuma (1968-1983) / Káich Katalin. - Újvidék : A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1983. - 98 p. ; 25 cm. - (A Hungarológiai és Komparatisztikai Kutatások Jugoszláviai Bibliográfiája ; 1.)

18. KÁICH Katalin

A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyveinek repertóriuma 1885-1918. - Újvidék : A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. 1984 (Szabadka : Birografika)

1000 pld.

19. KÁICH Katalin

Az intézeti dolgozók válogatott bibliográfiája 1959-1984 / Káich Katalin. - Újvidék : A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. 1990, (Újvidék : Asograf). - 91 p. ; 22 cm. - (A Hungarológiai és Komparatisztikai Kutatások Jugoszláviai Bibliográfiája ; 2.)

20. KNJIŽEVNOST...

Književnosti narodnosti Vojvodine 1945-1972 = A vajdasági nemzetiségek irodalma 1945-1972 = Literatury narodnosti Vojvodiny 1945-1972 = Literatura nationalităților din Voivodina 1945-1972 = Literaturi narodnoscok Voivodini : 1945-1972 / Izradili Kulturno-prosvetna zajednica Vojvodine i Biblioteka Matice srpske ; Naslovna strana Milan Vasilić. - Novi Sad : KPZ Vojvodine i Biblioteka Matice srpske ; Beograd : s. n., 1973 (Novi Sad : Forum). - 173 p. ; 22 cm

Többnyelvű kiadvány

21. A MURASZOMBATI...

A Muraszombati Területi és Tanulmányi Könyvtár könyvritkaságai : (bibliográfia) / Bevezető Jože Vugrinec, Franc Kuzmič ; Fordította László Hermina. - Murska Sobota : Kulturni center Miško Kranjec, 1989 (Čakovec : Zrinski Nyomda). - 24 p. : ill. ; 15 cm

500 pld.

22. PÁL Sándor

Bečejska bibliografija = Becse bibliográfiája / Sandor Pal = Pál Sándor. - Bečej = Becse : Gradski muzej i galerija = Városi Múzeum és Képtár, 1989. - I. - ; 20 cm

Sv. 1. = 1. füzet : 1805-1944 / Dizajn Slavko Matković, Lengyel László. - 1989. - 26 p.

Kétnyelvű

23. PASTYIK László

A jugoszláviai magyar irodalom... bibliográfiája / Pastyik László ; Pohárkovics Elvira. - Újvidék : A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1968-1989. - I-köt. ; 24 cm. - (Bibliográfiai Füzetek ; 1-21.)

I. köt.: 1968. évi. - 31 p., II. köt.: 1969. évi. - 31 p., III. köt.: 1970. évi. - 42 p., IV. köt.: 1971. évi. - 53 p., V. köt.: 1972. évi. - 64 p., VI. köt.: 1973. évi. - 52 p., VII. köt.: 1974. évi. - 57 p., VIII. köt.: 1975. évi. - 61 p., IX. köt.: 1976. évi. - 65 p., X. köt.: 1977. évi. - 59 p., XI. köt.: 1978. évi. - 66 p., XII. köt.: 1979. évi. - 76 p., XIII. köt.: 1980. évi. - 60 p., XIV. köt.: 1981. évi. - 63 p., XV. köt.: 1982. évi. - 72 p., XVI. köt.: 1983. évi. - 80 p., XVII. köt.: 1984. évi. - 101 p., XVIII. köt.: 1985. évi. - 102 p., XIX. köt.: 1987. évi. - 162 p.

Az 1986. évi még nem lett kiadva.

24. PATÓ Imre

A Híd repetóriuma 1934-1941 / Pató Imre ; [A borítót és a fedőlapot Csernik Attila tervezte]. - Újvidék : Hungarológiai Intézet, Forum Könyvkiadó, Híd, 1976 (Újvidék : Forum Nyomda). - 270 p. : ill. ; 20 cm

Fakszmilékkel

450 pld.

Vászonkötés borítóval, fülszöveggel

25. PATÓ Imre

A Hétről-Hétre repertóriuma / Pató Imre = Hungarológiai Közlemények. 1983. 3. sz. 333-477. p.

PATÓ Imre

Vö. A kanizsai írótábor bibliográfiája

26. PRINOVJENE...

Prinovjene knjige januar-jun 1987 = Új könyvek 1987. január-június / Stručna obrada i uređivanje = Szakfeldolgozás és szerkesztés Győre Géza. - Bačka Topola : Centar za kulturu, obrazovanje i informisanje, 1987. - 48 p. ; 20 cm. - (Bilten Biblioteke Bačka Topola = A Topolyai Könyvtár Közlönye ; 1.)

27. SZENTGYÖRGYI István

Subotička bibliografija 1764-1869 : Szabadka bibliográfiája : sveska 1 = 1. füzet / Szentgyörgyi István, Eva Bažant, Nevenka Bašić Palković. - Subotica : DO Monografija, 1988. - 76 p. : ill. ; 24 cm. - (Edicija Dokumenti = Dokumentumok Sorozata. Biblioteka Bibliografije = Bibliográfiák Sorozata ; knjiga 2)

28. 100 GODINA...

100 godina somborske štampe (1864-1964) = [A zombori sajtó száz éve]. - Sombor : Izdaje Državni arhiv i „Somborske novine", (Katalog. Bibliografija somborske periodike. [Sastav] Milenko Beljanski. Sombor [1964] Prosveta. - 29 p. : ill. ; 20 cm

Zombor felszabadulásának 20. évfordulója és a Somborske novine megjelenésének 100. évfordulója alkalmából

Az 1864-1964-ig megjelent zombori magyar lapok és folyóiratok főbb adatait is tartalmazza.

29. THOMKA Beáta

Az Új Symposion 50 számának bibliográfiája / Összeállította Thomka Beáta. - Újvidék : Új Symposion, 1970. - [40 p.] ; 16 cm. - (Új Symposion Füzetek ; 1.)

Fűzve

30. VÉKÁS János

Szeli István-bibliográfia / Vékás János ; A borítót és a fedőlapot Maurits Ferenc tervezte. - Újvidék : Forum, 1989. (Újvidék : Forum). - 107 p. ; 22 cm. - ISBN 86-323-0189-6

31. ZENTA...

Zenta. Népkönyvtár. Könyvjegyzék. 1. r. Magyar irodalom / Összeállította a könyvtár munkaközössége. - Senta : Narodna biblioteka „Napredak", 1960. - [42] p. ; 20 cm

Sokszorosított anyag

AMERIKAI MAGYAR KÖNYVTÁRI ÉS LEVÉLTÁRI GYŰJTEMÉNYEK

SZILASSY Sándor
USA. Glassboro State College

Több mint harmincöt esztendeje már, hogy családommal együtt megérkeztem az Egyesült Államokba. Indianapolisba kerültünk, ahol egyik új batárunk elvitt a közkönyvtárba. Vagy négyszáz magyar nyelvű könyvből válogathattam. Másfél év múlva diák lettem az Indiana Egyetem felső fokozatán és felfedeztem, hogy Mátyás király Corvina gyűjteményének egyik szép kötete a könyvtár büszkesége. Később, kutatásaim során bejártam Amerikát északtól délig és kelettől nyugatig. Könyvtárak és levéltárak százait látogattam meg, és úgyszólván mindegyikben találtam magyar nyelvű vagy legalább magyar vonatkozású anyagot.

A legnagyobb magyar nyelvű könyvgyűjtemény három város – Washington, New York és New Brunswick – könyvtáraiban található. A washingtoni Kongresszusi Könyvtár a katalogizált magyar kiadványok első számú tárháza. Egy három évtizeddel ezelőtt készült felmérés idején a könyvtár magyar gyűjteménye 55 000 monográfiát, 2000 sorozatot mintegy 20 000 kötettel, 40 ritka könyvet, 300 kéziratot, 3150 zenemű kiadványt és sok ezer tudományos és jogi kiadványt tartalmazott. Összesen mintegy 80 000 magyar nyelvű kötetről tudtak akkor.* Nemrég Kenneth Nyirády, a jelenlegi magyar referens könyvtáros tájékoztatott a magyar gyűjteményről, ami becslése szerint már 150 000 katalogizált kiadványt foglal magába. Tavaly a Kultúra Vállalat útján 1400 könyvet vásárolt a Kongresszusi Könyvtár Magyarországról, és a könyvtárközi csere egyezmények révén is jelentősen gyarapodott a gyűjtemény. 1990-91-ben 4700 magyar folyóirat példányt szereztek be. Egyébként az első magyar vonatkozású könyvek Jefferson elnök könyvtárából kerültek át ide. Közöttük volt a Rákóczi szabadságharc hat kötetes, francia nyelvű története. 1906-ban és 1909-ben a magyar parlament alapvető történeti, alkotmányjogi és irodalmi művek százait adományozta a könyvtárnak. Amikor Magyarország 1941-ben hadat

üzent az Egyesült Államoknak, a szövetségi kormány bezáratta a magyar könyvtárakat, közöttük a 13 000 kötetes New-York-i Magyar Reference Könyvtárat, amelynek a teljes gyűjteményét az ötvenes évek végén megvásárolta a Kongresszusi Könyvtár. Ez adta a legnagyobb lökést a magyar részleg növekedéséhez.

A Nemzeti Levéltár különösen gazdag anyagot kínál a magyar-amerikai kapcsolatok kutatói számára és meglepő felfedezésekkel gazdagítja azokat, akiket érdekelt a diplomácia-történet. A gyűjtemény egyik érdekes része az 1909-1945 közötti évek feldolgozásához nagyon fontos adatokat tartalmazó iratcsomó, amelyet az amerikai hadsereg a Szálasi-rezsim képviselőitől szerzett meg 1945-ben Dél-Németországban. Ezeket megfelelő sorrendben helyezték el, kormány és párt papírok, katonai és egyéb adatok szerint. Csak érdekesség okából idézek Mussolini és Kállay Miklós magyar miniszterelnök 1943. április elsejei beszélgetéséből, ami bizonyítja, hogy nagyhangú propaganda szólamok és a vezető politikusok véleménye között néha mekkora a szakadék. A Duce szerint a horvátok a háború közepén teljesen hűtlenek lettek Olaszországhoz és a németekhez csatlakoztak, holott az olasz „Lebensraum"-hoz tartoztak. Olasz-magyar közös határt akart többek között és Horvátország semlegesítését javasolta.

A teheráni és a jaltai konferencia jegyzőkönyvei, a német külügyminisztérium iratai és a titkosrendőrségi feljegyzések új megvilágításba helyezik a modern magyar történelem sok eseményét, így a „második Trianont" is. A potsdami konferencia előtt az amerikai külügyminiszter tájékoztatására készült, határkérdésekre vonatkozó tanulmányok és javaslatok különös érdeklődésre tarthatnak számot. Erdély sorsát illetően a külügyminisztérium szakértői amerikai-angol-szovjet előzetes megbeszéléseket tartottak szükségesnek azzal, hogy „kedvező javaslatot kell tenni a háború előtti határok Magyarország javára történő revíziójára, nemzetiségi alapon". Az „Alapvető feladatok" fejezetcím alatt szó esett az Erdély északi részét Magyarországnak visszajuttató bécsi döntésről, amelyet az 1944. szeptember 12-ei és az 1945. január 20-ai román és magyar fegyverszüneti egyezmények semmisnek nyilvánítottak. A román fegyverszüneti szerződés szerint „Erdély vagy annak nagyobb része visszakerül Romániához, a békeszerződés jóváhagyásától függően". A csehszlovák kormány által javasolt kisebb határkiigazításnak a magyar határ mentén az összeurópai területrendezés részeként „nemzetiségi megfontolásokon kell alapulnia". Amint tudjuk, Amerika a potsdami konferencia idején, 1945. júliusában már az atombomba birtokában volt és világhatalommá vált, de a magyar határkérdésekre vonatkozó javaslatokat a State Department aligha tartotta „alapvetőnek", így nem erőszakolta át őket.

A Nemzeti Levéltárban a budapesti minisztériumokba beépített kémek jelentései éppúgy megtalálhatók, mint a közéleti szereplőket jellemző memorandumok. A

háború alatt készült, Szófiából Tokióba küldött japán diplomáciai jelentések feltűnően tárgyilagos képet adnak a magyar viszonyokról.

Különösen gazdag anyagot kínál a Nemzeti Levéltár a Kossuth-időkben kialakult magyar-amerikai kapcsolatok kutatói számára. Kevéssé ismert tény, hogy William H. Stiles, az Egyesült Államok bécsi ügyvivője Kossuthnak hozzá intézett és az osztrák vonalakon lovas kocsi saroglyájába rejtve átcsempészett 1848. november 29-i levélbeni megkeresése kapcsán magyar-osztrák fegyverszünetet javasolt. Egy másik adat szerint Kossuth amerikai körútja vége felé megbízást adott két szélhámosnak Santo Domingo szigetének „védelmére és gyarmatosítására". A befolyó összeget Magyarország felszabadítására kívánta felhasználni, tekintettel arra is, hogy az amerikai út során összegyűjtött több milliós összeget a rendezők bankettekre és hasonló célokra költötték. Kossuthnak a Kongresszushoz intézett beszámolója szerint összesen 9000 $ maradt a megajánlott és részben befizetett harminc millió dollárból. A Santo Domingora vonatkozó megbízólevelet egyébként Webster külügyminiszter egyik ügynöke „véletlenül" megtalálta Kossuth szállodai szobájában. Nyilvánvaló, hogy Kossuthot megfigyelés alatt tartották Amerikában, mert a Külügyminisztérium nem értett egyet európai beavatkozásra irányuló javaslataival.

Az is kutatásaim során derült ki, hogy egy A. Dudley Mann nevű kormánytisztviselőt 1849-ben Taylor elnök felhatalmazott a független magyar kormány „de facto" elismerésére. Clayton akkori külügyminiszter megbízólevele szerint „az elnök örömmel fogja javasolni a Kongresszus legközelebbi ülésén Magyarország önállóságának elismerését". Mann röviddel Világos előtt érkezett Bécsbe, így nem jutott el Magyarországra, de küldetéséről az osztrák kormány tudomást szerzett és tiltakozó jegyzéket juttatott el Washingtonba. Az amerikai válasz szokatlanul harcias hangú volt, és rámutatott arra, hogy az Egyesült Államok a világ egy leggazdagabb és legtermékenyebb részét foglalja magában, a Habsburg ház uralma alatt lévő terület viszont csak egy apró folt a glóbuszon.

New York természetesen a magyar kiadványok terén is vezető helyet foglal el. Az állandóan anyagi nehézségekkel küzdő, csaknem kilenc millió kötetes közkönyvtárban 25 000-nél több magyar könyv van. Munkácsy híres Milton festménye a központi könyvtár épületében található, sajnos a művész nevének megjelölése nélkül. A folyóirat osztály több mint százötven magyar kiadványra fizet elő. A *Hon* 1867-ben megjelent számai a kiegyezés korszakával kapcsolatban nyújtanak információt. Az *Arbeiterpresse*, a Buda-környéki németajkú munkások lapja a szakszervezeti mozgalom korai időszakáról tudósít. Az *Est* című napilap 1914-től 1924-ig terjedő évfolyamai viszont az első világháború és az azt követő korszak történetével kapcsolatban nyújtanak forrásanyagot.

A Magyar-Amerikai Klub és a Magyar Ház könyvtárai a Második Avenue közelében vannak. New York állam Történeti Társasága Kossuth Lajos és Pulszky

Ferenc több levelét őrzi. Az egyikben, amit Kossuth 1852. szeptember 9-i keltezéssel írt S. P. Howe nevű amerikai ismerősének, arról panaszkodik, hogy nagy reményekkel jött az Egyesült Államokba és kiábrándultan hagyta el az országot. Azt jósolta, hogy az Észak-amerikai Köztársaság a politikai korrupció miatt ötven éven belül összeomlik és lekerül a térképről, mint önálló államalakulat.

A Columbia Egyetem több mint 26000 magyar könyvet tárol, úgyhogy az öt legnagyobb magyar-amerikai gyűjtemény közül az egyik ott található. Az egyetem levéltára különösen gazdag magyar vonatkozású anyagban. Jászi Oszkár, a Károlyi-rezsim nemzetiségügyi minisztere, később az Oberlin College professzora, ennek a levéltárnak ajándékozta kéziratgyűjteményét. Jászi, aki a közép-kelet-európai ügyekben tájékozott diákgenerációkat nevelt fel Amerikában, Károlyival ellentétben erősen kommunistaellenes álláspontot foglalt el, és az első világháborút követő évtizedekben Európa és Amerika számos közéleti szereplőjével levelezett. Közöttük Benessel, Masarykkal és fiával, aki a második világháború után haláláig Csehszlovákia külügyminisztere volt, Harold Lasky angol munkáspárti ideológussal, Walter Lippmann befolyásos amerikai közíróval, Theodor Driesserrel Romain Rollanddal, Seton-Watson angol történésszel és másokkal. Jászi egyébként a trianoni „békekötés" revíziójának meggyőződéses harcosa volt, a Horthy-rezsimével ellentétes álláspontja dacára sohasem szűnt meg támogatni a magyar kisebbségek jogos követeléseit.

Fábián Béla volt képviselő, Futó Dezső, Gombos Gyula, a Magyarországra nemrég végleg hazatért politikai író, Szegedy-Maszák Aladár, az 1947-es párizsi béketárgyalásokat előkészítő, a dachaui haláltábort is megjárt diplomata iratai mellett ugyancsak a Columbia Egyetem levéltárában található Király Béla nyugalmazott vezérezredes, országgyűlési képviselő iratcsomója is, ami egyébként az ajándékozó kikötése miatt 2012-ig nem kutatható. Nagy Ferenc, második világháború utáni évek miniszterelnökének terjedelmes iratanyaga között van a Kovács Béla kisgazdapárti főtitkár 1947. március 27-i letartóztatása után készült kihallgatási jegyzőkönyv éppúgy, mint Nagynak Eckhardt Tiborral és Kállay Miklós volt miniszterelnökkel folytatott levelezése.

New Brunswick a Molnár Ágoston professzor vezetése alatt lévő Magyar Tanulmányi Alap könyvtárának a székhelye. A magyar stílusban épült új, emeletes székházban található 15000 katalogizált kötet és több mint húszezer olyan könyv, ami még bibliográfiai ellenőrzésre vár. A katalogizált részt betáplálták a Rutgers Egyetem és rajta keresztül az RLIN, a legnagyobb amerikai könyvtárak számítógépes szervezetének katalógusába is. A gyűjtemény gerince az Elmhurst College magyar anyaga a New York-i Feleki-féle ajándék kötetekkel együtt. Olyan könyvritkaságok találhatók benne, mint a *Scriptorum Rerum Hungaricum* 1746-os kiadása. Vasváry Ödön református lelkész, az amerikai magyarság történetének kiváló

kutatója a szegedi városi könyvtárnak, a Somogyi Könyvtárnak adományozta gyűjteményét, de ez mikrofilmen kutatható a Magyar Alap könyvtárában is.

A nagyszerű könyvtár-levéltár fenntartása mellett a Tanulmányi Alap kulturális eseményeket, közöttük kiállításokat is szervez. Jelenleg a budapesti Nemzeti Múzeumtól kölcsönzött kiállítás van soron, amely a századforduló Budapestjét mutatja be. A nagy múltú William Penn testvérsegítő egyesület nemrég ajándékozta iratgyűjteményét a Tanulmányi Alapnak.

Clevlandban is jelentős a magyar könyvek száma. A mintegy 15 000 magyar nyelvű kötet mellett vagy ötezer magyar vonatkozású angol, német, francia és más idegen nyelvű kötet is van a közkönyvtárban a polcokon, részben két fiókkönyvtárban, amik valamikor magyar településeket szolgáltak. Sok prominens clevelandi magyar arcképét őrzik a központi könyvtárban, ahol a város magyarsága által adományozott Petőfi-szobor is áll.

Chicagoban is van jelentős magyar gyűjtemény. Szathmáry Lajos, a Bakery nevű divatos vendéglő volt tulajdonosa vagy nyolcezer magyar nyelvű könyvet és tizenhétezer szakácskönyvet gyűjtött össze. A gyűjtemény egyik legértékesebb kötete Ambrosius Celepinus atya 1598-ban Bázelben kiadott szótára, amely tíz nyelven, közöttük magyarul is tartalmazza a latin szavak jelentését. A tudós szerző tudtán kívül a tizenhatodik század végén beszélt magyar szavaknak is emléket állított könyvében. A *Pacificatio Szatmariensis* a „szatmári békességről" szóló kéziratos korabeli beszámoló. Fellelhető benne a békeparancs teljes latin szövege. A magyar aláírók közül Károlyi Sándor az első. Ocskay Sándor, Teleki Mihály, Jósika Dániel és Illésházy, a magyar kancellár nevét is olvashatjuk az okiraton. Megvan annak a perrendi eljárásnak a kézirata is, amelynek végén XIII. Kelemen pápa kiátkozta a nagyságos fejedelem, Rákóczi Ferenc fiát, Rákóczi Józsefet a törökkel való szövetkezés miatt. Szathmáry magyar gyűjteménye tavaly a chicagói egyetem könyvtárába került. A szakácskönyveket tudtommal egy szakács iskola kapta meg. Az új, tíz emeletes közkönyvtár épületében is többezer magyar könyv található.

Californiában, a Hoover Institution birtokában van a Kun-rezsim eredeti dokumentum anyaga, amely kormány-táviratokból, kéziratos és gépelt feljegyzésekből, a Népbiztosok Tanácsa jegyzőkönyveiből és hasonló iratokból áll. Amint ismeretes, Herbert Hoover, Amerika későbbi elnöke élelmezésügyi biztosként működött Európában az első világháború után és amikor értesült róla, hogy a Friedrich-puccsot követően a Tanácsköztársaság dokumentumait el akarták égetni, Budapestre küldte asszisztensét, dr. Ralph Lutzot, aki később a Hoover Intézet igazgatója lett. Lutz meggyőzte az új kormány vezetőit, hogy a történetírás érdekében állna, ha egy amerikai levéltárban helyeznék el a kommunista kormány iratait, amihez megkapta a beleegyezést néhány vonatrakomány élelmiszer és fűtőanyag ellenében. Később megszerezték a Nemzetgyűlés jegyzőkönyveit és a Bethlen korszak sok dokumen-

tumát is. Magyar vonatkozású német kormány- és Gestapo iratokkal együtt ez minden bizonnyal Magyarországon kívül az egyik legjelentősebb forrásanyag a két világháború közötti korszak történetével kapcsolatban. A Hoover Intézetben találtam meg Hitler Berchtesgaden-i nyaralójának naplóját, ami érdekes adatokat tartalmaz a német Führer életmódjáról és arról is, hogy milyen kurtán-furcsán kezelte látogatóit, közöttük Horthyt és Antonescut.

A Yale Egyetem könyvtárának dr. Osborn – Montgomery, volt budapesti amerikai követ veje – adományozta apósa levelezésének és diplomáciai jelentéseinek egy részét, amelyek a harmincas évek Budapestjének és a vezető személyiségek gondolkodásmódjának is érdekes leírását tartalmazzák. Montgomeryt meghívták Habsburg Albrecht főhercegnek egy tanyai tanítónővel, Bocskay Katalinnal tartott esküvőjére és a pannonhalmi apátság épületében rendezett ebédre. Ebéd közben Montgomery megjegyezte, hogy életében sohasem evett bronzból készült kanállal és villával, mire megmagyarázták neki, hogy az evőeszköz színaranyból való. Egy március 15-i operaházi díszelőadás alkalmával Horthy kormányzó eltűnt páholyából. Utána menve látta Montgomery, hogy pofonokat osztogatott fiatal suhancoknak, akik németbarát jelszavakat kiabáltak és Rebekának hívták Horthynét.

A Darthmouth College könyvtárában helyezte el Pelényi János, Magyarország washingtoni követe és gróf Teleki Pál bizalmasa az úgynevezett kiugrási iratokat. Teleki miniszterelnök bátyja, Andor öt millió dollárt helyezett letétbe Pelényivel együtt 1940 májusában New Yorkban arra az esetre, ha a németek megszállták volna Magyarországot és ellenkormány alakítására került volna sor.

Időhiány miatt csak néhány más magyar vagy magyar vonatkozású gyűjteményre kívánom a figyelmet felhívni. Az Amerikai Magyar Református Egyesület Ligonierben, Pennsylvaniában szervezte meg a Bethlen Otthont öregek és árvák részére. Itt tárolják a még létező és sok megszűnt egyházközség anyakönyveit, bevándorlási iratokat és az egyházi kiadványokat, amik dokumentum értékkel rendelkeznek. Sajnos az anyag elrendezése rendszertelen, ami a kutatást megnehezíti. Philadelphiában a University of Pennsilvania levéltárában találhatók a Hitler főhadiszállásain tartott katonai értekezletek jegyzőkönyvei, gyorsírói jegyzetekből legépelt formában. A Berlinből Berchtesgadenbe repített feljegyzéseket a háború utolsó napjaiban SS katonák egy nagy gödörbe dobták és benzinnel felgyújtották, de egy felhőszakadás eloltotta a tüzet és a városkába bevonult amerikaiaknál menten jelentkezett Hitler egyik volt gyorsírója, aki a gödörhöz vezette őket. Az iratanyag kis része pusztult csak el, a többi a „Tafelgespräche" – asztali beszélgetések – alatt ismert feljegyzésekkel együtt fényt vet Hitler és társai őszinte véleményére. Göbbels különösen nem szerette a magyarokat, Hitlerrel együtt Horthy és környezete árulásától tartottak és lekicsinyelték a magyar katonai teljesítményeket.

Még annyit, hogy amit eddig elmondtam, csak kis részét öleli fel az Egyesült Államokban található magyar anyagnak. Ki hinné például, hogy a déli Luisiana állam könyvtárában, Baton Rougeban, magyar kutató Kossuth ellen megkísérelt merényletről talál adatokat? Kossuthot New Orleansban magyar tiszteknek kellett megvédeni kivont karddal az osztrák ügynökök által felizgatott ellenséges tömeg támadása ellen.

Sajnálatos tény, hogy nemcsak a Szathmáry-gyűjtemény, de sok más magyar anyag is csak hányódik-vetődik olyan könyvtárosok felügyelete alatt, akik nem ismerik a hozzájuk került kéziratok és könyvek értékét. Molnár Ferenc nem rendelkezett kéziratai sorsa felől, így azok a New York-i közkönyvtár egyik fiókjába kerültek. Zilahy Lajos kéziratai és levelezése a Boston University levéltárában találhatók.

Néhány héttel ezelőtt kezembe került egy cikk, ami egy felsőoktatással foglalkozó hetilapban jelent meg. E szerint a Hoover Institut egyezményt írt alá az orosz Roskomarkivval, ami lehetővé teszi a szovjet kommunista párt egész történetének felölelő dokumentumanyag mikrofilmezését. Cserébe a Hoover Institut a szovjet és orosz történelemmel foglalkozó hatalmas gyűjteményének mikrofilm másolatát küldi el a Roskomarkivnak. Tudom, hogy budapesti kollégák már feltérképezték az amerikai magyar gyűjtemények jórészét. Magam is találkoztam Kovács Ilonával, aki egyik amerikai útja során többek között meglátogatta a philadelphiai Magyar Klub kétezer kötetes könyvtárát is, amit másokkal együtt én szerveztem meg. Úgy érzem, eljött az idő arra, hogy a hungarológiai kutatás, így a legfontosabb levéltári anyag mikrofilmezése és magyarországi tárolása rendszeressé váljék. Amerikai magyar fellegvárakban még ég ezeréves kultúránk lángja, de az is igaz, hogy mind több megszűnő egyház és egyesület iratgyűjteményét és magyar nyelvű könyveit dobják a szemétbe, nem is szólva azokról, akiknek a gyermekei nem beszélnek magyarul és nem tudják, hogy mit csináljanak szüleik gyakran irodalmi értékeket és történeti dokumentumokat tartalmazó gyűjteményével. Az amerikai magyar kultúra az egyetemes magyar kultúra része. Őrizzük meg jövő generációk számára, amíg nem késő.

A BIBLIOTHÈQUE DE DOCUMENTATION INTERNATIONALE CONTEMPORAINE

BENEZRA Sarolta
Nanterre. Bibliothèque de Documentation
Internationale Contemporaine

A BDIC (Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine, 2. allée de l'Université 92000 Nanterre, France) alapjait Henri Leblanc, egy ismert párizsi gyáros és felesége vetették meg, akik az I. világháború kitörése óta gyűjtöttek minden erre vonatkozó anyagot (könyveket, folyóiratokat, tárgyakat). A gyűjtemény olyan méreteket öltött, hogy 1917-ben már öt kötetes (400 oldalas) katalógust adtak ki. A gyűjteményt 1917 augusztusában a francia államnak adományozták.

Ez a magánkezdeményezés azzal az állami törekvéssel is párosult, hogy az I. világháború összes résztvevő államának írásos és ikonográfiai anyagát egy intézményben gyűjtsék össze. Innen származik a BDIC eredeti neve is: Bibliothèque et Musée de la Guerre avec la collection de Henri Leblanc. A BDIC e kettőssége, könyvtár és múzeum jellege egész történetén keresztül máig megmaradt. Továbbra is gyűjt a 20. század történetére vonatkozó könyveket, periodikumokat és ikonográfiai anyagokat (pl. igen jelentős képeslap, plakát, fotó, filmgyűjteménye van, amit az Invalidusokban lévő múzeum őriz). Az I. világháború után a BDIC kiterjesztette gyűjtési körét térben és időben egyaránt, pl. az I. világháborút kiváltó okokra, a háborút lezáró békeszerződések következményeire, a nemzetközi kapcsolatokra, a két világháború közötti társadalmi mozgalmakra. Az 1925-ös névváltozás ezt jól tükrözi: Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine et Musée de la Guerre. A II. világháború után a könyvtár tovább fejlesztette a Közép- és Kelet-Európai gyűjteményét, a nemzetközi szervezetekre és a fejlődő országokra vonatkozó fondjait, és vált a jelenlegi, a 20. századi történelemre és a nemzetközi kapcsolatokra szakosodott kutató könyvtárrá, mely egyaránt gyűjti a hivatalos és nem hivatalos (szamizdat) forrásokból származó dokumentációt és múzeumi tárgyakat.

Jelenleg kb. 1,5 millió dokumentum az állománya (ebből 60 000 a periodikum, 3000 fióknyi cédulán regisztrálva), 20%-a francia, a többi 80% 57 más nyelven. A múzeum gyűjteménye is kb. 1,5 millióra tehető (ebből 80 000 plakát, 750 000 pedig a fotók száma). A könyvtár állománya kb. évi 30 000 dokumentummal gyarapszik.

A BDIC legfontosabb gyűjteményei és szakkatalógusai

A két világháború fondja a BDIC egyik legnagyobb gyűjteménye (a Kelet- és Közép-Európai mellett). Az I. világháborús különösen gazdag, az Antant és a Központi Hatalmakról egyaránt, könyvtári és archív (levéltári) anyagban, kiterjed a háború gazdasági, politikai, társadalmi és pszichológiai aspektusaira is, pl. 35 doboz a Mantoux dossziék, a négy majd öt nagyhatalom tárgyalásainak szövegei, a Trianoni békeszerződés egymást követő változatainak gyorsírásos jegyzőkönyvei. Az 1922-ben kiadott német fond katalógusa három kötetet tesz ki. Memoárok, levelezések, frontújságok egészítik ki a „hivatalos" dokumentációt.

*A nemzetközi kapcsolatok fondjá*ban megtalálható a 20. század nemzetközi egyezményeinek legnagyobb része, a nemzetközi szervezetek (mint az ENSZ, UNESCO, Varsói Szerződés, NATO stb.) üléseinek, konferenciáinak anyaga, kb. 20 000 dokumentum a kétoldalú nemzetközi kapcsolatokról, kb. 30 000 a különböző válságokról (Danzig, Szuez, Palesztina, Kuba).

A Kelet- és Közép-Európai fond (Szovjetunió, Magyarország, Lengyelország, Románia, Bulgária, Csehszlovákia) számát tekintve a könyvtár leggazdagabb gyűjteménye, a teljes állomány egyharmada, kb. 500 000 dokumentumot tartalmaz, 25000 periodikummal együtt. Ennek része a magyar gyűjtemény is.

A BDIC alapítása óta Kelet- és Közép-Európa a könyvtár földrajzi gyűjtőkörében az egyik legfontosabb helyet foglalja el. 1917-ben már munkatársakat küldtek Oroszországba, hogy ott felvásárolják a forradalom összes kiadványát, amelyet az emigránsok adományai, magánarchívumaik és a 20-as évektől fennálló cserekapcsolatok egyre inkább gazdagítottak. Természetesen az orosz gyűjtemény a legnagyobb, de a térség többi országának dokumentációs anyaga is igen jelentős. Itt különösen fontos az állami könyvkiadás anyagai mellet a memoár, regény, szamizdat irodalom, a „hivatalos" és a „cenzúrán kívüli" anyag gyűjtése. Most van kiadás alatt a BDIC Szolidaritás szamizdat katalógusa, a nem hivatalos orosz sajtó adatbankja egy személyi számítógépen működik több mint ezer periodikum-címmel. Az orosz emigráns anyag gazdagsága miatt külön osztályt kellett létrehozni az orosz szakkataló-

gusban. Folyamatban van az orosz és jugoszláv szakkatalógus tárgyszóleírása többezer tárgyszóval, a magyar készen van, kb. kettőszáz tárgyszót tartalmaz.

A BDIC szakkatalógusa

A könyvtár alapítása után Pierre Renoudin készítette „méretre". Két részből áll, a nemzetközi és az országonkénti szakkatalógusból. A nemzetköziben külön rész az I. és a II. világháború katalógusa (általános kérdések, háború vezetése, a hadműveletek fegyvernemek szerint, hadifoglyok, háború eredete, háborús gazdaság, békeszerződések, háborús bűnök és szankciók).

A nemzetközi és nemzetenkénti szakkatalógus nagy osztályai A-tól Z-ig, illetve 1-18-ig hasonlóak (általános kérdések, köztájékoztatás, általános politika, külpolitika, belpolitika, katonai kérdések, gazdasági élet, termelés, kereskedelem, pénzügyek, munka és szakszervezeti mozgalom, szociális kérdések, kulturális kérdések, gyarmatok).

Minden nagy osztály két részre tagozódik: általános kérdések, illetve ábécé sorrendben a részproblémákra vonatkozó tárgyszavak. Ez a látszólag statikus keret lehetővé teszi, hogy egy-egy fogalmat a kérdésnek megfelelő problémakörbe helyezzünk, és végtelen fejlesztési lehetőséget nyújt. Pl. a perek, amelyeket egy másik könyvtárban jogi tárgyszóként kezelnének – a BDIC gyűjtőköre a 20. századi történelem, politológia, nemzetközi kapcsolatok lévén –, az itt található perek politikai jellegűek, ezért az említett tárgyszó a belpolitikánál lelhető fel. Ez a rendszer lehetővé teszi részletkérdésnek tűnő problémák azonnali feltárását. Pl. a magyar hadifoglyokra vonatkozó cirill vagy latin betűs művek az orosz polgárháború különböző frontjain, vagy a Marne-i csatában a mentőautók szerepét méltató tanulmányok feltárását, vagy lehetővé teszi a kutatásokat a II. világháborús francia ellenállás „X" nevű csoportjáról.

A BDIC szakkatalógusaiban egy-egy problémánál külön szerepelnek a kérdésre vonatkozó dokumentumok latin vagy cirill betűkkel, a periodikumok, a problémát tárgyaló gyűjtemények és sorozatok.

A betűrendes tárgyszókatalógusban pedig együtt találhatók az országok és adományozók szerinti „dossziék", amelyek egy adományozó által egy kérdésről gyűjtött dokumentációt tartalmazzák. Pl. a Mantoux dossziék vagy a Duchène dossziék a két világháború közötti szakszervezeti mozgalomról.

Az országok szerinti szakkatalógusban természetesen előfordulnak kisebb eltérések azok különböző történelmi fejlődése miatt. Pl. Magyarországnál hiányzik a 19. osztály, amely a gyarmati kérdéseket tárgyalja, és ahol a francia katalógusban

többezer dokumentum, több tucat tárgyszó szerint osztályozva található. A szakkatalógus óriási kiterjedése (többezer tárgyszó) indokolta egyrészt egy tárgyszó index (kézi) létrehozását, másrészt az olvasószolgálat szükségességét. Ezeket a feladatokat a három osztály (dokumentációs, feldolgozó, szláv) könyvtárosai heti három órában felváltva látják el. A kutatást lényegesen megkönnyíti egy problémán belül a dokumentumok egyrészt típus szerinti (album, atlasz, bibliográfia, biográfia, kronológia, tanulmány) megkülönböztetése, másrészt a periodizáció (amelynek klasszikus felosztása a következő: több periódusra vonatkozó tanulmányok; 1914 előtt, 1914-1918, 1919-1939, 1949-1945, 1945 után, természetesen országonkénti variációkkal, mert pl. a Szovjetunióban 1953 szinte mindenütt határkő).

Itt kell megemlíteni a *Le Monde* c. francia napilap – az 1962-1986 közötti időszakra vonatkozó – cikkeinek betűrendes tárgyszókatalógusát, a cédulákon található rövid rezümével együtt, amelyet a kiadó a BDIC-nek ajándékozott.

A BDIC a két világháború között rendszeresen tett közzé éves bibliográfiákat gyarapodásáról (*Bulletin bibliographique de documentation contemporaine 1925-1940*), de a II. világháború után ezt a tevékenységét pénzügyi nehézségek miatt sajnos nem tudta folytatni. A múzeum önálló kiállításairól továbbra is ad ki katalógusokat.

A könyvtár önálló folyóiratot jelentet meg *Materiaux pour l'histoire de notre temps* címmel. A *Materiaux*-ban ad hírt új levéltári anyagairól, vagy közöl tanulmányokat bizonyos történelmi problémákról (pl. egy külön szám jelent meg Németország egyesítéséről, egy másik 1990 április-júniusában Kelet- és Közép-Európa történelmének újraértékeléséről).

A BDIC magyar gyűjteménye (beszerzés, feldolgozás, tájékoztatás, perspektívák)

A BDIC alapítása óta gyűjt magyar nyelvű, Magyarországról szóló idegen nyelvű és más nemzetek 20. századi történelmét magyarul bemutató dokumentumokat, levéltári anyagokat, könyveket, periodikumokat. A magyar fond pillanatnyilag kb. 20 000-re tehető, 400 periodikummal, melyből évente 60 előfizetés vagy csere útján továbbra is érkezik.

A magyar gyűjtemény fejlődésében három nagy periódust különböztethetünk meg: az 1917-től 1960-ig terjedőt, az 1960 és 1991 közöttit, és az 1991 utánit. A BDIC alapításától a 60-as évekig vásárlás útján gyarapodott, a könyvtár gyűjtőkörének megfelelően pl. a két világháborús anyaghoz kapcsolódóan főként Magyarország szerepe miatt, 1956-ról szóló könyvek, kisebb részben pedig magánszemé-

lyek adományai bővítették. A hatvanas évektől a magyar anyag beszerzése szervezett formát öltött a Széchényi Könyvtárral és más intézményekkel kiépített cserekapcsolat révén. Itt kell megemlíteni a Párttörténeti Intézetet, a Tudományos Akadémia intézeteit, a vidéki egyetemek történelmi tanszékeit, a párizsi Magyar Nagykövetség sajtóirodáját; tőlük a kért anyagot részben rendelés, részben duplum listák alapján igényeltük. A Széchényi Könyvtár által rendelésre küldött könyvek ellenértékét a Francia Nemzeti Könyvtár Nemzetközi Csereszolgálata viszonozta francia anyaggal. Ezen kívül kisebb számban vásárolta a BDIC a Párizsban megjelent emigráns irodalmat. A beszerzést és a feldolgozást egy magyar specialista (Mme Balassa) végezte a szláv osztályon, ahová a magyar fond is tartozik. A periodikumok, 12 előfizetés kivételével, szintén csere útján érkeztek a könyvtárba. 1992. január 1-től a BDIC és a Széchényi Könyvtár megegyezése alapján a cserekapcsolat megszűnt, minden könyvet és periodikát dollár-elszámolásban vásárolunk, amely sajnos, várhatóan, a gyarapodás csökkenéséhez vezethet (eddig kb. évi 400 kötet volt).

A többi cserepartnerünkkel is igen nehéz fenntartani a kapcsolatot. A Magyarországon vásárolt könyveken kívül a BDIC továbbra is gyarapítja a Magyarországról szóló angol, francia és egyéb idegen nyelvű dokumentációs anyagot. A jövőben egyre inkább előtérbe fog kerülni a periodikumok mikrofilmen történő vásárlása, mivel a könyvtár tízemeletes raktárában egyre kevesebb a szabad hely. 1992-ig a beszerzés és a feldolgozás egyaránt hagyományos módszerekkel folyt. Az állomány gyarapítása a sajtó, a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* és a *Könyvvilág* segítségével, az emigráns irodalom a francia és más külföldi könyvesboltokból (München, Tel-Aviv stb.) történt meg.

A beérkező könyveket, periodikumokat, esetleg más dokumentációs anyagokat a feldolgozás során egységesített besorolási adattal látjuk el, végezzük a bibliográfiai leírásukat, szakozzuk egy rövid összefoglalással, amely a könyvtár egyik sajátossága. A rezümé 3-4 mondatban tartalmazza a cím fordítását, némi felvilágosítást ad a műről vagy írójáról (memoárok, regények, biográfiák esetén). A sokszorosított katalógus cédulák a betűrendes és a szakkatalógusba, periodikumok esetén a periodika katalógusba kerülnek. A doktori disszertációkat, levéltári anyagokat, a BDIC dossziékat a többi dokumentummal együtt osztjuk be a szakkatalógusba. Számukra külön szakkatalógussal nem rendelkezünk. A BDIC magyar periodikumainak címei részben a hagyományos periodika katalógusban, részben a CNN (Catalogue Collectif National) gépesített francia nemzeti periodika katalógusában lelhetők fel.

A magyar fond legnagyobb része (kb. 12000 dokumentum) az országonkénti szakkatalógusban (Magyarország) található. Mint minden nemzeti szakkatalógusban, itt is 18 nagy osztály van: általános kérdések, tömegtájékoztatás, általános politikai kérdések, adminisztráció, belpolitika, katonai kérdések, gazdasági élet, termelés, kereskedelem, kommunikáció, közlekedés, pénzügyek, munka és szak-

szervezeti mozgalom, szociális kérdések, kulturális kérdések, vallási kérdések, regionális kérdések. Minden osztály két nagy részre oszlik: általános kérdések, amelyek az egész problémakört érintik, majd ezt követik a részproblémák a tárgyszavak betűrendjében, periodicitással.

A magyar szakkatalógus leírása nemrég készült el, kb. 250 tárgyszót tartalmaz. A szakkatalógus logikai rendszerébe bármely új problémakör beilleszthető, amelyet a gazdasági, politikai, társadalmi fejlődés diktál. 1989 óta számos új tárgyszót iktattunk be (pl. munkanélküliség, privatizáció, tőzsde, külföldi tőkebefektetés, Üdvhadsereg, hungarológia stb.).

A magyar szakkatalógusban külön tárgyszó, 1919 és 1956, mindkettő gazdag anyaggal. 1919-ből pl. 200 röplapot, egy BDIC dossziét, korabeli tanulmányokat, dokumentumokat őrzünk. 1956-ról, többek között a hazai és emigráns irodalom, a Szabad Európa Rádió ide vonatkozó rádióadásainak szövege található meg. Jelentős dokumentáció áll rendelkezésre, pl. a politikai pártokról 1989 előtt és után időbeli megosztással, a külföldön élő magyarokról gazdasági, politikai és kulturális élet csoportosítással.

A környező országok magyar kisebbségeiről szóló dokumentáció az illető ország szakkatalógusában található a belpolitika, nemzetiségek és kisebbségek tárgyszónál. Ugyanez vonatkozik az európai és amerikai magyar kisebbségekre is. Kivétel Románia, ahol két helyen is van magyar anyag (a belpolitika-nemzetiségek, magyarok, illetve a regionális élet Erdélyben tárgyszavaknál).

A BDIC nemzeti szakkatalógusában az Osztrák-Magyar Monarchia külön országként szerepel. Ez magyarázható a könyvtár eredeti gyűjtőkörével, az I. világháborús dokumentáció gyűjtésével. Itt található a magyar szakkatalógus után a legtöbb hungarikum, ritka, korabeli dokumentumokkal. A nemzeti szakkatalógusok közül ilyen szempontból meg kell említeni a Szovjetuniót, ahol különösen a forradalom, a polgárháború, a külpolitika és a Szovjet Kommunista Párt tárgyszavaknál találunk magyar anyagot (pl. magyar hadifoglyok, önkéntesek a polgárháborúban stb.).

A nemzetközi szakkatalógusban a legtöbb hungarikum a két világháború tárgyszavainál található. Ennek illusztrálására a legjobb példa a BDIC 1923-ban kiadott német fondjának katalógusa, melynek indexében Magyarország tárgyszónál több mint 1000 dokumentum szerepel. Jelentős levéltári anyaga van a könyvtárnak a háború hadműveleteiről, az országonkénti háborús erőfeszítésekről, a béketárgyalásokról (pl. a Trianoni békeszerződés különböző változatai, a nagyhatalmak tárgyalásainak jegyzőkönyvei). Az I. világháborús anyagot kutatják talán a legtöbben a BDIC hungarikumai közül. Korabeli frontújságok, visszaemlékezések, hadifoglyok levelei, memoárok egészítik ki a Magyarország világháborús szerepére vonatkozó dokumentumokat. A II. világháborúból kevesebb hungarikuma van a BDIC-nek, de

a hadműveletekről, a párizsi békeszerződésről így is nagy számú dokumentum áll a kutatók rendelkezésére.

A nemzetközi szakkatalógusban, a gyűjtemény gazdagsága miatt, külön osztályt kellett nyitni a szocialista országok anyagainak. Kb. 5000 dokumentum található itt, közöttük számos hungarikum (E/F Democraties Populaires) a Varsói Szerződésről, a KGST-ről, a szocialista országok közötti gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatokról. Több tárgyszónál találunk még magyar anyagot a nemzetközi szakkatalógusban, pl. E/F politikai kapcsolatok két ország között (Magyarország/Anglia... Szovjetunió), N gazdasági élet, P csere, W kulturális kapcsolatok stb.). Ritkábban, de a szakkatalógus bármely tárgyszavánál előfordulhatnak magyar szerzők művei (pl. az Akadémia Afrika kutatóintézetének 30 kötetes gyűjteménye az afrikai fejlődő országokról, vagy a spanyol polgárháború Nemzetközi Brigádjai magyar résztvevőinek memoárjai.) A nemzetközi szervezetek (ENSZ, UNESCO stb.) tárgyszavaknál megtalálhatók a Magyarországra vonatkozó határozatok szövegei, illetve a magyar diplomaták felszólalásai.

A Magyarországról alkotott külföldi képről egy francia napilap, a *Le Monde* tárgyszókatalógusában Magyarország és Kelet-Közép-Európa tárgyszavaknál találhatunk cikkeket (1963-1986) – amelyet, mint említettem már, a *Le Monde* kiadója a könyvtárnak ajándékozott.

A BDIC a hetvenes évekig számos periodikumot is feldolgozott a Kelet-Közép-Európai országokról. Ezt a tevékenységet sajnos költségvetési és létszámbeli nehézségek miatt át kellett engednie a Documentation Française-nek, amely továbbra is összeállít dossziékat politikai kérdésekről. Ennek a periodika feldolgozásnak a BDIC-ben külön szakkatalógusa van, amely esetleg e periódust érintő kutatásoknál felhasználható.

A BDIC magyar anyagáról elmondhatjuk, hogy a franciaországi könyvtárak között, leszámítva természetesen a Nemzeti Könyvtár hungarikumait, az egyik leggazdagabb gyűjtemény. Ez annál is inkább így van, mert mind a 20 000 dokumentum az 1870-1992 közötti időszak magyar történelméhez és Magyarország nemzetközi kapcsolataihoz kötődik. Bizonyos problémakörök dokumentációs anyagát fokozottan szeretnénk fejleszteni, pl. az emigráns irodalmat 1945 után, a környező országok magyar kisebbségeiről szóló tanulmányokat, regényeket, memoárirodalmat. A beszerzési forrásokat is szeretnénk tovább bővíteni, különös tekintettel a cserekapcsolatokra más országok magyar könyvtáraival (duplum listák, esetleg francia nyelvű könyvek cseréje, mikrofilm vásárlás, periodikumok esetén). Ezt az együttműködést talán meg fogja könnyíteni a BDIC gépesítése. Eddig az egyes osztályok (dokumentációs, feldolgozó és szláv osztály) csak személyi számítógépekkel rendelkeztek. Ezekkel készültek a rendelési listák és katalógus cédulák.

1992-től a BDIC résztvesz a Francia Nemzeti Könyvtár „BN-Opale" hálózatában, amelyben már eddig is több millió dokumentum található, a szakozás a Rameau rendszer szerint történik. A BDIC-ben feldolgozott könyvek és periodikumok közvetlenül kerülnek az adatbázisba, és a Francia Nemzeti Könyvtár visszaküldi az anyagot a BDIC helyi adatbankjába, ahol a kutatók rendelkezésére áll. Külön osztályt szerveznek az audiovizuális dokumentumok gyűjtésére, amelyek szintén a „BN-Opale" adatbankba kerülnek majd be.

A beszerzési források kiszélesítésével, a cserekapcsolatok fejlesztésével, a környező országok magyar gyűjteményt tartalmazó könyvtáraival való fokozott együttműködéssel, a beszerzés és a feldolgozás teljes gépesítésével, a dokumentum típusok kiszélesítésével reméljük, hogy a BDIC magyar gyűjteménye a jövőben is tovább bővül és egyre teljesebb anyag áll majd a kutatók rendelkezésére hazánk 20. századi történetéről.

A HUNGARIKA - KÉZIRAT - KATASZTER (HKK)

Előzmények, eredmények, célkitűzések

V. WINDISCH Éva*
Budapest. Országos Széchényi Könyvtár

Az OTKA támogatásával 1986 óta folyó munkálat célja a Magyarország határain kívül, Európában és Amerikában könyvtárak kéziratgyűjteményeiben őrzött újkori (1526 utáni) hungarikum-kéziratok nyilvántartásának elkészítése. A munka az Országos Széchényi Könyvtár, az Akadémiai Könyvtár és a Petőfi Irodalmi Múzeum együttműködésével folyik. Mielőtt magukat a munkafolyamatokat, az eddigi és a várható eredményeket ismertetném, néhány általános megjegyzést kell előrebocsátanom a feladat méreteiről, határairól, jelentőségéről.

A kéziratanyag, melynek feltérképezésére vállalkoztunk, felmérhetetlenül nagy mennyiségű, s állandóan gyarapszik. Minden nemzet tudományának forrásbázisához hozzátartoznak a külföldre került „patriotikum"-dokumentumok; ezek aránya azonban – különösen a kéziratok vonatkozásában – a hazai forrástömeghez viszonyítva általában kisebb, mint a mi esetünkben. A kéziratok szétszóródásának szokványos útjai mellett – amilyenek a gyűjtők, könyvkereskedők működése során keletkező kézirat-vándorlás egyfelől; hazai személyiségeknek külföldi levelezőpartnerekkel ápolt kapcsolata másfelől; továbbá a hazájukban élő személyeknek átmeneti külföldi tartózkodása és működése – a hungarikum-kéziratok sorsát két történeti körülmény is alakította, szoros összefüggésben a magyarság sorsával.

Az egyik körülmény a trianoni béke volt: a határok átléptek nemcsak az embereken, a kéziratokon is. A magyar tudományosság forrásbázisának jelentős (épp a török uralomtól megkímélt területeken, Erdélyben és a Felvidéken fennmaradt) része a béke következtében külföldi hungarikummá vált, anélkül, hogy eredeti őrzési

* Elhunyt 1995-ben.

helyéről kimozdították volna. A másik történés-sorozat, mely a külföldi hungarikum-kéziratokat gyarapította, a történelmünkben sajnos többször is megismétlődő emigrációs hullámok sora: a 18. század elején a Rákóczi-szabadságharc utáni emigráció, s az 1849, 1919 utáni, az 1930-as évekbeli, 1945 és 1956 utáni elvándorlások-menekülések, melyek során nagyszámú politikailag vagy kulturálisan tevékeny személyiség működése külföldre helyeződött át, s haláluk után hagyatékuk természetszerűleg általában külföldi gyűjteményekbe került. Fentiekből az is következik, hogy ez az anyag él és gyarapszik, akár az elcsatolt területeken, akár a világ bármely részén élő magyarok (a kivándoroltak gyermekeinek is, ha megőrzik magyarságukat) munkásságának, kapcsolatainak dokumentumaival.

Nem is szorul talán magyarázatra, miért szükséges, indokolt ennek az anyagnak a számbavétele. Csak annyit jegyeznék meg, hogy míg egyfelől ez a gyűjtőmunka jelentékenyen megnöveli a magyar társadalomtudományok számontartott forrásbázisát, addig másfelől az egyes kutatót is segíti: lehetővé teszi számára szétszóródott dokumentumok áttekintését, megszünteti a felesleges és párhuzamos kutatásokat, a külföldre utazót előzetes információkkal látja el.

Munkánk időbeli és területi határaira már utaltam; ehhez még annyit, hogy a középkori kódexek feltárása is folyik, mégpedig az MTA Könyvtárának keretei között, az 1526-ig terjedő korszakra vonatkozóan. A mi vállalkozásunk természetszerűleg nem tűzött ki záró határidőt gyűjtésének: a ma és holnap keletkező kéziratok számbavételét is feladatunknak tekintjük. Korlátozzuk azonban gyűjtésünket az őrző intézmény szempontjából: könyvtárak kézirattáraiban, irodalmi levéltárakban, levéltárakhoz helyenként csatlakozó kéziratgyűjteményekben kutatunk, de magára a levéltári anyagra nem terjeszkedünk ki: ezt a munkát a Magyar Országos Levéltár egy osztálya végzi.

A kézirat-kataszter létrejötte számos részletmunka összefonódásának lesz majd az eredménye.

A munkálat első szakaszában az idehaza fellelhető adatokat állítottuk össze: az elmúlt évtizedekben tárgykörünkben külföldi kutatásokat folytatott kutatók útijelentéseit (kivonatosan vagy másolatban); külföldi könyvtár- és kéziratgyűjtemény-ismertetéseknek, kézirattárak nyomtatott katalógusainak adatait; különféle forrásokból származó bibliográfiai tételeket. Mindebből egyetlen földrajzi rendben felállított, eddig mintegy 3000 tételes nyilvántartást készítettünk (és lassúbb ütemben folyamatosan készítünk), mely a gyűjteményekben történő első tájékozódást teszi lehetővé (a nyomtatott katalógusok megkezdett áttekintése pedig egyes külföldi gyűjtemények vagy gyűjteményrészek teljes feltárását is megoldja).

A munka második, párhuzamosan folyó szakasza a közvetlen kutatás külföldi gyűjteményekben. Munkatársaink – anyagi lehetőségeinknek megfelelő gyakorisággal – felkeresik a szempontunkból leggazdagabbnak tűnő gyűjteményeket, s egy-

egy állományrész teljes hungarikum-anyagát jegyzékbe foglalják. A szomszédos országok közül eddig Lengyelországban (krakkói könyvtárak), Csehszlovákiában (Matica slovenská) jártunk; elkészült a kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratainak jegyzéke is. A nyugati országok közül Ausztriában, Angliában, Franciaországban, Németországban kutattunk. Bécsben – az ÖNB anyagának áttekintése után – a kevésbé feltárt Wiener Stadt- und Landesbibliothek anyagában dolgoznak munkatársaink: ez a hatalmas gyűjtemény főleg 19-20. századi magyar-osztrák politikai, kulturális, művészeti kapcsolatok fontos, részben terjedelmes forrásait, s Ausztriában működött magyar személyiségek hagyatékát őrzi. Németországban a müncheni Bayerische Staatsbibliothek levelestárának kicédulázása mellett áttekintettük a berlini Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz összesített (nyugatnémet területre kiterjedő) kéziratkatalógusának milliónyi céduláját, ugyancsak gazdag, főleg 19-20. századi eredménnyel. A londoni és oxfordi gyűjteményekből 17-18. századi politikai és egyházi, 19-20. századi tudományos és zenei kapcsolatokra vonatkozó dokumentumok kerültek elénk. Végül egy Egyesült Államokba tett út során 16 gyűjteményt sikerült feltérképeznünk; számos már ismert vagy eddig ismeretlen hagyatékról (Kovács Imre, Pfeiffer Zoltán, Eckhardt Tibor, Molnár Ferenc, Zilahy Lajos, Jászi Oszkár, Schwimmer Róza) készíthettünk részletes vagy kevésbé részletes nyilvántartást; tudomást szereztünk nem hagyatékban fennmaradt egyes kéziratok létéről és hollétéről is (Kossuth, Pulszky, Liszt Ferenc, Goldmark, Dohnányi, Bartók, Kodály, Doráti, Szigeti József, Moholy Nagy, az atomfizikusok kéziratai stb.). A gyűjtést lehetőségeink szerint természetesen folytatjuk.

Munkánknak ez a két ága – bár magában véve is hasznot jelent a kutatás számára – lényegében csak előkészítője a harmadik ágnak: a külföldi hungarikum-kéziratok összesített gépi nyilvántartása elkészítésének.

A programnak ez a része hosszabb előkészítő munkát igényelt, hiszen e nyomtatott anyaggal szemben kevésbé egységesen leírható kéziratok címfelvételeinek (amikor ráadásul a források sokfélesége folytán e leírások is igen eltérőek) gépbe vitele sok speciális problémát vet fel. Programot Horváth Ádám, az OSZK Fejlesztési osztályának főmunkatársa készített számunkra; ezt a szabályzatot, amely a gépbe kerülő leírás elkészítéséig terjedő munkafázisokat tartalmazza, magunk állítottuk össze. A gépre vitt anyag természetesen nem pótolhatja teljesen az előzményeket, pl. a nyomtatott katalógusok sokszor terjedelmes leírásait; amellett az anyag óriási mennyiségére való tekintettel egy-egy gyűjtemény összetartozó tételeiről lehetőleg összesített leírásokat készítünk. Ha a munka – remélhetőleg hamarosan – rendszeresen megindul, bizonyára találkozunk majd még megoldandó részletkérdésekkel; így is reméljük azonban, hogy nyilvántartásunk hiánypótló segítséget ad majd elsősorban az irodalom- és a történettudomány, – ezek mellett nagy hangsúllyal a zenetörténet – kutatóinak kezébe.

Adataink számítógépes tárolása – azonkívül, hogy az egyes tételek sokoldalú megközelítését teszi lehetővé (személynevek, földrajzi nevek, intézmények, korszakok, műfajok, tárgyszavak s ezek kombinációi szerint) – megkönnyíti a tematikus katalógusok közrebocsátását is. Addig is azonban, amíg erre sor kerülhet, meglévő nyilvántartásainkból tudunk tájékoztatást nyújtani, egyelőre elsősorban az egyes intézményekben őrzött anyag szempontjából, de bizonyos fokig már most is személyek, tárgykörök vonatkozásában is. (Megtalálhatók vagyunk az OSZK Kézirattárának olvasóterme mellett és a 323-as mellékállomáson.)

Egyúttal segítséget is kérek mindazoktól, akik kéziratokat gondoznak, vagy mint kutatók ismernek közelebbről kéziratgyűjteményeket. Már egy rövid tájékoztatás egy-egy gyűjtemény létéről és feltehető hungarikum-anyagáról nagy segítség munkánkhoz; s miután az adatokat saját nyilvántartásunkkal egyeztettük, kerülhet sor részletesebb feltárásra.

Úgy gondolom, a HKK létrehozásával olyan régi (és egyre növekvő) hiányt pótolhatunk, ami a kutatók számára eddig sok vonatkozásban okozott nehézségeket, s aminek fokozatos megszüntetése számos kérdéskörben fogja megkönnyíteni, vagy egyáltalán lehetővé tenni a kutatást. Reméljük, lesz mód arra, hogy a kataszter ne csak éveken át, hanem igen hosszú időn át fennálljon és fejlődjék, az eddiginél szélesebb alapot teremtve a hazai történeti tudományok művelői számára.

EGYÜTTMŰKÖDÉS A PÁRIZSI HUNGARIKA KATALÓGUS KIALAKÍTÁSÁBAN

NAGY Zsoltné
Budapest. Országos Széchényi Könyvár

A Bibliothèque nationale (BN) magyar katalógusának összeállítása az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) hosszú távú hungarika programjához kapcsolódik, melynek egyik célja feltárni a külföldi könyvtárakban őrzött hungarika állományt – feltárni és katalógusok vagy jegyzék formájában a használók rendelkezésére bocsátani.

A Magyarország iránti érdeklődés az elmúlt években Franciaországban is örvendetesen megnőtt, éppúgy, mint Nyugat-Európa több országában, s ha ennek eleget akarunk tenni, tudnunk kell, hogy a francia nemzeti könyvtárban milyen forrásanyagot találnak az érdeklődők és a hungarológia kutatói.

A feltáró munka gondolata magyar részről először a külföldön élő és hazai magyar könyvtárosok első világtalálkozója után, a 80-as évek elején realizálódott. Viszonylag hosszadalmas előkészítési és tervezési fázis következett, hiszen a BN hatalmas, mintegy 12 millió kötetet kitevő állományában sem nyelvi, sem tárgyi megközelítéssel nem érhető el a teljes magyar anyag. A BN akkori magyar részlegének vezetője s egyszemélyes munkatársa, Borsosné dr. Muraközy Nóra páratlan energiával bizonygatta, hogy a katalógusok tételről tételre való átnézése hozhatja csak meg a kívánt eredményt. Ez viszont – megfelelő munkatárs és kellő anyagi támogatás hiányában – eleinte lehetetlennek tűnt.

A hungarika feltárás egyre sürgetőbb gondolata a 80-as évek közepén szerencsésen találkozott egyrészt a BN azon törekvésével, hogy állományának a különböző nemzetekre vonatkozó fondjait elkülönített, speciális katalógusokban tárja fel, másrészt egy új intézmény, a Centre interuniversitaire d'études hongroises (CIEH)

megalakulásával. A CIEH igazgatója, Jean Perrot, az intézmény egyik első feladatának tekintette, hogy közreműködjön ebben a munkában. Ezt 1986-ban a BN és a CIEH között létrejött írásbeli egyezmény erősítette meg.

A munka elkezdése előtt a BN munkatársai felmérték e nagyszabású terv első fázisának körülbelüli tényszámait. Figyelembe véve, hogy az érdeklődés és kutatás középpontjában elsősorban a könyvek állnak, az első fázist csak a könyvek katalógusának átnézésére tervezték, azt is csak 1979-ig bezárólag. Ennek az időhatárnak az a praktikus oka, hogy 1980-tól a BN állományának számítógépes feldolgozása folyamatos, e korszak vizsgálata tehát más módszereket igényel.

Az első számításoknál kiderült, hogy kb. 5,5 - 6 millió tétel átnézéséről van szó, s ezt a BN-ben rendelkezésre álló havi 50 órás foglalkoztatottságú szerződéses munkatárs nem képes egyedül elvégezni. A két francia intézmény nevében Bertrand Boiron, a CIEH tanára megkereste az OSZK-t, így 1987 őszén intézményünk is hivatalosan csatlakozott a BN hungarika feltárásához. Az együttműködést 1988/89-re vonatkozóan szóbeli megállapodás, majd kétéves írásbeli egyezmény határozta meg, ez utóbbit újabb két évre szóló meghosszabbítás követte.

Tevékenységünket 3 fő területre csoportosíthatjuk:

1. Részvétel a munka elméleti megalapozásában, szorosan együttműködve a francia kollégákkal.
2. Gyűjtőmunka.
3. Szerkesztési teendők végzése.

Házigazda lévén nem szeretnék visszaélni türelmükkel, így röviden néhány gondolatot ragadtam ki az eddig történtekből. A munka elméleti megalapozásában a legfontosabb kérdés az volt, hogy mit tekintünk hungarikumnak. Ez meghatározza a leendő hungarika katalógus jellegét éppúgy, mint a gyakorlati gyűjtőmunkát. A BN és a CIEH közös elképzelése 87-ben csak a nyelvi és a személyi hungarikumokra korlátozódott. Ez a két kategória gyorsabb és viszonylag problémamentes eredményt jelentett volna, de nem hozta volna meg a kívánt teljességet.

A magyar nemzeti könyvtár viszont kezdettől azt bizonygatta, hogy a sok időt és energiát kívánó gyűjtőmunka csak akkor lesz igazán hasznos, ha figyelembe vesszük a területi és a tartalmi hungarikumokat is. Nagy szerencse, hogy Perrot úr – a hungarológiai kutatásokban szerzett nemzetközi tekintélyével – a magyar álláspont mellé állt, így a BN vezetői beleegyeztek a leendő hungarika katalógus tartalmi módosításába. Az ezzel kapcsolatos többletmunka viszont egyértelműen ránk hárult.

Az OSZK-ban érvényes hungarika definíció alapján kidolgoztunk egy speciális gyűjtőköri meghatározást, ahol minden kategóriára vonatkozóan részleteztük a figyelembe veendő szempontokat. Következő fázisként meg kellett tervezni a résztvevő intézmények teendőit. A feladat – jellegénél fogva – könyvtárosi, bibliográfusi képzettséget követelt, így a CIEH-re elsősorban a szervezési munka hárult. Az

irányítást, tervezést és a tényleges adatgyűjtést, szerkesztést a BN és az OSZK közösen vállalta. A BN részéről Nicole Simon, a Département des Entrées étrangères vezetője felelős az együttműködésért, akivel nagyon jó szakmai és emberi kapcsolatot alakítottunk ki. A két nemzeti könyvtár kezdettől megosztotta a feladatokat.

A BN állományát többféle katalógus reprezentálja. A nyomtatott kötetkatalógusok megtalálhatók az OSZK-ban is, ezért ezeket itt Budapesten magyar könyvtárosok nézték át, összesen mintegy 2 754 000 tételt. A csak Párizsban hozzáférhető cédulakatalógusokat – melyek egy része mikrokártyán olvasható – egy francia munkatárs és az ösztöndíjasként ott dolgozó magyar könyvtárosok tárták fel. Összesen 5,6 millió katalógustételből 29 ezer magyar vagy magyar vonatkozású tételt gyűjtöttünk ki. A gyűjtőmunka – kevés kivétellel – 1991-ben befejeződött, s már ebben az évben megkezdődött a tételek szerkesztése egységes elvek alapján, egyeztetett szempontok szerint. A szerkesztési fázis megosztását időhatárhoz kötöttük. 1959-ig valamennyi tételt Párizsban, 1960 és 1979 között pedig valamennyi tételt Budapesten szerkesztünk. Ez az anyagnak kb. fele-fele megosztását jelenti.

Míg a gyűjtőmunka több francia és magyar munkatárs között oszlott meg, a szerkesztést – a leendő katalógus egysége és színvonalának biztosítása érdekében hárman csináljuk: francia részről az itt jelenlevő Henriet Sanyó Ottilia, aki Borsos Nóra után a BN magyar részlegének felelőse, magyar részről pedig Gál Júlia, a Hungarika dokumentációs osztály munkatársa és jómagam.

Terveink szerint a szerkesztés mindkét könyvtárban befejeződik 1993 végére, ekkor egy-egy másolatot készítünk a szerkesztett tételekről, ezeket kölcsönösen elküldjük egymásnak, majd összeosztjuk a két katalógusrészt. Így Párizsban is, Budapesten is hozzáférhető lesz a teljes hungarika katalógus. További sokszorosítással egy harmadik katalógus is előállítható, az eredeti elképzelés szerint ez a CIEH-ben áll majd a kutatók rendelkezésére.

Távolabbi terveink: az így összeállított katalógust szeretnénk valamilyen formában közreadni. Ha a BN állományának retrospektív adatbevitele befejeződik, a teljessé tett és javított hungarikatételeket vissza lehet keresni a számítógépes adatbázisban, majd ott is el kellene végezni a szükséges javításokat, kódolni kellene a hungarika tételeket. E kód azután számtalan lehetőséget biztosít. Ennek segítségével a BN számítógépes rendszerének használói számára bármikor hozzáférhetővé válik a magyar fond, de e kód segítségével az egységes hungarika katalógus önálló közreadása és terjesztése is megoldható.

További terveink között szerepel az 1979 után beszerzett magyar anyag feltárása, valamint az egyéb dokumentumtípusokra vonatkozó vizsgálat. Gondolunk itt elsősorban az oly jelentős periodikumokra, kéziratokra, zeneművekre, térképekre stb.

HUNDOK - AZ ORSZÁGGYŰLÉSI KÖNYVTÁR HUNGARIKA ADATBÁZISA

HARASZTI Pálné
Budapest. Országgyűlési Könyvtár

Előzmények

1990-ben az Országgyűlési Könyvtár információs szolgáltatásaiért felelős munkatársai a politikai szakirodalmi információs igények jelentős változását tapasztalták. Az intézmény vezetésével együtt szükségesnek látták a meglévő nemzetközi és hazai politikával és joggal foglalkozó adatbázisok mellett új szolgáltatás alapjául használható adatbázis építését.

Mi volt ennek a célja? Az európai és tengerentúli napi- és hetilapokban, és kiemelten a szomszédos országok hivatalos nemzeti és magyar nyelvű sajtójában megjelent, Magyarországra és a határon túl élő magyarságra vonatkozó írások gyors visszakereshetővé tétele.

Miért? Bizonyára ismert, de azért itt hangsúlyozom, hogy az Országgyűlési Könyvtár a jogtudomány és a kortárs történelem, így a politika nyilvános szakkönyvtára, és 1991 óta újra az Országgyűlés keretében működik. Egyik alapfeladata a képviselők tájékoztatása, de emellett a nyilvános szakkönyvtári tevékenység keretében – az említett szakterületeken – továbbra is nyújt információs szolgáltatásokat. A könyvtár gazdag dokumentumállománya, speciális helyzete, idegen nyelveket magas színvonalon ismerő munkatársainak száma, adatbáziséptő és információs szolgáltatásokban szerzett korábbi tapasztalata elég biztosítékot jelenthet az új feladat vállalásához.

Talán említenem sem kell, mert olyan természetes, hogy a hazai hungarika-szolgáltatásokról előzetesen tájékozódtunk, és meggyőződtünk arról, hogy a feldolgozásra kiválasztott dokumentumkört másutt nem, vagy nem ilyen módszerrel, vagy nem hasonló gyorsasággal tárják fel. Azt is magától értetődőnek tekinthetjük, hogy a saját produktumunk mellett a létező hungarikaszolgáltatásokat felhasználjuk referensz-tevékenységünk során.

A szolgáltatás jelene

1990. negyedik negyedévében megkezdtük a kb. félszáz napi- és hetilap szemlézését. 1991-től elindítottuk HUNDOK néven információs szolgáltatásunkat, két formában is: heti gyakorisággal jegyzék formájában (tehát hagyományos papírhordozón), és havonta egyszer floppy-újságként is.

A floppy újságról röviden: önálló keresőszoftverrel ellátott, IBM kompatibilis személyi számítógépes környezetben közvetlenül felhasználható. Ezt a formát PRESSDOK szolgáltatásunkhoz fejlesztettük ki, 1989-ben. (A PRESSDOK a hazai jogi és politikai, gazdasági sajtó feltárásával készülő forrásadatbázis.)

A HUNDOK-adatbázisunkban havonta átlagosan 400 új tétel kerül be. A feldolgozást a könyvtár munkatársaiból alakított 10-12 fős team végzi. A feldolgozók közvetlenül számítógépre viszik a tételeket, és ezt a gyarapodást – formai-tartalmi lektorálás után – az adatbázis-adminisztrátor építi be folyamatosan az adatbázisba.

A HUNDOK felhasználói a parlamenti képviselők és szakértők, a kormányhivatalok, a minisztériumok sajtórészlegei, politikai pártok és szervezetek, vegyesvállalatok, Magyarországra települt külföldi sajtóügynökségek.

Az adatbázis szerkezete

A HUNDOK adatbázis szakirodalmi forrás-adatbázis. Egyes tételeinek adatcsoportjai (mezőszerkezete) a következő:

- a forrás megnevezése, évszám, dátum vagy füzetszám, kezdő oldalszám
- szerző(k)
- cím, eredeti nyelven (szükség szerint transzliterálva)
- tárgyszólánc, magyar nyelven (természetes nyelvi megfogalmazásban, ha a cím nem jellemzi kielégítően a tartalmat, valamint azért, hogy magyar nyelvű keresőszavakat is tudjunk használni).
- témakódok (általános fogalmi keresésre alkalmas alfanumerikus jelzetek)

Az adatbázis használatáról és a technikai háttér fejlesztéséről

Speciális ismeretek nem szükségesek a floppy-újság használatához sem, elegendő az információkereső logikai készség és számítógépkezelési alapismeretek. Meg kell ragadnom most az alkalmat, hogy egy örvendetes újdonságot jelentsek be: már

most kapható a teljes HUNDOK adatbázis CD lemezen is! Az adatbázis méretei és várható felhasználói köre miatt ezen a lemezen lehet a PRESSDOK adatbázis 1989-1992. évi adatait is keresni.

Az adatbázis mennyiségi és tartalmi jellemzői

A HUNDOK adatbázis jelenleg 8500 tételt tartalmaz. Havonta átlagosan kb. 400 tétellel gyarapszik.

A tartalmi elemzéshez kigyűjtöttem néhány jellegzetes adatot:

a belpolitikai életünkkel	*4000-nél több*
nemzetiségi kérdések	2800
magyarországi kisebbségek	90
határon túli magyar kisebbség	2330
politikai pártokkal	*300*
a közigazgatással	*400*
az igazságszolgáltatással	*270*
rehabilitációval, kárpótlással	170
a társadalompolitikával	*600*
környezetvédelemmel	130
(Bős-Nagymaros külön is!)	
a társadalomelmélettel	*1300*
történelmi kérdésekkel	650
I. világháború és Trianon	40
II. világháború és Jalta	100
1956	50
nacionalizmus	160
revansizmus	6
antiszemitizmus	37
a művelődés, a tudomány kérdései	*1700*
oktatás	340
tudománypolitika	110
kultúrpolitika	800
tájékoztatáspolitika	600
tömegkommunikáció	160
sajtó	350
államközi politikai kapcsolatokkal	*1900*
EBEÉ, európai biztonság	70
menekültügy	180
EK	220
regionális konfliktusok	200
Közép-Kelet Európa	300
a honvédelemmel	*600*
határvédelem	85

fegyverkereskedelem	17
a belső gazdasággal	*1400*
privatizálás, vállalkozás, vegyesvállalatok	700
vízi erőmű építése	300
infrastruktúra állapota	160
a külgazdasággal	*1300*
kétoldalú kapcsolatok	300
gazdasági integráció	400
az EXPO	150
pénzügyekkel	*900*
pénzintézetek	300
külföldi hitelek	130
adósságállomány	60
konvertibilitás, valutapolitika	60
alapítványokkal	*45*
a joggal	*655*
emberi, állampolgári jogok (nemzetiségi jogok külön is)	175
a parlamenttel	*450*
törvényhozási folyamat	120
választások	100

A HUNDOK adatbázis tételeinek nyelvi megoszlása:

magyar	3000 (kisebbségi sajtó!)
német	2452
angol	695
francia	475
szerb	246
orosz	177
román	132
lengyel	109
olasz	98

Értékelés

A szolgáltatás bevezetése óta szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy az Országgyűlési Könyvtár elgondolása helyes volt: tájékoztatási és tágabb információszolgáltatói tevékenységünk alátámasztására jól használható eszközt, piacképes terméket hoztunk létre.

Őszintén remélem, hogy a jövőben e tisztelt hallgatóság köréből új felhasználókat is üdvözölhetünk.

A FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR HUNGARIKA SZOCIOLÓGIAI BIBLIOGRÁFIÁJA ÉS ADATBÁZISA 1972-1992

KARBACH Erika
Budapest. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár a szociológia országos szakkönyvtára

A századelőn fénykorát élő magyar szociológia története Szabó Ervin személyén keresztül összefonódott könyvtárunk történetével. Ő vetette meg az akkor Európában második legnagyobb szociológiai gyűjtemény alapjait, s ezt a gyűjtőköri hagyományt utódai a különböző politikai rendszerekben, a szociológiához fűződő különböző viszony ellenére, ha változó intenzitással is, de tovább folytatták.

Ennek köszönhetően az 1968-ban, ill. 1976-ban a magyarországi szakkönyvtári rendszert kialakító rendelkezések révén könyvtárunk e szociológia területén hivatalosan is országos szakkönyvtári rangot kapott, s fő feladatává a magyar szociológiai irodalom mind teljesebbkörű gyűjtése, feltárása és a szakirodalmi információszolgáltatás vált.

Ez a könyvtári területen lezajló folyamat egybeesett a 60-as évek végén, 70-es évek elején a tudományos életben lezajló folyamattal, a szociológia rehabilitációjával, elfogadásával, a hivatalos szociológiai tudományos intézményrendszer kiépülésével.

A Szociológiai dokumentációs osztály Szociológiai Információ c. bibliográfiája és szociológiai adatbázisa

Ez az a korszak, amikor a társadalomtudományok területén gomba módra szaporodtak el a szakbibliográfiák, melyek arra törekedtek, hogy anyagukat a saját szaktudományuk sajátos törvényei szerint rendezzék, és hogy a szakma számára fontos határterületi irodalmat is egybegyűjtve elégítsék ki az információs igényeket. Ezzel együtt jelentkezett a szándék a szakterületek külföldi hungarika irodalmának feltérképezésére, a környező országok magyarságának, a szórványmagyarságnak és az emigrációban élőknek az adott szakterületet érintő irodalmának a számbavételére és lehetőség szerinti beszerzésére.

Egyes szakkönyvtárak a felkutatott hungarika szakirodalmat a magyar szakirodalmi bibliográfiában adták közre (pl. az Országgyűlési Könyvtár *A magyar állam- és jogtudományi irodalom bibliográfiájá*ban, a *Néprajzi Hírek*ben rendszeresen megjelenő *Magyar néprajzi irodalom bibliográfiájá*ban stb.), mások a magyar szakbibliográfiai sorozatukkal párhuzamosan futó külföldi szakirodalmi bibliográfiában (pl. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum *Magyar és Külföldi Pedagógiai Információ*). A magyarság szellemi termékeinek egybegyűjtéséről a saját szakterületén senki sem mondott le.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 20 esztendővel ezelőtt, 1972-ben jelentette meg először *Szociológiai Információ* c. kiadványát. A Szociológiai dokumentációs osztály által végzett bibliográfiai munka 1986-ig hagyományos módszerrel történt, 1987 óta a számítógépes feldolgozásra tértünk át. A kb. 200 folyóirat és többszáz könyv analitikus feldolgozása során kapott évi csaknem 3000 bibliográfiai tétel az alapja egyrészt az évenként megjelentetett válogatott bibliográfiának (kb. 1700 bibliográfiai tétel), az 1972-1986 közti irodalmat tartalmazó kéziratos kumulált bibliográfiának, és az 1987 óta folyamatosan épített számítógépes adatbázisnak, melyből témafigyelő cédulaszolgáltatást is végzünk.

Mivel a szociológia a legparttalanabb társadalomtudomány, az anyaggyűjtés és a kiadványszerkesztés során igen nehéz a válogatás. A bibliográfia és az adatbázis tematikai szerkezetét 1972-ben az Unesco szociológiai világbibliográfiájától kölcsönöztük. (Az érdeklődők írásomhoz mellékelve megtekinthetik ezt a témafelosztást.)

A bibliográfiai feltárás hungarika célkitűzése

A *Szociológiai Információ* c. kiadvány alcíme megjelenésekor még „A *magyar nyelvű* irodalom válogatott bibliográfiája" volt ugyan, de a bibliográfia beköszön-

tőjében a nyelvinél tágabban értelmezett hungarika szempont is felmerült. „Szeretnénk figyelemmel kísérni a magyar szerzők külföldön – esetleg idehaza idegen nyelven – megjelenő publikációit is" – írja a szerkesztő, s már az első-második évfolyamtól kezdve ezt az ígéretét be is tartja. Ennek ellenére a bibliográfia alcíme csak 1979-ben változik „A *magyar nyelvű és magyar vonatkozású* irodalom válogatott bibliográfiájá"-ra.

A bibliográfia *célkitűzésében* tehát a kezdetektől fogva érvényesült a hungarika szempont, s ez az igény egyre szélesebbkörűvé vált. A bibliográfia szerkesztője – az első évfolyamtól kezdve – nagyműveltségű és széleslátókörű, Szabó Ervin díjas kolléganőnk, Hiripiné Vágh Mária. Az ő szellemiségét tükrözik az egyes kötetek.

Elsősorban ő szorgalmazta a határon túli, kisebbségben élő magyarság szociológiai, társadalomtudományi tematikájú szellemi termékeinek számbavételét. Sőt a számbavételen túl a bibliográfia szerkesztése, az anyag válogatása során tudatosan hangsúlyosabbá tette a környező országok kisebbségben élő magyarságának a kisebbségi létből fakadó problémáit feltáró publikációkat. A többinél részletezőbben dolgoztuk fel ezt a témakört – egyrészt számszerűen több ilyen cikk került be a válogatásba, másrészt, míg a hazai hetilapok cikkeiből erősen szelektáltunk, a határon túli magyar nyelvű hetilapok témába vágó cikkei közül több maradt fenn a rostán, harmadrészt pedig a kisebbségi kérdés tárgyszókészlete is differenciáltabb lett a többi témánál. (Magyarok /ausztriai/; magyarok /dél-amerikai/; magyarok /észak-amerikai/; magyarok /jugoszláviai/...; ...magyarság, magyarságtudat; nemzeti kisebbség, nemzeti tudat, nemzetiség, nemzetiségek története, nemzetiségi irodalom, nemzetiségi jogok, nemzetiségi kérdés, nemzetiségi kultúra, nemzetiségi művelődés, nemzetiségi néprajzkutatás, nemzetiségi nyelvhasználat, nemzetiségi oktatás, nemzetiségi politika, nemzetiségi statisztika, nemzetiségi tudat, nemzetiségtudományi kutatás.) A téma iránti elfogultság eredményeként a határon túli magyar kisebbségek társadalmi problémáit feltáró irodalom gazdag tárháza lett ez a bibliográfia.

Az Állami Gorkij Könyvtár (ma Országos Idegennyelvű Könyvtár) nemzetiségi profiljának és az OSZK hungarológiai profiljának megerősödésével párhuzamosan bibliográfiánkban a kisebbségi kérdés feltártsága fokozatosan egyensúlyba került a többi témával, és a szociológiai szaktudomány számára indokolt mértékben kap teret.

Szintén a bibliográfia szerkesztőjének érdeme az emigrációs szociológiai irodalom feltérképezése és megjelentetése a bibliográfiában. Az ideológia- és politikamentesség, a tisztán szaktudományos értékrend voltak a bibliográfia szerkesztésének azok a fontos szempontjai, amelyek alapján Heller Ágnes, Fehér Ferenc, Szelényi Iván, Kemény István és mások tudomásunkra jutott publikációit regisztráltuk. (Igaz, hogy a beszerzett emigrációs irodalom nagy része a legutóbbi időkig csak külön engedélyhez kötött olvasmány maradt.)

Hungarika típusok a bibliográfiában

Bibliográfiánkba és bibliográfiai adatbázisunkba a következő hungarikum típusok kerülnek be:

- a Magyarországon bármilyen nyelven írt és az itt előállított szociológiai és a szociológia számára fontos határtudományi dokumentumok;
- a nyelvi hungarikumok, azaz a magyar nyelven írott publikációk;
- a tartalmi hungarikumok, azaz a Magyarországra vagy a magyarságra vonatkozó (bárki által, bármilyen nyelven, bárhol megjelentetett) publikációk;
- a magyar szerző által írt vagy magyar intézmény által kiadott (bármilyen nyelvű, bárhol megjelentetett) szociológiai irodalom.

Természetesen nem mindig könnyű eldönteni, hogy kit tekintünk magyar szerzőnek. Számunkra is az OSZK-ban irányadó szabályok az érvényesek. Magyar szerzőnek tekintjük azt, aki Magyarországon született, aki tanulmányait jelentős részben Magyarországon végezte, aki magyar anyanyelvű vagy magyarul is publikál, és aki magyarnak vallja magát. Ha egy felmerülő névről nem tudjuk eldönteni, hogy magyar szerzőnek tekintsük-e, szerencsére segítenek az általános életrajzi lexikonok, a szociológiai életrajzi lexikonok, a külföldi szakfolyóiratok rövid életrajzi jegyzetei.

Az igazi problémát a legifjabb generációhoz tartozó magyar nyelvű szerzők jelentik, akik esetleg csak származásuk révén tekinthetők magyarnak. Róluk pályakezdők lévén kevés életrajzi forrás áll rendelkezésünkre. Többnyire nem magyarul publikálnak, s nem is Magyarországra vonatkozó témában.

A külföldi szociológiai hungarikumok információ-forrásai

Az 1972-től máig tartó szakirodalmi feldolgozó munka során bizonyos dokumentumtípusok kívülrekedtek forrásaink körén. Ilyenek – a doktori disszertációkon, kandidátusi értekezéseken kívül – a kéziratok, az ún. szürke irodalom, a konferenciaelőadások, az aprónyomtatványok, pl. konferencia-hirdetések. Az írott dokumentumokon kívül nagy hiányosság a hangzó, a képi, és az audiovizuális dokumentumok regisztrálása és gyűjtése a szakterületen. (Ennek természetesen anyagi, személyzeti és szervezeti okai is vannak.) Az is igaz azonban, hogy a külföldi források is igen mostohán bánnak ezekkel a dokumentumtípusokkal.

A szociológiai hungarika irodalomról szerzett információk egyik része bizonyos dokumentumok szisztematikus figyelése révén, másik része szórványinformációként jut el hozzánk.

A külföldi hungarika anyaghoz egyrészt a külföldi monografikus művek analitikus feltárása révén, másrészt a rendszeresen feldolgozott magyar és idegen nyelvű külföldi folyóiratok segítségével jutunk.

A *Szociológiai Információ* 1972-es forrásjegyzékében csaknem 180 periodika közül 25 külföldi, ezek közül 17 rendszeresen figyelt, magyar nyelvű hetilap vagy folyóirat: *Hét* (Csehszl.), *A hét* (Rom.), *Híd* (Ju.), *A Hungarológiai Intézet Közleményei* (Ju.), *Igaz Szó* (Rom.), *Irodalmi Szemle* (Csehszl.),*Katolikus Szemle* (Olo.), *Korunk* (Rom.), *Létünk* (Ju.), *Magyar Műhely* (Fro.), *Mérleg* (Au.), *Művelődés* (Rom.), *Természet és Társadalom* (Csehszl.), *Új Látóhatár* (NSZK), *Új Symposion* (Ju.), *Utunk* (Rom.), *Üzenet* (Ju.).

Az 1982-es kötetben feldolgozott mintegy 270 periodikumból 38 külföldi, ebből 16 rendszeresen figyelt magyar nyelvű (nagyjából az előző felsorolásban szereplők).

Az 1991-1992-es adatbázisban az arányok nagyjából ugyenezek.

A válogatás, szerkesztés eredményeképpen a külföldi hungarikumok aránya is nagyjából változatlan az évek során. A folyóiratokból és a könyvekből nyert külföldi hungarika információ aránya a bibliográfiában 10% körül mozog.

A rendszeresen figyelt magyar nyelvű folyóiratokon kívül szinte a kezdetektől rendszeresen figyeltük és feldolgoztuk a könyvtárunkba járó külföldi szociológiai folyóiratokat. Az 1971 és 1989 között megjelenő *Tájékoztató külföldi szociológiai folyóiratokról* c. kiadványunkban az országba beérkező valamennyi szociológiai és szociológiai érdekességű folyóirat tartalomjegyzékét közreadtuk, s a tartalomjegyzékek alapján nyomon kísérhető volt a külföldi hungarika szociológiai irodalom egy része is.

1986-tól a FSZEK központjába járó mintegy 100 szociológiai folyóirat számítógépes feldolgozása alapján témafigyelő cédulaszolgáltatást végzünk. A vezető szociológiai lapok rendszeres átnézésével is kiszűrhetők a magyar vonatkozású ill. magyar szociológustól származó publikációk, a könyvismertetések révén pedig a monografikus kiadványok is.

Az évek folyamán egyre nagyobb rendszerességgel nézzük át hungarika szempontból a hozzánk járó nemzetközi referálólapokat és bibliográfiákat. Pl. a *Sociological Abstracts*, a *Bulletin Signaletique. Série Sociologie*, a *Current Contents. Social and Behavioral Sciences*, valamint a *Contemporary Sociology* c. amerikai és a *Soziologische Revue* c. német könyvszemléket közlő szakfolyóiratokat. Az Unesco égisze alatt megjelenő nemzetközi társadalomtudományi bibliográfia sorozat *International Bibliography of Sociology* c. tagja nemcsak számunkra forrása a külföldi hungarikumoknak, hanem a magyar szociológiai irodalom tekintetében mi is forrást

jelentünk számára, hiszen hosszú évek óta mi küldjük el nekik a magyar szociológiát reprezentáló anyagot.

Az OSZK KC-clearing szolgálatának segítségével épített külföldi szociológiai könyvek központi címjegyzéke révén is sikerül kiszűrni néhány, az országba beérkező külföldi szociológiai hungarika könyvet.

A hungarikumok regisztrálásának természetesen elengedhetetlen forrása volt és maradt számunkra is az OSZK által megjelentetett *Hungarika Irodalmi Szemle* és a *Külföldi Magyar Nyelvű Kiadványok*, ill. ezek elődei és utódai, melyek szisztematikus átnézése révén igen gazdag anyaghoz jutunk, elsősorban a nem szakfolyóiratokban megjelenő cikkek és a nem szociológiai szakkönyvek analitikus feltárása révén.

A külföldi szociológiai hungarikumok beszerzése

A külföldi hungarikumok felkutatásának természetesen csak egyik célja a regisztrálás, információszolgáltatás. Nagyon fontos lenne azonban a feltárt dokumentumok mind teljesebbkörű beszerzése is. Ebben a vásárláson túl a beszerzési keretek radikális csökkenése miatt egyre nagyobb szerepet kap a cserekapcsolatok kialakítása – elsősorban a külföldi hungarológiai intézetekkel, a Kelet-Európa kutatással foglalkozó egyetemi intézetekkel és kutatókkal.

Könyvtárunk főleg a 80-as évektől, de különösen az utóbbi években épített ki gyümölcsöző cserekapcsolatot néhány olyan intézménnyel, ahonnan rendszeresen számíthatunk szociológiai hungarika kiadványokra. Ezek közül a legrégibb és legjelentősebb forrás a biztosan sokak által ismert, Gosztonyi Péter vezetése alatt álló, Bernben működő Kelet-Európa Könyvtár, mely történeti, politikai, gazdasági, szociológiai és vallástudományi szakkönyvtár.

A számítógépes információfeldolgozás – mely ideális esetben a gyors és naprakész információszolgáltatás alapja – lehetővé teszi, hogy azoknak a külföldön élő kutatóknak, akik a magyar szociológiai szakirodalomban akarnak tájékozódni, információszolgáltatásunkat ajánljuk fel cserealapként. Ilyen kapcsolatot építettünk ki pl. a Csíkszeredai Kulturális Antropológiai Műhellyel, melynek kutatói tőlünk a témájukba vágó legfrissebb magyar irodalmat kapják cserébe *Átmenetek* c. folyóiratukért. Egy svédországi magyar szociológus tudományos munkájához lemezen kapja tőlünk adatbázisunk anyagát.

Nagy szerepe van a külföldi hungarikumok beszerzésében a magyar és a külföldi kutatókkal való személyes kapcsolatnak. Megdöbbenéssel olvastam Remete László-nak szociológiai gyűjteményünkről írt egyik visszatekintő tanulmányában, hogy

az emigrációban működött Varga Jenő, Lukács György, Jászi Oszkár, Leopold Lajos, Somló Bódog, Pikler Gyula, Mannheim Károly kötelességének tartotta, hogy külföldön megjelent munkáiból egy példányt megküldjön a Szabó Ervin Könyvtárnak. Sajnos ma már ez elképzelhetetlen. Néhány tiszteletre méltó kivételtől eltekintve a kutatók többsége elvesztette ezt a fajta eleven kontaktusát a könyvtárral. Bár az is lehet, hogy ezen a téren is a könyvtárnak kellene kezdeményezőbbnek lennie.

Legnevesebb szociológusaink közül Andorka Rudolf, Szelényi Iván, Kemény István, Tomka Miklós gyakran küldtek hozzánk könyvet, konferenciaanyagot, információkat. A magyar szociológiatörténet jeles kutatói – Litván György, Vezér Erzsébet, Gábor Éva, Gyurgyák János – külföldi kutatómunkáik során szerzett hungarika információik nélkül nehéz lett volna összeállítani teljességre törekvő Szende Pál, Mannheim Károly, Polányi Károly életművét feldolgozó életrajzi bibliográfiáinkat.

Sok személyes ismeretség született konferenciákon. Pl. az erdélyi szociológusnő, Neményi Ágnes vagy az ifjúságszociológiával, életmódkutatással, áttelepülése után regionális kutatásokkal foglalkozó szabadkai Kovács Teréz segítségével másképpen elérhetetlen kiadványokhoz jutottunk. Különösen azokban az időkben volt nagy jelentősége a személyes kapcsolatoknak, amikor a kiadványvásárlást, előfizetést még cenzúrázták. Számtalan anekdota kering ma is könyvtáros kollégáink körében egy-egy „tiltott" kiadvány bemenekítéséről a könyvtárba.

A külföldi szociológiai hungarika-feltárás eredményei

Eddig a külföldi szociológiai hungarika számbavétel és gyűjtés módszertani kérdéseiről esett szó, most lássuk, mi is az a nyereség, amivel így a magyar szociológiai irodalom gazdagodott? (A felsorolásnál nem törekszem teljességre, és csak monografikus példákra szorítkozom.)

– *A környező országok* szociológiai hungarika irodalmában természetesen a legnagyobb teret a kisebbségi létből fakadó problémák foglalják el. A kisebbségi kérdés – szociológiai téma – még akkor is, ha nem szociológusok, hanem többségükben írók, publicisták, szociográfusok fogalmazzák meg a problémákat.

Az *erdélyi magyarok* közül nem mulasztottuk el fölvenni bibliográfiánkba a Sarló mozgalomból indult Balogh Edgár műveit, jelentős publicisztikáit. Gáll Ernő, a *Korunk* főszerkesztője egyszersmind az egyik román nyelvű szociológiai lap, a *Viitorul Social* főszerkesztője is volt. A romániai szociológiai gondolkodásról írott tanulmánya 1974-ben jelent meg több nyelven. *Az ezredforduló kihívása* c. 1986-

ban megjelent művében (Bukarest, Kriterion) a világproblémák előrejelzése a fő téma. A nevével fémjelzett *Korunk* c. folyóirat és évkönyv a szociológiai, szociográfiai tanulmányok valóságos tárháza. Az azóta már áttelepült Beke György Erdély tájairól, a csángókról írott számtalan szociográfiai írását először csak folyóiratokból regisztráltuk. Imreh István gazdaságtörténeti tanulmányai (*Erdélyi hétköznapok. Társadalom- és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakából.* Bukarest, Kriterion, 1979; *Erdély változó társadalma 1767-1821.* Bukarest, Kriterion, 1980; *A törvényhozó székely falu.* Bukarest, Kriterion, 1983.), Both Endre szociológus *A sokdimenziós ember* c. műve (Bukarest, Poli. K., 1975.), Shakespeare-ről készült irodalomszociológiai tanulmánya (*Shakespeare szociológiai olvasatban.* Bukarest, Kriterion, 1983.) ugyanúgy nem hullhatott ki a rostán, mint a néprajzkutató Nagy Olga családszociológiai tanulmányai a parasztcsaládok nemzedéki együttéléséről vagy a „népi erotikáról", vagy Bíró Zoltán szociálpszichológiai munkái a romániai fiatalok pályaválasztási szocializációjáról, vagy nyelvszociológiai monográfiája, a *Beszéd és környezet. Tanulmányok az anyanyelvhasználat köréből* (Bukarest, Kriterion, 1984.). De sorolhatnánk a határtanulmányok képviselőinek szociológiai érdekességű tanulmányit és a kisebbségi kérdésről írott fontosabbnál fontosabb esszéket. (Gondoljunk pl. a Lăncrănjăn-vitára, melyet teljes terjedelmében igyekeztünk feldolgozni.)

A *szlovákiai magyarok* közül jóllehet írók, irodalomtörténészek nevét fogom sorolni, munkásságuk egy része mégis méltán került regisztrálásra bibliográfiánkban. Turczel Lajos tanulmányai a két világháború közötti kisebbségi irodalomról, kultúráról, szociográfiáról, a Sarló-mozgalomról, Szabó Dezsőről és Fábry Zoltánról a magyar szociológiatörténet forrásai. (*Az éhség legendája. Csehszlovákiai magyar valóságirodalom a két világháború között.* Vál. és szerk. - -. Bratislava, Madách, 1975.; *Portrék és fejlődésképek.* Uo. 1977.; *Tanulmányok és emlékezések.* Uo. 1987.). Zalabai Zsigmond, az *Új mindenes gyűjtemény* szerkesztőjének történeti tanulmánya (*Hazahív a harangszó. Ipolypásztó népélete 1918-1945.* Bratislava, Madách, 1985.) vagy Duba Gyulának az *Irodalmi Szemlé*ben, majd önállóan is megjelenő írásai (*Vajúdó parasztvilág. Jelentés a Garam-mentéről.* Bratislava, Madách, 1974.) a szlovákiai szociográfiai hagyományokra épülnek. De a szlovákiai kisebbségi kérdés irodalmának számbavételekor sorolhatnánk Duray Miklós, Fónod Zoltán, Gyönyör József és mások nevét is. (Gyönyör József: *Államalkotó nemzetiségek. Tények és adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről.* Bratislava, Madách, 1989. Uő.: *Mi lesz velünk magyarokkal? Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből 1918-tól napjainkig.* Uo. 1990.)

A *jugoszláviai* szociológiai tanulmányok írói közül hadd emeljem ki Rehák László nevét, aki a Vajdaságban 1948 óta lezajlódó társadalomszerkezeti változásokat elemezte, több szociológia-elméleti és módszertani tanulmány írója, s természe-

tesen a kisebbségi kérdés szociológiai feldolgozója (*Kisebbségtől a nemzetiségig.* Újvidék, Forum, 1978.). A *Létünk* főszerkesztőjeként meghatározta a folyóirat társadalomtudományi profilját. A *Létünk* és a *Híd* c. lapban egyaránt publikáló Hódi Sándor szociálpszichológus többek között a nemzetiségi léttel összefüggő pszichológiai jelenségeket is vizsgálta, pl. a Vajdaságban előforduló öngyilkosságokat (*Létélmény és valóság.* Újvidék, Forum, 1978.; *A „meghívott" halál. Tanulmányok az öngyilkosságról.* Uo. 1979.; *Pszichológia és ideológia.* Uo. 1981.; *Táj és lélek.* Uo. 1989.). S a felsorolásból nem hagyhatjuk ki Penavin Olga néprajzkutató hozzájárulását a nyelv- és családszociológiához (*A nagycsaládszervezet Szlavóniában /Kórógyon/.* Újvidék, Forum, 1981.; *Nyelvjárás és köznyelv. A nyelvjárás hatása a köznyelvre.* Uo. 1986.).

Kárpátaljáról is megemlíthetünk két nevet, Váradi-Sternberg Jánosét és Franc Edmundovics Seregiét – mindketten a magyar szociológiatörténet tanulmányozásával foglalkoznak.

A *nyugati emigráns* szociológusok munkásságának számbavételét is fontos feladatunknak tekintettük. A nemcsak szűk szociológus berkekben ismert nevek közül hadd említsem Heller Ágnes, Kemény István, Szelényi Iván nevét. Heller Ágnes a mai magyar filozófia és szociológia-elmélet egyik legjelentősebb alakja. Tanulmányai igen sűrűn jelennek meg a nemzetközi szakfolyóiratokban, ezért összeszedésük nehéz feladat elé állítja a bibliográfusokat. Néhány alapvető, könyvtárunkban hozzáférhető, külföldön megjelent szociológiai műve: H. Á. – Fehér Ferenc – Márkus György: *Dictatorship over needs.* Oxford, Blackwell, 1983. (magyarul megj. Bp., Cserépfalvi, 1991.); H. Á. – Fehér Ferenc: *Eastern left, western left. Totalitarianism, freedom, democracy.* Oxford, Polity Pr., 1987.; *Beyond justice.* Oxford-New York, Blackwell, 1987. (magyarul megj. Bp., Gondolat, 1990.); *Can modernity survive?* Cambridge, Polity Pr., 1990.

Kemény István, a Magyar Szociológiai Társaság jelenlegi elnöke 1977-ben telepedett le Franciaországban. Többek között a *Magyar Füzetek* társszerkesztője volt Kende Péter mellett. Az emigrációban megjelent művei hazai munkásságának folytatásai (*Hol tart a társadalmi kompromisszum Magyarországon?* Bp.-Párizs, M. Füz., 1978.; *Ouvriers hongrois 1956-85.* Paris, Harmattan 1985.; *Magyar munkástanácsok 1956-ban. Dokumentumok.* Sajtó alá rendezte - - – Bill Lomax. Paris, M. Füz., 1986.). Ő rendezte sajtó alá Sárközi Mátyással együtt Bibó István összegyűjtött munkáit, melyet az Európai Protestáns Szabadegyetem adott közre négy kötetben (Bern, 1981-84.). Szelényi Iván nemzetközileg elismert szociológus. 1991-ben ő töltötte be a Magyar Szociológiai Társaság elnöki tisztét. Az egyrészt városszociológiával, regionális kérdésekkel, lakáskérdésekkel, másrészt az értelmiség társadalmi szerepével foglalkozó műveit több nyelvre lefordították. 1975 óta emigrációs éveiben megjelent nagyobbszabású munkái: - - – Konrád György: *Az értelmiség*

útja az osztályhatalomhoz. Bern, EPMSZ, 1979. (angolul megj. London, 1979., Magyarországon megj. 1985-ben, majd 1989-ben); *Urban inequalities under state socialism.* Oxford, Oxford Univ. Pr., 1983. (magyarul megj. 1990); *Socialist entrepreneurs, Embourgoisement in rural Hungary.* Cambridge, Polity Pr., 1988.

Az utóbbi években itthoni sűrű szereplésük tette sokak által ismertté Völgyes Iván történész és Schöpflin György politológus nevét. Völgyes Iván, aki igen gyakran nyilatkozik Közép- és Kelet-Európa nemzetiségi politikai kérdéseiről, bibliográfiánkban szociológiai művekkel szerepel (- - – Völgyes, Nancy: *The liberated female. Life, work and sex in socialist Hungary.* Boulder, Westview Pr., 1977.; *Political socialization in Eastern Europe. A comparative framework.* Ed. by - -. N.Y., Praeger, 1975.; *The peasentry of Eastern Europe. Vol. 2. 20. century development.* N.Y.-Oxford, Pergamon, 1979.). Schöpflin Györgyöt erdélyi magyar kisebbséggel foglalkozó művei reprezentálják nálunk (*The Hungarian of Rumania.* London, Minority Rights Group, 1979.; - - – Hugh Poulton: *Romanian's ethnic Hungarians.* Uo. 1990.).

Minden bizonnyal inkább csak a szociológusok körében ismert a 60-as évektől Németországban élő Balla Bálint neve, aki a nyugat-berlini Műszaki Egyetem Szociológiai Intézetének igazgatója és múlhatatlan érdemeket szerzett a magyarországi szociológia nemzetközi megismertetésében a 70-es években. Négy kötetben adta közre a korabeli magyar szociológia legjelesebb művelőinek, Ferge Zsuzsa, Kulcsár Kálmán, Losonczi Ágnes, Heller Ágnes, Hegedűs András és mások a magyar szociológia helyzetét és a magyarországi társadalmi változásokat egyszerre reprezentáló tanulmányait (*Soziologie und Gesellschaft in Ungarn. Aus dem Ertrag des ersten Jahrzehnt's den neueren ungarischen Soziologie.* Hrsg. Bálint Balla, Stuttgart, Enke, 1974. Bd. 1-4.).

A szintén az NSZK-ban élő Kiss Gábor érdeklődése a marxista és a kelet-európai országok szociológiájáról, majd a szociológia elméleti kérdéseire irányult (*Gibt es eine „marxistische" Soziologie?* Köln-Opladen, Westdeutscher Verl., 1966.; *Marxismus als Soziologie. Theorie und Empirie in d. Sozialwissenschaft der DDR, UdSSR, Poland, Ungarn.* Hamburg, Rowohlt, 1971.; *Einführung in die soziologische Theorien.* Opladen, Westdeutscher Verl., 1972. Bd. 1-2.; *Entstehung der Soziologie in Ungarn.* Wien-München, 1978.; *Gundzüge und Entwicklung Luhmanschen Systemtheorie.* Stuttgart, Enke, 1986.; *Paradigmawechsel in der „Kritischen Theorie" Jürgen Habermas intersubjektive Ansatz.* Uo. 1987.; *Evolution soziologischer Grundbegriffe. Zum Wandel ihrer Semantik.* Uo. 1989.

Zsille Zoltán a hetvenes évek végén távozott Magyarországról. Bécsben saját kiadásban jelentette meg Hegedűs András szociológussal készült életrajzi interjúját, *Élet egy eszme árnyékában* címmel (1985).

A Franciaországban élő Karády Victor a CNRS munkatársa, és leggyakrabban a könyvtárunkba is járó *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* c. lapban publikál egyrészt a magyarországi zsidósággal kapcsolatos, másrészt történeti oktatásszociológiai tanulmányokat. A két világháború közötti oktatási rendszer, elsősorban a felsőoktatás és a társadalmi struktúra, mobilitás, elitképzés, az értelmiségi csoportok közötti összefüggéseket vizsgálja. (- - – Mittel, W.: *Bildungswesen und Sozialstruktur in Mittel-Europa im 19. und 20. Jahrhundert. – Education and...* Köln, Böhlau, 1990.). (*A Social and economic history of Central European Jewry.* Ed. by - - – Yehuda Don. New Brunswick-London, 1989.)

Az emigráns szociológusok tudományos tevékenysége mellett jelentős szerepet játszottak a magyar emigráns értelmiséget tömörítő intézmények, orgánumok, csoportosulások, a szociológiai tanulmányok megjelentetésében. Az emigráns kiadói tevékenység hozzásegített az itthon betiltott vagy csak elhanyagolt szociológiai, társadalomtudományi hagyományok felelevenítésében, és a hazai ellenzéki szociológusok is ezeken a fórumokon kaptak lehetőséget a publikálásra.

Szintén a teljesség igénye nélkül, illusztrálásképp említeném a párizsi *Magyar Füzetek* c. folyóiratot és könyvsorozatát, az Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem kiadványait, a bécsi Magyar Egyházszociológiai Intézet, és a Columbia Egyetem *East European Monographs* sorozatának számtalan szociológiai fontosságú monográfiáját.

A nyugati magyar emigráció és a kelet-európai, magyarországi ellenzék orgánumának, a Párizsban 1978-tól megjelenő *Magyar Füzetek*nek alapítója és főszerkesztője Kende Péter volt, a lap 1989-es megszűnéséig. Ő maga is szociológus, a párizsi CNRS munkatársa (- - – Strmiska: *Égalité et inegualités en Europe de l'Est.* Paris, Pr. de la Fondation Nationale des Sciences Pol., 1985.). A *Magyar Füzetek* a magyarországi szamizdat írások másodközlésével és tematikus számainak szerzőgárdájával is a szociológiai-politikai ellenzéki mozgalomhoz tartozást tükrözi. Kende Péter főszerkesztő mellett a szerkesztők sorában ott találjuk Kemény Istvánt, Schöpflin Györgyöt, Szelényi Ivánt, a szerzők között pedig a szerkesztőkön kívül Hegedűs Andrást, Haraszti Miklóst, Zsille Zoltánt, Solt Ottiliát, Balla Bálintot, Csalog Zsoltot, Heller Ágnest, Demszky Gábort, hogy csak a szociológus neveket soroljam. A *Magyar Füzetek* könyvsorozatában megjelent könyvek nagy része is szociológiai mű.

1. Haraszti Miklós: *Darabbér.* 1980.
2. Kenedi János: *Tiéd az ország, magadnak építed...* 1982.
3. *Szlovákiai jelentés a magyar kisebbség állapotáról.* Előszó Borsody István. 1982.
4. Bence György – Kis János: *A szovjet típusú társadalom marxista szemmel.*
6. Jászi Oszkár: *Marxizmus vagy liberális marxizmus.* 1983.

7. Zsille Zoltán: *Egy önhit életrajza.* 1985.
9. Kenedi János: *Elhülyülésem története... és egyéb balgaságok.* 1986.

A külföldön megjelent szociológiai publikációk szempontjából a másik nagyjelentőségű szervezet a Bernben működő Európai Protestáns Szabadegyetem, mely 1969-es megalakulása óta tudományos konferenciák szervezésével, 1972-től füzetsorozat, majd 1977-től könyvsorozat kiadásával az emigráns magyar szellemi élet egyik központi orgánumává vált. Kiadványai között szép számmal találunk szociológiai jellegűeket is.

Szelényi Iván – Konrád György: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz.* Bern, EPMSZ, 1978.
Bibó István összegyűjtött művei. 1-4. köt. Sajtó alá rend. Kemény István – Sárközy Mihály. Uo. 1981-84.
Szabó Zoltán: *Ősök és társak.* Közread. Czigány Lóránt. Uo. 1984.
Szabó Zoltán: *Terepfelverés.* Közread. Czigány Lóránt. München, EPMSZ, 1987.
Hamvas Béla: *Az öt géniusz.* Sajtó alá rendezte: Balla Bálint – Molnár József. Bern, EPMSZ, 1985.
Sztálinizmus és decentralizáció Magyarországon. Felszámoltuk-e a szovjet rendszert? Szerk. Balla Bálint – Kende Péter. Uo. 1990.

A Bécsben 1962 óta működő Magyar Egyházszociológiai Intézet a magyar katolikus egyház életének tudományos kutatásával foglalkozik Morel Gyula vezetése alatt. (*Werbung für Atheismus in Ungarn. Inhaltsanalyse der Zeitschrift „Világosság"*. Hrsg. v. Julius Morel – Emmerich András. Wien, UKI, 1981.)

A New York-i Columbia Egyetemen folyó Kelet-Európa-kutatások eredményeit a 70-es évektől kezdve a Columbia University Press *East European Monographs* című, már kétszáznál is több művet számláló sorozatában adta közre. A sorozat tagjai között jócskán akad szociológiai érdekességű, magyar vonatkozású tanulmány – emigrációs magyar és külföldi szerzőtől egyaránt.

3. MacCagg, William O.: *Jewish nobles and geniuses in modern Hungary.* 1972.
63. *The modernization of agriculture. Rural transformation in Hungary.* Ed. by Joseph Held. 1980.
62. Illyés Elemér: *National minorities in Romania. Change in Transylvania.* 1982.
105. *War and society in East Central Europe.* Ed by Béla K. Király. 1983.
128. *Economic development in the Habsburg Monarchy in the 19th century.* Ed. by John Komlós. 1983.
132. *Society in change. Studies in honor of Béla K. Király.* Ed by Steven Béla Várdy – Ágnes Huszár-Várdy. 1983.

134. *New Hungarian peasants. An East Central European experience with collectivization.* Ed. by Marida Hollós. 1983.
241. *The East Central European officer corps 1740-1920s. Social origin, selection, education and training.* Ed. by Béla K. Király – Dillard, Walter Scott. 1988.
249. Illyés Elemér: *Ethnic continuity in the Carpatho-Danubian area.* 1988.

Az utóbbi években hazánkban a tudományos élet egyre nyitottabbá, nemzetközibbé vált a társadalomtudományok, s így a szociológia területén is. Több szociológusunk örvend nemzetközi tekintélynek, s gyakran publikálnak külföldi szakfolyóiratokban. A leggyakrabban a következő nevekkel találkozunk (a felsorolásban itt sem törekedhetek teljességre): Andorka Rudolf, Hankiss Elemér, Csepeli György szociálpszichológus, Kulcsár Kálmán, Kolosi Tamás a magyar társadalmi struktúra kutatója, Cseh-Szombathy László, Manchin Róbert, Bruszt László (jelenleg a Gallup Intézet munkatársa), Sajó András jogszociológus, Némedi Dénes a magyar szociológia-történet és szociológia-elmélet kutatója, Tomka Miklós vallásszociológus, Földesiné Szabó Gyöngyi sportszociológus stb.

A külföldi szociológiai hungarikumok feltárásának és gyűjtésének feladatai

Tisztában vagyunk vele, hogy legjobb szándékunk ellenére is nagy adósságaink vannak a szociológiai hungarika irodalom teljességre törekvő feltárásában, s a gyűjtésben még inkább.

Már említettem, hogy bizonyos dokumentumtípusok – pl. a szürke irodalom és az audio-vizuális dokumentumok sajnos már eddig is kívül estek figyelmünkön. Visszamenőleges feltárásuk és beszerzésük rendkívül idő- és munkaigényes feladat lenne – és úgy tűnik, hogy szakkönyvtárügyünk hazai fejlődési iránya nem kedvez egy ilyen munkaerőigényes, elmélyült kutatómunkát igénylő feladatnak. Végleg lemondani ezeknek a dokumentumtípusoknak a megszerzéséről természetesen nem szabad.

Rendkívül fontos feladatnak tartjuk – bár ez sem kevésbé idő- és munkaigényes – a kezdeményezőbb kapcsolattartást egyrészt a hazai szociológusokkal, akik külföldi szerepléseik dokumentálásában lehetnének segítségünkre, másrészt a külföldi hungarológiai, ill. Kelet-Európa-kutatással foglalkozó kutatóhelyekkel, és az egyre gyakrabban hazalátogató külföldön élő magyar kutatókkal.

Kollégáim visszaemlékezései szerint a *Szociológiai Információ* megjelenésének első éveiben valakitől olyan kritikát kaptunk, amelyben kétségbe vonta az ilyen típusú szakbibliográfia létjogosultságát. Szerencsére a bibliográfia és az adatbázis

használói erre a feltételezésre jócskán rácáfolnak, de vajon van-e létjogosultsága a központi nemzeti hungarikakutatás és -gyűjtés mellett a szaktudományokon belül végzett hungarika információ gyűjtésének. Nos, remélem, hogy előadásommal sikerült érzékeltetni, hogy minden hiányossága ellenére bibliográfiai gyűjtésünk során olyan szaktudományos forrásokat tudunk elérni, amelyeket a nemzeti bibliográfia számára végzett hungarika-kutatás már nem képes bevonni figyelme körébe, és nem is lehet feladata. Remélem azonban, hogy az elkövetkezendőkben – akárcsak eddig –, kölcsönösen jó forrásokat teremtünk majd egymás számára a magyar szellemi hagyományok megörökítésében.

A magyar szociológiai információ és a külföldi szociológiai információ szakfelosztása és témakörei

A	A szociológia általában. A szociológia tárgya, elméleti kérdései, határtudományokkal való kapcsolata. Szociológiai iskolák. Általános enciklopédiák, bevezetők, szöveggyűjtemények.
A.01	A szociológia módszerei. Kutatási technikák (kérdőívek, adatgyűjtés, skálák stb.)
A.02	A szociológia tudományszervezési kérdései. Konferenciák, ankétok (általános, átfogó témájúak). A szociológia oktatása. A szociológia helyzete egyes országokban.
A.1	A szociológia története. Egyes szociológusok munkásságára vonatkozó irodalom.
B	Társadalmi fejlődés, társadalmi változás (reform, forradalom stb.). Modernizáció. Történelem. Civilizáció. Társadalomtörténet általában.
B.01	Jövőkutatás, előrejelzés, tervezés.
B.1	Tudományos-technikai fejlődés. Új technológiák. Mikroelektronika és társadalom.
B.2	Fejlődő országok, harmadik világ.
C	Társadalmi struktúra, társadalmi rend, társadalmi rendszer, társadalmi csoportok, osztályok, rétegek és az ezekre vonatkozó elméletek. Mobilitás. Egyenlőség, egyenlőtlenség. Elit általában.
C.1	Munkások. (Ipari dolgozók.)
C.2	Parasztság. (Mezőgazdasági dolgozó, mezőgazdasági népesség.)
C.3	Értelmiség. Középrétegek.
C.4	Etnikai csoportok. Nemzetiségi, vallási és egyéb kisebbségek.
C.4.1	A cigányság helyzete.
D	A szervezetek szociológiája. (Szervezetelmélet, szervezetek általában, szervezetek struktúrája.) Egyesületek. Intézmények.
D.1	Politikai szociológia. Politikai elméletek. Állam. Hatalom. Hatalmi elit. Nemzetközi kapcsolatok. Pártok. Politikai és társadalmi mozgalmak. Politikai magatartás, politikai tudat.

D.1.1 Közigazgatás. Bürokrácia.

D.2 Jogszociológia. Jog. Jogászok. Jogtudat. Jogi szabályozás. Törvényhozás.

D.3 Katonaszociológia. (Háború, béke, fegyverkezés, lefegyverzés.) Hadsereg. Katonák.

D.4 Tudományszociológia, tudományszervezés. Tudományos kutatók.

E Településszociológia. Tér és társadalom általában. Humánökológia. Regionális kutatások, területi elemzések. Területfejlesztés. Területi különbségek. Agglomeráció. A helyi társadalom általános kérdései. Településtörténet.

E.0 Környezetvédelem. Környezetszennyezés. (Ezzel kapcsolatos társadalmi és politikai mozgalmak.)

E.1 Városszociológia. Urbanizáció. Lakáskérdés. Lakótelepek.

E.2 Faluszociológia. Tanyák. Mezőgazdasági terület. Helyi társadalom a faluban.

F Gazdaságszociológia. Gazdasági elméletek, gazdaságpolitikai, gazdasági rendszer, gazdasági szerkezet, gazdasági változások (fejlődés, növekedés, válság). Tulajdonviszonyok. Elosztás. Munkaerőhelyzet, foglalkoztatottság. Munkanélküliség. Vállalkozás. Vállalkozók. Piac. Gazdasági szervezetek.

F.01 Vezetés. Szervezés. Bérezés. Gazdasági vezetők. Munkahelyi demokrácia, munkásrészvétel. Munkaügyi alku.

F.02 Munkaszociológia. Foglalkozások. Munka. Munkakörnyezet, mukahely, munkaidő. Munkalélektan. Ergonómia. Munkaegészségügy.

F.1 Ipari szervezetek. Üzemszociológia. Vállalat.

F.2 Agrárszervezetek, agrárszociológia. (Tsz, állami gazdaság, háztáji gazdaság stb.)

F.3 Szolgáltatás. Kereskedelem. Közlekedés, szállítás.

G Demográfiai tényezők és folyamatok. Népesedéselmélet, politika. Népesség. Migráció. Ki- és bevándorlás.

G.0 Szexuális magatartás. Nemi szervek. Házasság. Válás. Család. Rokonság. Életkorok, nemzedékek általában.

G.1 Nők helyzete.

G.2 Ifjúság, gyermekkor.

G.3 Öregek helyzete.

H.1 Életszínvonal, jövedelem, fogyasztás, háztartás. Jóléti állam.

H.2 Életmód, életminőség, életstílus.

H.2.1 Szabadidő. Szabadidő tevékenységek. Időmérleg. Pihenés. Sport.

I.1 Szociográfia. Irodalmi szociográfia.

I.2 Néprajz. Etnográfia. Etnológia. Szociálantropológia. Kulturális antropológia. Folklór. Népi kultúra. Hagyomány.

J Társadalmi problémák általában. Társadalmi konfliktusok. Szegénység. Depriváció. Menekültügy. Hajléktalanok. Világproblémák (túlnépesedés stb.). Katasztrófák.

J.01 Szociálpolitika. Szociális munka. Szociális gondozás. Szociális munkások. Szociális intézmények. Juttatások.

J.02 Egészségügy szociológiája. Orvosok, egészségügyi dolgozók. Betegség, betegek. Fogyatékosok. Egészségvédelem. Egészségügyi intézmények.

J.1 Deviáns magatartás általában. Alkoholizmus. Kábítószerfogyasztás. Neurózis. Elmebaj. Öngyilkosság.

J.1.1 Bűnözés (fiatalkori bűnözés). Büntetés. Kriminológia, viktimológia.

K Társadalmi tudat. Ideológia. Társadalomfilozófia, társadalomelmélet. Filozófusok. Tudat. Ismeret, tudás.

K.01 Erkölcs, etika.

K.02 Érték, értékrend.

K.1 Vallás. Egyház. Papság. Vallásos magatartás. Szekták.

L Szociálpszichológia. Egyén és társadalom. Interperszonális kapcsolatok. Szerep. Viselkedés. Attitűd. Előítélet. Elidegenedés. Kiscsoportok, csoportdinamika. Pszichiátria. Szociobiológia. Szocializáció.

M Pedagógia, nevelés. Oktatás, képzés (oktatási rendszer, oktatási intézmények. Felsőoktatás. Felnőttoktatás.) Pedagógusok (tanárok, óvónők stb.). Tanulók, diákok.

N A kommunikáció elmélete. Jel, jelentés, szemiotika.

N.01 Művelődésszociológia. A kultúra átfogó elméleti kérdései. (Elit- és tömegkultúra, szubkultúra stb.). Művelődési szokások. Művelődéspolitika, -gazdaság. Művelődési intézmények. Művelődési mozgalmak, közösségek.

N.02 Művészetszociológia. Esztétika. Művészek.

N.1 Nyelvszociológia. (Két- és többnyelvűség kérdései.) Szöveg.

N.2.1 Tömegkommunikáció általában. Tömegkommunikációs eszközök. Sajtó, rádió, televízió, film, video stb. Tömegkommunikációs fogyasztás (eszközök és közönségük).

N.2.2 Közvélemény, közvéleménykutatás. Véleményformálás, propaganda. Reklám.

N.3 Irodalomszociológia. Írók. Irodalom és társadalom. Irodalom és közönség. Olvasás, könyv, könyvkiadás, könyvtár.

N.4 Színház (színház és közönsége). Színészek.

N.5 Zene (zene és közönsége). Zenészek.

N.6 Képző- és iparművészet. Múzeumok és kiállítótermek. Építészet. Fotóművészet. Szociofotó.

A magyar szociológiai témafigyelő szolgáltatást az alábbi folyóiratok alapján végezzük 1992-ben*

Acta Geographica
Acta Juridica
Acta Litteraria
Acta Oeconomica
Aetas
Alföld
Alkohológia
Állam és Jogtudomány
Ars Hungarica
Átmenetek (Csíkszereda)
Aula. Társadalom és gazdaság
Baranyai Művelődés
Békési Élet
Beszélő
Borsodi Művelődés
Borsodi Szemle
Börtönügyi Szemle
Budapesti Népművelő
Budapesti Nevelő
Buksz
Café Bábel
Confessio
Délsziget
Demográfia
Demokrata
Diakónia
Dunatáj
Egészségnevelés
Egyház és Világ
Egyházi Fórum
Élet és Irodalom
Élet és Tudomány
Életünk
Erdélyi Tükör
Erdélyi Magyarság
Ergonómia
Esély
Eszmélet
Ethnographia
Európai Szemle
Európai Utas
Ezredvég
Falu
Felsőoktatási Szemle
Figyelő
Filmkultúra
Filmvilág
Filológiai Közlöny
Földrajzi értesítő
Földrajzi Közlemények
Gazdálkodás
Gazdaság
Gazdaság és Statisztika
Gazdaság és Társadalom
Gazdasági Fórum
Gondozás
Hang Súly
Harmadik Part
Harmadkor
Háromszázhatvan fok – 360°
Határ
Hatodik Síp
Helikon
A Hét (Románia-Bukarest)
Heti Világgazdaság
Hiány
Híd
Hitel
Holmi
Holnap
Honismeret
Hungarian Studies
Hungarika Irodalmi Szemle
Hungarológia oktatása
Hungarológiai Közlemények (Újvidék)
Hunnia füzetek
INFO-Társadalomtudomány
Ipar – Gazdaság
Irodalomtörténet
Irodalomtörténeti Közlemények
Janus
Jászkunság
Jel
Jelenkor
Jelentkezünk
Jogtörténeti Szemle
Jogász Szövetségi Értekezések
Juss

Kétezer – 2000
Kisebbségkutatás
Kortárs
Korunk (Románia-Kolozsvár)
Könyvtári Figyelő
Könyvtáros
Környezet és Fejlődés
Közgazdasági Szemle
Köznevelés
Köztársaság
Kritika
Kultúra és Közösség
Kutatás – Fejlesztés
Küldetés
Külföldi magyar nyelvű kiadványok
Külgazdaság
Külpolitika
Látóhatár
Levéltári Szemle
Liget
Limes
Literatura
Ma és Holnap
Magyar Építőművészet
Magyar Felsőoktatás
Magyar Filozófiai Szemle
Magyar Fórum
Magyar Híd
Magyar Hírlap
Magyar Horizont
Magyar Jog
Magyar Könyvszemle
Magyar Közigazgatás
Magyar Lettre Internationale
Magyar Műhely
Magyar Napló
Magyar Nemzet
Magyar Nemzeti Bibliográfia. Időszaki Kiadványok Repertóriuma
Magyar Nemzeti Bibliográfia. Könyvek Bibliográfiája
Magyar Nyelv
Magyar Nyelvőr
Magyar Pszichológiai Szemle
Magyar Tudomány
Magyar Zene
Marketing. Piackutatás
Medvetánc
Mozgó Világ
Múlt és Jövő
Múltunk
Munkaügyi Szemle
Muzsika
Műhely
Nagyvilág
Napóra
Nappali Ház
Neohelikon
Népegészségügy
Néprajzi Hírek
Népszabadság
Népszava
Neveléstörténeti Tájékoztató
New Hungarian Quarterly
Nyelvünk és Kultúránk
Nyugati Magyarság
Orpheus
Országépítő
Orvosi Hetilap
Öko
Ön – Kor – Kép
Palócföld
Pedagógiai Szemle
Pénzügyi Szemle
Phralipe
Polányiána
Pszichológia
Régió
Régészeti Szemle
Replika
Rubicon
Scientometrics
Sic itur ad astra
Somogy
Stádium
Statisztikai Szemle
Struktúrák – szervezetek – stratégiák
Szabolcs-Szatmári Szemle
Szakképzési Szemle
Századvég
Szellemkép
Színház
Szociológiai Szemle
Szolgálat
Szombat
Tájékoztató a közoktatási kutatásokról
TÁRKI Információ
Társadalmi Szemle
Távlatok

Társadalomtudományi Közlemények
Tekintet
Teológia
Testnevelés és Sporttudomány
TETT (Románia-Bukarest)
Thalassa
Theológiai Szemle
TIM (Társadalom – Információ – Művészet)
Tiszatáj
Tudomány
Tudományos és Műszaki Tájékoztatás
Új Idő
Új Élet (Románia – Marosvásárhely)
Új Exodus
Új Horizont
Új Idő
Új Művészet
Új Symposion
Új Térkép
Unió
Utunk (Románia-Kolozsvár)
Üzenet
Valóság
Vasi Szemle
Végeken
Venatus
Vezetés – szervezet – gazdaság
Vezetéstudomány
Vigilia
Világ
Világosság

A külföldi szociológiai témafigyelő szolgáltatást az alábbi folyóiratok alapján végezzük 1992-ben

Acta Sociologica (Oslo)
Actes de la Recherche en Sciences Sociales(Paris)
American Journal of Sociology (Chicago)
American Sociological Review (Bloomington)
Annals of the American Academy of Social and Political Science (Beverly Hills)
Archives Européennes de Sociologie (Paris)
Australian and New Zealand Journal of Sociology (Kensington)
Berkeley Journal of Sociology (Berkeley)
Berliner Journal für Soziologie (Berlin)
British Journal of Sociology (London)
Cahiers Internationaux de Sociologie (Paris)
Canadian Review of Sociology and Anthropology (Montreal)
Current Sociology (London)
Deutsche Zeitschrift für Philosophie (Berlin)
Eastern European Politics and Societies (Berkeley)
Espaces et Sociétés (Paris)
Ethnic and Racial Studies (London)
Études Tsiganes (Paris)
Europa Ethnica (Wien)
European Sociological Review (Oxford)
L'Homme et la Société (Paris)
International Journal of Comparative Sociology (Leiden)
International Journal of Contemporary Sociology (Ghaziabad)
International Journal of Sociology (Armonk)
International Review of Modern Sociology (New Delhi)
International Social Science Journal (Paris)
International Social Work (London)
International Sociology (Cardiff)
Izvesztija Szibirszkogo Otdelenija Akademii Nauk SzSzSzR. Szerija Ekonomika i Prikladnaja Szociologija (Novoszibirszk)
Journal of European Social Policy (London)
Journal of Family Therapy (London)
Journal of Research in Crime and Delinquency (San Francisco)
Journal of Social Issues (Ann Arbor)
Jorunal of Social Policy (Cambridge)
Journal of Social Psychology (Provincetown)
Journal of the Gipsy Lore Society (Cheverly)
Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie (Wiesbaden)
Kultura i Spoleczenstwo (Warsawa)
Lacio Drom (Roma)
Netherlands' Journal of Sociology (Amsterdam)
Obscsesztvennüe Nauki (Moszkva)
Österreichische Zeitschrift für Soziologie (Wien)
Polish Sociological Bulletin (Warszawa)

Public Opinion Quarterly (Chicago)
Qualitative Sociology (New York)
Rassegna Italiana di Sociologia (Bologna)
Revue de l'Institut de Sociologie (Bruxelles)
Revue Européennes des Sciences Sociales. Cahiers Vilfredo Pareto (Genève)
Revue Française de Sociologie (Paris)
Revue Roumaine des Sciences Sociales (Bucuresti)
Roma (Chandigarh)
Romologija (Novi Sad)
Schweizerische Zeitschrift für Soziologie (Montreux)
Social Compass (Louvain-la-Neuve)
Social Forces (Chapel Hill)
Social Indicators Research (Dordrecht)
Social Problems (Buffalo)
Social Psychology Quarterly (Washington)
Social Research (New York)
Social Sciences (Moszkva)
Social Sciences Information (London)
Social Service Review (Chicago)
Social Theory and Practice (Tallahassee)
Sociológia (Bratislava)
Sociologia Internationalis (Berlin)
Sociologia Ruralis (Assen)
Sociological Forum (Ithaca)
Sociological Inquiry (Haverford)
Sociological Perspectives (California – London – New Delhi)
Sociological Quarterly (Carbondale)
Sociological Review (Staffordshire)
Sociological Theory (Washington)
Sociologicky Casopis (Praha)
Sociologie et Sociétés (Montreal)
Sociology (London)
Sociology and Social Research (Los Angeles)
Socioloski Pregled (Beograd)
Soziale Welt (Göttingen)
Soziologie (Kassel)
Soziologische Revue (München)
Studia Socjologiczne (Wroclaw -Warszawa)
Szociologicseszki Problemi (Szófia)
Szociologicseszkie Iszszledovanija (Moszkva)
Teaching Sociology (Beverly Hills)
Theory and Society (Amsterdam)
Theory, Culture and Society (Middlesbrough)
Thesis Eleven (Bundoora)
Urban Studies (Harlow)
Viitorul Social (Bucuresti)
Voluntas (Manchester)
Work and Occupations (California – London)
Work, Employment and Society (London)
Youth and Society (Beverly Hills)
Zeitschrift für Soziologie (Bielefeld)

*1991-ben élő, 1992-ben feltételezhetően megjelenő folyóiratok. Természetesen az év közben megjelenő új humán és társadalomtudományi lapokat is figyeljük.

SZÁMÍTÓGÉPES MODERNIZÁCIÓ AZ AMERIKAI EGYETEMI KÖNYVTÁRAKBAN

SZILASSY Sándor
USA. Glassboro State College

A nyár elején egy Hondurasból, Közép-Amerikából az Egyesült Államokba bevándorolt szobafestő dolgozott nálunk. Elmondta, hogy negyvenhárom testvére és féltestvére van, egy apától és különböző anyáktól. Néhány évtizeddel ezelőtt valahogy úgy állt a helyzet az amerikai egyetemi könytárak körül is, mint az úgynevezett harmadik világban a népszaporodással. A második világháborút követően szinte robbanásszerűen növekedtek a könyvtári gyűjtemények, különösen a könyvállomány, hatalmas mennyiségben szaporodtak a folyóiratkötetek, és a kormánykiadványok gyakran a padlón, egymás hegyén-hátán sorakoztak.

Meg kell itt említenem, hogy az Egyesült Államokban a legnagyobb kiadóvállalatot a szövetségi kormány tartja fenn. 1990-ben 108 millió, 1991-ben 111 millió példány jelent meg a Kormánykiadványok Főfelügyelősége kiadásában, és az ötven tagállam éppúgy mint a megyék, járások és városok ugyancsak milliószámra publikálnak mezőgazdasági, természetvédelmi, közegészségügyi kiadványokat. Természetesen magánkézben lévő könyv- és lapkiadók ezrei is elárasztják a könyvtárakat nyomdai és elektronikus úton előállított kiadványokkal, amelyek rendezése és tárolása egyidőben szinte lehetetlen helyzet elé állította a könyvtári szakembereket.

Így hát szinte égből hullott mannaként jött a hatvanas évek végén a számítógép segítsége, ami a gyorsan növekvő könyvtárközi együttműködés révén kifejlesztette a bibliográfiai számbavétel egységesítésének soha nem látott módszereit. A nemzeti katalógus – amiről a magyarországi szakemberek is álmodoztak már az első világháború után – Amerikában lényegében létrejött National Union Catalog, azaz Nemzeti Központi Katalógus néven, a washingtoni Kongresszusi Könyvtár gondozásában, jóval a számítógépek színrelépését megelőzően. Az 1956 előtt kiadott könyvek katalógusa egymagában 664 kötetre rúg, mindegyik kötet 700-800 oldalas. 1982 óta

a nyomtatott katalógus szerepét a MARC – számítógéppel olvasható katalogizáló rendszer – vette át, ami lehetővé tette a számítógépes adatbázisba táplálható bibliográfiai adatok egységesítését, jórészt egy könyvtárközi együttműködésen alapuló szervezet, az OCLC (Online Computer Library Center) segítségével, aminek az adatbázisában eddig 25 millió kiadvány szerepel. Ennek kétharmada monográfia. Negyvenhat ország 14000 könyvtára áll kapcsolatban az OCLC számítógépes rendszerével. Közülük 4600 járul hozzá az adatbázis fejlesztéséhez újonnan katalogizált kiadványok bibliográfiai adataival. Hosszas kísérletezés után tavaly ősszel vezette be az OCLC a First Search – első keresés – nevű újítását, ami elsősorban a felhasználóknak nyújt segítséget azzal az elgondolással, hogy otthon és irodákban használhatják majd. A kutatáshoz nem szükséges szakértelem, a könyvtárhasználó előre fizet az OCLC mellett huszonkét más sokmilliós adatbázis adataiért. Egyelőre a First Search metódus az Egyesült Államokban és Kanadában használható csupán, de fokozatosan kiterjesztik más országokra is.

E rövid bevezetés után térjünk most át témánkra, amit szeretnék néhány példával illusztrálni. Elöljáróban meg kell mondanom, hogy az egyetemi könyvtárak költségvetéséből évről évre nagyobb összeget hasít ki a számítógépes technológia, ami magába foglalja a CD-ROM indexeket is. A CD-ROM egyébként a „compact disc read-only memory" rövidítése, aminek szószerinti lefordítását meg sem kísérlem, annyira értelmetlen lenne. A lényeg az, hogy a havonta érkező, kb 15 cm átmérőjű compact lemezek óriási anyagról nyújtanak alapvető információt. A *PsycLIT* például 27 különböző nyelven megjelenő, 1300 pszichológiai folyóirat indexe. A *SOCIOFILE* 55 országban 30 nyelven megjelenő társadalomtudományi folyóirat tanulmányozásához nyújt segítséget. A *POPLINE* 1827-ig megy vissza, és 200 000 cikk és tanulmány kivonatát tartalmazza a népszaporodás és családtervezés tárgyköréből. Egyetemünk főkönyvtárában nyolc ilyen CD-ROM index van az *InfoTrac* mellett, ami általános folyóirat és kormánykiadvány index. Az *InfoTrac* adattára az utolsó öt év adatait tartalmazza. Ezt is havonta feltöltik az újonnan megjelent cikkekről és más kiadványokról szóló információval.

Időhiány miatt nem tudok átfogó képet adni a vezetésem alatt álló három könyvtár számítógépes berendezéseiről, így csak röviden számolok be a lényegről. Jelenleg három nagyobb számítógépes rendszer működik a könyvtárakban, mintegy ötven specializált alosztállyal együtt. Az OCLC-ről már volt szó korábban. Hat, úgynevezett személyi számítógép van összekötve az Ohio-i központtal, amelytől információt kapunk a katalogizálás, a könyvtárközi csere és az *EPIC* adatbázissal kapcsolatban. Az újonnan beszerzett könyvek katalogizálási adatainak mintegy 96%-át készen kapjuk. A beszerzési és folyóiratosztályok korábban szintén az OCLC-vel összeköttetésben működtek, de tavaly áttértünk saját folyóirat nyilvántartási és beszerzési rendszerünkre, ami jelentős megtakarítással jár.

A Data Research Associates (DRA) nevű vállalat szerelte be az ugyancsak saját kezelésünkben lévő számítógépes rendszert, ami a könyvkölcsönzés, a könyvtári anyag nyilvántartása és a számítógépes katalógus-használat területén működik. Ez a rendszer szolgáltatja a folyóirat nyilvántartással kapcsolatos információt is. Jelenleg 30 személyi számítógép áll a könyvtárhasználók rendelkezésére a központi könyvtárban, és további 6 a fiókkönyvtárakban. Emellett tíz telefonvonal szolgálja azokat, akik diákszállókból vagy hazulról, esetleg irodájukból kívánják felhívni a könyvtárat, hogy információt kapjanak. Ez a szolgálat 24 órán át, megszakítás nélkül működik. Ha valaki éjjel két órakor tudni akarja, hogy megérkezett-e a *Time* magazin e heti száma, néhány másodpercen belül megkapja a kívánt információt.

A VINES a könyvtár saját, jórészt belső használatra szánt számítógépes rendszere, amely többek között az adminisztratív programokat, könyvtári kiadványokat, könyvelési adatokat és a sok – szövegszerkesztővel összekötött – adatbázist tartalmazza. Ez a számítógépes rendszer használható a CD-ROM indexekhez is.

Valamikor réges régen, úgy 15 évvel ezelőtt a New Jersey-i állami felsőoktatási intézmények kísérleteztek egy kooperációs katalogizáló és könyvkölcsönző rendszerrel, utána a CLSI nevű vállalat sok bosszúságot okozó könyvkölcsönző rendszerét használtuk évekig, míg eljutottunk annak az igazságnak a felismeréséig, hogy legjobb a saját ellenőrzésünk alatt lévő, kipróbált nemzeti információs hálózatokkal együttműködő számítógépes rendszerrel dolgozni.

Ebben az évben könyvtári költségvetésünk összege 1904 ezer US dollár, tehát csaknem két millió dollár. Ebből 1172 ezret költünk fizetésekre és órabérre, 597 ezret könyvekre, folyóiratokra és mikro(film)publikációkra, valamint 84 ezret számítógépekkel és kooperációval kapcsolatos kiadásokra. A közvetlenül automatizálásra fordított 40 ezer dolláros összeg valamivel több mint az országos átlag, ami az egyetemi könyvtári összkiadásoknak 1.41%-át tette ki tavaly az Egyesült Államokban és Kanadában.

Kérdőívek és a szaklapokban megjelent tanulmányok révén bizonyosnak tűnik, hogy az egyetemi könyvtárosok és könyvtárigazgatók többsége támogatja a számítógépesítést, bár nem fenntartás nélkül. A diákok és tanárok között is sokan akadnak, akik nem értenek egyet a számítógépes modernizációval, vagy annak egyes kinövéseivel. A számítógépes, un. on-line katalógus nagy előnye a gyorsaság és a kooperáció révén kitáruló hatalmas adatbázis, hátránya viszont, hogy a tárgykör szerinti bibliográfiai kutatás sok nehézséggel jár. Valóságos kásahegyen kell átrágni magukat a diákoknak a szinte végtelennek látszó számítógépes lista tanulmányozása során. A számítógépes adathalmaz nem tesz minőségi különbséget, így szakértelem híján különösen nehéz eldönteni, hogy mi az ami használható egy dolgozat megírásához. A könyvtárosok minden tanév elején új diákgenerációval kínlódnak. A részletes számítógépes magyarázatok és demonstrációk órákat vesznek igénybe, úgy-

hogy az eredeti elgondolás, amely szerint a számítógépek bevezetése a könyvtári alkalmazottak felének az elbocsátásával jár, nem vált be. Minden kollégától azt hallom, hogy különösen az egyetemi könyvtárakban könyvtáros hiány keletkezett. Nálunk különleges problémát jelent, hogy új, 17 millió dolláros központi könyvtárat építünk, aminek az alapterülete több mint kétszerese lesz a mostaninak, és megnő benne a számítógépek száma is. A Glassboro State College nemrég 100 millió dolláros alapítványt kapott egy környékbeli vállalat tulajdonosától, aminek következtében a neve is Rowan College of New Jersey-re változik szeptembertől és hamarosan „university" rangot kap. Az új mérnökképző program a könyvtár részéről is jelentős többletkiadást követel, mert meglévő anyaga nem elegendő a műszaki tudományok területén.

Amerikában 3376 egyetemi könyvtár van, nem számítva az orvosi, jogi, teológiai és a két éves un. junior college könyvtárakat, amelyekkel együtt számuk 4613-ra emelkedik. Kevés kivételtől eltekintve mindegyikben működik számítógépes rendszer, többségükben számítógépes laboratórium is, amit a diákok rendszeresen használnak. A californiai Stanford egyetem egyik kutatójának felmérése szerint több számítógép van az amerikai lakásokban, mint motor, ide számítva persze a mosogatógépbe, mosógépbe vagy a televízióhoz csatolt video-játszó készülékbe szerelt számítógépeket is. A könyvtári számítógépes rendszerek egyik hibája, hogy állandóan fel kell újítani őket. A „compact disc" név alatt ismert anyagtároló lemez pl. nem tart tovább 8-10 évnél, és magát a számtógépet is ötévenként ki kell cserélni. A mikrofilmen tárolt információ ennél sokkal tovább tart, legalább 40 évig. Azok, akik a nyomtatott könyv halálát jósolták, nyilvánvalóan tévedtek, ui. 1989 és 1991 között Amerikában az eladott könyvek száma 8.3%-kal emelkedett.

A számítógép egyébként olyan mint az autó: nagy kényelmet jelent ha megy, de sok bosszúságot okoz, amikor motorhiba miatt le kell húzódni az út szélére. Nem egyszer előfordul, hogy sok milliós adattárak nem kutathatók telefon vonalhiba vagy átépítés miatt. Az adatbázisokat időnként meg kell tisztítani, ami sok fejfájást okoz a használóknak. Arra a kérdésre, hogy a számítógépes rendszerek fejlesztése érdekében hajlandók lennének-e csökkenteni a könyv- és folyóirat beszerzést, huszonnégy egyetemi könyvtárigazgató közül tizennégy nemmel válaszolt, heten igennel, és hárman nem foglaltak állást. Általános vélemény szerint az egyetemi könyvtárak alapvető funkcióját nem befolyásolja lényegesen az automatizálás. A cél ugyanaz, ami régen volt: hozzájuttatni a könyvtárhasználót a kívánt információhoz. Az adatbázisok bősége persze hozzájárul a kutatás kiterjesztéséhez olyan területre, amire a kutató nem is gondolt volna a számítógép képernyőjén megjelenő tárgykörök ismerete nélkül.

Az az általános vélemény, hogy a számítógépes modernizáció és az elektronikus úton, nyomtatás nélkül beszerezhető információ új területet nyit meg a könyvtárosok

és a könyvtárhasználók előtt. Mindinkább előtérbe kerül az egyetemi könyvtári szakemberek oktatási munkája, ami a szakma megbecsülését mozdítja elő. A nemzetek közötti egyetértést is elősegíti a számítógépes együttműködés. Könyvtárainkban mind gyakrabban kapunk könyvtárközi csere megkeresést Moszkvából, Szentpétervárról, Pekingből, Koppenhágából, Madridból és más városokból, ami azt mutatja, hogy mind több kutató fér hozzá az OCLC adattárához, ami egyébként tartalmazza azoknak a könyvtáraknak a listáját is, amelyekben a kívánt kiadvány megtalálható.

Végül szeretném a figyelmet még egyszer felhívni a könyvtári automatizálás problémáira. Ott, ahol az elektromosság és a telefon sokba kerül, meggondolandó a számítógépes technológia bevezetése. A könyvtártechnológiai ugrásszerű változásokat egyesek új barbarizmus kezdetének tekintik és az emberi kapcsolatok elsorvadásától tartanak. Friss fejlemények arra mutatnak, hogy a jövő nem ilyen sötét. Példa erre az Internet bevezetése, ami a könyvtárközi együttműködést máris nagyban elősegíti. Az Internet a számítógépes hálózatok használóinak millióit köti össze 26 országban, egyetemek és kutató laboratóriumok ezreiben. Minden jel arra mutat, hogy a most felnövő generáció tagjainak kezében ez a sok tekintetben még kipróbálatlan eszköz az ember és a társadalom gazdagítását szolgálja majd.

NEKTÁR

Integrált könyvtári rendszer bevezetése az Országos Széchényi Könyvtárban

BERKE Barnabásné
Budapest. Országos Széchényi Könyvtár

Bevezetés

Az Országos Széchényi Könyvtár Gyarapító és Feldolgozó Főosztályának vezetőjeként szeretném bemutatni Önöknek a nemzeti könyvtár integrált számítógépes rendszere, a NEKTÁR bevezetése felé vezető utat s a kezdeti eredményeket. A főosztály feladatainak természetéből adódóan munkatársaink egyrészt a rendszer bevezetésének előkészítőivé, másrészt első alkalmazóivá váltak, így tapasztalataik – pozitív vagy negatív tanulságaiknál fogva – feltehetően mások számára is hasznosíthatóak.

Az Országos Széchényi Könyvtárnak mint nemzeti könyvtárnak és mint nemzeti bibliográfiai központnak egyik kiemelkedő feladata a kötelespéldányként beérkező hazai kiadványtermés hiteles bibliográfiai és katalógus célú feldolgozása. A dokumentumtermésből a könyvek és az időszaki kiadványok számítógépes feldolgozása megoldottnak tekinthető, a többi kiadványtípust (pl. térképeket, zeneműveket) a könyvtár különgyűjteményeiben katalogizálják, de később ezeknek is az integrált számítógépes rendszerben lesz a helyük.

A számítógépesítés kezdetei

A kellemesen csengő NEKTÁR név a Nemzeti Könyvtári Átfogó Információs Rendszer kifejezés betűiből alkotott mozaikszó, amely nem régen született, de a

nemzeti könyvtári számítógépesítés már komoly múltra, az 1970-es évek közepére tekint vissza. 1976-tól folyt megszakítás nélkül 1991 végéig a Magyar Nemzeti Bibliográfia adatbázisának építése külső számítóközpontban. Az igényes, egyedileg fejlesztett szoftverrel elsősorban a bibliográfiai kiadványok kéthetenkénti és a könyvészetek valamint az indexek évenkénti megjelentetését lehetett megoldani. Az OSZK-nak az adatbázis építésének elkezdése idején rendkívül szegényes eszközparkja volt. Amit ma magunkénak mondhatunk, az is csak arra elegendő, hogy az on-line feldolgozásra való áttérés eredményeképpen olvasóinkat on-line katalógussal várjuk a nyári zárvatartás befejeztével. Természetesen reménykedünk a gyors bővítés lehetőségében.

Az 1976 óta külső számítógépen épített MNB adatbázis a hazai könyvekről, az új indulású időszaki kiadványokról és a gyűjteményes kötetek részdokumentumainak analitikus feldolgozásáról ma közel 400 ezer bibliográfiai tételt tartalmaz.

A 80-as évek elejétől tervezett és 1984 óta épített másik nagy nemzeti könyvtári adatbázis, amelyet szintén külső számítóközpont segítségével kényszerültünk fejleszteni és üzemeltetni, a Nemzeti Periodika Adatbázis. Elnevezése kissé megtévesztő, mert nem a magyar periodikumok adatait tartalmazza, hanem a magyarországi könyvtárak birtokában lévő külföldi időszaki kiadványokról ad bibliográfiai, állományi és lelőhely információkat. Tehát a klasszikus értelemben vett központi katalógus, a „union catalogue" funkcióit látja el. Az adatbázis méreteire jellemző, hogy a feltárt folyóiratcímek száma megközelíti a 30 ezret, a hozzájuk tartozó állományi (kötet) adatoké a 700 ezret. A bejelentések kb. 800 könyvtárból érkeztek. Az adatbázis a nemzeti bibliográfiához hasonlóan kötegelt üzemmódban épült és épül ma is, és éppúgy egyedi fejlesztésű, elsősorban kiadványok előállítására alkalmas rendszer. Nagy előnye a felhasználók szempontjából, hogy az Információs Infrastruktura Fejlesztési Program szolgáltató számítógépéről on-line módon kereshetők tárolt adatai.

Az OSZK és az Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program

Amikor az Országos Széchényi Könyvtár 1985-ben felköltözött az egykori királyi palotába, s birtokába vette Európa-szerte is egyedülállóan szép otthonát, azt reméltük, hogy itt, ilyen gyönyörű körülmények között majdcsak lesz mód arra, hogy előbb-utóbb saját számítóközpontot is magunkénak mondhassunk. Ábrándjaink közé tartozott egy integrált számítógépes programrendszer bevezetése is, többek között azért, mert erre az időre nemzeti könyvtárunk olyan nagyüzemmé vált,

amelyben számos hagyományos (manuálisan épített) nyilvántartást kellett párhuzamosan is fenntartani. Ezek – a dolog természetéből adódóan – nem lehettek elég pontosak, itt-ott eltértek egymástól, sok kényelmetlenséget okoztak a napi munka során, nem beszélve a kvalifikált munkatársak elfecsérelt idejéről. Tehát igenis egy on-line integrált rendszerért kiáltott ez az egész nagyüzem. A kérdés az volt, hogyan juthatunk közelebb álmaink/terveink valóra váltásához? Mert hogy valahogy létre kell hozni a rendszert, az nem volt kétséges. Elsősorban pályázatok útján próbáltunk részben eszközökhöz, részben szoftverhez jutni. A sors, a jószerencse kedvezett, mert a 80-as évek közepén az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, az Országos Tudományos Kutatási Alap, a Magyar Tudományos Akadémia és a tudományos kutatással foglalkozó és azokért felelős szervezetek deklarálták azt, hogy információs infrastruktúra hálózat kifejlesztése nélkül, eszközök beszerzése nélkül, adatbázisok létrehozása, folyamatos építése valamint korszerű információs szolgáltatások nélkül a magyar tudományos kutatás lelassul, elsorvad, mert nem tud kapcsolatot tartani a világ tudományos kutatóhelyeivel. Kidolgoztak tehát egy Információs Infrastruktúra Fejlesztési Programot. 1986-ban készült el e program alapdokumentuma, amelyben a könyvtáraknak kiemelten fontos szerepet szántak a megfogalmazók, hiszen számukra is nyilvánvaló volt, hogy a könyvtárak tárolják azokat az elsődleges információkat, amelyeket a tudományos kutatás alapinformációiként határozhatunk meg.

Saját számítóközpont, integrált könyvtári szoftver

1987-ben az OTKA eszközbeszerzési pályázatot hirdetett, ahol az ország két legnagyobb könyvtára, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és az Országos Széchényi Könyvtár egyaránt 21.8 millió Ft támogatást nyertek el, alapvetően saját számítógép beszerzésére. Ebből az összegből sikerült azután világbanki támogatással, világbanki hitellel egy komolyabb számítógépet beszerezni, valamint terminálokat és terminálként szolgáló személyi számítógépeket, amelyek a központi géphez kapcsolhatók. Egy IBM 9377-es számítógépet vásároltunk, akkor még korlátozott memória kapacitással. (Abban az időben az embargó korlátozások még javában érvényben voltak, azóta ezek feloldódtak, mód van tehát a tároló kapacitás bővítésére.) Mindenesetre ez alapozta meg az integrált rendszer megvalósításának az esélyét. A géphez szoftvert kerestünk. Milyen szoftverre volt szükségünk? Nemzeti könyvtári feladatok ellátására is alkalmas integrált könyvtári szoftvert kerestünk. A piacon nem volt túl nagy a választék, főleg ami az IBM gépekre írt programokat illeti. Áttekintve a kínálatot, az derült ki, hogy a kulcsrakész rendszerek nem alkal-

masak számunkra. Nemcsak azért, mert nem elégítik ki a nemzeti könyvtári igényeket, hanem azért sem, mert a szükséges továbbfejlesztéseket csak külön megrendelésre, borsos áron vállalják a fejlesztő/forgalmazó cégek. Az IBM szoftverek közül találtunk egy integrált könyvtári rendszert, amelyet a dortmundi, illetve a leuveni egyetemi könyvtárak számára fejlesztettek ki, egyetemi könyvtári szakértők és IBM fejlesztő szakemberek közös munkájaként. A rendszert az IBM DOBIS/LIBIS néven forgalmazza, Európában igen elterjedt, az Egyesült Államokban is vannak alkalmazói. A nemzeti könyvtárak közül kettő vezette be, a Kanadai Nemzeti Könyvtár és a Dél-Afrikai Nemzeti Könyvtár, természetesen számos módosítással. Neves angliai alkalmazója az oxfordi Bodleiana. A belga könyvtári rendszer könyvtárainak 60%-a ezt a szoftvert használja.

Személyes tapasztalatokat igyekeztünk szerezni a beszerzés előtt: erre egy egyhónapos tanulmányúton volt alkalmunk a Leuveni Katolikus Egyetem Könyvtárában. Tapasztalataink pozitívak voltak, kérdéseinkre a forgalmazók/betanítók készséggel válaszoltak, s válaszaikban a rendszer rugalmasságát, változtathatóságát, fejleszthetőségét hangsúlyozták. A szlogen így hangzott: a DOBIS/LIBIS „testre, azaz igényekre szabható rendszer". Megfelelő szaktanácsadói támogatásról is biztosítottak minket a rendszer hazai installálása során. Ezek voltak tehát az OSZK integrált számítógépes rendszerének bevezetéséhez megtett kezdeti lépések.

Felkészülés az integrált rendszer bevezetésére

Közben elkészült a számítóközpont, bekerült a számítógép, sőt ezt megelőzően egy koax hálózatot is kiépítettünk s csatlakoztattuk azt a valahány terminált, amivel akkor rendelkeztünk. Eldöntöttük, hogy kik lesznek az első alkalmazók, és elkezdtük installálni a programot: itt kezdődtek az előre nem látható problémák. Forró drót volt a Leuven-i forgalmazó és a Széchényi Könyvtár között. Nem célom, hogy erről részletesen beszámoljak; átéltük, nehéz volt és sok tanulsággal járt, melynek lényege, hogy nemzeti könyvtári igényekhez szabni még egy olyan programot is nehéz, amely egyébként valóban testre szabható. Dokumentáció volt, forrásnyelvi kód volt, csak éppen minden belenyúlás a programba számtalan következménnyel járt, tehát rendkívül megfontolt döntéseket és hosszantartó munkát igényelt. Olyan konvertáló eljárás kidolgozására volt szükség, amellyel a már meglévő nagy adatbázisunkat, a 16 év adatait tartalmazó nemzeti bibliográfiai adatbázist úgy tudjuk a DOBIS/LIBIS-be áttölteni, hogy egyetlen adatot se veszítsünk el. Az áttöltésre még nem kerülhetett sor, de a programok elkészültek s a munka rövidesen elkezdődik.

On-line katalogizálás - on-line olvasói katalógus

1992. április 6-án tudtuk elindítani az on-line katalogizálást. Ez a dátum az én emlékezetemből kitörölhetetlen, de kitörölhetetlen azoknak a kollégáknak az emlékezetéből is, akik elsőként ültek a NEKTÁR képernyők elé. Hogy erre sor kerülhessen, alaposan fel kellett készülniük.

1991 novemberétől a Leuvenben jártak oktattak és oktattak, készítve közben a megfelelő segédleteket, katalogizálóink pedig tanultak, tanultak, és gyakoroltak. Megtettünk tehát mindent, a belső szabványalkalmazási és egységesítési szabályzatok kidolgozásától kezdve a karakterkészlet alkalmazásának elsajátításáig, amelyek oly nagy jelentőséggel bírnak az on-line rendszer építésénél. A manuális rendszerben elkövetett hibákat az emberi szem és agy viszonylag könnyen képes korrigálni, a gépi rendszernél előre kell okosnak, következetesnek és legfőképpen fegyelmezettnek lenni a munkavégzés során. Szemléletváltásra is szükségünk volt tehát, át kellett állnunk arra, hogy most már on-line katalógust építünk, konzisztens indexeket kell létrehoznunk, nem lehet kétféleképpen egységesíteni sem egy nevet, sem egy címet, ügyelni kell az adatok minősítésére, a rekordkapcsolatok helyességére. Kollégáinknak ezt a szemléletet kellett magukévá tenniük s eszerint dolgozniuk április 6-tól. Dicséretükre legyen mondva, hogy ez sikerült, valóban így tudtak és tudnak gondolkozni. Az első nagy feladat, az on-line katalogizálás elindult és nagyon szépen halad. Tulajdonképpen azok az emberi tényezők, amelyekről oly sokat olvastam a szakirodalomban, hogy a kollégák gyakran tartózkodóak, hogy nehéz velük elfogadtatni ezt a fajta munkát, hogy voltak akik ellenálltak vagy netalán el is mentek egy adott intézményből, nálunk nem fordultak elő. Munkatársaink hallatlan lelkesedéssel építik az adatbázist s ez nagy öröm. Az is öröm, hogy szeptember elsejétől a könyvtár katalógustermében nyilvános on-line olvasói katalógusban lehet keresni az 1991. november közepétől beérkezett hazai megjelenésű könyvek adatait.

Megoldásra vár még ...

Komoly gondot jelent, hogy az eddig megszokottnál lényegesen többet kellene katalogizálni, hogy behozzuk a majd féléves leállásból adódó lemaradást. Szólni kell arról is, hogy míg a külső számítóközpontban üzemeltetett adatbázisból egy tartalmában, szerkezetében és küllemében is világszínvonalú nemzeti bibliográfiai kiadványt tudtunk megjelentetni kéthetenkénti gyakorisággal, addig az on-line programrendszer nem alkalmas hasonló előállítására. Nem ismerünk olyan program-

rendszert – a kulcsrakész integrált rendszerek között sem –, amely ilyen output programmal rendelkezne. A nemzeti könyvtáraknak e célra külön bibliográfiai output programokat kell kifejleszte(t)niük. Azért, hogy a magyarországi könyvtárak, melyek hozzászoktak a nemzeti bibliográfiai füzetek és az éves könyvészetek használatához (gyarapítási segédletként, katalogizálási példatárként, tájékoztató eszközként), ne nélkülözzék ezt a számukra alapvető kiadványt, áthidaló megoldást kellett találnunk, amíg a megfelelő program kifejlesztésére sor kerülhet. Erre – némi továbbfejlesztést követően – a DOBIS/LIBIS gyarapodási jegyzék output programja tűnt alkalmasnak, amellyel – szakrendi elrendezés és indexek nélküli, a tételeket egyszerű betűrendben közlő – bibliográfiát tudunk megjelentetni. A soron lévő legsürgősebb fejlesztés a nemzeti bibliográfia tételeinek floppy lemezeken történő szolgáltatása mindazon könyvtárak számára, amelyek saját számítógépes rendszerükben fel tudják azokat használni, kiiktatva ezzel a párhuzamos feldolgozást. A fejlesztés megvalósítása komoly egyeztetést kíván a felhasználó könyvtárakkal, amire megvannak a megfelelő szervezeti keretek és a hajlandóság. (Az anyagiak nem mindig, de azokat is igyekszünk megteremteni.)

A NEKTÁR kiteljesítése

A NEKTÁR rendszer DOBIS/LIBIS programja több alrendszerből áll. Én egyről beszéltem, mert ez volt most a legfontosabb, a katalogizálásról és a hozzá tartozó on-line olvasói katalógusról. A további alrendszerek: gyarapítási, kölcsönzési, folyóirat-érkeztetési modul, az eddig hagyományos módszerekkel ellátott könyvtári funkciókat támogatják. Ezeket az alrendszereket fokozatosan, lépcsőzetesen fogjuk bevezetni, növeljük a terminálok számát, folytatjuk a lokális hálózat bővítését.

A NEKTÁR-ba nemcsak a nemzeti bibliográfia, illetve a könyvek katalógusa tartozik, hanem számos egyéb adatbázis. Amikor még remény sem, vagy csak nagyon halvány remény volt arra, hogy az OSZK-nak lesz saját számítóközpontja, mi már akkor elvégeztünk egy nagyon alapos adatfelmérést a gépesítendő munkaterületekről, a párhuzamosan épített nyilvántartásokról, a szabvány alkalmazásokról. Főként olyan előkészítő munkálatokat igyekeztünk elvégezni, amelyek majd felhasználhatók lesznek egy integrált könyvtári rendszer bevezetésekor. Többek között MicroISIS programra alapozott kisgépes adatbázisok építését kezdtük el úgy, hogy ezek konvertálhatók legyenek majd a NEKTÁR-ba.

Két hungarika adatbázist építünk, az egyik a Hungarika Információ, amely külföldön megjelent magyar vonatkozású közleményeknek a bibliográfiai és dokumentációs adatállománya. A tételek bibliográfiai leírást és annotációt nyújtanak a

közleményekről (cikk, híranyag, ismertetés stb.). Az adatbázis alapján nyomtatott formában kiadványok jelennek meg. A másik hungarika adatbázis a Hungarika Névkataszter, amely az 1880 után született, külföldön élő és alkotó magyar személyiségek biográfiai adattára. Tartalmazza a születési és halálozási adatokat, az iskolázottságot, az életutat, a működési terület(ek)et, a jelentős publikációkat, tehát mindazokat az adatokat, amelyek egy adott magyar személyiség külföldön kifejtett munkáját jellemzik. Fantasztikusan érdekes ezt az adatbázist böngészni. Mindkét adatbázisban on-line módon kereshetnek a kutatók az OSZK Hungarika Dokumentációs Osztályán és az IIF Program szolgáltató számítógépén.

A harmadik, rendkívül fontos adatbázis az időszaki kiadványok bibliográfiája (IKB adatbázis), amely szintén kisgépes adatbázis, a nemzeti bibliográfiai rendszer része. Korábban, amíg külső számítóközpontban dolgoztuk fel a nemzeti bibliográfiai adatokat, csak válogatva kerültek be az időszaki kiadványok a könyvek bibliográfiájába. Az önálló IKB adatbázis programmal feldolgozzuk a teljes hazai időszaki kiadvány állományt, minden új indulást és címváltozást az 1986-os esztendőtől kezdődően. Az adatbázisból automatikusan szerkesztjük és lézernyomtatóval állítjuk elő az éves sajtóbibliográfia köteteket és más kiadványokat.

A negyedik adatbázis a külföldi könyveké. Az 1987-től megjelent és az OSZK által beszerzett külföldi könyvek – amelyeknek nagy része hungarika anyag – adatbázisa a KATAL program segítségével épül. Minthogy ez kompatibilis a nemzeti bibliográfia könyvek adatbázisának a programjával, könnyen lesz konvertálható a NEKTÁR-ba.

A nemzeti bibliográfiát támogató speciális adatbázis a magyarországi kiadók adatbázisa, amire azért vagyunk büszkék, mert tudomásom szerint ez az egyetlen és legteljesebb nyilvántartás Magyarországon, amely a létező kiadókat – mindenféle adatukkal egyetemben – (hivatalos teljes név, név-variánsok, telefonszám, ISBN kiadói azonosító) tárolja. Az adatbázis alapján küldjük a Nemzetközi ISBN Ügynökség számára évente háromszor a felújított adatokat, hogy a nemzetközi kiadói adattárban megjelenhessenek.

Nemzeti könyvtári feladatainkat, ha szűkös anyagi körülmények között is, de a legjobb tudásunk szerint oldjuk meg, és a NEKTÁR felépítésével, kiteljesítésével egyre korszerűbb, magas színvonalú szolgáltatásokkal igyekszünk kielégíteni mind a hazai, mind a külföldi igényeket.

SZÁMÍTÓGÉPES KÖNYVFELDOLGOZÁS A FRANCIA NEMZETI KÖNYVTÁRBAN

HENRIET-SANYÓ Ottilia
Paris. Bibliothèque nationale

A Bibliothèque nationale állománya

A Bibliothèque nationale elsődleges hivatása a múlt által örökségül hagyott gyűjtemények megőrzése. Ezen felül jelenlegi feladatkörébe tartozik:

- a kötelespéldányok gyűjtése és a nemzeti bibliográfia közreadása,
- a külföldön megjelenő jelentős művek beszerzése (elsősorban a történelem- és a társadalomtudományok területén),
- a nemzeti gyűjtemény gyarapítása régi, ritka és nagy értékű dokumentumok beszerzésével,
- a dokumentumok megőrzése, megóvása és restaurálása,
- a gyűjtemények rendelkezésre bocsátása az olvasók számára,
- segítségnyújtás a társadalomtudományok és a humán tárgyak kutatásának területén.

A Bibliothèque nationale állománya tíz gyűjteményre oszlik. A nyomtatványok állományát tekintve a francia kiadványok anyaga enciklopédikus, a külföldi kiadványoké elsősorban a társadalom- és a humán tudományok területe felé orientálódik.

Nyomtatványok tára: 12 millió kötet, amelynek 25-30%-a 106 országban kiadott külföldi kiadvány, 200 000 kötet a ritka és értékes mű, 250 000 mikrofilm és mikrofilmlap.

Időszaki kiadványok: 350 000 cím, amelyből 30 000 aktuális francia, 7 200 pedig 121 országból érkező külföldi hírlap és folyóirat.

Arsenal: a francia irodalomra specializálódott gyűjtemény, 1 millió nyomtatvány, 15 000 kézirat és 100 000 metszet.

Művészetek tára: 3 millió nyomtatvány, kép, rajz, metszet, plakát, makett és jelmez.

Térképtár: 650 000 térkép, 10 000 atlasz, 46 régi földgömb és égitest.

Metszet és fényképtár: 15 millió rajz, metszet, fénykép, plakát, képeslap és játékkártya.

Kézirattár: a nyugati és a keleti szekció anyaga, 350 000 kötet, amelyből 10 000 iniciálékkal és miniatúrákkal díszített kódex.

Pénz, érem és antik műtárgyak tára: 300 000 pénz és érem, 10 000 antik és más műtárgy.

Zeneműtár: 1 millió kotta, zenei irat és kézikönyv.

Hanglemez és audiovizuális gyűjtemény: 1 millió hangzó anyag (lemez és kazetta), 40 000 video és 5 000 multimédia.

Bibliográfiai tájékoztatás

A Bibliothèque nationale-t évente 410 000 francia és külföldi olvasó keresi fel és 1 350 000 dokumentumot használ. A nemzetközi cserekapcsolatok keretében az évi 48 000 kölcsönzési igényből, melynek 36%-a külföldről érkezik, 30 000-t tud kielégíteni.

Ennek a nagyszámú bel- és külföldi igénynek a kielégítésére a Bibliothèque nationale két bibliográfiai adatbázist hozott létre, a BN-OPALE-t és a BN-OPALINE-t, amelyek hozzáférhetők egyrészt a helyszínen az olvasótermekben, másrészt távolról az un. SBN-en (Serveur bibliographique national) keresztül. Az SBN által terjesztett bibliográfiai tételek a BN-OPALE-ból kivont francia és külföldi könyv leírását tartalmazó és a BN-OPALINE-ből kivont hangzó anyag, video és multimédia tételeknek felelnek meg.

BN-OPALE

A BN-OPALE a latin betűs könyvek és időszaki kiadványok adatbázisa, amely háromféle anyag bibliográfiai leírásából tevődik össze:

- francia könyv,
- külföldi könyv,
- francia és külföldi hírlap és folyóirat.

Az adatbázis magába foglalja az 1988 óta tartó on-line katalogizálásból eredő tételeket és az 1970 óta hagyományosan feldolgozott anyag katalóguscéduláinak retrospektív konverzióval az adatbázisba táplált tételeit.

A BN OPALE-t két GEAC 9000 típusú számítógép szolgálja ki, amely 36 millió byte központi memóriával és közel 20 milliárd byte tárolókapacitással rendelkezik.

1988 óta a rendszer lehetővé teszi a kötelespéldányok számítógépes feldolgozását és az on-line katalogizálást INTERMARC formában. Használatának meglehetősen nagy rugalmassága pedig megengedi, hogy a hozzáférési pontok száma jelentős, és a visszakeresési lehetőségek összekapcsolhatók. Az adatbázisban való navigálás lehetősége, a különböző indexek, valamint a szerzői, tárgyszó és bibliográfiai tételek összekapcsolása következtében az adatbázisban való keresés sokoldalú.

1989 óta a BN-OPALE rendszer a külső könyvtárak számára is nyitva áll, ami azt jelenti, hogy az egyetemi könyvtárak és a városi közkönyvtárak bekapcsolódhatnak a rendszerbe. Jelen pillanatban hat egyetemi könyvtár már belépett és hét új egyetemi könyvtár fog hamarosan belépni a BN-OPALE-ba.

A BN-OPALE bibliográfiai adatbázisa három fájl köré csoportosul:

1. *Bibliográfiai fájl*

Tartalmazza az ISBD(M) és (S) alapján leírt monográfiák és időszaki kiadványok tételeit, összesen kb. 1 400 000 tételt a következő kiadványokról (1992 februári adatok):

- 600 000: a Franciaország területén kiadott és kötelespéldányként beszolgáltatott könyvek (1970-től),
- 450 000: a beszerzés útján a könyvtárba kerülő könyvek (kb. 95%-a más országokban kiadott külföldi írók művei (1970-től),
- 160 000: időszaki kiadványok (1975-től),
- 75 000: hivatalos kiadványok (1970-től).

Az éves növekedés: 110 000 tétel.

2. *Authority fájl*

775 000 tételt tartalmaz, ebből:

- 510 000 személynév,
- 127 000 testületi név,
- 135 000 tárgyszó,
- 3 000 egységesített cím.

Az éves növekedés: 55 000 tétel.

3. *Lelőhely fájl*

A dokumentumok raktári jelzetét tartalmazza a különböző könyvtárakban és azok különböző részlegeiben, valamint a dokumentumok leltári számát.

A BN-OPALE kiadványai

Nyomtatott kiadványok:
- Bibliographie nationale française (kéthetenként) és az időszaki és hivatalos kiadványok Supplément-jai.
- Liste des acquisitions de la BN (havonta megjelenő gyarapodási jegyzék).

CD-ROM:
- Bibliographie nationale française (1975 óta jelenik meg ebben a formában is).

Mikrofilmlap:
- Fichier d'autorité (authority fájl: személynevek, testületi nevek, egységesített címek és az enciklopédikus tárgyszó jegyzék).

On-line forma:
- közvetlen hozzáférés az adatbázishoz az olvasók és a hálózatba kapcsolt könyvtárak számára,
- Minitelen keresztül 1992-től a nagyközönség számára. (Minitel: a telefonhoz kapcsolható teletexes házi terminál, amellyel minden előfizető rendelkezhet),
- SBN-en keresztül a szakemberek és külső könyvtárak számára a bibliográfiai tételek beszerzéséhez.

A BN-OPALE bibliográfiai fájlja

A Bibliothèque nationale latin betűs könyveket és időszaki kiadványokat katalogizáló osztályán 1988 óta végeznek on-line katalogizálást a BN-OPALE-ban.

A monográfiák, időszaki kiadványok ((hírlapok, folyóiratok és sorozatok) és a többkötetes művek bibliográfiai fájlja 1 444 000 tételt tartalmaz (1992 júliusi adat). Ezek kezelésére a Bibliotèque nationale kifejlesztette az INTERMARC (M) és (S) formátumot, amely lehetővé teszi teljes vagy egyszerűsített bibliográfiai tételek bevitelét és többirányú kapcsolatok létrehozását.

A BN-OPALE felépítése olyan, hogy a katalogizálás során minden szerzőt tartalmazó bibliográfiai tételt hozzá kell kapcsolni a megfelelő szerzői authority tételhez, minden sorozatba tartozó monográfiát a sorozati főtételhez, a többkötetes könyvek egyes köteteinek adatait pedig a közös adatok tételéhez.

Az adatbázis tételei az olvasók részére ISBD formátumban jelennek meg, a könyvtárosok számára INTERMARC formában is megjeleníthetők.

Egy bibliográfiai tétel két nagy részből áll:

– fix mezők: a kiadványra és a tételre vonatkozó információkat tartalmaznak (pl. a tétel értéke: teljes vagy egyszerűsített leírás, a tétel státusza: közölhető vagy nem, a kiadás helye, dátuma, a kiadvány nyelve). Ezek a kódolt információk statisztikai adatok céljára szolgálnak.

– változó hosszúságú mezők: a tétel leíró részének mezői és almezői, amelyek az ISBD leírás központozással elválasztott adatcsoportjainak és adatainak felelnek meg. A tétel leírása során létre kell hozni a kapcsolatokat más bibliográfiai (pl. sorozati és authority tételekkel), végül be kell táplálni a dokumentumok leltári számát és raktári jelzetét.

A BN-OPALE authority fájljai (Fichier d'autorité)

Az authority fájl a bibliográfiai tételekben szereplő nevek (személynevek és testületi nevek), egységesített címek és tárgyszavak besorolási/visszakeresési formájának szabványosítására lett kialakítva. Az adatbázis tételei a számítógépes rendszer keretében a bibliográfiai tételekhez kapcsolhatók.

Az authority tételek általában három típusú információt tartalmaznak:

– címszó mező: ami lehet egységesített forma (vagyis a besorolási adatként kiválasztott forma), visszautasított forma („lásd" típusú utaló), társított forma („lásd még" típusú utaló),
– megjegyzések: a mezőben szereplő adatok elősegítik a besorolási adatként kiválasztott forma igazolását,
– kiegészítő adatok: bizonyos információk kódolt formában.

A szabványosított felépítés érdekében a bibliográfiai tételekhez hasonlóan az authority tételek is nemzetközi és országos szintű munkálatok tárgyát képezik, nemzetközi szinten az IFLA, francia szinten az AFNOR (Association française de normalisation) keretében.

Az authority tételek megalkotása során használt AFNOR szabványok:

– NF Z 44-061 Documentation – Catalogage – Forme et structure des vedettes noms de personnes, des vedettes titres, des rubriques de classement et des titres forgés. Juin 1986.

– NF Z 44 060 Documentation – Catalogue d'auteurs et d'anonymes. Formes et structure des vedettes de collectivités-auteurs. Octobre 1983.

Az authority file rendszerszervezésére a Bibliothèque nationale kifejlesztett egy speciális formátumot, az INTERMARC (A)-t, amelynek automatizáltan betáplált tételeihez kapcsolódnak a monográfiák és az időszaki kiadványok tételei.

Személynevek egységesített adatbázisa (Fichier APP)

Az APP adatbázis a BN-OPALE-ban meglévő összes személynevet magába foglalja és annak karbantartását biztosítja. A CNIL (Commission nationale de l'informatique et des libertés) engedélyével működik és annak ellenőrzése alatt áll. A szerzőknek joguk van hozzájutniuk a róluk szóló információkhoz, és szükség esetén kérhetik azok kiigazítását.

A személynév adatbázis tartalma:

- 16-18. századi szerzők és anonymok; a tételek leírása teljes;
- a jelenleg Franciaországban megjelent művek szerzőinek neve;
- azoknak a külföldön kiadott műveknek a szerzői, akik a *Liste des acquisitions de la Bibliothèque nationale*-ban fel vannak tüntetve.

A 19-20. századi francia és külföldi szerzőkre vonatkozó authority tételek csak a következő esetekben teljesek:

- homonima esetén,
- ha a szerző neve formai vagy szerkezeti problémát okoz (pl. pseudonym),
- ha a katalogizálás során a könyvben a szerzőre vonatkozó életrajzi adat található és ha a bibliográfiai adatbázisban már legalább két művel szerepel az illető szerző.

Azoknak a francia és külföldi szerzőknek a névtételei ritkán teljesek, akiknek a művei bekerülnek ugyan a BN-ba, de sem a *Bibliographie nationale française*-ben, sem a *Liste des acquisition...*-ban nincsenek feltüntetve.

Minden esetben, amikor a katalogizálás során a személynévnek a bibliográfiai tételbe történő adatbevitele történik, a rendszer automatikusan összehasonlítja a szerző leírt nevét az APP adatbázis indexével. Ha a legcsekélyebb helyesírási különbség vagy bármilyen rendellenesség fellép, kötelező javítani a hibát, hogy a katalogizálást folytatni lehessen.

Az APP tételek hozzáférhetőek on-line módon és mikrofilmlapon.

A testületi nevek egységesített adatbázisa (Fichier ACO)

1950-ben a Bibliothèque nationale-ban létrehozták a testületi nevek cédulakatalógusát. Ez a katalógus még mindig létezik és gyakran hivatkozási pont, amikor a könyvtáros egy, a múltban létrejött testület kiadványát katalogizálja. Megjegyzendő, hogy a kézi katalógus anyaga egyre szűkül, annak arányában, ahogyan az on-line katalogizálás során a testületi nevek újra feldolgozott formában bekerülnek az adatbázisba.

Az adatbázis tartalmazza az on-line katalogizálás és a rendszeres javítás során kidolgozott teljes tételeket, valamint a régi cédulakatalógus alapján betáplált rövidített tételeket.

A testületi név tételek a személynevekhez hasonlóan INTERMARC (A) formátumban készülnek. A tételek felépítése és szerkezete megegyezik a személynevekével.

1989 óta a testületi nevek egységesített adatbázisa megjelenik mikrofilmlapon, félévenként javított (felújított) kiadásban.

A testületi authority tételek újra felhasználhatók a különböző könyvtárak és dokumentációs központok számára indexelés és saját gyűjteményük gazdagítása céljából. Mindemellett a tételekben meglévő információk és adatok gazdagsága jelentős segítséget nyújt mindazoknak, akik érdeklődnek a testületek, intézmények története iránt.

Az egységesített címek adatbázisa (Fichier ATU)

A négy authority fájl közül a tételek számát tekintve ez a legkisebb. 1988 januárjában hozták létre. Kezdetben ez az adatbázis is, a személy- és testületi nevekéhez hasonlóan a BN-OPALE-ban lévő bibliográfiai tételek címszóinak a kivonása útján jött létre. A szabványok előírása szerint a beletartozó tételek a következők:

- mitológiai, történelmi, pseudo-történelmi és irodalmi anonymák,
- különböző vallások szentírásai (pl. Biblia),
- különféle liturgikus és rituális szövegek,
- a görög-latin antikvitás nem anonym szerzőinek különböző címek alatt ismert művei.

Az egységesített címek authority fájljában használt forma az IFLA jegyzéke alapján elfogadott forma. Azonban a latin szertartású katolikus egyház liturgikus művei esetében a francia forma előnyben részesül, a latin pedig párhuzamos formában használatos. Valamennyi elutasított forma rögzítve van a rekordban és utalóként hozzáférhető.

Az egységesített címek adatbázisáért felelős osztály együttműködésben dolgozik a Bibliothèque nationale különböző idegennyelvi szakértőivel, de a többi adatbázissal ellentétben ez az egyetlen, amelyben (jelen pillanatig) csak a CCBT (Centre de coordination bibliographique et technique) osztály jogosult dolgozni.

A tárgyszavak egységesített adatbázisa (Fichier AMA)

1980 óta a Bibliothèque nationale indexelési osztálya fokozatosan kialakított a katalogizálás igényeinek megfelelően egy enciklopédikus tárgyszó authority listát, amely a Quebec-i Laval Egyetem tárgyszó repertóriumának, a RAMEAU-nak francia adaptálása. A RAMEAU pedig a washingtoni Library of Congress tárgyszó

authority listájának, a LCSH-nak (Library of Congress Subject Headings) a változata. (A Bibliothèque nationale-t megállapodás köti a Laval Egyetemhez.)

A BN tárgyszó authority listáját 1980-ban egy külső vállalat segítségével automatizálták, és 1985-ben táplálták be az adatokat a BN-OPALE-ba.

A tárgyszó lista sajátossága, hogy szabványosítja a dokumentumok indexelésére használható szókincset. Enciklopédikus jellegénél fogva igyekszik átfogni az ismeretanyag valamennyi területét. Minthogy a katalogizálás igényeinek megfelelően fokozatosan alakul ki ez az authority lista, csak visszatükrözni tudja a Bibliothèque nationale alkalmazott tudományokban szegényes gyűjteményeinek összetételét. Más könyvtárak részvétele a BN-OPALE-ban valamint a RAMEAU-val való kooperáció később lehetővé teszik, hogy ezek a hiányosságok megszűnjenek.

A tárgyszó lista olyan terminológiai készlettel rendelkezik, amelyben az egyes szavak egymással kombinálhatók, de meglehetősen erős szintaktikai kényszerűséggel. Ezek a konstrukciós szabályok a Laval Egyetem tárgyszó repertóriumán keresztül az LCSH-ból erednek. Az authority lista és a használati szabályok lehetővé teszik a tárgyszóláncok megalkotását a bibliográfiai fájlban történő katalogizálás során.

Három tételtípussal találkozhatunk:

– címszó tétel: köznév, tulajdonnév (személy-, intézmény-, földrajzi név)

– alárendelt tétel: tárgy, forma, földrajzi név, időrendi jelölés

– általános utaló tétel, amely más tételhez vezet.

A tételen belül elöl találjuk az elfogadott szót (vagy címtárgyszót), utána – ha szükséges – egy ún. használati utasítás jellegű magyarázatot, ami bejelöli a szemantikai területet és azokat a szintaktikai szabályokat, amelyek lehetővé teszik a különböző tárgyszó elemek egymással és a katalogizálás elemeivel való egybekapcsolását.

Találunk a tételben tiltott szavakat, hierarchia nélküli más tárgyszóra utaló szókapcsolatokat, hierarchikus kapcsolatra utaló kifejezéseket, történeti jellegű magyarázatokat és a forrásanyag megjelölését is.

BN-OPALINE

A BN-OPALINE-t elsődlegesen a Térképtár bibliográfiai tételeinek az automatizálására alkalmazták, majd fokozatosan kiterjesztették a Bibliothèque nationale más különgyűjteményeire. 1988-tól a Metszet és fénykép, majd a Hanglemez és audiovizuális osztályra.

A BN-OPALINE a BN Szervezési- és számítógépes igazgatósága által elképzelt és kialakított szoftver alapján működik. Az INTERMARC formátumot használja és a következő funkciókat látja el:

– állományba vétel,

– on-line katalogizálás,
– az authority-k karbantartása,
– helyi adatok adminisztrálása,
– több szempont szerinti információkeresés.

A BN-OPALINE négy alrendszerből tevődik össze és 190 000 bibliográfiai tételt, valamint 150 000 authority tételt tartalmaz.

– Térképtár: 40 000 bibliográfiai tétel, 53 000 authority tétel.
– Metszet és fotótár: 25 000 bibliográfiai tétel, 20 000 authority tétel.
– Zeneműtár: 1 000 tétel
– Hanglemez és audiovizuális tár:
hanglemez: 97 000 bibliográfiai tétel,
video: 11 000 bibliográfiai tétel,
multimédia: 3 000 tétel
valamint: 7 500 authority tétel.

A BN-OPALINE nyomtatott kiadványai:

– *Bibliographie nationale française, Supplément III-IV.* (a zene, atlasz és térkép pótkötetek),
– *Edition phonographique en France d'après de dépot légal*, 3e éd. 1989, I. *Marques, éditeurs*, II. *Distributeurs, producteurs*,
– *Images de la Révolution française*.

A BN és a Pergamon Press közös kiadványában: video katalógus.
On-line szolgáltatásai megegyeznek a BN-OPALE-ban feltüntetettekkel.

Munkamódszer

Az 1991-92-es éveket megelőzően a katalogizálás két szinten történt. Egyes könyvtárosok csak formai katalogizálást (catalogage signalétique) végeztek, tehát a könyvek bibliográfiai leírását tárgyszó nélkül, mások pedig a tartalmi szempontból feltáró (catalogage analytique) katalogizálást. Ettől az évtől kezdődően azonban az ún. integrált katalogizálásra van kilátás, amely szerint egy és ugyanazon személy katalogizál egy könyvet formai és tartalmi szempontból egyaránt.

A könyvtárosoknak az INTERMARC formában való katalogizálást elősegítő képzése a Bibliothèque nationale-ban történik a CCBT osztály vezetésével. Az ezt követő gyakorlati időben, amelynek hossza egyénenként változik, egy már tapasztalt katalogizáló ellenőrzi a hozzá beosztott „gyakorló katalogizáló" minden tételét. Majd amikor úgy látja, hogy az illető elérte az önállósági szintet, felszabadul, és

egyedül, a saját teljes felelőssége alatt dolgozik, mindenféle hierarchikus ellenőrzés nélkül. A rendszeresen, belső használatra készített kiíratásokat, amelyek a katalogizált tételeket tartalmazzák, több könyvtáros átnézi az egyöntetűség (homogenitás) fenntartása céljából.

A jövőt illetően új, a külföldi CD-ROM-ok tételeit felhasználó módszer van kialakulóban.

Jövő

Könyvbeszerzés automatizálása

A külföldi művek beszerzési főosztálya 1993 elejétől kezdődően tervbe vette a beszerzési folyamat automatizálását. A Bibliothèque nationale Szervezési és számítógépes igazgatósága által tervezett szoftvert jelenleg tesztelik. A beszerzési adatbázis a BN-OPALINE hatodik alrendszere lesz. A rendszer egyrészt lehetővé teszi a külföldi CD-ROM-ok tételeinek hasznosítását, másrészt a beszerzési adatbázisba a gyarapítók által bevitt tételek INTERMARC formába történő konvertálását, majd a BN-OPALE-ba történő áttöltését.

Könyvtár-hálózat

A BN-OPALE hálózatban működő rendszer. A Bibliothèque nationale számítógépes konfigurációjának olyan mértékű bővítési lehetőségei vannak, hogy közel ezer terminál működését képes kezelni anélkül, hogy a válaszadás ideje nagy mértékben növekedne.

Jelen pillanatban a Bibliothèque nationale érdeklődése két könyvtártípus felé irányul:

– a vidéki nyomdai kötelespéldányt gyűjtő könyvtárak (18 városi könyvtár és a Strasbourg-i BNU, amely 250 000 különböző dokumentumot jelent, ebből 30 000 a könyv),

– az egyetemi könyvtárak felé.

Ezeknek a könyvtáraknak – a TRANSPAC bekapcsolásán keresztül – lehetőségük van arra, hogy megnézzék az adatbázisban a kiadói kötelespéldány meglétét és annak hiányában betáplálják az ő nyomdai kötelespéldányuk rövidített leírását, amit a Bibliothèque nationale illetékes osztálya reklamáció céljára használhat fel. Cserébe, a hálózatba belépő könyvtárak hozzájuthatnak a BN-OPALE valamennyi funkciójához. Az egyetemi könyvtárak körében jelen pillanatban kevés könyvtár rendel-

kezik működőképes integrált számítógépes rendszerrel, vagy annak a közeljövőben megvalósítható tervével, ezért többen kinyilvánították érdeklődésüket a BN adatbázisa iránt, katalógusrendszerük automatizálása céljából.

Minden végleges döntést megelőzően a Bibliothèque nationale próbaidőszakot biztosít az érdeklődő könyvtárak számára, majd biztosítja számukra a képzést is, ugyanolyan elvi és gyakorlati alapon mint saját könyvtárosai számára, azzal a különbséggel, hogy esetükben a képzők képzéséről van szó.

A hálózat kiterjedhet más intézmények felé is, mindig a két fél információgazdagítása érdekében.

Catalogue collectif de France (Francia központi katalógus)

A hálózati formában történő működés egyik eredménye lesz a BDF (Bibliothèque de France) irányítása alatt már készülő Catalogue Collectif de France. A francia könyvtárak gyakorlatilag teljes állományát visszatükröző katalógus jelenleg 31 egyetemi könyvtár, 29 városi könyvtár, a Bibliothèque nationale és a BDF anyagából tevődik össze. De már újabb 50 városi könyvtár kinyilvánította az 1995-re tervezett katalógusban való részvételi szándékát. A tervek szerint a Catalogue Collectif de France 8-9 millió tételt fog tartalmazni. (BN: 6 millió; BDF: 500 000; többi könyvtár: 2,5 millió.)

BDF: Bibliothèque de France

Franciaország új nemzeti könyvtára, a Bibliothèque de France, 1996-ban nyitja meg kapuit az olvasók számára. Új számítógépes rendszere, melynek formátuma INTERMARC lesz, még kidolgozás alatt áll. A BDF adatbázisa magába fogja foglalni a Bibliothèque nationale adatbázisait (BN-OPALE és BN-OPALINE), amely a megnyitásra az összes 1970 előtti katalógus latin betűs adatainak betáplálása következtében még gazdagabb lesz, és lehetővé teszi majd a nem latin betűs dokumentumok feldolgozását is. A Bibliothèque de France egyik fő törekvése, hogy minél több információt szolgáltasson az egyre sokasodó érdeklődő közönség számára egy új, a jelenleginél még rugalmasabb és komplexebb számítógépes rendszer segítségével.

ELŐKÉSZÜLETEK EGY SZÁMÍTÓGÉPRE ALAPOZOTT INTEGRÁLT KÖNYVTÁRI RENDSZER BEVEZETÉSÉRE.

GOMBA Szabolcsné
Debrecen. Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára

A könyvtári automatizálást előkészítő több éves munka után fordulópontot jelentett a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára számára, amikor az egyetemi intézmények vezetői aláírták a debreceni Universitas alapító okiratát. Az új Universitas szövetség tagjai lettek: a bölcsészettudományi és természettudományi karral működő Kossuth Lajos Tudományegyetem, az Orvostudományi Egyetem, az Agrártudományi Egyetem, a Református Teológiai Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia Atommagkutató Intézete. Az Universitasban egyesült intézmények könyvtárainak körében hamarosan felvetődött egy új, az intézményeket összekapcsoló *információs rendszer* szüksége, amelynek különböző szintű megoldásai már adva voltak a tagkönyvtárakban, pl. központi katalógus, rendelések egyeztetése, az ISIS alkalmazása stb.

Az Universitas keretei között – a hagyományos együttműködésre és az elmúlt években végzett kísérletekre és eredményekre alapozva – most egy *egységes könyvtári rendszer* megvalósítására kerülhet sor.

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárában mintegy évtizede folyik a munka egy integrált könyvtári rendszer megvalósítása érdekében. Amikor 1984-ben megindította az intézmény a nemzetközi adatbázisokra épülő on-line információ szolgáltatását, megvásárolta az első személyi számítógépeket és informatikai szakembereket alkalmazott, a korábbi évek alatt felgyűlt elméleti felkészülés nyomán elérkezett az idő a könyvtári munkafolyamat számítógépesítésének tervezésére. A több mint 3,5 millió egységgel rendelkező KLTE Könyvtára egyetemi könyvtári feladati mellett az ország második nemzeti könyvtáraként is működik és a Tiszántúlon regionális feladatokat lát el.

A könyvtárunkhoz hasonló funkciójú és méretű könyvtár esetében a munkafolyamat a szabványok szigorú betartásával, bonyolult módon megy végbe. Ezért úgy ítéltük meg, hogy a tervezés nélkülözhetetlen alapja egy részletes *munkafolyamat-leírás*. Ezen elkészült, 143 lapszámnyi leírás végigkíséri a különböző dokumentumtípusokat a szerzeményezéstől a feldolgozáson át az olvasói használtatásig, számba veszi a folyamat során szükséges adathordozókat és adatelemeket. Ez a számbavétel jó előre tudatosította egy majdan bevezetendő automatizált rendszer iránti igényeket és a vele járó várhatóan szükséges szervezeti változtatásokat.

A könyvtárirányítás szakirodalmának követése, valamint saját munkafolyamat-felméréseink tanulságai alapján világosan láttuk a könyvtárunkban működő hagyományos rendszer nehézkességét. A felismerés ezen korai időszakában azonban anyagiak hiányában az automatizálás megoldhatatlannak látszott. Ennek ellenére az elképzelést nem adtuk fel, a tervezés elméleti részével foglalkoztunk, és igyekeztünk gyakorlati tapasztalatokra szert tenni részben hazai, részben külföldi, így német, angol, francia és holland könyvtárakban tett látogatásokkal.

A könyvtári munkafolyamat gépesítése jóval keményebb és drágább feladatnak bizonyult, mint a korábban bevezetett, számítógépre alapozott on-line bibliográfiai információ szolgáltatás, majd később a CD-ROM adatbázisokra alapozott információs tevékenység. Kezdetben néhány PC vásárlására volt lehetőség, és mivel a szoftver vásárlására egyáltalán nem volt pénz, ezért saját fejlesztésű szoftverrel próbálkoztunk, de ez zsákutcának bizonyult. Ezt követően az Unesco által ingyen kínált ISIS szoftverrel dolgoztunk. Ez a szoftver bizonyos korlátokon belül hasznosnak bizonyult, megkezdődött egyes állományrészek – így a periodikumok, ipari katalógusok – számítógépre alapozott feldolgozása és nem utolsó sorban segítségünkre volt a könyvtári személyzet *képzésében* az automatizálás területén.

További előrelépést jelentett, amikor az általunk szükségesnek ítélt adatátviteli hálózat egy részét kiépítettük; Ethernet hálózat az egyetemi Számító Központ és a Központi Könyvtár között, bár a kívánatos hálózat nagyobb része – a tanszéki könyvtárakat és a város felsőoktatási intézményeit is összekötő hálózat kiépítése – még váratott magára.

Az ISIS alkalmazásával nyert legfontosabb tapasztalat az volt, hogy egymás mellett párhuzamosan végzett munkafolyamatok helyett egy integrált könyvtári rendszerre van szükség a számítógépre alapozott tevékenységben. Szerencsésen esett egybe ez a felismerésünk azzal a kedvező történelmi és politikai fordulattal, amelynek nyomán a fejlett világ érdeklődése és támogatása hazánk felé fordult.

Így lett lehetőségünk arra, hogy pályázatokat nyújtsunk be az amerikai Mellon Alapítványhoz a szükséges hardver, majd szoftver beszerzésére. Pályázataink sikerrel jártak és ösztönöztek arra, hogy kapcsolatot teremtsünk a világ nagy cégeivel, amelyek integrált könyvtári szoftvereket fejlesztenek és szállítanak. Az első ilyen

jó hírű cég a Tel Aviv-i központú Ex Libris volt, az un. *ALEPH* rendszer forgalmazója, amelyet első ízben, a könyvtárak automatizálása tárgyában tartott első európai konferencia alkalmával, Brüsszelben volt módunk megtekinteni 1990-ben. Hasznos tapasztalatokat szereztünk a London University könyvtáraiban működő *Libertas* rendszer megtekintésével és az Imperial College Library, a British Library of Political and Economic Science és a University College Library vezető munkatársaival folytatott megbeszélések alkalmával. A leideni Egyetemi Könyvtárban és a rotterdami Egyetemi Könyvtárban alkalmunk volt a PICA (LBS 39) rendszer tanulmányozására. E szoftverek megismerése és az első tárgyalások nyomán egy relatíve kevés rekordszámú adatbázissal és néhány egyidejűleg együttműködő terminállal megvalósítható rendszerre lett volna lehetőségünk.

Az Universitas egyesülés arra irányította figyelmünket, hogy az eredetileg a KLTE Könyvtárára vonatkozó terveinket kiterjesszük a város felsőoktatási intézményeinek könyvtáraira is. Az elképzeléseket a partnerekkel és az Universitas igazgató tanácsával egyeztetve pályázatot nyújtottunk be a Világbankhoz.

A Világbankhoz 1991 augusztusában benyújtott közös pályázat a debreceni felsőfokú oktatás és kutatás információs hálózatának kiépítésére vonatkozott. A pályázat egy *adathálózat korszerű számítógépes és integrált könyvtári rendszer* kialakításának tervét vázolta fel, részletezve az adathálózat létrehozását sürgető okokat, a hálózat topológiai meghatározottságát, az elképzelt hálózat felépítését, költségigényét, az erre épülő integrált könyvtári rendszer terveit, eszközigényeit és továbbfejlesztésének lehetőségeit.

Az adathálózat létrehozásának indokai között szerepelt: kapcsolatteremtés a világméretű hálózatokhoz, a helyi intézmények között és az Universitas közös ügyvitelének kialakítása.

A pályázatban összefoglaltuk az Universitas egységes könyvtári rendszerének tervét, a követelményeket a könyvtári rendszerrel szemben, melynek megvalósításához az előzőekben vázolt adathálózatra csatlakozó feldolgozó és szolgáltató számítógépek, valamint a könyvtári-információs feladatok végzéséhez integrált könyvtári szoftver beszerzése szükséges.

Mivel a számítógépes operációs rendszerek körében egyre inkább a UNIX válik általánossá, ezért a pályázatban az öt nagy intézményben egy-egy UNIX-gép, a többieknél (az alkönyvtárakban) PC-n működő UNIX rendszer beszerzésével terveztük megalapozni az egységes kommunikációs rendszert. Számításba vettük azt is, hogy ma már szinte minden UNIX rendszerhez rendelkezésre áll a TCP/IP kommunikációs szoftver, amely de facto világszabvánnyá vált.

A világbanki pályázat elbírálói ésszerűnek látták, hogy az Universitasban egyesült intézmények egy közös információs rendszert hozzanak létre a magyar felsőok-

tatás hatékonyabb működésének elősegítése érdekében, ezért jelentős anyagi támogatást biztosítottak a megvalósítására.

Az előzőekben vázolt előkészületek és tapasztalatok nyomán a KLTE Könyvtára magára vállalta a project könyvtári részének az irányítását. Az adatátviteli hálózat megvalósításával kapcsolatos munkák egy másik megfelelő szakértőkből álló bizottság feladatát képezik. Első lépésként több fontos kérdésben egyetértésre kellet jutnunk az Universitas tagkönyvtáraival az új rendszert illetően.

Egyetértettünk abban, hogy a bevezetésre kerülő számítógépre alapozott, integrált könyvtári rendszer alkalmazásának az a célja, hogy

- lehetővé tegye az egyetemi oktató- és kutató munka alapjául szolgáló saját könyvtári állomány feldolgozását és a hozzáférést minden média esetében;
- megvalósítsa az előbbieket szolgáló könyvtári munkafolyamatok automatizálását az Universitas öt tagkönyvtárában és azok alkönyvtáraiban;
- módot adjon az együttműködő könyvtárak adatbázisainak egységes kezelésére, egymás számítógépes elérésére megfelelő jogosultságokkal;
- alkalmas legyen országos, illetve külföldi hálózatok számára megfelelő információt szolgáltatni és tőlük fogadni;
- a társult könyvtárak és a felhasználók köre bővíthető legyen.

A szoftvert illetően az Universitas keretében együttműködő tagkönyvtárak és azok alkönyvtárai megállapodtak a következőkben:

- az együttműködő könyvtárak azonos integrált könyvtári szoftvert alkalmaznak;
- az előszerzeményezéstől kezdve az adatokat gépre viszik és egymás számára elérhetővé teszik;
- az adatbevitelt egységesen a UNIMARC-on ill. USMARC-on alapuló, az Országos Széchényi Könyvtár által a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* előállításához használt MARC formátumban végzik;
- betartják a magyar bibliográfiai leírási szabványokat;
- a dokumentumok tartalmi feltárását az Egyetemes Tizedes Osztályozás alkalmazásával és/vagy tárgyszavazással végzik;
- a beszerzett dokumentumokat az érvényes magyar rendeleteknek megfelelően leltározzák;
- az új rendszerbe a már egyszer bevitt bibliográfiai rekordokat a tagkönyvtárak saját adatbázisukba átemelhetik és a szükséges adatokkal kiegészíthetik, ugyanarról a dokumentumról a rendszerben csak egy rekord készíthető;
- minden könyvtár saját gépi katalógust épít;
- a használóknak (könyvtárosoknak, olvasóknak) egy-egy kérdés feltevésekor a rendszer a tagkönyvtárak állományait ill. az egyesített katalógust automatikusan átnézve adja meg a választ;

- az intézmények a funkciójuknak megfelelően képi és teljes szövegű adatbevitelt és kezelést is megvalósítanak (pl. ritka védett kéziratok, metszetek stb.);
- az információszolgáltatás hatékonyságának érdekében a könyvtárak átvesznek és gépükre telepítenek kész adatbázisokat;
- a kutatás támogatása érdekében a CD-ROM-on beszerezhető adatbázisokat hálózaton használhatják (pl. MEDLINE, Current Contents stb.);
- az Universitas tagkönyvtárai lehetőleg azonos, de egymással kompatibilis hardvert szereznek be;
- a gyors és biztonságos adatátvitel érdekében az intézményeket optikai kábellel kötik össze;
- a tagkönyvtárak a rendszert saját személyzetükkel működtetik.

Az Universitas öt könyvtárában tehát osztott rendszerben ugyanaz az integrált könyvtári szoftver kerül telepítésre az egyedi sajátosságokat és a mennyiségi adatokat figyelembe vevő paraméterezéssel, ezért a megvásárolni kívánt integrált könyvtári rendszer öt helyen installálandó. Mint ahogyan arra utaltunk már, az Universitas tervezett osztott rendszerében ezek az alkönyvtárak az adott központi könyvtár szerverén, az arra telepített szoftveren elkülönítve végzik feladataikat és kezelik adatbázisaikat, emellett részesülnek a közös használatúnak tekintett osztott adatbázisok előnyeiből.

Az új rendszernek biztosítania kell a gyarapítási, a katalogizálási, a periodikanyilvántartási, a dokumentumok forgalmának ellenőrzési és a nyilvános hozzáférésű OPAC funkciók ellátását, a központi és az alkönyvtárak számára, a tagkönyvtárak építette osztott adatbázisok kölcsönös használatát, a már leírt dokumentumok átemelését saját katalógusba, továbbá egyesített katalógus építését.

A szoftvervásárlás előkészítő munkái közé tartozott az is, hogy számításba vegyük az Universitas tagkönyvtáraiban az ISIS alatt már gépesített munkákat, a meglévő adatbázisokat, amelyek konverziójáról gondoskodni kell. Ilyen előkészítő munka volt még a minimálisan szükséges rekordok mennyiségének meghatározása, ami döntő a megvásárolni kívánt hardver és szoftver kapacitása szempontjából.

Az új rendszerben a telepítéstől számított öt éven belül könyvtárunk összesen 600 ezer rekord bevitelét tervezi. Ebből mintegy 150 ezer rekordhoz az Országos Széchényi Könyvtár segítségével jutunk az 1976 óta megjelenő magyar kiadványok rekordjainak átengedésével. A könyvek azonosításához vonalkódot kívánunk használni. A tervezésnél intézményenként számításba vettük a beiratkozott olvasók számát, a kölcsönzések, a kölcsönzött művek, az olvasótermekben és kutató termekben, azaz a helyben olvasók, a zárt raktárakból kihozott és helyben olvasott művek, a könyvtárközi kölcsönzéssel átkölcsönzött művek számát. Ugyanezen szempontok alapján végzett felmérés eredményeképpen az Universitas egészének rekordigénye 955 ezer.

A könyvtári feldolgozó munka és olvasói forgalom lebonyolítására az Universitas számára 234 terminált tervezünk, melyből kb. 121-re becsüljük az egyidejűleg működők számát.

Az elvi egyetértés alapján és a KLTE Könyvtárának korábbi munkafolyamatelemzésére alapozva – egyetértve azzal, hogy e könyvtárnak a rendszerre vonatkozó igényei nagyságrendjénél fogva biztosítják a tagkönyvtárak tevékenységének a feltételeit – a tenderkiírást a KLTE Könyvtárának könyvtáros és informatikai munkacsoportja készítette el. Ezt a tervet vitatta meg és javaslataival segítette a tagkönyvtárak képviselőivel kiegészített munkacsoport. A tenderkészítés során segítette igényeink megfogalmazását az Országos Széchényi Könyvtárban folytatott többszöri konzultáció.

A tenderkiírásban megfogalmaztuk az Universitas számára kívánatos könyvtári rendszer követelményeit, így intézményenkénti bontásban a telepítendő hardvert és a szoftverrel kapcsolatos előírásokat. A *szoftver* fejezet elején a rendszerrel szembeni általános követelményeket összegeztük, mint pl. flexibilitás, felhasználói-kezelői jogosultságok, párbeszéd és parancsok, karakterkészletek, felhasználói felület (grafikus, menüvezérelt, ablakok stb.), printer, interfész, képernyőformátumok, import-export segédprogramok, MARC kompatibilitás, hálózatkezelés, kommunikáció, adattovábbítás, szervizelhetőség és biztonsági kérdések (karbantartás, adatvédelem, rendszerleállás esetén adat- és indexfájlok helyreállítása, tesztelési lehetőség az egyes funkciókhoz), új verziók, a rendszer követése, a személyzet betanítása, képzése, referenciahelyek.

Ezután a *katalogizálással* kapcsolatos igényeinket összegeztük, részletezve elképzeléseinket az adatbevitelről, a mezőtartalomról, a háttéradatbázisok használatáról, az adatátemelésről, a rendszer moduljainak átjárhatóságáról. Alapvetőnek tekintjük, hogy a dokumentumrekordnak tartalmaznia kell mindazokat a mezőket, amelyekkel a különféle dokumentumfajták bibliográfiai leírása elkészíthető. A dokumentum rekordok tartalma, szerkezete a magyar szabványnak, ill. az ISO 2709 szabványnak megfelelő kell legyen. Az adatok fogadására és szolgáltatására a MARC formátum alapján legyen lehetőség. A katalogizáló modul az összes adatelemet kezelni tudja on-line módon és jelenítse meg katalóguscédula formában, valamint az országos szolgáltatásban résztvevő MARC formátumban.

A *dokumentumok tartalmi feltárását* illetően a rendszertől a következő lehetőségeket rájuk el: szabad tárgyszavazás, az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO = UDC) tezaurusz építés, más szakrendszerek jelzeteinek használata (pl. Cutter-jelzet).

A *keresési programot OPAC modulban* kívánjuk megvalósítani.

Tervezzük *képek, grafikus ábrázolások* bevitelét. A képadatbázis az integrált rendszer része kell hogy legyen. A képeket X-Windows alatt kívánjuk megtekinthetővé tenni.

A *szerzeményezési modul*ban a hagyományos funkciók mellett elvárjuk a Magyarországon jelenleg is érvényes leltári törvény és a nemzetközi cserével kapcsolatos feladatok figyelembe vételét.

A tenderkiírásban foglalkoztunk továbbá a periodikus kiadványok kezelésével, a kölcsönzés, könyvtárközi kölcsönzés és helybenolvastatás egyes elemeivel.

A rendszer megvalósításához szükséges hardver és szoftver igényeknél minden funkción belül megjelöltük, hogy az általunk felsorolt tételeket kötelezőnek ítéljük, ill. milyen súllyal tartjuk kívánatosnak.

A felkészülés részét jelentette a legismertebb szoftver és hardver szállítókkal való kapcsolatfelvétel. A rendszerekkel való ismerkedés részben a helyszínen, részben Debrecenben, a KLTE Könyvtárában szervezett demonstrációkon folyt. Több szoftver szállító cég kész volt demonstrációs anyagát hosszabb időre is rendelkezésünkre bocsátani, így a tagkönyvtárak munkatársai kipróbálhatták és elmélyültebben tanulmányozhatták a rendszer.

Ezen alkalmak során megismerték ill. használhatták az

1. ALEPH-et VAX 6000-en,
2. a londoni TINLIB-et ICL gépeken,
3. az amerikai CARLYLE-t SUN gépeken,
4. az amerikai DYNIX rendszert IBM gépeken, és
5. az amerikai VTLS-t Hewlett Packard gépeken (ez utóbbit a szegedi József Attila Tudományegyetem Könyvtárának bemutatóján).

Az ALEPH egy széleskörű, automatizált könyvtári program, teljességgel integrált, mely képes kielégíteni az egyetemi, a köz- és szakkönyvtárak, múzeumok és levéltárak igényeit, kisebb és nagyobb méretűeket egyaránt. A rendszer maximálisan flexibilis, képes alkalmazkodni a különböző típusú felhasználókhoz és a változó szükségletekhez. A rendszer állandó fejlesztés alatt van, és harmadik generációja már UNIX operációs rendszeren is működik. Az ALEPH többnyelvű, magyar verzióját két nagy budapesti könyvtárban (Budapesti Műszaki Egyetem Könyvtára, Akadémiai Könyvtár) alkalmazzák. Alkalmas központi katalógus építésére, rövid rekordokból azonosítva a példányokat és lelőhelyeket. Az ALEPH MARC kompatibilis. Képes minden könyvtári funkció ellátására.

A londoni TINLIB könyvtári szoftvert nyitott rendszerekre szánták, mind UNIX, mind MS-DOS környezetben működtethető, hálózati környezetben is. A TINLIB több nyelven használt, ma már a világ több országában használói között vannak mind tudományos, egyetemi és szakkönyvtárak, mind közkönyvtárak. Magyar verzióját most telepítik a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Könyvtárában. A TINLIB képes MARC formátumok kezelésére és az adatbevitel címszavak sorával ellátott formában végezhető. A rendszer széles skálát kínál a különféle használói igények

kielégítésére. A magas szinten integrált modulokban a használó képes egyikből a másikba lépve keresni a választ kérdésére. Háttéradatbázisok építésére kiváló. Működésben kipróbálva a rendszert, könnyen kezelhetőnek találtuk.

Az amerikai CARLYLE Systems céget 1981 júniusában szervezték on-line könyvtári katalógus rendszer kifejlesztése és piacra vitele céljából. Az új, ún. Voyager változata nagyteljesítményű UNIX alapú processzorok és az INGRES relációs adatbázis kezelő rendszer alkalmazásával, X-Windows grafikus felhasználói interfésszel (graphical user interface = GUI) működik. Az X-Windows több ablakos kijelzési lehetőség a rendszer egyik leghatékonyabb jellemzője. Az új sorozat egy olyan integrált rendszer, amely könnyen bővíthető és karbantartható, gyors és könnyű archiválási, visszakeresési és kérdezési lehetőségeket kínál, többszörös indexek segítségével. A bibliográfiai adatbázis – teljes MARC rekordokkal – alkotja a rendszer gerincét. A többi állomány (pl. tétel, kölcsönzés, rendelés stb.) a bibliográfiai adatbázishoz mutatók segítségével kapcsolódik. A rekordkészítés MARC formátumban történik, de címszavak nem könnyítik meg a feldolgozó könyvtáros munkáját.

A DYNIX automatizált integrált könyvtári rendszer átfogja a könyvtári szükségleteket és megnyerő, egyszerű használati módjával, rugalmasságával. A rendszer biztosítja a nyilvános hozzáférést (OPAC) menüvezérelten és parancsokkal, a könyvforgalom nyomon követését, a katalogizálást, a besorolási adatok egységesítését, a MARC formátum kezelését. A kiváló rendszer referencia helyeinek száma több mint 900, amelyek között hat nemzeti könyvtár és szép számú egyetemi könyvtár található.

Az American Library Association (ALA) kiállításán mutatták be a rendszer továbbfejlesztett, a 90-es évek technológiájának megfelelő Marquis nevű változatát. A szoftvert a nyílt számítógépes rendszerek szempontjainak figyelembe vételével tervezték, s alkalmas mind kis, mind nagy könyvtári adatbázisok kezelésére, számos hálózati környezetben (pl. Novell, Microsoft LAN Manager, IBMLAN Server, DEC Pathworks, Bnyom Vines stb.,) képes működni. A Marquis nemcsak különféle hálózati környezetre nyitott, hanem a munkaállomások, szerverek széles skálájára is. A Marquis-zal egy rendszer egy kis helyi hálózatból egy nagy, széleskörű, több ezer használót kiszolgáló rendszerré válhat.

A Dynix-szal megegyező modulokkal rendelkező Marquis-t grafikus használói interfésszel fejlesztették ki, ami által a használók és a könyvtári személyzet gyorsabban képes megtanulni a rendszer kezelését, csökkentve ezzel a betanítási költségeket.

A VTLS integrált automatizált rendszer a felsőoktatási, közművelődési és szakkönyvtárak számára egyaránt alkalmas. A könyvtári munkafolyamatok teljes körének automatizálására lehetőséget kínál. Számos referencia-hellyel rendelkezik (kb.

140). 1988-tól kezdődően végzi a finnországi felsőoktatási és tudományos könyvtárak gépesítését és hálózatba szervezését egy országos központi katalógus és 21 hálózati csomópont létrehozásával. A rendszer központja a MARC rekord, melynek elemeit kapcsolni tudják minden szükséges adathoz. A rendszer rendkívül rugalmas, fejlesztése nagy tőkebefektetéssel (évi 60 millió dollár) folyamatosan biztosított.

A rendszerekkel való ismerkedés tudatosította bennünk azt, hogy az állandóan fejlődésben lévő hardver és szoftver környezetben csak a minden területen legmodernebb változatot szabad megvenni. Láttuk, hogy azok állandó fejlesztés alatt lévén, néhány hónap alatt is jelentős változásokon mennek át, és ezért a rendszereknek a kiválasztás utáni követése is kulcsfontosságú. Tudatosodott bennünk az is, hogy a kiválasztás alappillére kell legyen a MARC formátum használata. Ez teszi lehetővé a nagy rendszerekkel való kompatibilitást, az adatcserét, ill. bármilyen ésszerű jövőbeli fejlesztést, vagy változtatást. A rendszer állandóságát az Universitas könyvtárai által épített adatbázis biztosítja a MARC formátumra alapozott bibliográfiai leírásokkal. A rendszernek „felhasználó barátnak" kell lennie mind a könyvtárosok, mind az olvasók számára.

Az ajánlati felhívás tartalmazza a számításba jövő rendszerek értékelési szempontjait. Ajánlati felhívásunk a Világbanknál van jóváhagyás céljából.

Reméljük, hogy sikerül a legjobb számítógépre alapozott integrált rendszert kiválasztani és rövidesen beszámolhatunk a bevezetés ill. felhasználás tapasztalatairól is.

MAGYAR TÉMÁK A CD-ROM ADATTÁRAKBAN 1991-BEN

MARX Viktor
Ellensburg. Central Washington University

Előadásomban azt szeretném bemutatni, hogy milyen képet kap Magyarországról az amerikai egyetemi hallgató a helyben található CD-ROM adattárakból. Itt nem arról lesz szó, hogy mit találhat egy szorgalmas kutató az Országgyűlés, az OSZK, a Harvard Egyetem és a Kongresszusi Könyvtárak adattáraiban. Bár befolyásolják a közvéleményt a nagy könyvtárak adattárai, a kevésbé fontos könyvtáraknak is van valami szerepe a közvélemény alakulásában, mert az átlag diák és tanár, az átlag állampolgár, és az átlag újságíró részben a helyi forrásokból alakítja ki a világképét. Az itt következő esetleírás, bár tipikus, nem valósi személyekről szól.

A Joe Smith esete a Tóth Marival és a CD-ROM-mal

Derűs májusi délután van. A hallgatók napoznak a diákszállók nyitott folyosóin és a campus-t átszelő patak pázsitos partjain. Az aktívabb diákok gumicsónakban sodródnak a Yakima-folyó sebes vizén. Nagy a vidámság és nagy a zaj, mert a tucat csónakban két tucat magnó muzsikál. Joe Smith nem vesz részt a vigasságban. Ő csak fekszik a csónakban s néha belekortyol a sörösüvegbe. Kedvese, Mary Toth ügyesen kormányoz a kanyarban örvénylő vízben. Mary érzi, hogy valami nincs rendben. Vizet loccsant szerelme arcára.

– Mi van veled? Olyan csendes vagy. Egy szót sem szóltál az elmúlt két órában. Rossz kedved van, vagy sokat ittál? – A fiú felül és megszólal.

– Tíz nap múlva kezdődnek a vizsgák, de előbb meg kell írnom az újságírói szak utolsó feladatát, valamit az 1991-es év eseményeiről. Van valami ötleted?

Mary sejti, hogy megint ő lesz a társszerző. Mivel Mary magyar származású, őt érdekli ez az ország, s így van ötlete Joe dolgozatához.

– Joe, írjunk Magyarországról... tudod, hogy milyen szép lenne ott egy nászút?

– Nászút? Kivel akarsz te nászútra menni?

– Azzal megyek nászútra, aki megkér, hogy segítsek neki riportot írni. Joe, ismersz valakit, akinek én segítek? Csak a hálás férfiak jöhetnek szóba.

– Zsaroló kis boszorkány vagy, megadom magam. Lesz nászút. Hol kezdjük?

– Seattle-ben. Holnap hazahajtunk és te beszélsz a szüleimmel.

Mary magától tanulta meg a keresést, s ezért nem tudja, hogy milyen fontos a megfelelő adattár kiválasztása. Beüti ezeket a kulcsszavakat:

(HUNGAR* OR MAGYAR* OR BUDAPEST) AND PY=1991.

Az eredmény 15 referátum és a kivonatok. Mary kinyomtatja ezeket. Joe kevesli az eredményt és ezért odamegy az ügyeleteshez reklamálni.

– Baj van az *ERIC* adattárral. Kevés benne a magyarországi adat. – Az ügyeletes tudja, hogy mi a probléma.

– A baj csak az, hogy még nincsenek mindentudó számítógépeink. Az *ERIC* hasznos a pedagógiához. Az önök témájához hasznosabb lesz az *Expanded Academic Index*-et keresni. És nálunk van most kipróbálásra az *Academic Abstracts* is.

Az utóbbit választják, és a keresést az adattárhoz idomítva 234 referátumot találnak. A helyi program csak 25 kivonatot enged nyomtatni, ezért Mary tíz lépésben nyomtatja az egész anyagot, majd megismétli a keresést az *ABI Inform*-ban és az *Expended Academic Index*-ben. Jó, hogy este 10 után csak egy diák tart ügyeletet, aki nem szól a túlzott papírhasználatért. A négy keresés 208 oldal nyomtatott szöveggel végződik, és így hiábavaló ez a felirat:

ÓVJUK AZ ERDŐT, NE PAZAROLJUK A PAPÍRT!

Töltse le a kivonatokat hajlékony lemezre!

Másnap reggel Mary bemegy a kis városi könyvtárba, ahol szintén van egy adattár, a *Magazine Article Summaries*. Ebben 171 cikket talál.

Az öt adattár

A két diákot elfoglalja a könyvterjedelmű szöveg olvasása. Őket nem érdekli, hogy honnan származik, de mi ismerkedjünk meg az öt adattárral.

ABI Inform a Közgazdasági Kart szolgálja, de bárki használhatja. Az adattárban 800 gazdasági folyóirat kereshető 1992 tavaszán. A kivonatok kb. 150 szóból állnak. Két kompakt lemez 265439 cikk kivonatát tárolja.

Academic Abstracts. Itt 547 folyóirat, hetilap, és a *New York Times* volt kereshető 1991-ben. 1992-ben már 757 kiadvány 407000 kivonata található egy kompakt lemezen. A kivonatok kb. 50-60 szóból állnak. A Bölcsészeti és Természettudományi Karon hasznos ez az adattár.

ERIC. A betűszó az Educational Resources Information Center-t jelzi. Az *ERIC* kiadja microfiche formában azokat az oktatásügyi dokumentumokat, amelyek nem jelennek meg nyomtatásban, vagy kis példányszámban kerültek kiadásra. A microfiche-ről 100-150 szavas kivonatok készülnek. Emellett 750 folyóirat van indexelve. A cikkek kivonatai csak pár mondatból állnak. Két kompakt lemezen 766 997 referátum kereshető (1992. március). Az *ERIC* a Pedagógiai Kart szolgálja.

Expanded Academic Index. 1991-ben 760, 1992-ben 960 folyóirat, hetilap, és a *New York Times* 700000 cikke kereshető. A cikkek többsége nincs kivonatolva. Ez az adattár szintén a bölcsészet és a természettudományok terén hasznos.

Magazine Article Summaries. Ez az *Academic Abstracts* kisebb változata, kb. 350 kiadvánnyal. Itt kevesebb a tudományos folyóirat, mert ez az adattár az iskolákat és a kisebb közkönyvtárakat szolgálja.

Az öt adattár magyar témájú cikkei

Az 1. táblában látjuk, hogy az öt adattárban 807 1991-ben közölt magyar témájú cikk referátuma található. Ebből 29 nem a tárgyhoz tartozó, mert a szabadszöveges keresés talált olyan cikkeket, mint pl. egy süteményekről szóló cikk, amelyben egy magyar recept is szerepelt. 300 referátum duplán fordul elő, mert a népszerűbb kiadványok több adattárban kereshetők.

A 2. tábla mutatja, hogy a cikkek többsége nemcsak magyar témával foglalkozik. Ez azért van, mert a népszerű folyóiratok és hetilapok külpolitikai rovatai gyakran több országról szólnak. A tudományos folyóiratok cikkei inkább egy országgal foglalkoznak. Az *Expanded Academic Index*-ben található a legtöbb tudományos folyóirat, ezért itt nagyobb hangsúly esik a magyar témákra.

Hol írnak legtöbbet a magyarokról?

A 3. táblában látjuk, hogy melyik lapban és folyóiratban gyakori a magyar téma. Ezt jó lesz tudni, ha rendszeresen akarjuk követni a magyar vonatkozású külföldi irodalmat. És ha valaki egy magyar vonatkozású cikket szeretne közölni, jó esélye lesz ezeknél a lapoknál. Az összehasonlítás csak két adattárra épül, mert ezekben van a legtöbb magyar témájú cikk. A *The Economist* mutatja a legnagyobb érdeklődést irántunk 25 cikkel az *Academic Abstracts*-ban (de csak 9 cikkel az *Expanded Academic Index*-ben). Örömünket mérsékli az a tény, hogy ezek a cikkek rövidek,

és nem ritkán több országot foglalnak magukba. Felmerül itt a kérdés, hogy hogy lehet ilyen nagy eltérés a két adattárban talált cikkek számában? Ennek az lehet az oka, hogy kevés referátumhoz járul kivonat az 1991-es *Expanded Academic Index*-ben, s így a szabadszavas keresés főleg a címszavakra és a tárgyszavakra szorítkozik. Ezért kevesebb referátumot találunk ebben az adattárban, mint az *Academic Abstracts*-ban, amelyben minden cikk kivonatolva van, és így a kereső kulcsszók gyakrabban fordulnak elő.

A cikkek tárgy szerinti elemzése

A cikkek tárgyait a 4. tábla részletezi. Helyszűke miatt nem lehet itt minden cikkre kitérni. Az alábbiakat ízelítőként szeretném megemlíteni. Az adattárak mellett a cikkek szövegére is támaszkodom.

– *Hír, politika.* A művészek ma már szabadon alkothatnak, de csökkent az állami támogatás és megélhetési gondjaik vannak. Konrád György könyvei az előző években 70000 példányban keltek el, ma csak 10000 példányt lehet eladni.[1] A kutatók érdemi alapon fogják kapni a támogatást, és kevesebb kutatóra lesz szükség.[2] Néhány cikk beszámol az egyházak helyzetéről.[3-4] A bős-nagymarosi konfliktust a nyugati sajtó is követi.[5] Göncz Árpád beszélget a rendszerváltásról. Az ő portréja csak feleakkora, mint Václav Havel képe a következő oldalon.[6] Göncz elnök jön a *Vasrácsok* New York-i bemutatójára.[7] Antall Józsefről nincs külön cikk, de több cikk említi a nevét. A *Business Week* szerint Magyarország hatalmas lépéssel előzi meg Csehszlovákiát és Lengyelországot a reform terén, de a magyar kormány lassú tempóval halad a privatizáció terén. Így fejeződik be a cikk:

„Antall miniszterelnök, egy 58 éves hajdani történész, kap egy C+-t a gazdasági reformért és egy szűkmarkúan mért megbecsülést a bírálóitól... és sokan dicsérik szívós kitartását, hogy átvészelte ezt az egy évet. Ha még egy évig meg tudja akadályozni a kisiklást a vágányról, Magyarország véglegesen ki fog kerülni a gazdasági limbuszból."[8]

Az alternatív sajtó foglalkozik a kisebbségek keserveivel. Az 1990-es erdélyi eseményekről ezt olvashatjuk:

„A románok és a kisebbségi magyarok ingerült tömegei három napon át inzultálták egymást az erdélyi Tirgu Mureş macskaköves piacterén. Ez az egyre rosszabbodó ellentét kézitusává fajult. Három halott, és többszáz sebesült lett mielőtt a rendcsináló katonaság beavatkozott."... [A konfliktus azzal kezdődött, hogy] „a magyar diákok hangosan követelték, majd sztrájkoltak azért, hogy a saját anyanyelvükön legyen oktatás a kevert nemzetiségű Tirgu Mureşben"[9]

A feminista sajtóban van néhány cikk a magyar nők helyzetéről. A *Feminizmus piszkos szó Magyarországon* című cikket a jugoszláv Slavenka Drakulic írta. Béres Zsuzsa, a Zöld Párt alapító tagja figyelmezteti Drakulic-ot, hogy a sajtó, összekapcsolja a feminista mozgalmat a homoszexuális nőkkel és ezért „a feminizmus egy piszkos szó". Hochberg Ágnes, az Autonómia anarchista csoport tagja egyetért ezzel: „Igen, ez egy piszkos szó. A nők nem tudják, hogy mi a feminizmus, de mivel a férfiak ellene vannak, ezért ők is ellenzik." De van már egy feminista mozgalom, amelyet Bollobás Enikő alapított. Bollobás, az MDF vezetőségi tagja, budai villa lakásában fogadja Drakulic-ot, és ő beszél a pornográfia terjedéséről, a konyhaterek hiányáról, és a szexizmusról a mindennapi életben.[10]

A nem-feminista sajtó a jobb sorsú nőkre kíváncsi. A nemrég még punk frizurás Maria Gloria Thurn und Taxis hercegnő férje meghalt és ő öt milliárd márka vagyont, hét kastélyt, egy nagy műkincs gyűjteményt, és Európa legnagyobbnak vélt magánkönyvtárát örökölte. A nyolc oldalnak csak egy mondatában van magyar vonatkozás: a hercegnő anyja egy magyar grófi család sarja.[11] És éppen erre a mondatra figyelt fel az adattár szerkesztője.

– *Irodalomi cikkek.* Nicholas Kolumban a mai magyar költőkről írt a *Massachusetts Review*-ban.[12] Ezután következnek Markó Béla, Tolnai Ottó, Oláh János és Takács Zsuzsa versei Nicholas Kolumban fordításában.[13-16] Kolumbán úr babérkoszorút érdemel ezért a munkáért.

– *Kelet- és Közép-Európa, külpolitika.* Csaknem eltűnt a világ sajtójából Közép-Európa fogalma, de a U.S. State Department Dispatch-ban van egy rovat, „Focus on Central and Eastern Europe". Ezek nem mélyen szántó cikkek, de sok hasznos információval szolgálnak. Egy cikk ismerteti 30 amerikai kormányszerv humanitárius és gazdasági segély programját.[17] A *Foreign Policy* egy másik ritka folyóirat, ahol nem felejtették el Közép-Európát. Az egyik cikk szerzője Jirí Dienstbier, Csehszlovákia külügyminisztere. Ő ismerteti Közép-Európa szerepét és a szálakat, amelyek Európához fűzik. Csehszlovákiát, Lengyelországot és Magyarországot fel kell venni az európai kollektív biztonsági és gazdasági szervezetekbe. Emellett szükség van egy háromoldalú együttműködésre e három ország között. Az együttműködés segítheti a kisebbségek helyzetét is. De szerinte a magyar kormány annyira támogatja a környező országok kisebbségeit, hogy ez neheztelést vált ki a szomszédokból. A kisebbségi probléma meghatározó tényezője lesz az európai politikának a közeljövőben. A kisebbségi kérdés világprobléma, s ezt még a nyugati államok sem tudták megoldani.

„...A Közép-Európai Államok Közössége és az Európai Közösség fontos szerepre vannak hivatva, hogy fokozatosan létrehozzák az általánosan elfogadott normákat a kisebbségek számára. A cél az, hogy csökkenteni kell e kérdések politikai vonatkozásait..."[18]

– *Könyvkiadás, rádió, TV, sajtó.* A Nemzetközi Média Alapítvány szerint Magyarország sajtója változatos és független. Meg kell szüntetni a nyomdákat, a lapterjesztést, a rádió és a TV állami monopóliumát.[19] A lapokat megveszik a külföldiek, mert a befektetés jó ugródeszka lesz a jövedelmezőbb rádió/TV piacra.[20]

– *Közgazdaság, ipar, üzlet.* A kisvállalkozók sikerét mutatja Bojár Gábor Graphisoft szoftver vállalata, amely nyugati piacokon árulja a tervezési grafikai szoftvert.[21] Közép-Európában csak Magyarország védi a szoftver szerzői jogot.[22] A gazdasági reform sikerét jelzik a legújabb technológiával felszerelt irodák, a magánszektor robbanásszerű fejlődése, és a külkereskedelem állami monopóliumának a felszámolása. A gazdasági élet fellendülése 1993-ra várható, és az infláció 10 százalék alatt lesz 1994-ben.[23] Kádár Béla miniszter rámutat, hogy a gazdasági problémákat az előző rendszertől örököltük.[24] Czukor és Kővári a bérrendszerről értekeznek. A nemzeti jövedelem újraelosztása csak gazdagította a gazdagokat és szegényítette a szegényeket.[25] Az amerikai Schwinn cég veszített a csepeli befektetésén, mert az apatikus munkaerő keveset produkált. Az infláció, az új pénzügyi rendszer és a menedzser problémák is hozzájárultak a veszteséghez.[26]

„Olaszország a Dunánál." E cikk szerint Magyarország híres pesszimistái meg fognak lepődni, hogy a gazdasági helyzet jobb, mint ahogy ők gondolják. Magánemberek 27000 autót hoztak be 1990-ben, és ezek felét vám nélkül hozták be az adóügyekhez értő rokkantak. Egy bankár így viccel: Olaszország jó modell lenne számunkra, mert mindkét országnak nehezen működő koalíciós kormánya van. Itt is, ott is megy az adószámítás, rossz az infrastruktúra és a közszolgálat. De egyszer majd számbaveszi Magyarország a fekete piacát, és rájön, hogy ez az ország is olyan gazdag, mint Olaszország.[27]

– *Szakemberek, technológia.* A privatizáció sok ügyvédnek ad munkát. Külföldi ügyvédi irodák nyílnak meg Budapesten, de a magyar jogászok ellenzik, hogy a külföldiek működési engedélyt kapjanak.[28] Baj van a magyar menedzserekkel. Hiányzik a felelősségérzet. Nagy a bizalmatlanság, sok a vita, a magyarázkodás a menedzserek és a beosztottak között.[29] Tizenhat amerikai egyetem létrehozta az MBA Enterprise Corps-t, amely fiatal MBA diplomásokat küld, hogy segítsenek a csehszlovák és a magyar menedzsereknek.[30] A munkaerő jól képzett, de szükség van további képzésre a technológia terén. A rossz telekommunikációs infrastruktúra akadály az üzleti életben.[31] Tizenkét évbe kerül egy új telefon bekapcsolása. A kormány tervezi a telekommunikációs struktúra újjáépítését.[32]

– *Szépművészet, balett és zene.* Az *Art News* Pécsről közölt cikket négy fényképpel a műemlékekről.[33] Kiállították a magyar avantgarde művészek munkáit a kaliforniai Santa Barbarában. Kövesdy Pál New York-i műkereskedő hét évig fáradozott a kiállítás megszervezésével.[34] Az Állami Balett 1990 őszi Rómeo és Júlia előadásán Prokofjev túlzottan gyászmenetű tempója rosszul hatott a produkcióra. Ami

elveszett a dinamikában azt kárpótolta az előadás színpadi koncepciója. A cikk név szerint értékeli a művészek fellépését, és kitűnő tánc technikájuk mellett dicséri színészi tehetségüket. A balett kórus viszont nem tündökölt. „A kórus lelkesedés nélküli szereplése és a főszereplők... tűzzel telített fellépése közötti ellentét csorbítja az egész együttesről alkotott benyomást."[35]

Tíz kritika jelent meg magyar CD hanglemezekről. Remélhetőleg a lemezek meleg fogadtatása a nyugati sajtóban gyors és kézzelfogható hasznot hozott a Hungarotonnak, a művészeknek és külkereskedelmi mérlegünknek.

– *Természettudományok és környezetvédelem.* Láng István (a Tudományos Akadémia főtitkára) ismerteti Magyarország törekvéseit annak érdekében, hogy a nehézipar által okozott környezeti károkat megszüntessék.[36] Magyarország most próbál feltápászkodni a vasfüggöny romjaiból, de máris résztvesz a Global ReLeaf Projektben, egy kilenc ország által kezdeményezett faültetési és erdősítési kampányban. Nagy az érdeklődés. A cikk ismerteti Vásárhelyi Judit és Gadó György környezetvédő munkáját.[37]

– *Történelemtudomány.* 20 recenziót és öt cikket találtam. Dickson a II. József alatti népszámlálással és a fölmérésekkel foglalkozik.[38] Horváth a XVIII. század végi magyar demográfiai tudományról ír.[39] Deme összehasonlítja a francia forradalmat az 1848-as magyar forradalommal.[40] Rose a második világháború alatti zsidó deportálásokról, és az azokat megakadályozandó náci-zsidó tárgyalásokról értekezik.[41] Frank a *Magyar Történet* angol nyelvű kiadásának terveiről írt egy érdekes cikket. Ezt 1924-ben gróf Bethlen István kezdeményezte, mert addig nem létezett ilyen tudományos színvonalú könyv angolul. Ez a Hóman-Szekfű *Magyar Történet* két kötetre rövidített és itt-ott kibővített változata lett volna. A kézirat elégett Budapest ostroma alatt 1945-ben.[42]

– *Egyéb tudományok.* Gyeszly a magyar könyvtárak gépesítéséről írt. Külön fejezetet kapott az Országos Széchényi Könyvtár, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ, az Akadémiai Könyvtár és az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár.[43] Nagy Attila a tizenévesek olvasótáboráról írt a *Journal of Reading*-ben. Fiatal írók kezdeményezték ezeket a táborokat a hetvenes években, majd más értelmiségiek is bekapcsolódtak. A felnőttek beszélgetnek a hátrányos helyzetű tizenévesekkel a mindennapi problémákról, majd e témákhoz kapcsolódó szépirodalmat olvasnak a fiatalok, vagy színpadi előadások formájában dolgozzák fel ezeket a kérdéseket.[44]

A szociológiai és a munkaügyi cikkek nem festenek kedvező helyzetképet. Hárs és társai a munkanélküliséget tanulmányozzák. A kormány ezirányú programjai nem elegendők és még a jól kigondolt programok sem lesznek sikeresek, mert a problémák gyökerei mélyre nyúlnak.[45] Adamik a nők helyzetével foglalkozik. Az előző rendszer összeomlásával nemcsak a baloldal veszítette el a hitelét, de a nők emanci-

pációja is vesztes lett. A létkörülmények hanyatlanak. „A keresztény és az antifeminista elemek azt hirdetik, hogy a nőknek a családban van a helye."[46]

A politológusok sem kímélik a kormányt. Kovács Mária a washingtoni Woodrow Wilson Centerben tartott előadást, és ezt a *Partisan Review* közölte. A jobbközép magyar kormány el fogja veszteni a hatalmát. Antall miniszterelnök egy felmérésben szereplő húsz politikus között a 15-ik helyre került. A megkérdezettek 46 százaléka ért egyet vele.[47] Schöpflin szerint az MDF pre-modern, 19. századi tézisekre támaszkodik. A lassú tempójú reformmal nem lehet megoldani a gazdasági krízist, és ezért Antall és az MDF el fogják politikai legitimitásukat veszíteni.[48]

– *Könyvismertetések.* Az előző adatokban benn vannak a recenziók, de ezek nincsenek ott külön feltüntetve. A 83 cikk 54 könyvet ismertet. Most lássuk az ismertetett könyvek tárgyait. Ebből megtudjuk, hogy milyen témájú könyvek iránt érdeklődnek a nyugati folyóirat szerkesztők. (5. tábla)

Ezekből 46 könyv angol nyelvű, négy magyar, három német és egy francia. A könyvek szerzői között 30 magyar nevű, és a recenziók szerzői között 24 magyar nevű. Természetesen a nem magyar nevű szerzők között is lehetnek magyarok. A recenziók szerzői között Deák István vezet négy cikkel. Frigyesi Judit írt hármat, Pártos Gábriel, Pásztor Péter, és Genevieve Stuttaford pedig két-két recenziót írtak.

Következtetések

Ha valaki könyvismertető cikket szeretne megjelentetni egy külföldi lapban, az elsősorban a saját tudományos szövetségének folyóirataira számíthat. Továbbá tanulmányozni kell, hogy mely folyóiratoknál van érdeklődés a magyar tárgyú könyvek iránt. A 6. tábla mutatja azokat a folyóiratokat, amelyekben a könyvismertetéseket közölték. Ezekhez érdemes lesz recenziókat küldeni. És a kiadóknak is érdemes lesz tiszteletpéldányt küldeni ezekhez a lapokhoz. Ezen folyóiratok többsége szűk tudományos olvasótábort szolgál. A *Publishers Weekly* és a *Times Literary Supplement* kivételével ezeket nem olvassák a könyvtárosok. Nincs köztük a *Library Journal*, mert az az utolsó csoportba került. Csak két ismertetés volt benne.

Ha mi könyvtárosok tájékozódni szeretnénk az idegen nyelvű témájú könyvekről, követnünk kell a tudományos folyóiratokat. A magyar vonatkozású könyvek kiadói nem remélhetik, hogy ezekről a könyvekről széles körökben olvasott recenziók szülessenek. Ezt a hátrányt pótolniuk kell valahogy. Javaslom, hogy az idegen nyelvű könyvek magyar kiadói vegyenek részt a Külföldön Működő Magyar Könyvtárosok Találkozóin, ahol kiállíthatnák a könyveiket. Az elkövetkező szakmai találkozón napirendre kellene tűzni a magyar témájú könyvek recenziós irodalmát.

Ezek az ismertetések Magyarország nevét hirdetik a világban, és különösen a közvéleményre nagyobb befolyást gyakorló értelmiségiek között. Tehát nemzeti érdek, hogy minél több ismertetés lásson napvilágot magyar témájú könyvekről. Talán lehetne tenni valamit, hogy a recenzió írókat további jó munkára serkentsük. Díjakat adhatnánk egy-egy jobb munkáért.

Diákjaink nem tudnak eligazodni az adattárak információs halmazában. Gyakran nem a megfelelő adattárat választják ki vagy minden adattárban keresik ugyanazt a témát. Sok diák nem tudja, hogy hogyan lehet leszűkíteni a keresést. Mi könyvtárosok szívesen megtanítjuk erre azokat, akik hozzánk fordulnak, de a hallgatók, és főleg azok, akik értenek a számítógépekhez, ritkán fordulnak hozzánk segítségért. Az átlag diáknak nincs elég ideje, hogy elolvasson többszáz referátumot, vagy kivonatot, és mivel nincs elég tárgyi tudása, az a nyolc-tíz cikk, amit kiválaszt, sok esetben nem a legmegfelelőbb.

Bár az angliai *The Economist* fordult elő leggyakrabban, az öt adattár főleg amerikai folyóiratok referátumait tartalmazza. A szabadszavas keresés a „magyar" szónak csak az angol és a magyar változatait kereste. A 3. táblában a nyolc leggyakrabban szereplő folyóirat 93-szor fordul elő az *Academic Abstracts*-ban és csak 44-szer az *Expanded Academic Index*-ben. Ennek egyik okát már említettem: az *EAI*-ben kevés cikk van kivonatolva, és ezért ott kevesebbszer fordulnak elő a keresőszavak. Ezenkívül az *EAI* a *New York Times*-nak csak az utolsó hat hónapját tartja meg az adattárban, és ezért az 1992 tavaszán végzett keresés a *New York Times*-nak az 1991. évi utolsó hónapjára korlátozódott és ott 13 *New York Times* cikket találtam. Az *Academic Abstracts* nem hagyja ki a korábbi *New York Times* cikkeket, és ezért ott négyszer annyi *New York Times* cikkre számítottam, mint az *EAI*-ben. De az *Academic Abstracts* adattárban csak 14 *New York Times* cikk található 1991-ben. a *New York Times saját* nyomtatott indexében viszont 27 referátum szerepel Magyarország alatt, és további 44 cikkre történik utalás más tárgyszavaknál. Tehát az *Academic Abstracts* adattára a *New York Times Index* 71 referátumából csak 14-et vagyis 19,7 százalékot mutat. Ezek a példák azt bizonyítják, hogy az adattárakra alapozott kutatói munka hézagos eredményekhez vezethet.

Az üzletemberek örömmel veszik tudomásul, hogy 1991-ben közel kétszáz gazdasági cikkről található referátum s ezek többnyire optimista cikkek: jól megy a reform és jók a befektetési lehetőségek Magyarországon. A menedzserek kivételével jók a magyar szakemberek.

Az alternatív (gyakran baloldali) sajtó kedvezőtlen színben tünteti fel Magyarországot. Bár ezt a sajtót kevés diák követi rendszeresen figyelemmel, az adattárakon keresztül széleskörű benyomást gyakorolhat. Elgondolkoztató, hogy az *Expanded Academic Index*, amelyben a referátumok többsége nem volt kivonatolva 1991-ben, kivonatolta az alternatív sajtó elmarasztaló cikkeit.

A tudományos cikkeket sem olvassák sokan, de ezek olvasótábora jobban befolyásolja a közvéleményt. Ha Bethlen István letekint a mennyből (mert mint gróf, miniszterelnök és a történelmet szerető hazafi ő csakis ott fent köthetett ki), ő örömmel veszi számba az angol nyelven megjelent történelmi könyveket. A negatív cikkek szerzői gyakran magyarok. Ez megerősíti azt a rólunk alkotott véleményt, hogy mi borúlátó nép vagyunk.

És a két egyetemi hallgató? Mary-t érdekli a pécsi műemlékekről szóló cikk, és el fogja olvasni a műfordításokat, balett kritikát, és a szociológiai cikkeket. Bár nem feminista, elolvassa a feminista cikkeket a magyar nők helyzetéről, és hálát ad az Istennek, hogy ő amerikai nő és neki könnyen kormányozható amerikai férje lesz. Joe nem nagyon érdemli meg ezt a bizalmat. Ha kedvese nem figyel oda, ő bizony elolvassa a Gloria Thurn und Taxis hercegnőről szóló cikket, mert tetszik neki a fiatal özvegy képe a címlapon. Mint leendő újságírót, őt érdeklik a sajtóval kapcsolatos és a hírközlő cikkek. Sajnálja, hogy nincs semmi a sportról.

Az adattárakra támaszkodó tájékozódás és kutatás torzított, vagy hézagos képet kelthet Magyarországról az átlagos és kritikai képességgel kevésbé megáldott olvasóban. A mai diákok lesznek a jövő újságírói, politikusai és szavazópolgárai, akik a jól vagy rosszul választott adattárakra támaszkodva alakítják ki világképüket. Nekünk magyaroknak figyelnünk kell arra, hogy milyen tendenciák és milyen mulasztások lelhetők fel az adattárakban, mert az adattárak információja befolyásolni fogja Magyarország nemzetközi kapcsolatait és hosszabb távon az ország jövőjét.

Irodalomjegyzék

1. Kamm, Henry: *Freed from Censorship: Culture in Hungary.* = *New York Times.* 11 December 1991. sec. A, p. 20.
2. Anderson, Christopher: *Hungarian Science Faces Sweeping Reforms.* = *Nature.* 29 August 1991: 745.
3. Szabó, Marianne: *New Challenges in the Life of a Lutheran Congregation in Hungary.* = *International Review of Mission.* 80 (1991): 415-419.
4. Lukács, John: *The Church in Hungary Today.* = *America.* 5 October 1991: 219-221.
5. Whitehead, Cynthia – Debora McKenzie: *Slovakia Snubs Partners over Disputed Danube Scheme.* = *New Scientist.* 131 (19 August 1991): 12.
6. Szegedy-Maszák, M.: *The Society is Drifting Apart.* = *U.S. News and World Report:* 28 October 1991: 60-61.
7. Blau, Eleanor: *Hungary's President to See Play Premiere.* = *New York Times.* 9 November 1991, p. 24.
8. Schares, Gail – Ken Olsen: *Hungary: a Giant Step Ahead.* = *Business Week.* 15 October 1991: 58.

9. Wilkinson, Harvey: *Ethnic Tensions Obstruct the Path to Democracy.* = *Utne Reader.* Jan./Feb. 1991: 99-101 (from *British Arts and Culture Magazine Blitz.* August 1990.)
10. Drakulic, Slavenka: *Feminism Is a Dirty Word in Hungary.* = *Utne Reader.* Jan./Feb. 1991: 102-103 (from *Ms Magazine*, July-August 1990.)
11. Cooper, Wendy: *Gloria: Is the Financial World Ready?* = *Institutional Investor.* 25.4 (April 1991): 44-52.
12. Kolumban, Nicholas: *Contemporary Hungarian Poets.* = *Massachusetts Review.* 32 (1991): 487-488.
13. Markó, Béla: *Fall Cleaning.* Trans. by Nicholas Kolumban. = *Massachusetts Review.* 32 (1991). 489-490.
14. Tolnai, Ottó: *The Huge dead Eye.* Trans. by Nicholas Kolumban. = *Massachusetts Review.* 32 (1991): 491.
15. Oláh, János: *An Old Workshop.* Trans. by Nicholas Kolumban. = *Massachusetts Review.* 32 (1991): 492.
16. Takács, Zsuzsa: *A Vague Feeling Grips Me.* Trans. by Nicholas Kolumban. = *Massachusetts Review.* 32 (1991): 493.
17. *Focus on Central and Eastern Europe.* = *U.S. Department of State Dispatch.* 18 March 1991: 200-202.
18. Dienstbier, Jirí: *Central Europe's Security.* = *Foreign Policy.* no. 83 (Summer 1991): 119-127.
19. Gresh, Debra: *The Press in Eastern and Central Europe.* = *Editor and Publisher.* 7 September 1991: 30-31, 35.
20. *Eastern Europe's Newspapers: the Lure of Ink.* = *Economist.* 20 April 1991: 70.
21. Dyson, Esther: *Micro Capitalism: Eastern Europe's Computer Future.* = *Harvard Business Review.* 69.1. (1991): 26-32.
22. Morton, Christian: *Ideas and Assetts: a Blueprint for the Future?* = *International Financial Law Review.*10.5 *Supplement* (1991): 3-6.
23. Jones, Colin: *Hungary: Everything for Sale.* = *Banker.* 141 (July 1991): 33-39.
24. Kádár, Béla: *What We Inherited.* = *Soviet and East European Trade.* 26.4 (1991): 25-44.
25. Czukor, Eszter – Kővári György: *Wage Trends in Hungary.* = *International Labour Review.* 30.2 (1991): 177-189.
26. *European Joint Ventures: a Bicycle Made by Two.* = *Economist.* 8 June 1991: 73.
27. *Italy on the Danube: Reform in Eastern Europe.* = *Economist.* 23 February 1991: 48-49.
28. Stewart, Patrick: *Budapest Back in Business.* = *International Financial Law Review.* 10.6 (1991): 21-25.
29. Pearce, Jeanne: *From Socialism to Capitalism: the Effects of Hungarian Human Resources Practices.* = *Academy of Management Executive.* 5.4 (1991): 75-88.
30. Roman, Monica – Igor Reichlin: *From the Halls of U.S. B Schools to the Mills of Hungary.* = *Business Week.* 12 August 1991: 26.
31. Bright, Julian: *Hungary.* = *Telecommunications.* 25.10 (1991): 168, 222.
32. Johnston, Marsha W.: *Eastern Europe Opens for Business.* = *Datamation.* 37.21 (1991): 80/13,15.
33. Beck, Ernest: *Where the Cross and Crescent Clashed.* = *Art News.* 90.9 (1991): 63-64.
34. *Missing Link* = *Art News.* 90.5 (1991): 25-26.
35. Hardy, Camille: *Hungarian State Ballet.* = *Dance Magazine.* 45.1 (1991): 102-104.
36. Láng, István: *Hungary, Pitfalls of Growth* = *UNESCO Courier.* November 1991: 25-27.
37. Smith, D.: *Launching Hungarian ReLeaf.* = *American Forests.* 97.7/8 (1991): 33-36.

36. Láng, István: *Hungary, Pitfalls of Growth = UNESCO Courier.* November 1991: 25-27.
37. Smith, D.: *Launching Hungarian ReLeaf. = American Forests.* 97.7/8 (1991): 33-36.
38. Dickson, P.G.M.: *Joseph II.'s Hungarian Land Survey. = English Historical Review.* 106 (1991): 611-634.
39. Horváth Róbert A.: *Population Theories in Hungary in the Late XVIII-th Century. = Journal of European Economic History.* 20 (1991): 175-186.
40. Deme, László: *Echoes of the French Revolution in 1848 Hungary. = East European Quarterly.* 25 (1991): 101-115.
41. Rose, Paul Lawrence: *Joel Brandt's „Interim Agreement" and the Course of Nazi-Jewish Negotiations. 1944-1945. = Historical Journal.* 34 (1991): 907-929.
42. Frank, Tibor: *Luring the English-Speaking World: Hungarian History Diverted. = Slavonic and East European Review.* 69 (1991): 60-80.
43. Gyeszly, Suzanne: *Automation in Hungarian Libraries. = Information Technology and Libraries.* 10 (1991): 128-132.
44. Nagy, Attila: *Reading Camps for Teenagers in Hungary. = Journal of Reading.* 34 (1991): 466-468.
45. Hárs, Ágnes – Kővári, György – Nagy, Gyula: *Hungary Faces Unemployment. = International Labour Review.* 130 (1991): 165-175.
46. Adamik, Maria: *Hungary: a Loss of Rights? = Feminist Review.* no. 39 (1991): 166-170.
47. Kovács, Mária: *Hungary. = Partisan Review.* 58 (1991): 655-669.
48. Schöpflin, George: *Conservatism and Hungary's Transition. = Problems of Communism.* (1991): 60-68.

TÁBLÁK

1. tábla: A keresés eredménye

Adattár	A cikkek száma	Nem ide tartozó	Témához tartozik
ABI Inform	179	7	172
Academic Abstracts	234	10	224
ERIC	15	1	14
Expanded Academic Index	208	3	205
Magazine Article Summaries	171	8	163
Összesen:	807	29	778
Dupla referátum:			300
Tényleges anyag:			478

2. tábla: A magyar téma százalékos aránya

Adattár	Csak magyar témájú	Magyar + 1-3 ország	Magyar + 4 ország
ABI Inform	31,2	39,6	29,2
Academic Abstracts	35,8	34,6	29,6
ERIC	33,3	33,3	33,3
Expanded Academic Index	70,6	19,7	9,7
Magazine Article Summaries	27,3	37,4	35,3

3. tábla: Magyar témával gyakran foglalkozó lapok

Lap/folyóirat	Academic Abstracts	Exp. Acad Index
The Economist	25	9
U.S. News and World Report	16	1
Advertising Age	10	3
New York Times	14	13
Journal of Economic Literature	9	1
Business Week	8	4
U.S. State Department Dispatch	8	3
Slavonic and East European Review	3	10

4. tábla: A cikkek tárgya

Tárgykör	Kiadványok száma	Cikkek száma
Hír/politika	26	55
Irodalom	5	10
Kelet-Közép-Európa/külpolitika	13	48
Könyvkiadás/TV/sajtó	6	15
Közgazdaság/ipar/üzlet	76	197
Szakemberek/technológia/etc.	31	58
Szépmüvészet/balett/zene	9	18
Természettudomány/környezetvédelem	5	14
Történelemtudomány	10	22
Egyéb tudományok	36	41
Összesen:	217	478

5. tábla: Az ismertetett könyvek tárgya

Tárgykör	Könyvek száma
Gazdasági reform/gazd. történet	14
Irodalomtudomány	2
Müvészettörténet	3
Néprajz, népköltészet, népzene	4
Politika/nemzetiségi kérdés	4
Regény, novella	3
Referensz	2
Szociológia	2
Történelemtudomány	20
Összesen:	54

6. tábla: Magyar témájú recenziókat gyakran közlő folyóiratok és lapok

Folyóirat/lap	Cikkek száma
Journal of Economic Literature	9
Slavonic and East European Review	9
English Historical Review	6
American Historical Review	5
Slavic Review	5
International Affairs	5
Ehnomusicology	3
History: Journal of the Historical Assoc.	3
Publishers Weekly	3
Times Literary Supplement	3
További 25 lapban megjelent	1-2

AUTOMATIZÁLÁSI PROBLÉMÁK A KIS ÉS KÖZÉPMÉRETŰ JOGI INTÉZMÉNYEK KÖNYVTÁRAIBAN

BOCK Julia
New York

Ennek az előadásnak az ötlete egy aktív hiányérzetből keletkezett, ami a fejlett kommunikációs gyakorlat ellenére, vagy éppen azért, a közepes méretű jogi szakkönyvtár szemszögéből íródott és azokról a gyakorlati lépésekről, technológiai újdonságokról szól, ami ennek a könyvtártípusnak az elszigeteltségét szüntetheti meg, illetve segíti csökkenteni azt. Különösen figyelmet szenteltem a magyar viszonyok számára előnyösebb megoldásoknak.

Bár tudomásom szerint, jelenleg Magyarországon az ügyvédi munkaközösségek nem rendelkeznek saját könyvtárral, a jövő bizonyára számukra is megteremti majd az információ gyors és biztos megszerzésének ezen nélkülözhetetlen központjait. Tapasztalataim – úgy gondolom – alkalmazhatóak mind a jogi, mind a kis és közepes méretű szakkönyvtárak területén.

A gépesítés fontossága

A gépesítés célja, minden könyvtár esetében, a mennyiségi és minőségi követelmények kielégítése. A megnövekedett mennyiségi követelmények automatizációs megoldásáról nem is érdemes a továbbiakban beszélni. A szakirodalomból is eltűntek már azok a cikkek, amelyek mennyiségi jegyek alapján próbáltak meggyőzni a automatizálás szükségességéről.

A minőségi követelményeket figyelembe véve a gépesítés elősegíti

– a bibliográfiai adatok pontosságát,

– a bibliográfiai adatok összehasonlíthatóságát,
– a könyvtári szabványok érvényesítését,
– a könyvtárközi kölcsönzést,
– a szakmai felkészültség emelkedését.

Teljes lista nem készíthető, mert minden könyvtár más periódusban, más és más probléma kapcsán jut el a gépesítés bevezetéséhez. A könyvtár csak úgy tudja megőrizni elsődleges szerepét: az információ gyűjtését és közvetítését, ha tud gyűjteményének hiányosságairól és képes más könyvtárak gyűjteményét használni a hiányok pótlására.

Elméleti, gyakorlati és a technológiával kapcsolatos kérdések keverednek össze, és nehéz eljutni a szemlélődéstől a tervezésig és a tervezés állapotából a kivitelezésig. A lényeg valahogy az, hogy még ha született is döntés egy-egy program, vagy akár egy új nyomtató megvásárlásáról, sohasem lehet lemondani új, esetleg jobb megoldásokat kínáló termékek ismeretéről.

A könyvtári automatizáció egy folyamat, és jó tervezéssel el lehet érni egy több lépcsős stratégia kialakítást.

Adatfeldolgozó rendszerek értékelése

Könyvtáramban négy évvel ezelőtt a legfontosabb lépés a helyi gyűjtemény számítógépre vitele volt. A megfelelő szoftver kiválasztásának szempontjai a következők voltak:

– a kereshetőség,
– a szoftver bővíthetősége,
– a jól szervezett technikai támogatás,
– az ár,
– a program elterjedtsége a szakmán belül.

A fentieket két adatfeldolgozó rendszer – az INMAGIC és a DATA TREK – összehasonlításával szeretném illusztrálni.

A két szoftver céljaiban jelentős eltérések vannak. A DATA TREK alapvetően könyvtári rendszer, címleírási, folyóirat-érkeztetési, (azaz kardex), intézményen belüli és könyvtárközi kölcsönzési programmal. Az ismertetésnél kitérek a termék két változatának különbségeire: az un. „Managerial" és a „Professional" sorozatra. E két termék ismertetésével az a célom, hogy a szóba jöhető szoftverek értékelésének szempontjait bemutassam a két program sokszor eltérő megoldásai alapján.

Az INMAGIC a másik programmal ellentétben képes egy intézmény teljes információs igényét ellátni és nem csupán a könyvtári funkciókat.

Mindkét programnak megvan a maga előnye. Kiválasztásuknál fontos szempont kell legyen, hogy milyen típusú számítógép van már az intézmény birtokában. A DATA TREK „Professional series" IBM kompatibilis gépet használ, míg a régebbi „Managerial series" használható Macintosh, Digital VAX és IBM kompatibilis gépeken. Az INMAGIC mindkét típuson használható. (L. az 1. ábrát)

A továbbiakban táblázatokon mutatom be a két program közötti különbségeket. (L. az 1-3. táblát)

A nyomtatási programoknál a következő szempontokat kell figyelembe venni:

– jelentések készítésénél van-e cím;

– kialakíthatók-e a listán oszlopok;

– van-e oldalszámozás,

amire mindkét program esetében igen a válasz.

A programokhoz a következő járulékos programok kaphatók:

Inmagic: Alap ár $ 900, felújítási ár $300

Biblio quide $145 katalogizálási, folyóirat, szerzeményezési, kölcsönzési programmal, négy könyvkatalogizálási formátummal, három féle katalógus cédulával, többféle címke-formátummal,

SearchMagic: $395 menü kisérővel a keresést segíti,

MARC Adaptor: $125 MARC rekordok bevitelére,

Multi Adaptor: több információs rendszerrel való kapcsolat felvételére,

Incase Guide: jogi könyvtárak számára külön adat formátum.

Az új változat szeptemberben jelenik meg magasabb áron, integrált menü-vezérléssel kombinálva.

DATA TREK: Managerial series: minden modul $2.200; katalogizálási, folyóirat-érkeztetési, kölcsönzési, szerzeményezési programmal, adott katalógus- és címke-formátummal.

USM: szupersebességű keresés, böngészési és un. hypertext kereséssel, egy fogalom keresése a teljes adatbázisban.

Professional series: az új integrált termék: teljes MARC rekord exporttal és importtal, variálható hosszúságú mezővel,

Szerzeményezés	$3.950
Katalogizálás	$3.950
Kölcsönzés	$3.950
Folyóirat-érkeztetés	$3.950
On-line katalógus	$1.500
Databridge (Adathíd)	$1.500

Gopack egy új, még nem látott modul grafikus adatok tárolására.

A DATATREK az új verzióval jelentős változtatásokat vezetett be: a mezők hosszúsága tetszőlegesen választható, teljes MARC rekordot használ és képi adatot

tárol. Ezek az újdonságok, valamint az előző verzióban már bevezetett lehetőségek, az egy fogalom egész adatbázisban való kereshetőségével nagy lépést jelentenek a versenyképesség biztosítására. Az idő haladtával egyébként minden cég igyekszik termékét tökéletesíteni és így egymást minőségi termékek kihozatalára ösztönzik.

Rendkívüli fontosságúak az ún. alkalmazói csoportgyűlések, amelyeken a használat során felmerüllő kérdéseket lehet megbeszélni a programot használó más könyvtárosokkal.

A helyi gyűjtemény számítógépre vitele még mindig nem tudta megoldani a katalogizáló azon igényét, hogy rekordját, címleírási megoldásait összehasonlíthassa más gyűjteményekével, nem beszélve a könyvtárközi kölcsönzéshez szükséges betekintési lehetőségről más könyvtárak állományába. Ennek megoldására két lehetőség kínálkozik:

– különböző on-line rendszerekbe való bekapcsolódás: erre a DATATREK a Databridge nevezetű modult ajánlja, az INMAGIC a MARC Adaptort,

– CD-ROM technológia alkalmazása.

Ami az első megoldást illeti: mint az sokak számára köztudott, a RLIN főleg akadémiai és kutató könyvtárakat tömörítő adatbázis. Míg az OCLC egy vegyes – tehát a mi esetünkre inkább alkalmazható – könyvtártípus gyűjteményeinek címleírásait tartalmazza. Ismeretesek még az Utlas, a WLN, az LC MARC dokumentációs adatbázisok.

A jelen gazdasági körülmények között a kis szakkönyvtárak esetében nehéz igazolni a magas kommunikációs költségek miatt az on-line rendszerekbe való belépés jogosságát, illetve a költségek rentabilitását. Az árak az on-line rendszerek használata esetén rendkívül megemelik a katalogizálási költségeket. Az OCLC-hoz való csatlakozás 5000 dollárba került. Az is igaz viszont, hogy az OCLC rendelkezik egy jogi CD-ROM-mal, amit teljes jogú előfizető kap meg, és ami a kommunikációs költségeket csökkenti. A nem teljes jogú használat esetén évi 100 dollárért és rekordonként 90 centért csak betekintést nyerhet a könyvtáros az adatbázisba saját rekordjai beküldésének kötelezettsége nélkül. A RLIN a betekintéses szolgáltatást 200 dollárért ajánlja, 63 cent rekordonkénti összeg fizetésével.

A másik lehetőség a CD-ROM technológia alkalmazása.

Egy hálózat nélkül működő könyvtár legkorszerűbb és legolcsóbb címleírási és tájékoztatási segédlete a CD-ROM.

Felhasználható:

– szerzeményezési ötletek szerzésére,

– gyűjtemény hiányos területeinek kiegészítésére,

– listák készítésére,

– katalogizálási rekordok lehívására.

Kiválasztásuknál a könyvtári állomány jellegéből kell kiindulni. A termékek rangsorában döntő az indexelési gyakorlat, illetve, hogy milyen pontokon lehet egy rekordot megkeresni, valamint a rekordok száma.

Általános programok

A Library of Congress CD-MARC-ja úgy látszik verhetetlen a maga 4.2 millió rekordjával.

Három jelentős terméket adnak ki: a szerzői neveket, a szakkatalógust és a bibliográfiai adatokat tartalmazó CD-ROM-ot. (L. a 2. ábrát)

Mindhárom produktumot negyedévenként újítják fel; a kiválasztott szöveget lemezre, vagy nyomtatásra lehet küldeni. A termékek ára egyenként 745-1250 dollárig terjed külföldi értékesítésben.

Jól használható programok még:

Bibliofile: 4.2 millió rekord; 2300 dollár; korlátozott gyűjtőkörben és méreteiben; havi- és negyedévenkénti felújítással,

Supercat: 3.2 millió rekord; „lead term keresés"; havi- és negyedévenkénti felújítással,

EBSCO Serials-directory: 145 ezer rekord; 525 dollár; legjobb periodikumokban; negyedévenkénti felújítással.

Szabadalmi információt tartalmazó CD-ROM-ok:

– CASSIS BIB: Bibliográfiai információ 1969-től: kiadás éve, az ország, ahol a feltaláló működik, cím stb. (egy lemez ára 252 dollár),

– CASSIS CLSF: Osztályozási információ szabadalmi leírásokról, tervrajzokról; újra kiadásra kerülő és x-számozású találmányokról (ára 252 dollár).

– Patentimages: hetenként jelenik meg; 2 lemezt tartalmaz; nevében hordozza különlegességét, hogy ábrákat tartalmaz; ára 6.020 dollár APS (Automated Patent Searching) havonkénti, visszamenőleges.

Az áruvédjegy információt tartalmazó CD-ROM-ok közül a Dialog TRADEMARKSCAN nevezetű termékének van szövetségi és államokra szabott, valamint európai kiadása. A termékek igen drágák, áruk 7100-15000 dollárig terjed, de az on-line keresés még drágább.

Jogi referáló CD-ROM-ok

– Az Amerikai Jogi Könyvtárak támogatásával készül a *LegalTrac* nevezetű indexelő szolgáltatás: 800 jogi publikációt figyel és szelektál. Havonta jelenik meg.

Az ára kicsit magas: 3500 dollár ha csak a szoftvert és 4500 dollárba kerül, ha a hardvert is megvásárolják.

– Az *Index to Legal Periodicals* negyedévenként jelenik meg, 570 fontos jogi folyóiratot, évkönyvet, egyetemi és egyéb intézmények kiadványait, könyvismertetését, állami kiadványokat indexel az angol nyelvterületről. Ez az egyetlen kiadvány, amelynek az ára külföldi egyetemi könyvtári előfizetések esetén 600 dollárral kevesebb (1495 dollár helyett 900), de így is majdnem négyszerese az évi könyvelőfizetésnek, ami mindössze 225 dollár. A CD kereshetősége persze ebben az esetben is messze felülmúlja a könyv változatot.

– A *Business Periodicals OnDisc* (UMI) adatbázis kb. 300 lap ill. folyóirat teljes szövegét (fakszimiléjét) tartalmazza és 800 lapot referál.

A kis méretű jogi könyvtárak talán legjobban a New Englandi Jogi Könyvtári Consortium un. NELLCO nevezetű termékét használják. A 16 jogi könyvtár anyagát felölelő központi katalógus többek között a Harvard és a Yale egyetem jogi könyvtárának anyagát tartalmazza. A katalógus regionális érdekeket szolgál, a telekommunikációs költségek csökkentésére. Ha egy tétel több gyűjteményben is szerepelt, a nagyobb könyvtárra esett a választás. A termék 225000 címet tartalmaz. Külföldi értékesítési ára 1015 dollár. A speciális témák különös figyelmet kaptak: nemzetközi jog; természetvédelem; kábítószer stb. A CD félévenként bővül új anyaggal.

A jogi szakirodalom kiadványfajtáinak jellegzetessége, hogy viszonylag kevés új cím kerül a piacra, és hogy számottevő az időszaki kiadványok, valamint a felújított kiadások száma. Ezért a CD technológia – úgy néz ki – különösen jól alkalmazható jogi területen. A probléma csupán az, hogyan tudja a könyvtár a más könyvtárakban meglevő anyagokat valóban hozzáférhetővé tenni.

A CD-ROM technológia használatának előnyei:

– rögzített ár,
– a keresési idő korlátlansága,
– kis helyet foglal el,
– nagy mennyiségű információt tárol,
– hordozható.

Hátrányok:

– külön készülék szükséges a használatához (régen szinte minden CD-hez különböző),
– egyszerre csak egy olvasó használhatja,
– nem napra kész.

A hátrányok leküzdésére sok technikai megoldás kínálkozik:

– az új termékek kevésbé gép-specifikusak,
– a programok egy kommunikációs modem segítségével elküldhetők, esetleg hálózatra tehetők,

– on-line felújítás, amelynek segítségével az újabb rekordok naprakész állapotba hozhatók. A dialog on-line szolgálat ilyen esetekben maga ajánlja az átkapcsolást CD-ről on-line formátumra.

Felmérés készült ennek a keresési típusnak a használhatóságáról egy kis agrártudományi egyetem könyvtárában. A felmérés kimutatta, hogy a magas on-line költségek és csak részben az extra idő-ráfordítás miatt, az átkapcsolást csak akkor igényelték az olvasók, amikor annak az egyetemi hallgatók számára megszabott kedvezményes ára van.

Valószínűleg ez a felmérés más könyvtártípusoknál, ahol az eszközráfordítás magasabb volumenű, más eredményeket hozna. Itt csupán mint a hátrányok leküzdésének egy lehetséges fajtája szerepel.

Összefoglalás

Az európai piacra való betörés szándéka különösen megemeli a kis szakkönyvtárakkal szemben támasztott információs igényt. A beláthatatlanul sok termék használata elszigeteli a kis és közepes méretű szakkönyvtárakat egymástól. Igen fontosnak látom, hogy Magyarországon, ahol csak most indul meg a kis könyvtárak gépesítése, egymással integrálható rendszerek kiválasztásával történjenek az első lépések. A gyűjtemény géprevitele után egyrészt on-line rendszerekbe való bekapcsolódással, másrészt CD-ROM technológiával lehet információt importálni. Végül a NELLCO CD-ROM-mal, mint egy jól működő regionális „központi katalógus" programmal a helyi szakkönyvtár katalogizálási és könyvtárközi kölcsönzési igényei oldhatók meg. A CD-ROM technológia kifejezetten alkalmas magyarországi felhasználásra, mivel nem igényel telefon-vonalat és bárhol, ahol hálózat van, használható. Talán foglalkozni kellene a magyar jogi adatbázis CD-ROM kiadásának előkészítésével is, ami egyszerre oldaná meg a tájékoztatás, a címleírás és a könyvtárközi kölcsönzés gondjait a kis szakkönyvtárak számára. Mindehhez viszont elkerülhetetlennek tűnik, hogy a döntések meghozatalánál a könyvtárosok rendelkezzenek a maguk személyes hálózat-rendszerével.

Végezetül köszönetet szeretnék mondani Jacsó Péternek, a CD-ROM technológia kiváló szakemberének, értékes információiért és segítségéért, Muntag Ildikó könyvtárosnak a hazai gépesítési nyelv közvetítéséért és a Soros Alapítványnak itteni részvételemhez nyújtott támogatásáért.

Irodalomjegyzék

Crane, Martha Berglun. The New England Law Consortium: Resource Sharing with CD-ROM Technology. = Microcomputers for Information Management. 7 (September 1990) : 205-216

Charles, Susan K. ; Clark, Katharine E. Enhancing CD-ROM Searches, with Online Updates: An Examination of End-User Needs, Strategies, and Problems. = College and Research Libraries. 51 (July-August 1990) : 321-328

Gregory, Gwen. Using OCLC in a Small Library. = OCLC Micro. 7 (October 1991) : 16-18.

Hambleton, James. Managing Information and Libraries in the Elelctronic Era. = Law Library Journal. 81 (Summer 1989) : 545-549.

Ho, Peggy. Making the Most of Inmagic Software. = Database. 14 (October 1991) : 86-87.

Jacsó, Péter. CD-ROM Software Dataware, and Hardware: Evaluation, Selection and Installations. Englewood, CO : Libraries Unlimited, 1992.

Managing the Private Law Library 1992. = Patents, Copyrights, Trademarks, and Library Property Course Handbook Series no. 335. New York : Practising Law Institute, 1992.

Stone, Alva T. Cataloging and Classification of Law Materials: a Survey of Recent Literature. = Law Library Journal. 83 (Fall 1991) : 721-762.

Velardi, Marie ; Lafferty, James. MARC and Inmagic: Tools for Developing an Inhouse Catalog. = Computers in Libraries. 10 (December 1990) : 14-18.

Warner, Marnie. Library Cooperatives: Developing a CD-ROM Union Catalog for Law Libraries. = Library Software Review 10 (January-February 1991) : 32-33.

Jogi témájú CD-ROM-ok

1. Bowker Electronic Publishing. Martindale Hubbell Law Directory
2. Bureau of Electronic Publishing
3. Bureau of National Affairs. Tax Management Portfolios
4. Canadian Centre for Occupational Health. CC Info Disc
5. CD-ROM Resource Group, Inc. Colorado Revised Status on CD-ROM
6. Congressional Information Service. CIS Congressional Masterfile, Statistical Masterfile
7. Context Limited. JUSTIC CD-ROM
8. Disclosure Information Service. Compact D/SEC, Compact D/133, Compact D/Europe, Compact D/Canada
9. ERM Computer Service (Evironmental Resources Management). Enflex Info
10. Gaylord Information Systems. SuperCAT (külön adatbázis a jogi anyagokról)
11. General Research Corporation. NELLCO. New England Law Library Consortium
12. IBIS Service AG. Decisions of the Swiss Federal Court Since 1960
13. Information Access Company. LegalTrac
14. Matthew Bender. Bender's Federal Tax Service, Collier's Bankruptcy Library
15. MicroPatent. APS (Automated Patent Searching) havi és 1973-89
16. OCLC. Law Cataloging Collection, The OCLC Asia/Pacific
    Law Cataloging Collection, The OCLC Europe
    Law Cataloging Collection, (OCLC előfizetőknek)
17. Silver Platter Information, Inc. CLAIMS Patent CD

CLAIMS Patent CD (MAC)
18. Social Law Library. Massachusetts Administrative Law Library
19. U.S. Patent and Trademark Office. ASIST
CASSIS BIB
CASSIS CLSF
20. UTLAS. Jogi adatbázis CD-ROM
21. West Publishing
22. William S. Hein and Co., Inc. Heins U.S. TREATY INDEX on CD-ROM
23. Wilson Company. Index to Legal Periodicals

1. tábla

Katalogizálási állomás

	INMAGIC	*DATATREK*
Parancs vagy menü	parancs	menü
mező választható	igen	nem ill. prog *
több mező	igen	nem minden esetben*
mező hosszúsága	korlátlan	korlátozott**
password	igen	igen
stopword	igen	igen
használók száma	korlátozott	korlátozott

* MARC
** új program: korlátlan

2. tábla

Az információ betáplálásának módja

	INMAGIC	*DATATREK*
egyenesen begépelni	igen	igen
elfogad-e ASCII formátumot	igen	igen
képi adat tárolására és kivetítésére alkalmas	új vált.	új vált.
lehet-e keresni azonnal	igen	batch feldolgozás
lehet-e recordot gépelni szerkesztésre	igen	igen
változtatni szerk. után	igen	igen
teljes és részleges	igen	igen
lehet-e új mezőket indexelni, másokat megszüntetni	igen	nem - igen

3. tábla

Keresés és csoportosítás

	INMAGIC	*DATATREK*
minden mező kereshető	igen	igen
szabad szöveg keresés	nem	USM - OPAC
MARC rekordot használ	igen	részl. - teljes
Boolean keresés	igen	igen
hypertext	nem	USM - OPAC
csonkolás	csak utána	mindkét irányban
lehet-e a listákat szerkeszteni,		
csoportosíthatók-e ABC sorrendben	igen	igen
numerikusan	igen	igen
kronologikusan	igen	igen

GÉPESÍTÉS A ZENTAI VÁROSI KÖNYVTÁRBAN

HAJNAL Jenő
Zenta. Városi Könyvtár

1. A zentai Városi Könyvtárat 1947-ben alapították, és már akkor közművelődési könyvtári szerepkört is kapott. Mára több mint 60 ezer könyv és a központi könyvtáron kívül 5 kisebb mozgókönyvtár alkotja a 29 ezer lakost ellátó hálózatot. További jellmező adatok: mindössze 5 dolgozó, évente több mint négyezer kölcsönző és 22 ezer kikölcsönzött egység. A könyvállomány fele szépirodalom, 28%-a gyermekkönyv, 19%-a szakkönyv és mindössze 3%-a helyismereti dokumentum. A könyvek 56%-a magyar, 42%-a szerbhorvát és a 2%-a más nyelvű. A tagságnak körülbelül a 70%-a kis- és középiskolás diák. A központi könyvtárban évente 25-30 ezer látogatót és 10 ezer kölcsönzést regisztráltunk. A fenti adatokból kitűnik, hogy a zentai Városi Könyvtár nem tartozik a Vajdaság legnagyobb közművelődési könyvtárai közé, és így fenntartásának költsége is csak a helyi önkormányzatra nehezedik.

Amikor a nyocvanas évek végén a Vajdaságban az újvidéki Szerb Matica Könyvtár (Biblioteka Matice srpske) irányításával megkezdődött az összesen 44 vajdasági közművelődési könyvtár közül a nyolc legnagyobb gépesítése és ezzel párhuzamosan a számítógépes hálózatszervezés, anélkül, hogy minden közkönyvtárra kiterjedő technikai koordináció létrejött volna, egyértelművé vált, hogy az zentaihoz hasonló kiskönyvtárak magukra maradtak, és nehezen kapcsolódhatnak majd be ebbe az új információs rendszerbe, amelynek megszervezése kisebb-nagyobb megtorpanásokkal napjainkig tart.

Köztársasági szinten a helyzet még kedvezőtlenebb, hiszen a Szerb Köztársaságban még csak most kezdtek hozzá egy minden közkönyvtárat átfogó információs rendszer megtervezéséhez. A közművelődési könyvtárak számítógépesítése tehát a kezdeteknél tart Jugoszláviában.

Mi lehet a helyes, követendő út akkor, amikor a rendelkezésre álló erőforrások már nem elegendőek a korábban elért szolgáltatási színvonal fenntartására sem, ugyanakkor az elkövetkezendő időszakban mint közművelődési könyvtárnak arra kell törekednünk – természetesen, ha talpon akarunk maradni –, hogy könyvtárunk mindinkább információs központtá váljon, gyors és hiteles tájékoztatást adjon mind a tudományos, mind a hétköznapi élettel kapcsolatos legkülönbözőbb kérdésekben? A mi választásunk egy évvel ezelőtt Zentán – szegénységünk ellenére vagy talán éppen ezért – a legkorszerűbb technikai eszközök és eljárások összehangolt bevezetésére esett. Ugyanis úgy ítéltük meg, hogy napjainkban a hatékonyabb gazdálkodás és a működési költségek csökkentésének elengedhetetlen eszköze a könyvtári gépesítés, ami minimális költséggel, romló pénzügyi feltételek között is számottevően tudja javítani könyvtárunk szolgáltatásait.

A zentai Művelődési Alaptól sikerült egyszeri segély címen annyi pénzt szereznünk, amennyivel látványos, az egész könyvtári munkát megújító eredményeket nem érhettük volna el, ám amennyivel megalapozhattuk a Városi Könyvtár gépesítését. Mivel a már gépesített könyvtáraktól nem kaptuk meg a kért segítséget az együttműködéshez, a könyvtári munka komplex gépesítése mellett döntöttünk.

Természetesen tudatában voltunk annak, hogy távlatilag feltétlenül az a kívánatos, hogy on-line kapcsolatot létesítsünk a központi nagykönyvtárakkal, még akkor is, ha olyan, a legtöbb könyvtári művelet ellátására alkalmas kulcsrakész rendszert vásároltunk, amellyel automatizálni lehetett a könyv útját a rendeléstől a kölcsönzésig. Különben ezt a gépesítési fokozatosságot tartja elfogadhatónak P. J. Th. Schoots is, aki szerint *„kétségtelen, a könyvtár első dolga az, hogy saját állományáról adjon információt a használóknak, mégpedig a könyvtári szervezet valamennyi tájékoztatási pontján és fiókkönyvtárai ban: mi van meg a könyvtár állományában, hol található, hány példány van belőle, kölcsön van-e adva vagy a polcon áll stb. A következő lépés, hogy ezeket az információkat a használó önállóan tudja a rendszertől megszerezni, majd sor kerülhet arra is, hogy a könyvtár képes legyen tájékoztatni a környezetében lévő egyéb gyűjteményekről (regionális, nemzeti és nemzetközi szinten) és a nem könyvtári adatbázisokból is"* (Schoots, P. J. Th.: On-line rendszerek a közművelődési könyvtárakban. Fordította és tömörítette Szöllősy Éva. = Könyvtári Figyelő. 34. évf. 1988. 1. sz. 71.)

Érthető tehát, hogy a zentai Városi Könyvtár gépesítésekor elsősorban a későbbi bővítésre gondoltunk, a gépek kompatibilitására, de elemeztük a könyvtár kívánalmait is. Így esett a választásunk a belgrádi ENERGODATA Rt. dolgozói által készített BIBLIS programcsomagra (projektumvezető Dragica Martolini), amelyet először 1987 decemberében a belgrádi Városi Könyvtárban *(Biblioteka grada Beograda)* helyeztek üzembe, az utóbbi két évben pedig már Smederevo, Negotin, Zenta

és Podgorica (az egykori Titograd) egy-egy közművelődési könyvtárában is alkalmazzák.

A BIBLIS olyan integrált könyvtári szoftver, amely on-line, funkcionálisan integrált, többnyelvű és hálózatban is alkalmazható. Így magában foglalja az összes fontosabb könyvtári funkciót, és kiterjed a teljes könyvtári feldolgozó folyamatra: 1.) az állománygyarapításra, 2.) az állományfeltárásra (katalóguscédulák előállítása, visszamenőleges katalógusrevízió, on-line katalógus szerkesztése), 3.) a kölcsönzésre (kölcsönzési nyilvántartás, felszólítások készítése, előjegyzések nyilvántartása), 4.) a tájékoztatásra (bibliográfiák készítése), 5.) az adminisztrációs munkára (leltárkönyvek, statisztikák és jelentések készítése), 6.) a kiadók nyilvántartására, 7.) az állományellenőrzésre, 8.) a könyvtári eligazító anyagok naprakészen tartására, 9.) a kulcsszavak/tezauruszok építésére és karbantartására és 10.) válogatott bibliográfiák készítésére megadott szempont alapján. Mindezek a funkciók, ha elegendő számú terminál áll rendelkezésünkre, egyszerre is végrehajthatók. Az on-line gépi katalógust egyelőre csak a könyvtárosok érhetik el, és bármely tételre vonatkozóan megkaphatnak minden információt.

A BIBLIS üzemeltetéséhez megfelelő XENIX vagy UNIX operációs rendszerrel (ezek már a nagyobb teljesítményű gépekre szánt operációs rendszerek), továbbá INFORMIX-SQL adatbáziskezelő nyelvvel ellátott PC vagy UNIX rendszer szükséges. A szoftver futtatásához szükséges minimális konfiguráció paraméterei: legalább 3 MB RAM és 80 MB winchesterlemez, amelyen körülbelül 30 ezer szabványos bibliográfiai tétel és 15 ezer könyvtári tag adata tárolható. A rendszer egészéhez streamer-re is szükség van, hogy az adatbázisról biztonsági okokból másolatot készíthessünk. Erre Zentán több, 40 MB-os mágnesszalagos háttér áll rendelkezésre és egy mátrixnyomtató is. A programcsomag ugyanis olyan adatmentési eljárást tartalmaz, amely meghibásodás esetén biztosítja a legutóbbi, hibamentes változat visszaállítását, az adatmentést pedig minden munkanap végén megköveteli.

A BIBLIS a könyvtári munka ismert fogalmait és szakkifejezéseit alkalmazza, és csak monografikus kiadványok feldolgozására alkalmas. Újdonság, hogy a dokumentumok ún. „azonosító számot" is kapnak, amelyet a gép ad minden egyes dokumentumnak, mégpedig a bibliográfiai leírás kezdetén.

A törzsadattár a következő adatmezőket tartalmazza: a besorolási adatokat (60 karakter), a címet és szerzőségi közlést (120 karakter), a kiadó azonosító számát (8 karakter), a könyv ISBN-jét (15 karakter), a kiadásjelzést (20 karakter), a megjelenés évét (9 karakter), többkötetes művek esetén a kötetek darabszámát (10 karakter), a nyomda székhelyét és a nyomda nevét (60 karakter), a terjedelmet (5 karakter), az első ETO jelzetet (30 karakter), a második ETO jelzetet (30 karakter), a bibliográfiai szakjelzetet (20 karakter). A felsoroltakon kívül a szabványos módszerrel

készített bibliográfiai leírás többi mezőjének is bőven jut még hely, összesen 688 karakter.

A BIBLIS-ben számtalan módszer és lehetőség áll rendelkezésre, amelyek a felhasználó számára könyvtári használatát könnyűvé és kényelmessé teszik. Ezek közül az egyik: a rendszer adatállományainak szervezése hasonló a hagyományos könyvtári állományhoz – szerző, cím, szakjelzet – három fontos különbséggel (az adatok bevitele csak egyszer történik a terminálóknál, és a változás az összes adatállományban megjelenik; az összes adatállomány közvetlenül elérhető a terminálról; a lehetséges kérdések és indexek nagy száma gyors és informatív kereséseket tesz lehetővé). A másik: a menüválasztási lehetőség. A BIBLIS ugyanis menürendszerben kezelhető, egyelőre csak szerb nyelven. A képernyőn megjelenő menüről kiválasztott tétel határozza meg a következő lépést a felhasználó és a rendszer közötti párbeszédben. Adott funkció kiválasztása után megjelenik az ahhoz tartozó részfunkciók menüje, melyben a kezelő vagy kiválaszt egy tevékenységsort, vagy megválaszol egy kérdésorozatot. A kezelőnek csak a képernyőt kell olvasnia, és onnan kiválasztania egy lehetőséget. Különben a BIBLIS konzisztens képernyőformátumokkal rendelkezik.

A BIBLIS használata a bejelentkezéssel kezdődik. Ez után a felhasználó az elsődleges funkciók képernyőjét látja:

1. HELP
2. KÓDOLÁS
3. ÁLLOMÁNYBAVÉTEL
4. OLVASÓSZOLGÁLAT/KÖLCSÖNZÉS
5. BETEKINTÉS AZ ADATBÁZISBA
6. AZ ADATBÁZIS KARBANTARTÁSA

A funkció kiválasztása a megfelelő szám és az „ENTER" billentyű leütésével történik. A BIBLIS programcsomag segítségével végig lehet kísérni a könyv útját a kiválasztástól a feldolgozáson át egészen a polcra kerülésig. Zentán ezeket a munkafolyamatokat három terminálon (egy-egy található a gyermekrészlegben, az olvasószolgálati térben és a helyismereti gyűjtemény önálló helyiségeiben), egy EPSON típusú mátrixnyomtatón és a központi egységen végezzük.

Mielőtt azonban bármelyik funkció kiválasztásával hozzálátnánk a katalogizáláshoz vagy a kölcsönzéshez, legelőször is kódolással azokat az adatokat kell bevinnünk a gépbe, amelyek a leggyakrabban használatosak, s kiírásuk sok időt és

figyelmet igényel (a kiadók adatait, a főosztályok számát és elnevezését, a könyvtár belső állományainak a jelzetét, nevét és a leltárkönyv/ek/be való sorolásukat, a statisztikákhoz szükséges adatok rövidítését, a tagdíj összegét stb.). Mindez azt eredményezi, hogy a későbbiekben csak a felsorolt adatok jelzetét kell beírnunk a megadott mezőbe, a gép pedig azonnal közli a teljes elnevezést.

Katalogizáláskor először a dokumentumleírási funkciók menüjét kell kiválasztani:

1. HELP
2. ÖSSZESÍTETT NYILVÁNTARTÁS
3. KATALOGIZÁLÁS/DOKUMENTUMLEÍRÁS
4. KULCSSZAVAK - ANNOTÁCIÓ
5. AZ EGYEDI LELTÁRKÖNYV VEZETÉSE
6. AZ ÁLLOMÁNYBEVÉTEL/LELTÁROZÁS ELLENŐRZÉSE
7. AZ EGYEDI LELTÁRKÖNYV NYOMTATÁSA
8. BETŰRENDES KATALÓGUS: SZERZŐ SZERINTI BESOROLÁS
9. BETŰRENDES KATALÓGUS: CÍM SZERINTI BESOROLÁS
10. AZ ÚJ KÖNYVEK BIBLIOGRÁFIÁJA

Mint a legtöbb katalogizálási programcsomag, a BIBLIS is hagyományos katalóguscédulákat állít elő, a könyvtáros közreműködésével, de a terminálokat on-line katalógusként is lehet használni.

A BIBLIS egyik fontos szolgáltatása a bibliográfiai rekordok on-line keresésének lehetősége. A keresési menün egy adott rekord összes elérési pontja megjelenik. Adott dokumentumot leggyorsabban a dokumentum azonosítója (gép által adott száma) alapján érhetünk el. A felhasználó azonban bármelyik elérési pont szerint kereshet. Ha a címnek vagy a szerző nevének vagy a kulcsszónak az elejét begépeljük, akkor a képernyőn megjelenik a lehetséges rekordok sorozata. A keresési kifejezéseknek tehát nem kell a teljes nevet tartalmaznia, de még egy teljes szót sem, mert a keresésben mindig használható a /*/ karakter, amely tetszőleges hosszúságú szövegrészt helyettesít. A programcsomag kiváló keresési tulajdonságokkal rendelkezik.

A szoftver részét képező kötegelt (batch) programok segítségével a besorolási adatoktól függően négyféle katalóguscédulát (szerző, cím, kulcsszó szerintit és segédcédulát), a könyvtár új szerzeményeinek bibliográfiáját (ennek végén a dokumentumok visszakereshetők a szerzői és a címindex alapján is) és sokféle listát (leltárkönyvet, statisztikákat) lehet készíteni.

Nagy könnyebbség tehát, hogy a rendszer használata mellett nem kell a kézzel írt leltárkönyvet vezetni, mert azt a gép hamar elkészíti és kinyomtatja. Természetesen lehetőség van leltározási dátumtól leltározási dátumig terjedő részleges leltárkönyv elkészítésére is, leltárkönyvet a könyvtár valamennyi állományrészéről készíthetünk. A leltározás ezzel a programmal akkor is elvégezhető, ha a teljes anyag még nincs feldolgozva.

Mint a legtöbb közművelődési könyvtárban, így a zentaiban is a könyvtárosok a kölcsönzési rutinműveletek gépesítését érezték a legsürgetőbbnek és a leghasznosabbnak.

A BIBLIS-ben a kölcsönzés egyszerű folyamat, ugyanakkor minden kérdésre válaszolni tud, amit a kölcsönzési rendszertől elvárunk, sőt a késedelmes olvasók felszólítását automatikusan megírja, az „előjegyzett" könyveket figyeli (kiadásukkor hanggal jelzi az előjegyzést). A gép felhasználható statisztika készítésére, és különféle szempontú forgalmi adatok kigyűjtésére is, tehát az olvasószolgálati munka tartalmi szolgálatára.

Kölcsönzéskor a terminálkezelő hívja az olvasószolgálati menüt:

1. HELP
2. FŐCÍM ÉS EGYÉB CÍMADAT SZERINTI KERESÉS
3. TEZAURUSZ VAGY CÍMKULCSSZÓ SZERINTI KERESÉS
4. BEÍRATKOZÁS
5. STATISZTIKA (OLVASÓK - FOGLALKOZÁSOK)
6. KÖLCSÖNZÉS
7. A NAPI MUNKA LEZÁRÁSA
8. NAPI STATISZTIKAI JELENTÉS
9. A KÖLCSÖNZÖTT ÁLLOMÁNYEGYSÉGEK ETO SZERINTI KIMUTATÁSA
10. A KÖLCSÖNZÖTT ÁLLOMÁNYEGYSÉGEK CÍM SZERINTI KIMUTATÁSA
11. ÍRÁSOS SÜRGETŐ FELSZÓLÍTÁS KÉSZÍTÉSE.

A kölcsönzési menün a terminálkezelő begépeli a könyv leltári számát és a kölcsönző azonosítóját. Ezután megjelenik a „visszaigazolás", amely tartalmazza azt is, hogy az olvasó kifizette-e az esedékes tagdíjat. De a gép azt is közli, hogy az olvasó hány könyvet kölcsönzött, természetesen a légfontosabb bibliográfiai adatokat is feltüntetve. A mű visszaadásakor az olvasó egyszerűen leteszi a könyvet, a könyvtárkezelő tetszőleges időpontban közli a géppel a visszaadott mű számát.

Befejezésül, egy év tapasztalata alapján, a következőkben foglalhatom össze a zentai Városi Könyvtár gépesítésének főbb jellemzőit: a.) a BIBLIS programcsomag olyan integrált rendszer, amely kiválóan alkalmas helyi hálózat kiépítésére és a legfontosabb könyvtári munkafolyamatok gépesítésére; b.) a számítógép különösen jól használható az olyan kiskönyvtárakban, ahol kevés könyvtáros végzi a munkát, és ahol a teljes könyvállományt ugyanannak a 4-5 könyvtárosnak kell bevinnie a számítógép memóriájába, aki a program címleírásának terjedelmét, mezőinek összetételét kritika alá vonja; c.) a gépi technika nem szorítja háttérbe a könyvtáros intellektuális tevékenységét, éppen ellenkezőleg; azáltal, hogy megszabadít bizonyos rutinmunkáktól, lehetővé teszi a könyvtári munka érdemi oldalának a kiteljesítését.

HELYZETJELENTÉS EGY AUTOMATIZÁLT VAJDASÁGI KÖNYVTÁRRÓL

BÁBI MÓRICZ Tünde
Újvidék. Az Egyetemi Magyar Tanszék Könyvtára

Kissé rendhagyó módon kezdem mondanivalómat. A *Tiszatáj* júniusi számában olvastam Nagy Gáspár három gyönyörű versét. Ezeket szeretném fölolvasni. Az első vers címe:

Egy szelíd franciának írom

„Nagyobbodtak a halálnak
Tartományai..." (P. S.)

Monsieur
irigy vagyok már
így negyvenen túl
azokra kik lent a mélyben
– és fönt az Égben
vagy valami rozoga polcon
eltéve szépen
mind a jó beföttek –
és letéve már ügyeket
s fölös gondot...
fűéletem csak
száradni növesztvén – :
jó lenne már közéjük tartoznom

*

Monsieur
persze tudom én
hogy gyalázat lesz
a halál
és még inkább
hogy így beletörődtem
fekete zászlaival
a nyár? az ősz?
már irgalmatlanul
itt röpköd előttem

*

Monsieur
végül is
ki Ő?
ki nem én?
ki nem fél?
ki szegény
ha gazdag
és gazdag
bár szegény
elém és eléd
is siet

kapuba kijő
végül is
Monsieur
te tudod
hogy ki Ő?

*

Alvó siet álmában úgy
elérni még nyíló kaput
mint ahogy én halálomat
megteremni gyümölcsömet
.....
letörölni homályt hamut
alvó siet álmában úgy ...

Ott élsz

Ott élsz ott maradsz
ahol fáradt redőny-tokok
széllel jajgattatják
az elvesző világot

már nem emlékeidben
de sejtéseidben ott élsz
ahol még havak nyalják
március besózott húsát

és viharlámpád kormával
rajzolsz a falra egy nevet
csontvázasítani kell
a benti látványt

míg kint surrogó eső
kaszálja szét az éjt
roskatag bőjtök horhosaiban
megédesül a hólé

talán ha most ... !
talán ha most
véred áramló fémei
megcsikordulnának ajtaján

kinek szívében
csak a hétszer megforgatott
kígyónézésű
penge dobogott

nincs értelme már
elimbolyogni
a viharlámpa fénytől
rajzolatod salétromos

s romos akár
beszántott ibolyaföldek
szomorúságán átütő
égzománc ha pattog

négy fal négy égtáj
jajong vagy suttog
éppen semmivé porrá ...
hát ott élsz ott maradsz

Fejfák, keresztek

Olasz Ferencnek

Akik itt éltek:
komor vértanúk,
boldog szívükből
készült hadiút.

Mert a kő nehéz
irgalmatlanul ... !
hát fejfák, keresztek
és faragott kapuk.

Fejfák, keresztek,
faragott kapuk,
lesznek e tájon
az utolsó aduk!

Tegyük fel, egy olvasó, aki júniusban olvasta ezeket a verseket, már csak két szóra emlékszik egyiknek a címéből. A szerző nevét sem tudja, a folyóiratra sem emlékszik, csak annyit tud: a címben egészen biztosan előfordul egy „szelíd francia". Ez a két szó bőven elég ahhoz, hogy megtaláljuk a szerzőt, folyóiratot, verseket. A számítógépbe a megfelelő helyre beírjuk a „szelíd francia"-t s máris megjelenik a teljes leírás az összes adattal.

Ha olvasóm csak arra emlékszik, a szerzőt Nagy Gáspárnak hívják, az idén olvasta a verseket, de sem verscímre, sem folyóiratcímre nem emlékszik, akkor a számítógépbe a szerző nevén kívül még azt írjuk be: 1992, s ekkor megjelenik a képernyőn minden, ami 1992-ben Nagy Gáspártól és -ról megjelent, rövid leírásban, a források feltüntetésével.

Amennyiben olvasóm arra is kíváncsi, hol találhatna még Nagy Gáspár verseket, a számítógépbe a szerző nevét és két évszámot írunk: 1988-1992 (ui. 1988-tól „él" a rendszer) s a képernyőn megjelennek az ide vonatkozó adatok ...

*

E pillanatképek után röviden elmondom az országos könyvtári számítógép rendszer történetét. A maribori Egyetem Informatikatudományi Intézete = IZUM dolgozta ki az országos rendszer tervét, ez az intézet a rendszer hordozója, itt van az országos közös adatbázis is. Ez az intézet látja el a szaktanácsadó szerepét és itt kezdték el a rendszerbe bekapcsolódni szándékozók oktatását. A rendszer karbantartását is ők végzik, valamint a programok (feldolgozás, visszakeresés, nyilvántartás, kölcsönzés) állandó tökéletesítésén, jobbításán is ők dolgoznak. Kezdetben ez az intézet látta el az érdekelteket az alapvető gépekkel és programokkal.

Az országos bibliográfiai- és katalógusbázis (a YUBIB) kiépítése 1988 januárjában vette kezdetét. A rendszerbe mind a nyolc nemzeti könyvtár bekapcsolódott, továbbá a JBI (Jugoszláv Bibliográfiai Intézet), valamint az egyetemi és a szakkönyvtárak. 1990. október 18-áig összesen 41 intézmény csatlakozott. A statisztika szerint 119 089 tartalmi leírás, összesen pedig 251 093 leírás futott be a rendszerbe, ebből az 1990-es év folyamán összesen 106 720. Ugyanakkor a gyarapodás havonta 10 000 tétel körüli volt.

A leírások szakmai ellenőrzésére és a szerzőség kérdésére a nemzeti könyvtárak és a JBI kapott megbízást.

Az országos rendszer aktív résztvevője lehet minden olyan intézmény, amelynek állománya eléggé jelentős, jó minőségű leírásokat tud készíteni, és megfelelő VAX/VMS felszereléssel rendelkezik. A rendszerbe való bekapcsolásról a területileg illetékes nemzeti könyvtár és az IZUM dönt.

*

Az IZUM szerepe a BIS-ben (Bibliotecko Informativni Sistem = Könyvtári Információs Rendszer) és a SNTIJ-ben (Jugoszláv Tudományos és Műszaki Információs Rendszer):

– a számítógép-hálózat fejlesztése és karbantartása;

- az országos egységes feldolgozó rendszer koordinálása és fejlesztése;
- megfelelő számítógép- és kommunikációs hálózat biztosítása;
- megfelelő programok és felszerelés biztosítása a bibliográfiai és katalógus adatbázis kooperációs kiépítéséhez, valamint a normatív és speciális adatbázisok kiépítéséhez;
- hazai és külföldi adatbázisok begyűjtése, felépítése és karbantartása a host-on (a maribori központi adatbázis, az országos számítógép rendszer „lelke");
- a lekért on-line és off-line adatok kinyomtatásának biztosítása;
- a rendszer használatának/kezelésének oktatása a rendszerben dolgozók és az olvasók számára.

Az ATLASS program

Az IZUM ATLASS gyűjtőnév alatt háromféle programot fejlesztett ki, úgymint:
- országos könyvtári adatfeldolgozás;
- kölcsönzés;
- az adatbázisok on-line lekérése.

Az ATLASS program nyújtotta lehetőségek:
- egy adott kiadvány (pl. a kötelespéldányok, melyek kilenc helyen fordulnak elő, a nyolc nemzeti könyvtárban és a JBI-ben) gyors és egységes feldolgozása;
- a meglévő leírások racionális fölhasználása a fönnálló kétféle (cirill és latin betűs) írásmód ellenére;
- az egyes központokban használatos nyelveken való feldolgozás lehetősége azonos vagy hasonló dokumentumfélék leírásakor (magyar nyelven is lehet);
- különböző nyelveken és különböző írásmódokon való keresés lehetősége;
- a rendszer összes adatbázis mindenki számára nyitott, hozzáférhető.

Az egységes BIS értelme és célja az, hogy az igénylők ne csak a keresett információt, de a szükséges anyagot is megkaphassák ugyanazon a helyen. Ezért van szükség arra, hogy a könyvtárak egységes programokkal és megfelelő gépi fölszereléssel legyenek ellátva, amelyek biztosítják a gyors on-line keresést és a keresett anyag megrendelését illetve előjegyzését. Ugyanakkor a könyvtáraknak a rendszer felé is nyitottaknak kell lenniük, és saját állományukról is tudniuk kell informálni a rendszer egészét. Fontos még, hogy a nemzeti, az egyetemi és a tudományos könyvtárakon kívül a népkönyvtárak és bekapcsolódjanak a rendszerbe, mert ezáltal maguk is információs központokká válhatnak. A könyvtárak egy

része passzív résztvevő is lehet olymódon, hogy saját állományát nem tárja föl a rendszer számára, csak használja annak adatbázisait.

Ezt a rendszert az IZUM VAX/VMS gépekkel, DECNET kommunikációs programmal és a JUPAK nyilvános adattovábbító hálózat igénybevételével építette ki.

A YUBIB (Jugoslovenska bibliografska baza)

Az egységes feldolgozási folyamat eredményeképpen keletkeznek a helyi (lokális) adatbázisok, ugyanakkor Mariborban a host-on a közös, on-line bibliográfiai és katalógus adatbázis épül fel a mindenhonnan beérkező adatokból. A host eleve úgy működik, hogy kizárja a duplázást, és a feldolgozónak azonnal visszajelez, ha az adott dokumentumról már létezik egy korábbi leírás. Ebben az esetben a feldolgozó csak átmásolja a host-ról a lokális adatbázisba a leírást és hozzáadja saját könyvtára jelzetét. Így a host-on egyazon műről csak egy leírás létezik, de ott van minden egyes könyvtár neve, ahol az adott mű föllelhető.

Amennyiben pl. egy szakkönyvtár saját olvasóinak bővebb lírást készítene a szabványosnál, amely a host-on van, saját adatbázisába egy sokkal bővebb leírást vihet be, sőt azt is megteheti, hogy egyes műveket, amelyek csak az adott könyvtár szempontjából fontosak, nem visz be a host-ba, csak saját adatbázisában tárolja őket.

A leírások egyébként védettek, egy adott intézmény (könyvtár) leírásaiba nem javíthat, nem „nyúlhat" bele más, csak az, aki létrehozta. Jelezni viszont lehet az adott intézménynek, ha a leírással valami nincs rendben. Az egymás közötti kommunikálás kétféleképpen lehetséges, MAIL illetve PHONE útján. Ezek nyilván mindenki előtt ismeretesek.

A leírás az egész rendszerben egységes szabványok szerint történik. A rendszer minden résztvevője elméleti és gyakorlati oktatásban részesül a rendszerbe való bekapcsolódás előtt. Az oktatást az IZUM kezdte el, tőle az egyes nemzeti könyvtárak vették át. Minden résztvevőt azonosítanak, regisztrálnak, csak ezek után kezdhet el dolgozni. A munka megkezdése előtt, a terminál bekapcsolásakor a feldolgozó azonosítja magát a számítógép rendszer előtt (intézmény, név, jelszó) s csak ezek után kezdhet munkához.

A felépítmény szempontjából a YUBIB a következő dokumentumtípusok leírását tartalmazza:

- monografikus kiadványok (hazai és külföldi),
- időszaki kiadványok (hazai és külföldi),
- nem hagyományos dokumentumok.

A folyóiratcikkekről és a nem hagyományos könyvtári anyagról készített leírások is a monografikus kiadványok leírási mintájára készülnek, csak ezeknél a hangsúly a tartalmi feldolgozáson van (kulcsszavak, tartalmi leírás).

Az információkeresés szempontjából a YUBIB mint a monografikus kiadványok központi on-line katalógusa, az időszaki kiadványok központi on-line katalógusa és egyéb katalógusok formájában funkcionál. A lokális adatbázisok lokális on-line katalógusokként is működnek, és lehetővé teszik a helyi jelentőségű bibliográfiák és katalógusok kinyomtatását, kiírását.

A rendszer passzív résztvevői számára az adatbázisok floppy-lemezek útján is hozzáférhetők.

A feldolgozás

A feldolgozó minden egyes kiadvány esetében legelőször ellenőrzi, található-e már leírás az adott dokumentumról a rendszerben. Ha igen, a kész leírást átmásolja a saját, lokális adatbázisába, hozzátéve saját adatait. Ha nem, akkor ő a leírás szerzője, ő készíti el az új leírást.

A leírás latin és cirill írásmóddal is lehetséges, a rendszerben résztvevő intézmények nyelvén, tehát magyarul is. A feldolgozó programok egyben segítséget is nyújtanak a munkához, magyarázatot is adnak az egyes mezők és almezők kitöltéséhez. A segítő „help" program gombnyomással előhívható.

Az ily módon létrehozott központi katalógusok célja és értelme a következő:

- a hazai és a külföldi monografikus és időszaki kiadványok lelőhely adatainak begyűjtése és közzététele;
- a beszerzés ésszerűsítése;
- a kölcsönzés és a könyvtárközi kölcsönzés biztosítása.

Itt kell megemlítenem, hogy egy adott kiadvány keresésekor a képernyőn a kiadvány lelőhelyein kívül az is megjelenik, hogy hány példány áll rendelkezésre belőle.

Az adatbázisokban való keresés és a kért adatok kiíratása/kinyomtatása

Az egységes feldolgozó program lehetővé teszi a lokális és a közös adatbázisban a host-on való on-line keresést. A keresés címek, deszkriptorok, tartalmi leírások és más mezők szavainak és kifejezéseinek tetszés szerinti kombinációjával történhet.

Leggyakrabban a következők alapján szoktak keresni: cím, szerző, ISBN vagy ISSN szám, ETO jelzet, raktári jelzet ...

A keresésnél logikai operátorokat is lehet használni: and, or, not, with, near, subfield, field. A címek, nevek, fogalmak kezdetüknél és végüknél is csonkolhatók (gondoljunk a „szelíd franciára") sőt, még középen is.

A megtalált leírások többféle formátumban előhívhatók, a rövidke leírástól a katalóguscédulán keresztül a teljes és részletes bibliográfiai leírásig. A katalóguscédulák kinyomtatása tetszés szerinti példányszámban mind a lokális, mind a központi adatbázisok alapján egyformán lehetséges (mindenfajta cédula mindenfajta katalógushoz).

A rendszer bibliográfiák készítését és kinyomtatását is lehetővé teszi, ezenkívül statisztikák, katalógusok, leltárkönyvek nyomtatását mindkét írásmóddal és a rendszerben használatos összes nyelven.

A kölcsönzésről röviden: a program az olvasók nyilvántartását, a könyvtári anyag teljes katalógusát a kölcsönzéshez szükséges adatokkal, a kölcsönzés és az előjegyzés nyilvántartását, a figyelmeztetések és felszólítások kinyomtatását és különböző statisztikák készítését tartalmazza.

Végezetül még arról szeretnék beszámolni, hogy tavaly októberben az adatbázisokban való keresés 69 féle index alapján volt lehetséges. Ízelítőül íme néhány: FN = családnév mint tárgyszó, GN = földrajzi név mint tárgyszó, TI = cím, AU = szerző, BN = ISBN szám, CL = sorozati cím, CO = a kiadás helye (ország), DC = ETO szám, KW = kulcsszó/szavak, LA = a kiadvány nyelvek, LO = a kiadvány eredeti nyelve (fordítás esetén), PP = a megjelenés helye, PO = a megjelenés éve, SU = alcím, TP = kiadványtípus, SI = szigla (a könyvtár jelzete).

Az indexek természetesen kombinálhatók, így a lehetőségek is tágíthatók.

*

Az újvidéki Bölcsészkar Magyar Tanszékének könyvtára (ahol dolgozom) csak ez év januárjában jutott saját terminálhoz. Az előképzést a Matica srpska (Vajdasági Nemzeti Könyvtár) szervezte, szakirodalomhoz részben az ő közvetítésükkel, részben a bölcsészkar könyvtárosai agilitásának köszönhetően jutunk. A kar az első terminált tavaly előtt kapta, erre az egy terminálra jutott akkor tíz könyvtáros.

Közös megegyezéssel először az új könyveket kezdtük feldolgozni, de számunkra az lenne ideális, ha az egész állomány bekerülhetne a számítógépbe. Különös tekintettel az értékes hagyatékainkra, úgymint Sinkó, Lőbl, Szirmai. Lesz-e erre valaha is idő és ember, nem tudom.

A cédulakatalógust nem szüntettük meg, párhuzamosan építjük azt is.

A kölcsönzés gépesítése nálunk még nem történt meg, s a leltárkönyvet sem számítógép írja. Nincs külön terminál az olvasók számára, így a feldolgozásra szánt időből kell mindig lecsípni, ha valakinek „keresünk".

Sajnos a néhai országban dúló háború miatt a számítógép rendszer rendszerként már nem működik, s az itt elmondottak enyhe múlt időbe csúsztak át. Voltak rövid periódusok, amikor „élt" a vonal, de most már hosszú hónapok óta „hallgat".

Ne úgy legyen, ahogy Nagy Gáspár leírta:

Fejfák, keresztek,
faragott kapuk,
lesznek e tájon
az utolsó aduk!
Ne így legyen!

BESZÁMOLÓ A MAGYAR NÉPRAJZI BIBLIOGRÁFIAI ADATBÁZISRÓL

CSERBÁK András
Budapest. Néprajzi Múzeum Könyvtára

A számítástechnika kihívása a mi könyvtárunkat is arra késztette, hogy átgondoljuk a magyar néprajztudomány művelésében ránk eső feladatokat, s egy olyan környezetben próbáljuk megfogalmazni hosszútávon a szerepünket, amit viharos szervezeti változások és nem kevésbé viharos szakmai-technikai fejlődés jellemez. Az Országos Néprajzi Szakkönyvtárban folyó bibliográfiai adatbázisépítés mostani eredményei igazolják a lassan már két éve elkezdett fejlesztéseink célkitűzéseit.

A legfontosabb eredménynek azt tartjuk, hogy a Néprajzi Múzeum Könyvtárában, amelyik egyben az Országos Néprajzi Szakkönyvtár, sikerült elindítani egy olyan szakmai dokumentációs központ kiépülését, amelyik az egyetemes magyar néprajz igényeinek törekszik megfelelni a szakirodalmi információk gyűjtésében, feldolgozásában és a szolgáltatásban. Ennek a munkának a magvát egy 1890-től napjainkig terjedő néprajzi bibliográfiai adatbázis építése és működése jelenti, s a működtetésbe nyomtatott kötetek rendszeres megjelentetése is beleértendő.

Engedjék meg, hogy néhány mondatban megvilágítsam azt a gondolati hátteret, ami a gyakorlati munkánkat koordinálja. A munkánkban elválaszthatatlan a kurrens és a retrospektív anyaggyűjtés és földolgozás, de az elvek tekintetében a következetességre törekszünk.

1./ Gyűjtjük a magyar néprajzosoknak a néprajz bármely területén, bárhol publikált írásait, illetve a magyarság néprajzáról vagy az ország területén élő nemzetiségek és népcsoportok néprajzáról bármilyen nemzetiségű szakember, bárhol publikált írását. Röviden talán úgy lehetne megfogalmazni, hogy az anyaggyűjtésünk „hungarus" szemléletű.

2./ Ezt a munkát csak nemzetközi együttműködéssel lehet eredményesen elvégezni. Örvendetes fejlemény, hogy a környező országokban sorra alakulnak a magyar néprajzi társaságok, s így az anyaggyűjtésben támaszkodhatunk a magyarság nemzetközi néprajzi intézményrendszerére. Külön örvendetes, hogy az önálló intézményi szerveződések után ez a folyamat egy magasabb szintre lépett, s ez év tavaszán a „Magyar Néprajzosok II. Konferenciáján„ megfogalmazódott az integráció és a rendszerszerű együttműködés igénye. A napilapok szintjéig lemenő, teljességre törekvő anyaggyűjtés az erdélyi „Kriza János Néprajzi Társaság„, a „Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság„, a „Kárpátaljai Magyar Néprajzi Társaság„ és a „Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság néprajzi alosztálya "szervezésében történik, könyvtárunk módszertani segítségével. Az anyaggyűjtésen túl könyvtárunk a teljes munkafolyamatot koordinálja, és létrehozza az integráció útjára lépett intézményhálózatnak és a világkiállításra készülő magyar néprajznak a szakirodalmi információs bázisát. Az egyes magyar néprajzi társaságoktól válogatott éves anyagot kapunk, s ezekből a válogatásokból, a magyarországi és a magyar vonatkozású nemzetközi anyagból könyvtárunk vállalja a nemzeti néprajzi adatbázis építését, valamint a hazai és a nemzetközi hálózatban való együttműködését.

3./ Az előbbi folyamattal egyenrangúnak tartjuk a magyar néprajzi eredmények jelenlétének biztosítását a nemzetközi szakbibliográfiákban és adatbázisokban. Ebből a feladatcsomagból a legnagyobb hagyományú, legtekintélyesebb fórumot emelném ki, az *Internationale Volkskundliche Bibliographie*-t. Minden szempontot mérlegelve az látszik a leghatékonyabbnak, ha összehangoltan, tehát a párhuzamos adatszolgáltatást kiküszöbölve, minden magyar néprajzi társaság önálló adatszolgáltatóként vesz részt az IVB szerkesztésében, s a geopolitikai valóság tükröződéseként nemzetközi munkaüléseken minden magyar néprajzi társaság önállóan képviselteti magát. Ennek a differenciált munkának minden feltétele adott, de teljesen érthető, hogy amikor közösségeknek a puszta létükért kell megküzdeniük, a vázolt munkák oroszlánrésze könyvtárunk feladata marad addig, amíg minden magyar néprajzi társaság átveheti a maga teljes feladatát.

4./ A néprajzi bibliográfiai adatbázisból folyamatosan jelentetünk meg éves köteteket, amelyekre rányomja a bélyegét az adatszolgáltatás egyenetlensége, a területi megosztottság, a könyv- és folyóiratkiadás nehéz anyagi helyzete. Az 1961 utáni kurrens anyagból retrospektív kötetek formájában, a meglévő retrospektív bibliográfiai kötetsorozat folytatásaként kívánjuk megjelentetni a térbeli megosztottságot is áthidaló egyetemes magyar néprajzi bibliográfiát reprezentáló köteteket.

5./ A magyar anyag gyűjtése mellett természetesen földolgozzuk könyvtárunk teljes gyarapodását. Ebből külön kiemelném az általunk gyűjtött külföldi szakfolyóiratokat. Könyvtárunkba 450 külföldi szakfolyóirat és évkönyv érkezik rendszeresen, s ebből 180-at analitikusan dolgozunk föl abból a megfontolásból, hogy a környező országokban dolgozó magyar szakemberek igényeit is szeretnénk szolgálni. Az elmondottakból kirajzolódik az a kétirányú információáramlás, amit országos szakkönyvtárként biztosítani törekszünk; a magyar néprajz eredményeit a világ felé, és a szakma nemzetközi eredményeit a magyar kutatók irányába.

A vázolt munkát könyvtárunkban egy hálózatba kapcsolt szolgáltató gépen és két munkaállomáson végezzük. Feldolgozásunk a leltározástól a katalóguscédula nyomtatásig gépesített. Jelenleg egy 17 ezer tételes adatbázis áll a kutatók rendelkezésére olvasótermünkben MicroISIS adatbáziskezelő alatt, az IIFP hálózatban pedig „ETNO" néven BRS/SEARCH adatbáziskezelő alatt.

A magyar-nemzetközi kölcsönös információcserét segítendő minden bibliográfiai tétel idegen nyelvű címfordítással szerepel, s különös gonddal tüntetjük föl a rezüméket.

A továbbiakban engedjenek meg néhány gondolatot a tartalmi feltárásról:

1./ A magyar anyag földrajzi tárgyszavazásához a feldolgozott anyag történetiségéből és a magyarság területi megosztottságából fakadóan, kizárólagos tekintéllyel az 1913-as *Helységnévtár*at használjuk, természetesen feltüntetve az illető helység jelenlegi hovatartozását.

A nemzetközi anyag földrajzi tárgyszavazásához a *Thematic list of descriptors – anthropology* – ICSSD. Paris, 1989 megfelelő táblázatát használjuk.

2./ A szakmai tárgyszavazáshoz egy néprajz-antropológia deszkriptor szótárat is használunk, amelyik 4.200 deszkriptor-láncot tartalmaz. A szótár kialakításában meglévő nyugaturópai szótárakat és az IVB anyagát használtuk föl. Ez a munkánk a magyar nemzeti deszkriptor szótár munkálataiba szakmai alrendszerként az IVB keretében folyó európai néprajzi deszkriptor szótár és tézaurusz munkálataiba pedig nemzeti alrendszerként illeszkedik.

A tartalmi feltáráshoz használt szótár deszkriptor-láncainak szerkezete a következő: magyar/ angol/ francia tárgyszó/ ETO jelzet. Az egyes bibliográfiai tételek a tárgyszavazáskor magyar nyelvű publikáció esetén maqyar, bármilyen idegen nyelvű publikáció esetén pedig angol tárqyszavakat kapnak. Az információkereséshez a kutatónak a deszkriptor-láncokból álló szótár kvázi-tézauruszként áll a rendelkezésére. A kvázi-tézaurusz a gyakorlatban azt jelenti, hogy a majdani tézaurusz keresőfogalmai kétnyelvűek (magyar-angol), a francia változat és az ETO jelzet pedig

utalóként szerepel. Ez a keresésben azt eredményezi, hogy a kutatónak minden fogalomhoz négy (magyar, angol, francia, ETO) megközelítési lehetőséget biztosítunk. A keresőkérdést már csak magyar és angol tárgyszavakból lehet megszerkeszteni, mert a feldolgozás és az adattárolás takarékossága miatt az adatbázis keresőfájlja csak a magyar vagy az angol tárgyszót tartalmazza.

A keresőrendszer bemutatása lehet, hogy egy kicsit bonyolultra sikeredett, de a mindennapi használata rendkívül egyszerű. Alkalmazásával a magyar kutató nyelvismeret nélkül is szerezhet információkat a nemzetközi szakirodalomból; illetve a külföldi kutató a magyar nyelv ismerete nélkül két világnyelv bármelyikén tájékozódhat a magyar néprajz eredményeiről. A működő rendszer legnagyobb erényét abban látom, hogy nyelvi korlátok nélkül biztosítja a kölcsönös információáramlást a magyar és a külföldi szakemberek között.

Természetesen nem vagyunk elégedettek a magyar néprajzi tézaurusz jelenlegi állapotával. Körülbelül két évre becsüljük az eddigi tapasztalatok alapján azt a csoportmunkát, amit az egyes szócikkek szabványos kiépítése jelent. A magyar-angol kétnyelvűséget a szócikkek teljes mélységében szeretnénk megvalósítani, s bízunk benne, hogy az elvégzendő munka nem kényszerít bennünket engedményekre.

Az elmondottakkal talán sikerült érzékeltetni, hogy mostmár eljutottunk az adatbáziépítésnek abba a szakaszába, amikor a rendszer kiépítése és tesztelése után át kell térni a mennyiségi fejlesztésre. Tekintve, hogy egy speciális szakmai adatbázist építettünk, a mennyiségi mutatóink tágabb összehasonlításban mindig szerények lesznek. Azt már említettem, hogy az adatbázisban jelenleg 17 ezer tétel van, s az építkezés folyamatos. Hozzávetőleg 60 ezer tételünk van 80%-ban előkészítve adatbevitelre. Ha ezzel a munkával elkészülünk, egy olyan szakirodalmi adatbázissal állunk a néprajz rendelkezésére, amelyik 1890-től napjainkig tartalmazza a magyar szakirodalmat, s körülbelül 1970-től tartalmazza a könyvtárunkban fellelhető nemzetközi szakirodalmat.

Legvégül engedjék meg, hogy arról is szót ejtsek, hogy milyen segítségre lenne szükségünk ebben a munkában. Minden Kedves Kollégától azt kérem, hogy hazai és nemzetközi hálózatban keressék és használják adatbázisunkat, s a hazai és a nemzetközi elektronikus levelezésben juttassák el hozzánk tapasztalataikat és tanácsaikat.

SZABÓ T. ATTILA ERDÉLYI MAGYAR SZÓTÖRTÉNETI TÁRA AZ ELEKTRONIKUS KORSZAK KÜSZÖBÉN

KOVÁCS Zsolt - SZABÓ T. Ádám

Szabó T. Attila európai viszonylatban is párját ritkító első magyar történeti szógyűjteményéből eddig Kolozsvárott négy kötetnyi jelent meg, összesen mintegy 5000 sűrűn szedett lap, az A-Há kezdetű címszavak. Miközben folytatódik a gyűjtemény hagyományos feldolgozása – jelenleg az V. kötetet nyomják –, megkezdődött a Szótörténeti Tár elektronikus kiadása is. 1990 decemberében elkészült belőle a mintegy 20 000 címszavat tartalmazó lézerlemez, mely egyben az első Magyarországon készült CD-ROM, és on-line módon is hozzáférhető egy folyamatosan növekvő, pillanatnyilag 56 000 címszót tartalmazó hasonló szerkezetű adatállomány az IIF (Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program) hálózat révén. Szabó T. Attila gyűjteménye időben az Árpád-kortól a múlt századig fogja át a keleti magyar nyelvterület szókincsét, az adatok nagy része az önálló Erdélyi Fejedelemség nyelvi kultúrájának, kapcsolatrendszerének tükre. Az eredeti írásmóddal rögzített szócikkek és mondatok a legkülönbözőbb tudományok számára nyújtanak kutatási lehetőséget (így pl. a magyarságkutatóknak, a néprajzosoknak, a nyelvészeknek, a történészeknek, a teológusoknak, s más tudománytörténészeknek).

A Szótörténeti Tár forrásairól és eredeti céduláiról

Az első magyar szótörténeti tár anyagát Szabó T. Attila (1906-1987) fél évszázad áldozatos munkájával gyűjtötte össze és tette részben közkinccsé – jórészt egymagában – majd életének utolsó éveiben, fiatalabb kolozsvári munkatársai segít-

ségével, akik azóta is dolgoznak a hatalmas, mintegy öt milliónyi erdélyi magyar szót és alakváltozatait tartalmazó gyűjtemény feldolgozásán, rendezésén és kiadásán. Kitartó, szívós levéltári munkával, elsősorban a kolozsvári Farkas-utcában lévő Erdélyi Múzeum levéltárában, másrészt vidéki köz- és magángyűjteményekben is gyűjtött. Főleg eredeti, kiadatlan forrásokat (tanácsi jegyzőkönyveket, céhek jegyzőkönyveit, törvényszéki periratokat, végrendeleteket, leltárakat, családi levéltárak anyagát) cédulázta ki, de adatokat írt ki nagy példányszámú, több kiadást megélt nyomtatványainkból is, így pl. Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* c. munkájából, herbáriumokból, állattartási útmutatókból... A szerző 1987 március 3-án bekövetkezett haláláig folyamatosan gazdagította gyűjteményét.

Ezek a saját kezűleg írt cédulái a következőképpen épülnek fel:

- SZÖVEGEGYSÉG: olyan nyelvi vagy más szempontból tanulságos régi erdélyi magyar szöveg, amelyikből több kulcsszó kiemelhető és lehetőleg a szövegrész alapján értelmezhető. A szövegegység betűhív.
- CÍMSZAVAK: egy-egy cédulán ábécé rendben több címszó is szerepel.
- FORRÁS: minden egyes szövegegységet következetes rövidítésrendszerben pontos forrásmegjelölés zár le.
- MEGJEGYZÉSEK: egy-egy címszóhoz vagy szövegrészhez Szabó T. Attila értelmező vagy kiegészítő megjegyzéseket fűz.
- KELTEZÉS: Szabó T. Attila a cédulák készítésének időpontját is följegyezte.

Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár

Első kötete (A-C) 1975 nyarán a Kriterion kiadó kolozsvári nyomdájából került ki. E kötetet Szabó T. Attila egymaga szerkesztette. Ugyanezen kiadó gondozásában még további három kötet jelent meg, az utolsó, a negyedik 1984 nyarán. Ezekben a kötetekben már szerkesztő-munkatársak és értelmezők, valamint anyagrendezők is tevékenyen résztvettek.

A Szótörténeti Tár a következőképpen épül fel:

SZÖVEGEGYSÉG: formálisan egy-egy vastagon szedett címszó alatti szövegrész, mely a szó jelentését két szinten tagolja: római számok a nagyobb jelentésegységeket, arabok az ezeken belüli önálló szemantikai egységeket jelzik. A szövegegység építőkövei a JELENTÉSEGYSÉGEK, melyek a következő részekből állnak:

1. a címszó önálló jelentése mai magyar, román és német nyelven,
2. felbukkanásának éve,
3. az eredeti írásmódú példamondat(-ok),
4. levéltári lelőhelye.

Megjegyezzük, hogy a példamondat kifejezés jelenthet egy-egy nevet, esetleg szószerkezetet, de a címszó jelentését megvilágító több mondatnyi szövegrészt is. A levéltári lelőhely, mely következetes rövidítésrendszerben jelenik meg, fényt derít az adat származási helyére (helység, megye), jellegére, és megadja azok pontos levéltári jelzetét. A jelentésegységeken belül a Tár többnyire nem csupán egy példamondatot ad meg, hanem különböző korszakokból és különböző területekről válogatva többet. Így nyomon követhető szavaink élete, használati körük, jelentéseik változása.

E példamondatokban a korabeli erdélyi magyar élet a maga gazdagságában és színességében lebilincselő közelségben tárul elénk. Álljon példaként egy véletlenszerűen választott szövegegység, ami itt egyben jelentésegység is:

„**betövisel** (rést, utat) tövissel berakva elrekeszt/torlaszol, zár; a închide cu spini; (mit Dorngehege den Weg) verschlagen. 1570: Besterchej Georgis azt kerthe volt az heliet az varostwl hogi Megh engednek neky az eo Tho heliet Beh kerhelny es Tylalmasba Thartany, Mellyet megh Engedet volt az varas is neky... Megh arkolta volt keornywl es be Theowiselte volt. Es allot vgy Mint eztendeigh. De az wthan ... Az Magiar vchayak es Këzep vchayak leh vontak volt az teouiselest [Kv; TJk III/2. 122]. 1825: Azon ország utjat be kelletik töviselni ne hogy vagy marha vagy szeker bele döljön kenykenysege (!) mián az Utzának el nem kerülhetvén azon gődrőt [Dés; DLt 748]."

A fenti 1570-es Kolozsvárról való példamondat mai helyesírásunkkal így jegyezhető le: Besztercei Georg is azt kérte volt a helyet a várostól, hogy megengednék néki az ő tóhelyét beker(í)telni és tilalmasba tartani, melyet megengedett volt a város is neki... Megárkolta volt környül és betöviselte volt, és állott úgy mint esztendeig, de azután ... a Magyar utcaiak és (a) Közép utcaiak levonták volt a töviselést.

Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár elektronikus változata (EMSZ)

A konkrét tervezés 1989 őszén indult meg Szabó T. E. Attila ötlete nyomán. 1990-ben, az IIF Programirodáján keresztül a Magyar Tudományos Akadémiától kapott támogatással 20 000 jelentésegységnyit vittünk számítógépbe. Az Unesco MicroISIS adatbáziskezelő programját alkalmaztuk.

Egy REKORD egy JELENTÉSEGYSÉG, melynek fönti felépítéséhez hozzávettünk még egy MUTATÓT, amelyik megadja a címszó előfordulási helyét az eddig kinyomtatott anyagban (kötetszám, lapszám, értelmezési sorszám).

A rekord, a gépi jelentésegység, azonban mindig csak egy példamondatot tartalmaz, a címszó legelső előfordulásáét. Minthogy azonban a gépi keresés közvetlenül "látja" a példamondatok szavait (szócsonkjait), e legelső példamondatok halmazából mindazokat megkapjuk egy-egy keresés során, amelyekre a kereső kérdés ráillik. Általában tehát a gépi keresés is ad valami jellemzőt a keresett címszó gyakoriságára, időbeli eloszlására – ha nem is olyan átgondoltan válogatott mondatok révén – mint a nyomtatott kötetekben. Ezért fontos a „mutató" a rekordban.

Az EMSZ, mint IIF-beli adatbázis folyamatosan nő, jelenleg 56 000 rekordnál tartunk. Az EMSZ az Akadémia X.25-alapú adatátviteli hálózata révén egyelőre díjtalanul – érhető el. Ehhez az IIF keretrendszer „KFIKFt" paneljébe kell belépni.

A bejelentkezés és kijelentkezés keretrendszer nélkül a következőképpen megy:

A kommunikációhoz szükséges feltételek beállítása (pl. a KERMIT-nél):

```
SET PORT port
SET SPEED speed
SET PARITY EVEN
(a port és speed paramétereket végberendezéstől függően kell beállítani)
*
*PROF5
*SELECT. 021612801006358
(a SELECT utáni első öt számjegy csak külföldi hívás esetén használandó)
A válasz:
COM
CONNECTED TO TY.OO
VM/370 ONLINE
!
.dial osvs1
A válasz:
DIALED TO OSVS1 020
CICS TWX
TTTTFFFFJJJJ
(terminál azonosító felhasználó azonosító jelszó. Ezeket előzetesen levélben kérni
   kell Rába Gizellától – IIF ügyfélszolgálat, H-1132 Budapest, Victor Hugo u. 18-22.)
— ISIS TTTFFFF JJJJ AAAA
(terminál azonosító felhasználó azonosító jelszó adatbázis – esetünkben ez EMSZ).

(ISIS-parancsok: keresés, megjelenítés. A keresőnyelv Boole-algebrai: az ÉS-művelet jele +, a vagy műveleté *, zárójelek használhatók, a szavak hátulról
   $-jellel csonkolhatók, továbbá több szövegkörnyezeti művelet is van. Ezek
   pontos részletezése bármelyik ISIS-dokumentációban megtalálható.)
```

```
EXIT
A válasz:
XXO3I - Control returned C.I.C.S.
CSSF LOGOFF
A válasz:
DFH 3506I időpont SIGN-OFF IS COMPLETE
DROP FROM OSVS 1  020
VM 370 ONLINE

*CLR
(A művelet elvégezhető: ctrl+p-vel is)
A válasz:
CLR CONF
*
```

Alább néhány keresőkérdéssel bemutatjuk az elektronikus szótár információfeltártságát:

– DÉS$ + 17$

Válasz: mindazon rekordok (példamondatok), amelyekben előfordul Dés, vagy ragozott formája, és amelyeket az 1700-as években jegyeztek le. (Különösen hasznos segédeszköz egy-egy település monográfiájának megírásához.)

– CEMENT$

Válasz: Kohászattal kapcsolatos feljegyzések. (Ipartörténeti tanulmányok összeállításában segíthet.)

– CICKAFARK$

Válasz: a népi gyógyászat cickafarkkal kapcsolatos ajánlásai. (Jelentősége lehet új gyógyszerek előállításában.)

A példákat kimeríthetetlenül folytathatnók.

Az EMSZ-nek van OFF-LINE kísérleti változata is, CD-ROM-kiadása az első Magyarországon készült lézerlemez. Lekérdező programja a MicroISIS. 1990 decemberében készült el a TUDORG kiadóban és a folyamatosan növekvő adatbázis akkori nagyságát tükrözi.

Ezen évszám jelzi, hogy Magyarország a CD-ROM születésével egyidejűleg bekapcsolódott ezek felhasználásába: a világon az első kiadványok 1986-ban jelentek meg és 1988-ban már az MTA Könyvtárában „olvashatók" voltak jelentős lézerlemez-bibliográfiák, 1990/1991-ben vidéki egyetemi könyvtárakban is megjelentek. Ma, 1992-ben elmondható, hogy minden fontosabb cikkbibliográfia jár az országba ebben a formában.

Az Unesco MicroISIS-e különösen könyvtárosi körökben igen elterjedt szöveges adatbázisépítő rendszer. Ha IBM személyi számítógéphez CD-ROM olvasó is csatlakozik és a gépre MicroISIS-t telepítettek, nincs akadálya a MINTA-SZTAR (azaz az EMSZ lézerlemeze) lekérdezésének.

Technikailag az ISIS DATA könyvtárában létre kell hoznunk egy dbn.PAR fájlt, amely az ISIS tudomására hozza, hogy az adatbázis a lézerlemezen található. E file neve EMSZK.PAR, tartalma:

```
1=d: data
2=d: data
.
.
10=d: data
(Ahol d a CD-ROM olvasó /drive/ azonosítója).
```

Programozható képernyő esetén a német és a román betűkészlet különleges karakterei (pl. î, â, ä, ß) alakhűen jelennek meg, ha előzetesen lefuttatjuk a FONTEMS.COM programot, melyet – óhajra – a lézerlemezzel együtt adunk.

A tudományos kutatások eredményességét és hatékonyságát az elektronikus változatok nyújtotta lehetőségek fölfokozzák, az alkotó kutató agyában született elméletek, föltevések hihetetlen gyorsasággal ellenőrizhetővé válnak. Az EMSZ elektronikus és hagyományosan nyomtatott kiadványai kölcsönösen föltételezik, segítik és kiegészítik egymást a felhasználás során.

A MINTASZTÁR-lézerlemez iránt érdeklődni lehet a *Magyar Múzeum* akadémiai folyóirat felelős szerkesztőjénél: Szabó T. Ádám, Meredek u. 25 H-1124 Budapest. Tel.1650 552, valamint a TUDORG Kiadó címén, Bláthy Otto utca 6-8, H -1089 Budapest. Tel. 1343 340.

A TEXTLIB RENDSZER FEJLESZTÉSÉRŐL

AMBRUS Zoltán
Békéscsaba. Békés Megyei Könyvtár

A fejlesztés keretei

Amikor néhány éve létrehoztuk a megyei könyvtárak (és néhány csatlakozó) könyvtár gazdasági együttműködésének szervezetét – a Könyvtári Egyesülést – magunk sem gondoltuk, hogy milyen feladatok várnak ránk. Elsősorban közös beszerzésre, és kisebb fejlesztésre gondoltunk, de semmi esetre sem arra, hogy a magyar közkönyvtárak számítógépesítésében ilyen szerep jut ennek az önkéntes társulásnak. Akkor még arra is gondoltunk, hogy az elvi, tartalmi, koncepcionális feladatokat elvégzi helyettünk az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központja, nekünk legfeljebb a pénzügyi, gazdasági koordinációban marad némi szerep.

Nem így történt, és ennek elsődleges oka talán az, hogy a folyamatosan fejlődő, az együttműködés különböző formáit kipróbáló szervezetünk a könyvtáraktól kapott bizalmat a fejlesztési elképzelések összehangolására.

Nem előzmények nélküli az egyesülés azon döntése 1991-ben, hogy egy integrált könyvtári számítógépes program bevezetése időszerűvé vált. Elsősorban azok a tapasztalatok vezették el ide a tagkönyvtárakat, melyeket a részfunkciók gépesítésével szereztünk. Ekkor már sok helyen működött a kölcsönzési program két változata. Elkészült a TEXTAR adatbázis a maga 60 ezer tételével. Ezek igen sok tapasztalatot adtak és szinte kiprovokálták a továbblépést. A nemzetközi tapasztalatok is azt bizonyították, hogy a teljes nemzeti vagy regionális integrált rendszereket a fejlődésben megelőzte egy lokális hálózatra alapozott, elsősorban PC alapú szint. Talán nálunk sem szükségtelen a logikusan egymásra épülő lépcsők végigjárása.

A technikai feltételek ehhez megteremtődtek, hiszen elérhető árúvá váltak a nagyobb kapacitású IBM PC-k is, ugyanakkor felhalmozódott annyi tapasztalat a könyvtárakban, hogy megfelelő minőségben fogalmazzuk meg elvárásainkat a leendő programmal szemben. És talán az sem közömbös, hogy volt egy olyan szervezeti keret – az egyesülés –, ahol ezt megtehettük. Kilenc magyar és egy külföldi céget kértünk föl 1991 tavaszán, adjanak ajánlati szinten javaslatot a program elkészítésére.

Igényeink rövidített összefoglalása:

1. A program biztosítsa a különböző adatbázisok és központi szolgáltatások fogadását.
2. Feleljen meg a magyar könyvtári szabványoknak.
3. Olyan pénzügyi-fejlesztési konstrukció keretében jöjjön létre, mely biztosítja a közkönyvtárak és az iskolai könyvtárak széleskörű csatlakozását.
4. A technikai, személyzeti háttér fokozatos kiépülése esetén is legyen mód a csatlakozásra.
5. A fejlesztés folyamatában a könyvtárak is részt vehetnek, elvárásaikat érvényre juttathatják.

Elmondhatjuk, a döntés nem volt könnyű, sokféle érvet és érdeket kellett összehangolni, munkát adtunk egy szakértői csoportnak, és talán ennyit és ilyen szenvedélyesen az egyesülés igazgatótanácsa sem vitatkozott korábban.

Miért döntöttünk a TEXTLIB mellett?

Elsősorban a pénzügyi-lebonyolítási konstrukció előnyös volta miatt. Gondoljuk meg, a könyvtáraknak nincs szabad pénze, fenntartóik erre nem biztosítanak, ugyanakkor a Központi Közművelődési Alaphoz benyújtott 25 milliós igényünkre egy 6 milliós válasz érkezik. (Ami persze nagy lökést adott a fejlesztésnek, nélküle semmi nem lenne, de meg is határozta mozgásterünket!)

A TEXTLIB program létrehozására kutatás-fejlesztési együttműködést hoztunk létre az INFOKER nevű céggel, melynek a lényege a következő:

- egy év alatt közreműködésünkkel kifejlesztik a programot,
- szakbizottságokat hozunk létre, tesztelő könyvtárakat jelölünk ki,
- egy évig biztosítjuk egyéb könyvtárak igen jutányos (25 000,-Ft) csatlakozását a fejlesztéshez,

– átadjuk – szintén jutányos áron – a TEXTÁR adatbázist,
– tanfolyamokat szervezünk, először a TEXTÁR kezelésére, majd később a TEXTLIB bevezetésére.

Megyénként változó mértékben, de összesen 108 könyvtár csatlakozott eddig a fejlesztéshez a megyei könyvtárakon és a fővárosi könyvtáron túl: 95 városi, 7 községi, 4 iskolai és 2 főiskolai könyvtár. 65 könyvtár élt az adatbázis kedvezményes megvásárlásának lehetőségével. Eddig 18, átlagosan 15 résztvevős tanfolyamot szerveztünk ez utóbbi használatának elsajátítására. Az oktatáshoz saját eszközparkot hoztunk létre (10 IBM AT gép).

Közben megszerveztük azokat a munkabizottságokat (szerzeményezési, feldolgozási, olvasószolgálati, egyéb dokumentumok és helyismeret, kiadványok, számítógépes) is, melyekben saját kollégáink dolgoznak, közreműködve a program belső specifikációjának kidolgozásában.

Kiemelt jelentőséget tulajdonítottunk a központi szolgáltatások és a saját lokális rendszereink egymásraépítésének. Talán nem hangzik fellengzősen, ha azt mondom, hogy az általunk megfogalmazott elvásárok új lendületet adtak a központi szolgáltatások kidolgozásához. Ma már elmondhatjuk, hogy az INFOKER valamint az Országos Széchényi Könyvtár és a Könyvtárellátó között konkrét együttműködés van, a rendszer számára átvételre felajánlott bibliográfiai tételek és szerzeményezési adatok ügyében.

Mit tud majd a program?

A fejlesztési munkák előreláthatóan 1992 decemberében fejeződnek be, s 1993 januárjától megkezdődik a TEXLIB alkalmazásba vétele, először a tesztelő könyvtárakban.

A TEXTLIB integrált könyvtári alkalmazási célrendszer. Feladata az alapvető könyvtári munkafolyamatok támogatása. Alapfilozófiája szerint a könyvtári információs rendszer központi eleme a bibliográfiai tételek adatbázisa, s ezen keresztül valamennyi részrendszer szerves összefüggésben van.

A TEXTLIB célrendszer jellegéből következően konkrét szervezési megoldásokat tartalmaz, amelyek az alkalmazásba vételt megelőzően a felhasználók igényei szerint korlátozott mértékben konfigurálhatók. Így a programrendszer – megfelelő opciók kiválasztásával – egyaránt képes egy kisméretű intézményi vagy községi könyvtár egy számítógépes munkahelyen is elvégezhető feladatainak támogatására, de egy többszázezres dokumentumállománnyal rendelkező regionális, országos vagy szakmai központ bonyolult lokális hálózatának kiszolgálására is.

A TEXTLIB az alábbi munkafolyamatokat támogatja:

- szerzeményezés
  - kínálatkészítés
  - igénybejelentés, beszerzési keretek kezelése
  - a beszerzés engedélyezése
  - megrendelés
  - érkeztetés
  - feldolgozás
  - raktározás
- kölcsönzés
  - olvasók nyilvántartása
  - katalógus-funkciók
  - olvasótermi szolgáltatások
  - dokumentumok kiadása kölcsönzésre
  - díjak, tartozások kezelése (könyvelés)
  - hosszabbítás, késedelmek kezelése
  - előjegyzés analóg dokumentumok figyelembevételével
  - könyvtárközi kölcsönzés
- leltározás, állományellenőrzés
- selejtezés
- statisztikák gyűjtése ill. készítése.

A TEXTLIB adatmodellje a relációs és a hálós szervezésű adatbázis-koncepciók egyfajta egyesítésén alapul. Alapvetően többfájlos felépítésű, ami lehetővé teszi, hogy a különböző típusú információkat tömören és hatékonyan tároljuk. A gyors keresési táblázatok, az ún. indexek gyakorlatilag nem korlátozott száma lehetővé teszi, hogy az adatrendszert felkészítsük az igen hatékony és sokféle munkafolyamatot támogató feldolgozásra.

A TEXTLIB alkalmazásának feltétele az alkalmazásba vételhez elengedhetetlenül szükséges munka- és rendszerszervezési tevékenységek elvégzése. Ezek igen vázlatosan az alábbiak:

- Könyvtári munkafolyamatok felmérése, áttekintése, a munkahelyek számának és funkcióinak feltárása, a hagyományos munkafolyamatok adatforgalmának feltérképezése.
- A könyvtár közeljövőben tervezett átalakításainak, átszervezéseinek megismerése.
- Javaslattétel a számítógépes rendszer munkahelyeire, munkafolyamataira, adatforgalmára, bizonylati rendjére.
- A TEXTLIB opciók meghatározása.

– Javaslattétel hardver-beszerzésre és -elhelyezésre.
– A szervezési, munkavégzési információk oktatásának megszervezése.
– Fokozott támogatás a rendszer bevezetése során.

Gépek tekintetében nagyon rugalmas a rendszer. A feladattól függően lehet egy viszonylag nem nagy kapacitású (40-80 MB) IBM PC klón, de a több 100 ezer dokumentumot tartalmazó könyvtárak esetében hálózatba szervezett 20-30 munkaállomást is kiszolgáló központi géppel szemben már magasak a követelmények. Ebben az esetben a hálózaton már nem csak a TEXTLIB működik majd, hanem más adatbázisok, CD-ROM meghajtók, szövegszerkesztő stb., ezért szükség van a Novell NetWare hálózati szoftverre is.

Természetesen a rendszer bevezetésének még számtalan feltétele van. Az első, hogy elkészüljön! Ennek garanciális feltételei egyrészt a szerződésben, másrészt abban a fejlesztési folyamatban vannak, amelynek mi is aktív részesei vagyunk. A könyvtáron belül elvégzendő munkák a legfontosabbak. Alkalmassá kell tenni az állományt, a munkaszervezetet, a technológiát a számítógépes rendszer fogadására. A későbbiekben ehhez is segítséget kívánunk nyújtani. Gépekre, eszközökre van szükség. A közös gépbeszerzés érdekében ez évben is pályáztunk a Közművelődési Alapnál. Sajnos kilátásaink nem túl jók. Mindenesetre gépeket és kiegészítő eszközöket is ajánlunk a könyvtáraknak.

Nagy feladat, de a projekt sikeres véghezvitelének egyik feltétele, egy olyan fejlesztő, szervizelő, betanító, helyszínen segítséget nyújtó, a központi szolgáltatásokat „átcsomagoló" szervezet létrehozása, ami erre specializálja magát és 3-5 év múlva is tud segítséget nyújtani a csatlakozott könyvtáraknak.

Ennek létrehozásához a szakma központi intézményein túl a Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatását is várjuk.

TARTALOM

PLENÁRIS ÜLÉS

Juhász Gyula: Köszöntő 9
Szente Ferenc: Anyanyelv, kultúra, szociális beilleszkedés, meditáció az emberről 11
Gereben Ferenc: Érték, identitás, olvasás. Felmérés három ország felnőttkorú magyarsága körében 23
Nagy Attila: Magyarságtudat és olvasás középiskolások körében 31
Pillich Katalin: Alapítvány és kisebbségi kultúra. Erdélyi kísérlet a kisebbségi kulturális önszerveződés anyagi alapjainak megteremtésére 39

ELŐADÁSOK

Kovács Ilona: Külföldi hungarika feltárás és tájékoztatás 45
Deé Nagy Anikó: A Teleki-Bolyai Könyvtár, a magyar egyetemes műveltség marosvásárhelyi tárháza 55
Spielmann-Sebestyén Mihály: A 16. századi nyomtatványok feltárása a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtárban 65
Újvári Mária: Adalékok a kolozsvári Egyetemi Könyvtár történetéhez korabeli kéziratok alapján 71
Zaharia Etelka: A zilahi dokumentációs (volt Wesselényi Kollégium) könyvtár múltja és jelene 75
Kuszálik Péter: Néhány lappangó erdélyi sajtótermék a XX. századból. Egy sajtóbibliográfia levelezési anyaga 79
Csáky Sörös Piroska: Hungarika kutatás a Vajdaságban 103
Szilassy Sándor: Amerikai magyar könyvtári és levéltári gyűjtemények . . 113
Benezra Sarolta: A Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine 121
V. Windisch Éva: A Hungarika - Kézirat - Kataszter (HKK). Előzmények, eredmények, célkitűzések 129

Nagy Zsoltné: Együttműködés a párizsi Hungarika Katalógus kialakításában 133
Haraszti Pálné: HUNDOK - az Országgyűlési Könyvtár hungarika adatbázisa 137
Karbach Erika: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hungarika szociológiai bibliográfiája és adatbázisa 1972-1992 141
Szilassy Sándor: Számítógépes modernizáció az amerikai egyetemi könyvtárakban 161
Berke Barnabásné: NEKTÁR. Integrált könyvtári rendszer bevezetése az Országos Széchényi Könyvtárban 167
Henriet-Sanyó Ottilia: Számítógépes könyvfeldolgozás a francia nemzeti könyvtárban 175
Gomba Szabolcsné: Előkészületek egy számítógépre alapozott integrált könyvtári rendszer bevezetésére 187
Marx Viktor: Magyar témák a CD-ROM adattárakban 1991-ben 197
Bock Júlia: Automatizálási problémák a kis és középméretű jogi intézmények könyvtáraiban 211
Hajnal Jenő: Gépesítés a zentai Városi Könyvtárban 221
Bábi Móricz Tünde: Helyzetjelentés egy automatizált vajdasági könyvtárról 229
Cserbák András: Beszámoló a magyar néprajzi bibliográfiai adatbázisról 237
Kovács Zsolt – Szabó T. Ádám: Szabó T. Attila Erdélyi Magyar Szótörténeti Tára az elektronikus korszak küszöbén 241
Ambrus Zoltán: A TEXTLIB rendszer fejlesztéséről 247